

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
Центр соціально-політичних досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№ 2 (130) ЛЮТИЙ 2016

Видається з вересня 1998 року
Періодичність: 12 разів на рік

Дніпропетровськ
2016

Свідоцтво KB № 19758 - 9558 ПР
від 19.03.13

ISSN 2077-1800 (Print),
ISSN 2413-8738 (Online)

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 надано статус фахового видання з історичних, філософських, політичних та соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 08 від 28.01.16).

Індексується у пошуковій системі Google Scholar

Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора).

Редакційна колегія може не поділяти світоглядних переконань авторів і не несе відповідальності за надану ними інформацію. Передрук - тільки з дозволу редакції.

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА РЕДАКЦІЇ:

Видавництво «Грані»
вул. Чкалова, 25,
Дніпропетровськ, Україна,
49000

+38(056)744-38-35
almagrani@i.ua,
www.grani.org.ua

ДРУК:
ПП Тремпольцев
вул. Мирна, 21,
Дніпропетровськ, Україна,
49066

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор:

Квітка С.А.

Заступники головного редактора:

Шевцов С.В., Кривошеїн В.В., Шляхов О.Б., Колесников К.М.

Випусковий редактор:

Яценко Н.Ю.

Комп'ютерне макетування:

Осипова А.Ю.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваненко В.В.

д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук

Венгер Н.В.

д.і.н., проф.

Висоцький О.Ю.

д.п.н., проф.

Вячр Ежі

д.п.н., проф. (Польща)

Гнатенко П.І.

д.філос.н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України

Городяненко В.Г.

д.і.н., проф.

Жук С.І.

д.і.н., проф. (США)

Катаєв С.Л.

д.соціол.н., проф.

Квітка С.А.

к.філос.н., доц.

Кирилюк Ф.М.

д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Корх О.М.

д.філос.н., проф.

Кривошеїн В.В.

д.п.н., проф.

Лісеєнко О.В.

д.соціол.н., проф.

Лобанова А.С.

д.соціол.н., проф.

Нікілев О.Ф.

д.і.н., проф.

Окороков В.Б.

д.філос.н., проф.

Осетрова О.О.

д.філос.н., проф.

Побочий І.А.

д.п.н., проф.

Пронякін В.І.

д.філос.н., проф.

Робертс Кен

д.соціол.н., проф. (Великобританія)

Світленко С.І.

д.і.н., проф.

Святець Ю.А.

д.і.н., проф.

Сергєєв В.С.

д.п.н., проф.

Суїменко Є.І.

д.філос.н., проф.

Сурмін Ю.П.

д.соціол.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Схюрман Паул

д.філос.н. (Нідерланди)

Третяк О.А.

д.п.н., проф.

Токовенко О.С.

д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук

Тупиця О.Л.

д.п.н., проф.

Удод О.А.

д.і.н., проф.

Хейнемаа Сара

д.філос.н., проф. (Фінляндія)

Хижняк Л.М.

д.соціол.н., проф.

Хміль В.В.

д.філос.н., проф.

Шабанова Ю.О.

д.філос.н., проф.

Шевцов С.В.

д.філос.н., проф.

Шляхов О.Б.

д.і.н., проф.

Щудло С.А.

д.соціол.н., проф.

Юрченко С.В.

д.п.н., проф.

Якунін В.К.

д.і.н., проф.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Морарь М.В. Партійний лідер у системі політичних комунікацій: теорія і практика	6
Хорішко Л.С. Перспективні моделі дослідження процесів політичної модернізації	11
Федунь О.В., Папіш Н.І. Політико-правові аспекти захисту прав національних меншин в Україні	15
Грачевська Т.О. Діяльність культурно-інформаційних центрів як компонента культурної дипломатії	22
Конон Н.Є., Скребнева А.В. Українсько-канадські відносини: сучасний стан та перспективи розвитку	27
Колісниченко Р.М. Енвайронменталізм і типологічні характеристики глобалістичної свідомості	33 39
Курджиева Д.Г. Идея объединенной Европы в условиях кризиса	

СОЦІОЛОГІЯ

Лаврік В.А. Етимологічні та соціологічні контексти поняття «місто»	43
Черкун Я. С. Визначення поняття «соціальна темпоральність»	50
Медведева Ю.Ю. Релігійність та економічна безпека в країнах Заходу: до проблеми співвідношення	55
Михальчук С.О. Вплив Інтернет-комунікацій на електоральні процеси в Україні (на прикладі парламентських виборів 2012 року)	61
Святненко І.О. Гендерна культура в структуралістсько-інституційному вимірі аналізу культурних і соціальних систем	69

ІСТОРІЯ

Жилєнкова І.М. Зовнішня торгівля українських губерній Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.): сучасна вітчизняна історіографія	74
Малярчук О.М. Легка та харчова індустрія, місцева промисловість західного регіону УРСР в часи «розвинутого соціалістичного суспільства»	80
Тарасенко О.О. Спогади В.Г. Авсеєнка про істориків університету Св. Володимира	86
Дояр Л.В. Вони були першими: А.П. Жмайло – випускник Криворізького вечірнього робітничого технікуму 1926 р. (90-річчю першого випуску Криворізького національного університету присвячується)	91
Лада М.Д. Погляди щодо контролю кордонів прибічників вільних імміграційних рухів у Великій Британії	96
Дашко В.В. Становлення польського руху Опору в Західній Україні на початку Другої світової війни	101
Бабкова Н. В. Генеза та становлення атрибуту військової влади українського козацтва XVI – XVIII ст.	106
Шумінська Н.В. Особливості підготовки кадрів піхоти Галицької армії	111

ФІЛОСОФІЯ

Павлишин Л.Г. Володимир Винниченко про духовну кризу суспільства як результат нівелювання людини	117
Литовченко І.В. Особливості функціонування соціального інституту освіти в інформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз	121
Сагуйченко В.В. Соціальне розшарування як виклик освітнього інституту	126
Пацан В. О. Біля витоків американського персоналізму: особистісне долучення до Слова Божого в елізаветинських перекладах Біблії	131
Мельничук Ю.І. Етичні стандарти та нормативні принципи професійної поведінки в сфері медіації	146
Бутко Ю.Л. Духовні практики даосизму	151

Published from September 1998
Certificate KB № 19758 - 9558 ПП
from 19.03.13

ISSN 2077-1800 (Print),

ISSN 2413-8738 (Online)

FOUNDERS:

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of public administration, office of the President of Ukraine, Centre of sociopolitical research
PERIODICITY: 12 times on a year

Order № 1328 of 21 December 2015 by the Ministry of Education and Science of Ukraine was given the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences.

Published by the decision of the Academic council of The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university (protocol № 08 dated 28.01.16).

Indexed in the search engine Google Scholar

The authors are responsible for the content, the accuracy of the facts, quotes, numbers and names. The editors reserve the right for a little change and reduction, as well as literary fix articles (with preservation of the main conclusions and style of the author).

Editorial Board has the right not to share the philosophical beliefs of the authors and are not responsible for the information they provided. Reprinting - with the editorial's permission strictly.

ADDRESS OF THE PUBLISHER AND EDITORIAL: Publishing house «Grani»

25, Chkalov Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000

Tel.: +38(056)744-38-35

almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

PRINT:

PE Trempoltsev

21, Mirna Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49066

EDITORIAL

Editor in Chief:

Kvitka S.A.

Deputy Editor in Chief:

Shlyakhov O.B., Shevtsov S.V., Krivoshein V.V., Kolesnikov K.M.

Managing Editor:

Yatsenko N.Yu.

Computer modeling:

Osypova A.Yu.

EDITORIAL BOARD

Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences
Wenger N.V.	Full Prof. Dr.
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr.
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gnatenko P.I.	Full Prof. Dr., member of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr.
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Kataev S.L.	Full Prof. Dr.
Kvitka S.A.	Assoc. Prof. Dr.
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Korh A.M.	Full Prof. Dr.
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr.
Liseyenko O.V.	Full Prof. Dr.
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr.
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr.
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof. Dr.
Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr.
Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr.
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr.
Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr.
Syergyeyev V.S.	Full Prof. Dr.
Suimenko E.I.	Full Prof. Dr.
Surmin Yu.P.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tretyak O.A.	Full Prof. Dr.
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science
Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr.
Udod O.A.	Full Prof. Dr.
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr.
Hmil' V.V.	Full Prof. Dr.
Shabanova Yu.O.	Full Prof. Dr.
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr.
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr.
Shchudlo S.A.	Full Prof. Dr.
Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr.
Yakunin V.K.	Full Prof. Dr.

POLITICAL SCIENCE

Morar N.V. A party leader is in the system of political communications : theory and practice	6
Khorishko L.S. Promising models of research of processes of political modernization	11
Fedun O.V., Papish N.I. Political and legal aspects of the protection of national minorities in Ukraine	15
Hrachevska T.A. Cultural and information centers as a component of cultural diplomacy	22
Konon N.Eu., Skrebnyeva A.V. Ukrainian-Canadian relations: present situation and prospects	27
Kolisnichenko R.M. Environmentalism and typological characteristics of globalisation consciousness	33
Kyurdzhieva D.G. The idea of a united Europe in crisis	39

SOCIOLOGY

Lavrik V.A. Etymological and sociological contexts of the concept of «city»	43
Cherkun Ya.S. Definition of the concept of «social temporality»	50
Medvedieva Yu.Yu. Religiousness and economic security of the West: to the problem of correlation	55
Mykhalchuk S.O. The impact of internet-communications on electoral processes in Ukraine (on the example of parliamentary elections of 2012)	61
Svyatnenko I.O. Gender culture-structuralist analysis of the institutional dimension of cultural and social systems	69

HISTORY

Zhilenkova I.M. Foreign trade Ukrainian provinces of the Russian empire (late 19th – early 20th cent.): modern national historiography	74
Malyarchuk O.M. Consumer goods and food industry, local industry of the western region of USSR in the times of «developed socialist society»	80
Tarasenko O.O. Memories VG Avsyeyenka historians of the University of St. Vladimir	86
Doyar L.V. They were the first: A.P. Zhmaylo – graduate of Kryvyi Rih evening working college 1926 (The 90th anniversary of the first issue Kryvyi Rih National University is dedicated)	91
Lada M.D. Concepts on border control of the immigration movements supporters in the Great Britain	96
Dashko V.V. The formation of the polish Opposite movement in Western Ukraine at the beginning of the Second world war	101
Babkova N.V. Genesis and formation attribute of military authorities of the Ukrainian cossacks in the XVI – XVIII centuries	106
Snuminska N.V. Galitcka Army infantry units training features and specifics	111

PHILOSOPHY

Pavlyshyn L.G. Volodymyr Vynnychenko about spiritual crisis of the society as a result of person's evening out	117
Lytovchenko I.V. Features of social institute of education in the information society: socio-philosophical analysis	121
Sahuychenko V.V. Social disunion as a challenge to the educational institution	126
Patsan V.O. At the threshold of american personalism: providing the personal access to God's Word in Elizabethan Bible translations	131
Melnychuk Yu.I. Ethical standards and regulations principles of professional conduct in the field of mediation	146
Butko Yu.L. Spiritual practices of taoism	151

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 329:323(477)

Партійний лідер у системі політичних комунікацій: теорія і практика

М.В. МОРАРЬ

Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь, Україна

Авторське резюме

Досліджується місце та роль політичної комунікації в іміджмейкерстві партійного лідера. Розкриті особливості партійної комунікації як важливого різновиду політичної комунікації. Проаналізовані види партійної комунікації й дано характеристику змінам у контексті загальної інформатизації суспільства.

Результати дослідження свідчать про суттєву роль та значущість партійного лідера в системі політичних комунікацій. Одним із найважливіших напрямів політичної діяльності партійних лідерів є партійна комунікація. Вона є складовою більш широкого поняття - політичної комунікації. Політична комунікація натомість є специфічним видом політичних відносин і розглядається як невід'ємний елемент політичної сфери суспільства.

Головним призначенням партійної комунікації є створення передумов для публічної політики та публічної влади через інформаційний вплив політичних акторів один на одного та навколишнє соціальне середовище. Особливість партійної комунікації полягає в тому, що вона передбачає різного роду повідомлення та інформацію, яка циркулює всередині партії між її структурними елементами та членами, або ж з ініціативи партії передається особі, громадянину, групі, іншій партії, політичному актору чи політичному інституту. Розуміння теоретичних засад партійної комунікації, їхнє творче застосування у розвитку партійних кіл є запорукою успіху діяльності партійних лідерів і зростання авторитету серед мас.

Ключові слова: політична комунікація, партійна комунікація, внутрішньопартійна комунікація, зовнішньопартійна комунікація, міжпартійна комунікація, комунікатор, партія, партієтворення, партійний лідер, інформація.

A party leader is in the system of political communications : theory and practice

N.V. MORAR

Taurian state agrotechnological university, Melitopol, Ukraine

Abstract

Investigates the place and role of political communication in party leader image-making. The peculiarities of party communication as an important kind of political communication are uncovered. Analyzed types of party communication and gives the characteristic for changes in the context of the common society information.

The results of investigation indicate a significant role and importance of party leader in political communications system. One of the most important direction of politics of party leaders are party communication. It is part of a larger concept - political communication. Political communication is a specific type of political relations and is seen as an inseparable element of the political domain of society.

The main purpose of the party communication is creating conditions for public policy and public authority through the informational influence of political actors on each other and the social environment. The feature of party communication is that it provides the variety sort of messages and information that circulates within the party between its structural elements and members. Although this information basis on the initiative of the party can be given to the person, citizen, group, to the other party, political actor or political institutions. Understanding the theoretical foundations of party communication, their creative implementation in the development of party circles is the key to the success of the party leader's activity and authority increasing among the masses.

Keywords: political communication, party communication, inner-party communication, external-party communication, between-party communication, communicator, party, party-building, party leader, information.

Постановка проблеми. Політика та комунікація — це два боки тієї самої медалі, які сучасний партійний лідер не повинен бачити окремо. Політичні стратегії без комунікаційних засобів немислимі у сучасній демократичній системі. Як наголошував Р. Ж. Швар-

ценберг, комунікація для політичної системи — «це те ж саме, що кровообіг для організму людини» [11, с.175]. Тому комунікація стає для партійних лідерів постійним елементом політики. Тільки кропітка та системна робота у цьому напрямі може забезпечити успіх партії

у виборчому процесі, завоюванні та утриманні влади. Тому кожна партія, яка претендує на такий статус, повинна, як слушно зазначає український дослідник М. Обушний, встановити дієві та ефективні комунікативні зв'язки зі своїми виборцями [5,с.20].

Актуальність дослідження політичної комунікації як умова ефективної діяльності партійних лідерів зумовлена тією стратегічною роллю, яку відіграють партії у політичному процесі в Україні загалом. Партіям відводиться суттєва роль, а саме: представляти, формулювати, спрямовувати, виражати і узагальнювати ідеї, інтереси і погляди громадян. Цілком очевидно, що найкраще представляють і виконують зазначені функції партійні лідери. Саме вони обстоюють інтереси своїх суспільних груп на державному рівні, перед іншими політичними партіями, об'єднаннями. Тому з'ясування сутності видів, форм та проявів політичної комунікації набуває особливої актуальності і має тісний зв'язок з важливими теоретичними та практичними завданнями політології, партології, соціології, історії, психології та інших гуманітарних наук.

Актуалізує звернення до цієї проблеми й те, що після перетворення держави на парламентсько-президентську республіку політична структуризація українського суспільства підвищила роль і значення виборів до парламенту, в яких беруть участь політичні партії.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика політичної і партійної комунікації знаходиться в полі зору таких науковців, як В.Бебик, Ю.Ганжуров, О.Гриценко, Л.Климанська, М. Обушний, Г.Почепцов, Є.Тихомирова, О.Шахтемірова. Не лишається без уваги комунікаційний аспект діяльності політичних партій, який розпочали досліджувати вітчизняні партологи - В.Антемюк, К.Меркотан, А.Романюк, О.Шиманова, В.Якушик та ін.

Відаючи належне вже проведеним вітчизняним фундаментальним та прикладним дослідженням з партології, мусимо відмітити, що явище політичної комунікації в іміджмейкерстві партійного лідера, попри наявність низки актуальних публікацій [3-6], ще не знайшло свого всебічного вивчення. Що стосується проблеми взаємопов'язаності партійної, політичної і суспільної комунікації, то означене питання взагалі ще не стало об'єктом спеціального наукового аналізу.

Метою дослідження є аналіз політичної комунікації як умови ефективної діяльності партійних лідерів. При цьому особливого значення набуває вивчення цього питання у контексті як теорії комунікації, так і партології.

Виклад основного матеріалу. Партійна комунікація є специфічним видом політичних відносин і розглядається як невід'ємний елемент політичної сфери суспільства, частина

його політичної свідомості.

За визначенням В.Бебика, політична комунікація є своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність [1,с.144].

Кожна політична система, у т.ч. політична партія, розгортає власну мережу політичної комунікації відповідно до своїх можливостей. Ця мережа розвивається одночасно з політичними структурами. Однак існує безпосередній зв'язок між рівнем економічного розвитку суспільства та рівнем розвитку структур політичної комунікації. Останній визначається як технічним рівнем передавання інформації, так і базовою ідеологією політичної системи.

Звичайно, що комунікація – життєва необхідна політичній системі. Політичний аналіз має враховувати проблеми інформації та політичної комунікації в поєднанні з іншими проблемами, як це робиться в межах функціональної концепції дослідження політичної сфери суспільства.

Досить обґрунтованою формою класифікації видів політичної комунікації є класифікація за мобільністю та оперативністю інформації, що циркулює її каналами [1,с.146]. Наразі найбільш мобільною формою політичної комунікації без сумніву є Інтернет. Саме він дозволив у багатьох країнах світу здійснити кардинальні зміни не лише в оперативності отримання інформації, але й в її спрямованості у ході політичної комунікації. Наразі в розвинених у цьому сенсі політичних системах інформація надходить не тільки згори донизу директивним шляхом, а й навпаки: від пересічних громадян до урядових структур найвищого рівня. Як відзначає М.Обушний, партійна комунікація посідає одне з провідних місць в ієрархії політичних комунікативних зв'язків. Він, не заперечуючи, визначення партійної комунікації, сформульоване вітчизняною дослідницею О.Шимановою, - як «один із видів політичної комунікації, коли політична інформація циркулює всередині партії між її структурними елементами та членами, або ж ініціатива партії передається особі, громадянину, групі, іншій партії, політичному актору чи політичному інституту» [6,с.81]. Натомість професор розуміє партійну комунікацію як ідейно-корпоративну сукупність індивідуальних і групових внутрішньо- та міжпартійних комунікативних повідомлень прямого й зворотного зв'язку, спрямованих на виконання статутних та програмних цілей/завдань партії [8,с.83].

Загалом погоджуючись із такими визначеннями, пропонуємо партійну комунікацію розуміти як комплексний спосіб передачі інформації, що стосується діяльності політичної партії, всередині партії та в суспільстві.

На наш погляд, у структурі партійної комунікації цілком може бути застосований під-

хід видатних американських науковців у сфері управління Мескона М.Х., Альберта М., Хедоурі Ф., які виділяють два великих класи комунікацій з подальшою їх деталізацією:

- комунікації між організацією та її зовнішнім середовищем;
- комунікації між рівнями і підрозділами організації [10,с.267].

Відповідним чином комунікація може бути міжпартійною та внутрішньопартійною. Внутрішньопартійна комунікація - це різновид партійної комунікації, що передбачає рух інформації всередині політичної партії між елементами її організаційної структури. До чинників, що визначають характер і тип внутрішньопартійної комунікації, слід віднести організаційну структуру партії; ідеологію партії; типологію партійних лідерів; характер внутрішньопартійної політичної культури; керівні документи партії.

В цьому контексті М.Обушний пропонує розрізнати роль програми й статуту партії. На його думку, програма партії визначає напрямки зовнішньопартійної комунікації, а статут засади внутрішньоорганізаційної комунікації [6,с.83].

У свою чергу до комунікації між політичною партією й зовнішнім середовищем належить не лише її міжпартійна форма, але й комунікація між партійною організацією та соціальною групою, виразником інтересів якої партія виступає. Інакше кажучи, це діалог між політичною партією і суспільством.

Серед конкурентних форм внутрішньої та зовнішньої партійної комунікації слід відмітити партійні конференції й з'їзди, виступи та зустрічі партійних лідерів з колегами і виборцями, участь лідерів партії, а також впливових партійців у громадських заходах, виступи на телебаченні, статті та інтерв'ю у засобах масової інформації, ведення власних блогів у мережі Інтернет тощо [6,с.81].

Горизонтальні комунікації у політичних партіях здійснюються між особами, які знаходяться на одному рівні партійної ієрархії. Такий обмін інформацією забезпечує координацію діяльності. Як показують дослідження, ефективність горизонтальних комунікацій у партійних силах досягає 90% і пояснюється значним рівнем розуміння однопартійцями одного рівня характеру роботи своїх колег і проблем, що виникають у функціонуванні суміжних структур [2,с.11]. Відповідним чином, роль вертикальних комунікацій полягає у налагодженні зв'язків між партійними масами та партійними лідерами різних рівнів.

Діагональні комунікації у партіях здійснюються між особами, які перебувають на різних рівнях ієрархії (наприклад, між територіальними та штабними підрозділами, коли штабні служби партії, розташовані у столиці, керують виконанням певних функцій у регіонах).

На даний час зросла роль внутрішньопартійної комунікації, зокрема, в таких напрямках, як «партія - регіональна організація», «партія - місцева організація», «партія - кандидат», «кандидат - місцева організація», «кандидат - регіональна організація» [7,с.184]. Водночас із ліквідацією змішаної системи виборів в Україні зменшилася роль зовнішньопартійної комунікації у сегменті «певний кандидат від партії - виборець».

Неформальні комунікації у політичних партіях не передбачені організаційною структурою. Водночас вони відіграють подекуди вирішальне значення в українському партієтворенні. Адже саме у ході неформальних комунікацій формуються групи впливу з їхніми лідерами, приймаються важливі бізнес-рішення, обговорюються перспективні партійні коаліції чи вихід з останніх [3,с.349-350]. Можна зауважити, що в нашій країні неформальна партійна комунікація у багатьох випадках відіграє ту ж роль, яку в західних країнах традиційно займає процедура «праймеріз» - це висування партійних лідерів напередодні електоральних змагань.

Таким чином, у ході різного роду внутрішньопартійних комунікацій перед виборами формують партійні списки, які є свого роду індикатором внутрішнього стану політичної сили. Як відзначає О.Шиманова, виборчий список є компонентом електоральної та партійної комунікації, оскільки у ньому містяться важливі повідомлення для виборців і членів партій. Процес формування партійних списків на виборах до рад різних рівнів як компонент внутрішньопартійної комунікації включає такі вектори: «лідери партії - члени партії», «центральне керівництво - регіональні і місцеві організації» [7,с.180].

Міжпартійна комунікація як і будь-який інший вид політичної комунікації відбувається на двох рівнях: міжінституційному і міжособистісному. Якщо на міжінституційному рівні обмін інформацією відбувається між структурними елементами партії, то міжособистісний рівень базується на індивідуальних особливостях і залежить від особистісних відносин і домовленостей лідерів, членів, представників партій чи фракцій. Міжпартійна співпраця формується на основі спільності інтересів партії, одним з виявів якої є створення коаліцій (О.Шиманова). Виходячи із вказаного, коаліція являє собою союз двох або більше партій чи депутатських фракцій, що створюється ними на основі спільності інтересів для реалізації їхніх партійних і передвиборчих програм та прийняття суспільно важливих і партійно вигідних рішень [8,с.170-171].

Те, що комунікація в партіях є організованим спілкуванням, має принципове значення для розуміння партієтворення. Ідея партійного спілкування може виникнути лише у ситу-

ації відповідальності мовця (комуніканта) за свою «словесну роботу». Ця відповідальність рідко виникає під час спілкування двох осіб, які є членами партійної організації, бо таке спілкування має рівень переважно побутової міжособистісної комунікації. Масовість акту мовлення, коли на мовця дивляться сотні очей однопартійців, дає відчуття важливості виконаної справи, тобто акту мовлення, і змушує серйозно ставитися до організації самого процесу спілкування. Окрім того, психологічно спілкування в межах політичної партії - це є завжди вихід за межі свого звичного, непомітного для своєї ж свідомості «я». Актуалізація свого «я», тобто усвідомлення того, що і як ти робиш у цей момент, характерна для особливих ситуацій, в які потрапляє член політичної партії. До таких ситуацій відноситься й комунікативна ситуація, в якій доводиться тримати слово перед масою людей, які є колегами у певній політичній справі. Усвідомлення ж своїх вчинків, дій, операцій, цілей, мотивів тощо, а відтак і керування ними лежить в основі професіоналізму, тобто майстерності. Таким чином, організоване спілкування, яким є партійна комунікація, давним-давно набуло ознак професійної діяльності й поставлене сучасними партійними лідерами незалежної України у важливі умови поряд з розвитком партійних засобів масової комунікації, без яких ефективний зв'язок всередині політичної партії, а також з масами неможливий.

Становлення комунікації у політичних партіях як сфери професійно організованої суспільно-культурної діяльності так чи інакше пов'язано з виникненням професії комунікатора, яка у політології офіційно ще не є визнаною (навіть ідуть дискусії навколо того чи не визнаною як комунікатор - це професія чи ні), і розвитком відповідних організаційних форм для забезпечення партійної комунікації.

Під час партійної комунікації сказане партійцем - рядовим членом чи лідером слово - це тільки його слово, що виражає особисті задуми, сподівання, лише його емоції. Але це зовсім не означає, що творча праця у ході партійної комунікації раз і назавжди позбавлена технологізації процесів праці, уніфікації певних операцій. Межа між «творчим» і «нетворчим» змінна, вона залежить від стану професії, рівня наукового розвитку суспільства, освіченості виконавця роботи. Очевидним сьогодні є те, що, наприклад, пошук інформації для написання промов лідерів політичних партій більшою мірою стає вже справою технологічної освіченості, ніж творчого натхнення [4, с.44].

У складних формах діяльності, як і комунікації в політичних партіях, ряд процесів може мати чисто творчий характер, а інші процеси можуть технологізуватися й «ставати на потік», а також переходити у сферу виробництва.

На даний час, у період політичної структу-

ризації українського суспільства у структуру партійної масової комунікації включаються елементи виробничого процесу, пов'язані з агітацією, пропагандою, маніпулюванням масами. Якщо партійну комунікацію розглядати як виробничу діяльність [9, с.90-91], це означає, що ми повинні ставитися до неї як до процесу, що відбувається з використанням певних технологій, а масу людей, що зазнала такого технологічного впливу з боку політичної партії, розглядати як предмет комунікативного виробництва. Це означає, що інтелектуальна й емоційно-вольова поведінка мас поставлена на «виробничий конвеєр», що мовець чи мовці з боку партійної сили ніби виробляють поведінку мас, штамнують її за певними алгоритмами, на основі певних наукових розробок.

З розвитком інформаційних технологій у партійне середовище потрапили й такі процеси масової комунікації, як збір даних через інформаційні мережі та збереження інформації у вигляді банків даних, виробництво носіїв інформації - книг, газет, журналів, сайтів, блогів тощо, виготовлення засобів масової комунікації як інформаційно-знакових систем, що, з одного боку, є творчим продуктом, бо створені одним або кількома авторами, дизайнерами, художниками, редакторами, програмістами, сценаристами, режисерами тощо, а з іншого боку, оформлені за певними правилами й стандартами й розмножені у великій кількості. Таким чином, у структуру масової комунікації в політичних партіях України, особливо професійної, були включені виробничі процеси, що лягли в основу виникнення інформаційної індустрії політичних партій.

Політичні вибори також можна розглядати як особливу форму партійних комунікацій. У цьому контексті слід розрізняти два типи комунікації: логічну - засновану на раціональному підході, та емоційну - яка апелює до почуттів та настроїв електорату політичної партії. Без емоційного компонента спілкування не може бути повноцінним. Досягнути підтримки партійного електорату лише за допомогою логічних аргументів надзвичайно складно. Адже, спілкуючись між собою, люди одночасно використовують як словесні (вербальні), так і несловесні (невербальні) методи. Якщо вони не збігаються між собою - потік взаєморозуміння руйнується. Дослідження показують, що під час виступу перед аудиторією 55% впливу передається позами, жестами і контактом очима, 38% - тоном голосу і лише 7% - змістом того, про що говориться. Тому напередодні спілкування з виборцями лідерам політичних партій необхідно врахувати наступні рівні комунікації: тематичний - підбір кола проблем, які будуть цікавими для слухачів; стилістичний - набір засобів переконання, спеціальних прийомів та форм подачі матеріалу; виразний - використання модуляцій голосу, пауз, міміки та жес-

тикуляції; лінгвістичний - вимоги до побудови фраз, структури речень тощо.

Висновки. Комунікація - це зумовлений ситуацією й соціально-психологічними особливостями комунікаторів процес встановлення і підтримання контактів між членами певних соціальних груп чи суспільства в цілому на основі духовного, професійного або іншого єднання учасників комунікації.

Комунікація у політичних партіях як суспільно-культурна діяльність включає дії мовців (комунікаторів), а також дії мас (комунікатів). Очевидним є те, що контакт між ко-

мунікаторами опосередкований засобами масової комунікації, які функціонують у системі масової комунікації для забезпечення впливу комунікаторів на комунікатів.

Внутрішня комунікація у політичних партіях - це інформація про заходи, наради, спільні поїздки, проведення опитувань, координація інфо- і PR діяльності тощо. Комунікація між кількома партійними організаціями, а також між ними та громадськістю є важливою рисою демократії та необхідна для ефективного функціонування громадянського суспільства в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік релейшнз / В.М.Бебик. - К.: МАУП, 2005. - 440 с.
2. Логунова М.М. Значення політичних комунікацій у здійсненні державного управління / М.М.Логунова // Персонал. - 2007. - №11. - С.7-12.
3. Мейтус В.Ю. Политическая партия: стратегия и управление / В.Ю.Мейтус, В.В.Мейтус. - К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. - 404 с.
4. Меркотан К.П. Проблема багатопартійності в контексті концепцій демократичних трансформацій /К.П.Меркотан // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. - 2009. - № 1 - С. 39-46.
5. Обушний М.І. Партійна комунікація в політичній структуризації суспільства / М.І. Обушний // Дні науки філософського факультету — 2011: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2011 року) : Матеріали доповідей та виступів. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. - Ч. X. - С. 20-21.
6. Обушний М.І. До питання сутності поняття «партійна комунікація» / М.І.Обушний // Дні науки філософського факультету - 2010: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. - Ч. IX. - С. 81-83.
7. Шиманова О.В. Виборчі списки як індикатор внутрішньопартійної комунікації (на прикладі виборчої кампанії 2006 року) / О.В.Шиманова. - Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2009. - Вип. 21. - С. 180-184.
8. Шиманова О.В. Коаліція як різновид міжпартійної комунікації у міжвиборчий період / О.В.Шиманова // Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. - 2008. - Вип. 9. - С. 170-174.
9. Томенко М.В. Партійна еліта України / М.Томенко, В.Олійник. - К.: Логос, 2000. - 204 с.
10. Мескон Майкл Х., Альберт Майкл, Хедоури Франклин. Основы менеджмента: Пер. с англ. / М.А.Майорова (пер.). - М.: Дело, 2000. - 704 с.
11. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология: в 3 ч. / Р.-Ж. Шварценберг. -Ч. 1. - М.: [б.изд.], 1993. - 370 с.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

REFERENCES:

1. Bebyk, V.M., 2005. Informatsiyno-komunikatsiynyy menedzhment u hlobal'nomu suspil'stvi: psykhohiia, tekhnolohiia, tekhnika pablik rileyshnz [Information and communication management in a global society, psychology, technology, public relations machinery]. MAUP, Kyiv (in Ukrainian).
2. Lohunova, M.M., 2007. Znachennya politychnykh komunikatsiy u zdiysnenni derzhavnoho upravlinnya [The value of political communication in its public administration]. Personal 11, 7-12 (in Ukrainian).
3. Meytus, V.Yu., Meytus, V.V., 2004. Politicheskaya partiya: strategiya i upravlenie [Political party: strategies and management]. Elga, Nika-Tsentr, Kyiv (in Russian).
4. Merkotan, K.P., 2009. Problema bahatopartiynosti v konteksti kontseptsiy demokratychnykh transformatsiy [The problem in the context of multiparty democratic transformation concepts]. Osvita rehionu: Politolohiya. Psykhohiia. Komunikatsiia 1, 39-46 (in Ukrainian).
5. Obushnyy, M.I., 2011. Partiyna komunikatsiya v politychniy strukturyzatsiyi suspil'stva [Party communication in the political structuring of society]. Dni nauky filosof's'koho fakul'tetu, VPTs «Kyiv's'kyu universytet» P.X, 20-21, Kyiv (in Ukrainian).
6. Obushnyy, M.I., 2010. Do pytannya sutnosti ponyattya «partiyna komunikatsiya» [On the question of the essence of the concept of «party communication»]. Dni nauky filosof's'koho fakul'tetu, VPTs «Kyiv's'kyu universytet» P.IX, 81-83, Kyiv (in Ukrainian).
7. Shymanova, O.V., 2009. Vyborchi spysky yak indykator vnutrishn'opartiynoyi komunikatsiyi (na prykladі vyborchoyi kampaniyi 2006 roku) [Electoral lists as an indicator of internal communication (for example, the 2006 election campaign)]. Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiia ta perspektyvy rozvytku 21, 180-184 (in Ukrainian).

8. Shymanova, O.V., 2008. Koalitsiya yak riznovyd mizhpartynoyi komunikatsiyi u mizhvyborchyy period [The Coalition as a kind of inter-party communication in the period between elections]. *Naukovyy Visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Politolohiya, Sotsiolohiya, Filosofiya* 9, 170-174 (in Ukrainian).
9. Tomenko, M.V., 2000. *Partiyna elita Ukrayiny* [The party elite Ukraine]. Lohos, Kyiv (in Ukrainian).
10. Meskon, Maykl H., Albert, Maykl, Hedouri, Franklin, 2000. *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management]. Delo, Moscow (in Russian).
11. Shvartsenberg, R.-Zh., 1993. *Politicheskaya sotsiologiya* [Political sociology]. P.1, Moscow (in Russian).

Морарь Микола Васильович – доктор політичних наук, професор
Таврійський державний агротехнологічний університет
Адреса: 72312, м. Мелітополь, просп. Богдана Хмельницького, 18
E-mail: morar.nikolay@mail.ru

Morar Nikolai Vasyliovych – doctor of political sciences, Full Prof.
Taurian state agrotechnological university
Address: 18, Bohdana Khmelnytskoho Av., Melitopol, 72312, Ukraine
E-mail: morar.nikolay@mail.ru

УДК: 32.001.76 : 32.001.57

Перспективні моделі дослідження процесів політичної модернізації

Л.С. ХОРИШКО

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: lkhorishko@rambler.ru

Авторське резюме

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації та конкретизації перспективних напрямів дослідження даних процесів в умовах сучасної політичної дійсності. Акторна модель політичної модернізації переміщує наукові дискурси на дослідження окремих стратегій діяльності політичних суб'єктів на індивідуальному та груповому рівнях у конкретних мікросоціальних ситуаціях і діяльнісних практиках. Водночас поза увагою залишаються дослідження значення та ролі певних структурних складових модернізаційних процесів. У рамках структураційної моделі були закладені основи поєднання мікро- та макrorівнів аналізу процесів політичної модернізації. Це актуалізувало необхідність дослідження суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституалізації набуває необхідних ресурсів та процедур для її ефективного здійснення. Фігураційна модель політичної модернізації актуалізувала наукові дискусії з окресленої проблематики в контексті визначення конкретних просторово-часових характеристик змін, впливу ендогенних та екзогенних факторів та продовжила пошуки попередніх моделей стосовно ролі інституалізованого в конкретній структурі суб'єкта в здійсненні модернізаційної діяльності на основі особистісних та організаційних ресурсів.

Ключові слова: політична модернізація, суб'єкт політичної модернізації, акторна модель модернізації, структуралістська модель модернізації, фігураційна модель модернізації.

Promising models of research of processes of political modernization

L.S. KHORISHKO

Zaporizhzhya state university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: lkhorishko@rambler.ru

Abstract

The purpose of the research is to determine the characteristics of the actor, structural, figuration models of political modernization and specification of promising areas of study of these processes in today's political reality. The actor model of political modernization moves the scientific discussion to the research of certain strategies of political entities at the individual and group levels in specific microsocial situations and activity practices. At the same time, the research of importance and role of certain structural components of the modernization process are neglected. The structural model includes combination of micro- and macro-levels of analysis of the processes of political modernization. It actualized the need of research of the subject of modernization activity, which in the process of institutionalization acquires the necessary resources and procedures for its effective implementation. The figuration model of political modernization actualized the scientific discussions on the specified issues in the context of determining the specific spatial and temporal characteristics of changes, impact of endogenous and exogenous factors and continued the search for previous

© Л.С. Хорішко, 2016

models concerning the role of the entity, institutionalized in the particular structure, in implementation of the modernization activity based on personal and organizational resources.

Key words: political modernization, political modernization entity, actor model of modernization, structural model of modernization, figuration model of modernization.

Постановка проблеми. Динамічність сучасних політичних процесів, їх взаємопов'язаність та обумовленість глобальними тенденціями світового розвитку актуалізує потребу нових наукових підходів до дослідження політичної модернізації, яка виступає підсумковим результатом практично-орієнтованої діяльності політичної еліти, направленої на підвищення рівня адаптації політичної системи до якісно нових стандартів функціонування. Відповідно відбувається розширення ракурсу аналізу в контексті конкретизації ролі суб'єкта модернізаційної діяльності, процесам його структурування в рамках інституту чи організації та можливостей використання наявних ресурсів для здійснення перетворень. Дослідження сучасних процесів політичної модернізації потребує не тільки узагальнення досвіду вже існуючих класичних моделей, але й визначення перспективних напрямів наукових дискурсів, що акцентують увагу на макро- і мікроаналітичному рівнях аналізу та можливостях їх взаємодоповнення.

Аналіз досліджень і публікацій. У процесі становлення модернізаційної парадигми можна виокремити ряд етапів, кожен з яких мав свої специфічні особливості, що актуалізувалися в конкретних моделях. Перший етап (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х років) характеризувався домінуванням теоретичних ідей еволюціонізму та структурного функціоналізму, що обумовило появу лінійної моделі модернізації (У. Ростоу, Д. Ептер). «Критичний» етап розвитку модернізаційної парадигми (друга половина 1960-х років та 1970-і роки) характеризувався наявністю критики існуючої моделі, що посилювалася внаслідок наявності неуспішного досвіду реалізації даних ідей та призвела до появи парціальної моделі політичної модернізації (Л. Пай, І. Валерстайн, Д. Рюшемейер). У 80-х рр. ХХ ст. формується так званий «посткритичний» етап модернізації, що характеризувався визнанням необхідності збереження традицій національно-культурного розвитку, недоцільності нав'язування західних цінностей іншим суспільствам та появою багатолінійної моделі модернізації (С. Ейзенштадт, А. Турен). Четвертий етап (кінець 1980-х – по теперішній час) розвитку парадигми модернізації характеризується домінуванням неомодернізаційного напрямку наукових дискусій (Е. Тірік'ян, Е. Гідденс, Т. Пірайнен, Г. Терборн), що сприяло появі нових моделей модернізаційних досліджень [3].

Мета дослідження – визначення особливостей акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації та конкретизація перспективних напрямів дослідження даних процесів в умовах сучасної політичної дійсності.

Виклад основного матеріалу. Акторна мо-

дель політичної модернізації базується на діяльнісному підході та характеризується наступними рисами: 1) суб'єктом модернізаційної діяльності виступає окремий суб'єкт (політичний лідер) чи група суб'єктів (політична еліта), які володіють різноманітними активами (ресурсами, власністю, кваліфікацією); 2) соціальний порядок – це колективний результат індивідуального вибору та дій, а модернізація суспільства в цьому контексті може розглядатися як взаємодія існуючих досягнень та нового вибору перетворюючої діяльності; 3) суб'єкти дії постійно здійснюють вибір тих чи інших стратегій, що реалізуються в рамках відповідних структурних організацій чи інститутів; 4) здійснюючи раціональну діяльність, суб'єкти модернізації беруть участь в оптимізації даного процесу, змістом якого є максимізація різниці між перевагами та затратами або інший варіант [5].

На думку Т. Пірайнена, стратегії діяльності певних суб'єктів передбачають наявність унікальних можливостей здійснення модернізаційної активності, обумовлюючи тим самим поступову інституалізацію індивідуального рівня діяльності. Найбільш значимими виступають фінансові ресурси, які взаємодоповнюються культурними та інституціональними. Це сприяє формуванню уявлень про особливості нового соціального порядку та структур, що задіяні в модернізаційних процесах. Ефективність модернізаційних змін обумовлюється поступовим «перетворенням активів» суб'єктів у відповідності до потреб ринково орієнтованої економіки [7].

У рамках структураційної моделі політичної модернізації була здійснена спроба поєднання діяльнісного та структураційного підходів, що дозволило б акцентувати увагу не тільки на діяльнісно-вольових актах окремих суб'єктів, але й співвідносити їх з конкретними соціально-політичними структурами, їх діяльністю, що формує своєрідну процедуру структурації. В цьому контексті Г. Терборн запропонував досліджувати політичну сферу з двох взаємопов'язаних позицій: структури та культури. У першому випадку мова йде про структурування ресурсів та обмежень суб'єкта дії, а в другому – про сукупність загальнозначимих цінностей, символів, що забезпечують інтеграцію та мобілізацію до дії. Виходячи з цього, людина діє в рамках певної структури, визначальний вплив на яку здійснює специфічна культура, що формує відповідні типи поведінки та взаємодії.

До складових елементів структури відносять: просторові межі системи та правила набуття членства; позиції, що визначаються інституалізовано закріпленими ресурсами та обмеженнями, а також наявність чи відсутність можливості неформального доступу до них;

структурування ризиків, можливих рішень та дій згідно з наявними ресурсами, що представляють собою завдання, права та засоби. Культура передбачає наявність наступних складових: відчуття totoжності, що не порушує особистий простір іншого; здатність до засвоєння необхідних знань та вмінь, а також налагодження комунікації; певні еталони оцінювання діяльності. Позиції (місця в конкретних структурах) та культурні приналежності соціально-політичних суб'єктів формують їх відповідні владні потенціали, що використовуються для прийняття рішень та здійснення діяльності, в тому числі, направленої на модернізацію.

Розподіл владного потенціалу обумовлюється рівнем доступу до розподілу прав, засобів, наявністю відповідних знань та відчуттям культурно-структурної ідентичності. На основі цього вчений робить висновок про наділеність суспільств та соціально-політичних систем просторово-часовими характеристиками, які визначають простір локалізації ресурсів, обмежень, знань, цінностей і часовий інтервал динамічності та тривалості тих чи інших процесів. Структурація та інкультурація (динамічність культурних цінностей) визначають напрями та конкретні форми соціальної дії на колективному чи індивідуальному рівнях, значимість якої обумовлена наявним владним потенціалом. Такий вид діяльності впливає на соціально-політичну систему, модернізуючи чи трансформуючи її. Структурація та інкультурація соціальної дії забезпечують підтримку, адаптацію до змін або активізують конфліктний потенціал соціально-політичної системи [5].

Г. Терборн запропонував чотири шляхи засвоєння цінностей «модерніті»: 1) цінності «модерніті» характеризуються власною культурою, становлення якої відбулося внаслідок подолання конфлікту з силами «антимодерніті» (країни Західної Європи); 2) цінності «модерніті» набули поширення через трансконтинентальну міграцію і геноцид місцевого населення, традиції якого були протилежні «модерніті» (Північна і Південна Америка, Австралія); 3) «модерніті» поширилися в результаті загрози вторгнення до певних держав представників західної цивілізації (Туреччина, Єгипет, Китай, Японія); 4) цінності «модерніті» нав'язувалися в ході колонізації традиційних суспільств європейцями, що призводило до примусового знищення їх традицій і громадських структур та консервації відсталості. Хоча європейські цінності так і залишалися чужими для більшості суспільства, торкнувшись лише частини місцевої еліти (Індія, Пакистан, В'єтнам) [1, с. 120].

Завершеність модернізаційних перетворень може вимірюватися конкретними змінами в процесах структурації (поява нових ресурсів, підвищення рівня спеціалізації діяльності, розширення та законодавче закріплення прав і свобод суб'єктів, посилення процесів диференціації, зростання ризиків життєдіяльності, обу-

мовлених втручанням суб'єктів у функціонування екосистеми) та інкультурації (зміни моделей ідентифікації, ціннісних установок, зростання рівня освіченості та культури). В цьому контексті Г. Терборн зазначає, що «епоха «модерніті» завершується тоді, коли люди припиняють локалізувати поведінку або форми життєдіяльності по осі «традиція-сучасність», «нерозвиненість-розвиненість», внаслідок чого відмінності між минулим та майбутнім втрачають свою актуальність в дискурсах стосовно суспільства чи культури. Завершеність епохи «модерніті» характеризується девальвацією таких понять, як прогрес, розвиток...» [6, с. 182].

Фігураційна модель політичної модернізації представляє собою синтез основних ідей фігуративної соціології Н. Еліаса та неомодернізаційного аналізу. Можна виділити наступні основні ідеї концепції німецького дослідника: 1) вивчення процесів та явищ у динаміці, що дозволяє встановлювати періодичність змін, їх структуру; 2) дослідження сукупності взаємозв'язків «фігурацій», тобто окремих груп чи суспільства загалом; 3) фігурації виступають організованими утвореннями реалізації активності суб'єктів, формуючи ієрархізовану мережу взаємодій, що обумовлюються розподілом владних ресурсів; 4) нерівномірність розподілу владних ресурсів призводить до їх зосередження в руках елітних груп, що наділяються можливістю використовувати примус та інші ресурси (фінанси, час, експертні знання чи судження, структурні особливості організації) для забезпечення порядку, мобілізації суспільних ресурсів та здійснення успішної цілеспрямованої діяльності; 4) будь-які структури зазнають змін, що обумовлюються впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [2, с. 150-153].

Виходячи з цього, виділяють наступні характеристики фігураційної моделі політичної модернізації: акцентування уваги на просторово-часових аспектах; наявність своєрідних національних моделей модернізації, що перебувають у взаємодії; визнання впливу ендогенних (екологічних, інституційних, соціокультурних) та екзогенних (дифузії ідей, технологій, організаційних моделей; демонстраційних ефектів; конкуренції; взаємозв'язків та трансформації) факторів. Виходячи з цього, при дослідженні модернізаційних процесів враховуються: 1) дія механізму структурно-функціональної диференціації, обумовленого процесами індустріалізації, урбанізації, бюрократизації, формування громадянського суспільства і т.д.; 2) вплив традиційних інститутів на модернізацію та набуття нею, внаслідок цього, національного характеру; 3) соціально-політичні конфігурації, які формуються між соціальними силами, класами, стратами, визначаючи лідерство, впливаючи тим самим на вибір конкретних інструментів модернізаційної діяльності – реформістських чи революційних; 4) роль дифузії, тобто механізму поширення інноваційних змін [4, с. 35].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що акторна модель була ґрунтовним доповненням багатолінійної моделі політичної модернізації та окреслила нові горизонти наукових дискурсів, сприяючи їх переміщенню на дослідження окремих стратегій діяльності політичних суб'єктів на індивідуальному та груповому рівнях у конкретних мікросоціальних ситуаціях та діяльносних практиках, але при цьому невіршеною залишалася проблема значення та ролі певних структурних складових у модернізаційних процесах. В рамках структуралінійної моделі були закладені основи поєднання мікро- та макрорівнів аналізу процесів політич-

ної модернізації, актуалізувавши тим самим, необхідність дослідження суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституалізації набуває необхідних ресурсів та процедур для її ефективного здійснення. Фігураційна модель політичної модернізації актуалізувала наукові дискусії з окресленої проблематики в контексті визначення конкретних просторово-часових характеристик змін, впливу ендогенних та екзогенних факторів і продовжила пошуки попередніх моделей стосовно ролі інституалізованого в конкретній структурі суб'єкта в здійсненні модернізаційної діяльності на основі особистісних та організаційних ресурсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абрамов А.В. Современная концепция модернизации: работа над прежними ошибками [Электронный ресурс] / А.В. Абрамов / Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета». – 2012. – № 4. – С. 112-127. – Режим доступа: <http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/240>
2. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліас [пер. з нім. О. Логвиненко]. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 672 с.
3. Перспективи та напрямки модернізації політичної системи України. [Коллективна монографія] / за ред. О.М. Кіндратець. – Запоріжжя: Видавництво Запорізького національного університету, 2014. – 342 с.
4. Побережников И.В. Акторы российской имперской модернизации: постановка проблемы / И.В. Побережников // Урал индустриальный. Бакунинские чтения: Индустриальная модернизация Урала в XVIII–XXI вв. Материалы XII Всероссийской науч. конф., 4-5 декабря 2014 г.: в 2 т. – Екатеринбург: УрФУ, 2014. – Т. 1. – С. 31-41.
5. Побережников И.В. Модернизация: теоретико-методологические подходы / И.В. Побережников // Экономическая история. Обзорение. – М.: Центр экономической истории, 2002. – Вып. 8 / [под ред. Л.И. Бородкина]. – С. 146-168.
6. Терборн Г. Европейская модернизация: Траектория европейского общества / Г. Терборн. – М.: Наука, 2006. – 189 с.
7. Piirainen T. Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures in Everyday Life / T. Piirainen. – Helsinki: University of Helsinki, 1997. – 256 p.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

REFERENCES:

1. Abramov, A.V., 2012. Sovremennaja koncepcija modernizacii: rabota nad prezhnimi oshibkami [The modern concept of modernization: correcting previous mistakes]. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta 4, 112-127. Regime to access: // <http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/240> (in Ukrainian).
2. Elias, N., 2003. Proces cywilizacji'. Sociogenetychni i psyhogenetychni doslidzhennja [The process of civilization. Sociogenetic and psychogenetic research], Kyiv (in Ukrainian).
3. Perspektyvy ta naprjamky modernizacii' politychnoi' systemy Ukrai'ny. [Kolektyvna monografija] [Prospects and directions of modernization of political system of Ukraine], 2014, Zaporizhzhya (in Ukrainian).
4. Poberezhnikov, I.V., 2014. Aktory rossijskoj imperskoj modernizacii: postanovka problemy [Actors of the Russian imperial modernization]. Ural industrial'nyj. Bakuninskie chtenija: Industrial'naja modernizacija Urala v XVIII–XXI vv. Materialy XII Vserossijskoj nauch. konf., vol. 1., 31-41. (in Russian).
5. Poberezhnikov, I.V., 2002. Modernizacija: teoretiko-metodologicheskie podhody [Modernization: theoretical and methodological approaches]. Ekonomicheskaja istorija. Obozrenie 8, 146-168. (in Russian).
6. Terborn, G., 2006. Evropejskaja modernizacija: Traektorija evropejskogo obshhestva [European modernization: Trajectory of European society]. Moscow, (in Russian).
7. Piirainen, T., 1997. Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures in Everyday Life. Helsinki.

Хорішко Лілія Сергіївна – кандидат політичних наук, доцент
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: lkhorishko@rambler.ru

Khorishko Liliya Sergiyivna – PhD in political science, associate professor
Zaporizhzhya state university
Address: 66, Zhukovs'kyi Str., Zaporozhye, 69600, Ukraine
E-mail: lkhorishko@rambler.ru

УДК 341.234:342.724.037(477)

Політико-правові аспекти захисту прав національних меншин в Україні

О.В. ФЕДУНЬ, Н.І. ПАПІШ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: fedun_lesya@yahoo.com

Авторське резюме

Розглянуто основні категорії прав національних меншин, що проживають на території України. Проаналізовано політико-правові засади та законодавчі джерела забезпечення цих прав на рівні держави у відповідності з міжнародно-правовими стандартами. Розкрито особливості співробітництва України з міжнародними організаціями та державами-сусідами в сфері захисту прав національних меншин та регулювання міжетнічних відносин.

В Україні гарантії та захист прав національних меншин на законодавчому рівні відповідають світовим і європейським стандартам, створена система органів державного управління у сфері міжетнічних відносин, проте існує низка проблем, які необхідно розв'язувати на рівні парламенту, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. На сучасному етапі необхідно прийняти Закон про «Концепцію державної етнонаціональної політики України», визначити політико-правовий статус корінних народів, зокрема кримськотатарського, депортованих національних меншин і етнографічних груп українського етносу, налагодити ефективний механізм реалізації прав національних меншин в Україні та здійснювати моніторинг за дотриманням цих прав. Застосування відповідних заходів сприятиме запобіганню проявам конфронтації в українському суспільстві на етнополітичному та мовному підґрунті, недопущенню загострення міжетнічних відносин, забезпечить формування у громадян толерантного ставлення до осіб, що належать до національних меншин.

Ключові слова: національні меншини, права національних меншин, міжетнічні відносини, етнополітика держави, механізми захисту прав національних меншин, корінні народи.

Political and legal aspects of the protection of national minorities in Ukraine

O.V. FEDUN, N.I. PAPISH

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: fedun_lesya@yahoo.com

Abstract

The article deals with the research of basic categories of the rights of national minorities that reside on the territory of Ukraine. Moreover, political and legal principles as well as legislative sources for securing these rights at the state level in accordance with the international legal standards are analyzed. The peculiarities of Ukraine's cooperation with international organisations and neighboring countries in the field of protection of the rights of national minorities and regulation of interethnic relations are investigated.

In Ukraine the guarantees and protection of the rights of national minorities at the legislative level comply with the world and European standards. The system of state administration bodies in the field of interethnic relations has been established but there are still some problems that need to be resolved on the Parliamentary level as well as on the level of executive agencies and local authorities. At the current stage it is necessary to adopt the law on «The Concept of National Ethnic Policy of Ukraine». Also, the political and legal status of indigenous peoples should be defined especially Crimean Tatars, deported ethnic minorities and some ethnographic groups of the Ukrainian ethnos. In addition, it is important to establish an effective mechanism for realization of the rights of national minorities in Ukraine and to ensure monitoring of the observance of these rights. Implementation of the appropriate measures would facilitate the prevention of confrontation in the Ukrainian society on the ethnic and political as well as language grounds. It would also promote the prevention of aggravation of interethnic relations and would ensure the formation of public tolerance to persons belonging to national minorities.

Key words: national minorities, rights of national minorities, interethnic relations, ethnopolitics of the state, mechanisms for protection of the rights of national minorities, indigenous peoples.

Постановка проблеми. У сучасному світі динамічно зростають міграційні рухи населення, наслідками яких є не лише соціально-економічні та безпекові проблеми, але й істотні зміни етнорелігійного складу суспільств приймаючих держав і відповідно загострення міжетнічних відносин у них. Яскравим прикладом цього є масштабна міграційна криза в Європі 2015 р., зумовлена масовим напливом до країн ЄС біженців із Близького Сходу та Африки. Від успіхів

у розв'язанні цих проблем залежатимуть міжетнічна злагода, безпека, стабільний розвиток окремих держав та ситуація в різних регіонах світу. Тому проблеми міжетнічних відносин, порушення прав національних меншин є надзвичайно актуальними та потребують формування виваженої етнополітики на рівні держав і координації зусиль усієї світової спільноти.

В Україні гарантії та захист прав національних меншин на законодавчому рівні відповіда-

© О.В. Федунь, Н.І. Папіш, 2016

ють світовим і європейським стандартам. Це неодноразово підтверджували експерти провідних міжнародних організацій. Базові права нацменшин закріплені в Конституції України, низці нормативно-правових актів, які ґрунтуються на міжнародно-правових документах. Проте існує потреба в удосконаленні законодавства, що регулює міжетнічні відносини та визначає механізми захисту прав національних меншин, немає контролю за виконанням прийнятих нормативно-правових актів, є проблеми з розробкою та фінансуванням державних і регіональних програм етнокультурного розвитку нацменшин, визначення політико-правового статусу корінних народів.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні за роки незалежності у процесі становлення інститутів громадянського суспільства, демократичної та правової держави поступово створювалися необхідні передумови для забезпечення всебічного розвитку національних меншин. Українські науковці досліджували різні аспекти проблеми захисту прав і свобод національних меншин, серед них політологи: О.В. Антонюк, І.М. Варзар, О.В. Картунов, І.О. Кресіна, І.Ф. Курас, Г.І. Луцишин, О.М. Майборода, О.М. Мироненко, П.І. Надолішній, М.І. Пірен, В.А. Ребало, Ю.І. Римаренко, А.Г. Слюсаренко, В.Ф. Солдатенко, В.А. Чехович, Б.В. Чирко, Л.Є. Шкляр, М.О. Шульга, О.В. Шуба та ін., а також правники: М.М. Алмаші, О.М. Биков, В.А. Василенко, В.П. Колісник, В.О. Нікітюк, В.В. Мицик, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, Ю.І. Римаренко, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко та ін. Водночас недостатньо дослідженими є практика та механізми застосування національного законодавства і виконання міжнародно-правових зобов'язань України щодо захисту прав нацменшин.

Мета дослідження. Незважаючи на достатню увагу до проблематики захисту прав національних меншин в Україні та проведений вітчизняними науковцями комплексний аналіз правового регулювання у цій сфері, потребує подальшого дослідження інституційна система захисту прав осіб, що належать до національних меншин і корінних народів. У контексті вивчення даної проблеми ми ставимо за мету дослідити сучасний стан виконання в Україні норм вітчизняного та міжнародного права у сфері захисту прав національних меншин, виробити певні рекомендації щодо забезпечення ефективного функціонування механізму взаємодії між органами державної влади та національно-культурними товариствами для формування у громадян толерантного ставлення до осіб, що належать до нацменшин, запобігання проявам конфронтації в суспільстві на етнополітичному, релігійному та мовному підґрунті, недопущення загострення міжетнічних відносин у державі.

Виклад основного матеріалу. Україна за етнічним складом населення належить не до полі-

етнічних (цей міф ще донині поширений), а до переважно моноетнічних держав, в яких ареал розселення одного етносу займає понад 80 % території [1]. Частка державотворчого етносу становить майже 78 % населення, а розселення етнічних меншин має дисперсно-змішаний характер. За даними Всеукраїнського перепису населення (2001) державотворчий український етнос становив абсолютну більшість у всіх областях (навіть у Луганській 58 % населення), лише в АР Крим, яка на сучасному етапі має статус тимчасово окупованої території, частка росіян перевищувала 50 %.

Після проголошення незалежності Україна розпочала активно формувати власну політико-правову базу регулювання міжетнічних відносин, застосовуючи міжнародний досвід захисту прав національних меншин, який нагромадили європейські держави упродовж десятиліть. Надійною гарантією прав і свобод нацменшин є утвердження їхнього правового статусу. Законом України «Про національні меншини в Україні» 1992 р. уперше законодавчо визначено, що «до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» [2]. Проте сьогодні на часі внесення певних змін до цього закону. Передусім потрібно надати чітке правове визначення термінів «корінні народи», «етнічні меншини», «мови меншин», «мовні групи населення», «місця компактного проживання меншин», «депортовані за етнічною ознакою особи» та ін.

«Захист прав національних меншин в Україні – це система принципів, норм, інституцій та заходів, спрямованих на забезпечення належної реалізації, запобігання порушенню і відновлення порушених прав національних меншин в Україні» [3, с. 5].

Українська держава на законодавчому рівні гарантує національним меншинам, що проживають на її території, основні категорії прав, зокрема [4, с. 272-273]: право на існування і збереження своєї ідентичності, рівну участь у державотворенні, збереження і розвиток культурної самобутності, політичні права, отримання фінансової допомоги, юридичного захисту стосовно спеціальних прав національних меншин та ін.

Національне законодавство в етнонаціональній сфері є системою нормативно-правових документів, таких як: Конституція України (1996); Декларація прав національностей України (1991); Закони України: «Про національні меншини в Україні» (1992), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), «Про громадянство України» (1997), «Про засади державної мовної політики» (2012), «Про культуру» (2011) та ін.

Аналіз змісту національного законодавства свідчить, що у ньому закріплені найфундамен-

тальніші міжнародні права щодо захисту національних меншин. Україна як суб'єкт міжнародно-правових відносин імплементувала міжнародні стандарти щодо захисту прав нацменшин у власне законодавство та державну етнополітику, послідовно використовує досвід зарубіжних країн у цій сфері. Ці стандарти, сформульовані у таких документах, як: Міжнародні пакти про права людини (1976); Документ Копенгагенської наради з людського виміру (1990); Європейська хартія регіональних мов або мов менши (1992); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992); Рекомендації Ради Європи 1201 (1993); Віденська декларація та додатки до неї (1993); Рамкова Конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1994); Резолюція ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1995); Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (1996); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999) і ін.

З метою захисту прав національних меншин Україна співпрацює з багатьма міжнародними організаціями, зокрема: ООН та його структурними підрозділами (ЮНЕСКО, Міжнародною організацією з міграції, Міжнародною організацією праці), а також з ОБСЄ, Радою Європи, ЄС та ін., розвиває двосторонні відносини у цій сфері з окремими державами (Литвою, Польщею, Словаччиною, Молдовою, Німеччиною, Угорщиною, Румунією, ін.).

Україна намагається рішуче протидіяти дискримінації осіб за національною ознакою. Прийняття антидискримінаційного законодавства було однією із вимог з боку Європейського Союзу відповідно до Плану дій з візової лібералізації, який українська сторона отримала 22 листопада 2010 р. на саміті Україна – ЄС. На сучасному етапі організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації визначені Законом «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (6 вересня 2012 р., зі змінами, внесеними від 13 травня 2014 р.). У розділі 2-му (Ст. 9) цього закону визначено механізм забезпечення запобігання та протидії дискримінації [5]. Проте, як стверджують експерти, вищезгаданий закон не гарантує створення ефективного механізму захисту від дискримінації та, попри базовий характер, не передбачає внесення змін до інших законодавчих актів України. Тому громадські організації, зокрема Коаліція з протидії дискримінації в Україні та інші, які мають великий експертний потенціал та практичні напрацювання, наголошують на потребі внесення змін до чинного законодавства.

Значне місце в українському законодавстві відведене мовним правам національних меншин

(право вживати мову нацменшини приватно і публічно, у спілкуванні з державними установами, вивчати рідну мову, здійснювати навчально-виховний процес мовою меншини в школі та дошкільних установах). Важливим кроком у забезпеченні мовних прав нацменшин стала ратифікація підписаних Україною міжнародно-правових актів: 9 грудня 1997 р. прийнято Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин», 15 травня 2003 р. – Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Положення Хартії згідно зі Ст. 2 цього Закону застосовуються до мов найчисельніших національних меншин України, зокрема: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської. На жаль, до цього переліку не включено мов малочисельних національних (етнічних) меншин, які знаходяться під загрозою зникнення і справді потребують правового захисту та державної підтримки. З-поміж них є мови, включені до Червоної книги зникаючих мов ЮНЕСКО, зокрема: караїмська, русинська, роменська, ногайська, урумська і ін.

Така ситуація викликала гострі дискусії щодо становища і функціонування мов національних меншин, які виникли в українському суспільстві після ратифікації Хартії. До цього не було проведено ґрунтовного аналізу мовної політики в Україні та обґрунтування доцільності захисту тієї чи іншої мови. Під час застосування положень Європейської Хартії певну плутанину зумовили неточності перекладу українською мовою базових термінів («regional or minority languages», ін.). Це значною мірою вплинуло на визначення переліку мов, що потребують як державної підтримки, так і вибору механізмів реалізації положень Хартії.

Відповідно до вищезгаданих міжнародних документів 3 липня 2012 р. прийнято Закон України «Про засади державної мовної політики», окремі статті якого суперечать Конституції, бо надають місцевим радам право визнавати регіональними мови частини громади, тоді як застосування мов є питанням загальнодержавного значення, а не місцевого, і визначається виключно законом. Закон є дискримінаційним у відношенні до мов національних меншин, вживаних в Україні, які не потрапили у перелік із 18-ти мов, які можуть претендувати на статус регіональних чи мов нацменшин. Через це у липні 2014 р. 57 депутатів Верховної Ради України звернулися до Конституційного Суду з поданням визнати цей закон неконституційним, проте остаточного рішення дотепер немає. Отже, цей закон породжує багато правових суперечок, створює умови, за яких знання «державної мови» не є необхідним. Тому існує потреба вдосконалення мовної політики України,

але поки що це питання не включене до порядку денного центральних органів державної влади.

Представники національних меншин мають право на участь у політичному житті України. Згідно з чинним законодавством до цих прав належать: право на створення власних громадських організацій та участь у міжнародних організаціях; можливість впливати на прийняття державних рішень; право на представництво членів національної меншини в органах влади; право на свободу думки відповідно до своїх філософських, політичних, релігійних та інших переконань. Проте на практиці поки що недостатньо дієвих механізмів із реалізації окремих із цих прав.

Політичне представництво національних меншин у законодавчій та виконавчій гілках влади, органах місцевого самоврядування частково здійснюється через постійно діючі комісії з питань міжнаціональних відносин і дорадчі органи, що складаються з представників етнічних спільнот.

До політично найактивніших в Україні належить польська національна меншина. За інформацією дипломатів Республіки Польща на території нашої держави діють понад 250 польських осередків, які об'єднуються у центрі та на сході найчастіше навколо Спілки поляків в Україні, на заході – навколо Федерації польських організацій в Україні. Прикладом реалізації їхніх політичних прав є зареєстрована у жовтні 2014 р. політична партія польської національної меншини. Її офіційна назва – Політична партія Солідарність, а членами є етнічні поляки – громадяни України, які мають за мету представляти та захищати свої інтереси як у політичній, так і культурно-просвітницькій сфері нашої держави.

Ще одне право, гарантоване Українською державою її громадянам, що належать до різних етнічних спільнот, – це право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. З 1991 р. в Україні створено 778 національно-культурних товариств, із яких 28 мають всеукраїнський статус. Найчисельніші з них: російське, єврейське, польське, угорське, грецьке, болгарське та ін. Всі вони входять до Асоціації національно-культурних об'єднань України, мета якої – забезпечення прав національних меншин на рівні європейських і міжнародних стандартів.

Україна докладает зусиль щодо захисту прав і сприяння всебічному розвитку нацменшин, що проживають на її території. Наприклад, у контексті виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму України з ЄС у частині комплексної інтеграції ромів в українське суспільство 8 квітня 2013 р. (Міжнародний день ромів) підписано Указ Президента України №201/2013, яким схвалено Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 р. Її

метою є «визначення засад захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини шляхом забезпечення рівних прав і можливостей для її участі в соціально-економічному та культурному житті держави, а також активізації співпраці з громадськими об'єднаннями ромів» [6]. Стратегія передбачає створення умов для покращення становища ромів України в таких сферах, як: правовий захист, соціальний захист і зайнятість, освіта, охорона здоров'я, житлово-побутові умови, а також у сфері культури й інформації.

Дієвим механізмом співробітництва України з державами-сусідами у сфері правового захисту національних меншин є двосторонні міжурядові комісії, зокрема: Змішана українсько-угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин (створена 1991 р.); Міжурядова українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури (1995 р.); Змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав національних меншин (1998 р.). Їхня головна мета – координація діяльності міністерств і відомств держав-сусідів щодо забезпечення прав нацменшин, відповідно угорської, словацької та румунської на території України та української на території Угорщини, Словаччини і Румунії. Вони займаються організацією комплексу заходів між країнами для забезпечення прав національних меншин, сприяють створенню необхідних соціально-економічних і інших умов для збереження та розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності [7].

У грудні 2015 р. уряд прийняв рішення про створення Міжурядової українсько-німецької комісії зі співробітництва у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні. Правовою основою її діяльності є «Угода між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні» (1996).

Завдяки роботі двосторонніх міжурядових комісій досягнуто значного поступу у сфері захисту прав та інтересів національних меншин. Сьогодні українській владі необхідно активізувати роботу зі створення низки нових змішаних міжурядових комісій з тими державами, в яких проживають етнічні українці. Відносини з Польщею у цій площині регулює «Угода про принципи співробітництва між Україною та Республікою Польща по забезпеченню прав національних меншин» (1 лютого 1994 р.). За угодою сторони гарантують етнічним полякам на території України та українцям у РП політичні, соціальні, економічні, культурні права і свободи у відповідності з загальновизнаними міжнародними стандартами у галузі прав людини (Ст. 2) [8].

У своїй етнополітиці Україна та Польща враховують законні інтереси нацменшин, вживають необхідних заходів (законодавчих, адміні-

стративних, ін.) для збереження їхньої етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності, діють з метою недопущення на своїй території дискримінації осіб за етнічною приналежністю. Пріоритетом української етнополітики є збереження не лише етнічних ознак, але й чисельності нацменшин, зокрема польської. Відповідно до «Державної програми відродження й розвитку освіти національних меншин України» розроблені навчальні плани та програми для освітніх осередків із польською мовою викладання. Педагогів для шкіл із викладанням польської мови навчають у 15-ти вузах країни, з-поміж них: Львівському національному університеті імені Івана Франка, Волинському національному університеті імені Лесі Українки, Тернопільському і Житомирському педагогічних університетах та ін.

Досвід України щодо захисту прав національних меншин використовують інші країни. Наприклад, досвід із впровадження пілотного проекту програми Ради Європи «Освітня політика та національні меншини» використовували у Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії та Молдові. У нашій країні цей проект реалізовано в 2000 – 2001 роках, тоді проводили міжнародні семінари, зокрема «Освітні права національних меншин», на якому обговорювали стан виконання в Україні рекомендацій експертів Ради Європи.

Механізм реалізації прав національних меншин досить складний. Його головними елементами є: система законодавчих актів, які закріплюють правовий статус національних меншин; система міжнародно-правових актів щодо статусу нацменшин, підписаних і ратифікованих Україною; система державних органів й установ, які здійснюють контроль за дотриманням чинного законодавства; система громадських організацій і рухів, які сприяють задоволенню етнокультурних потреб національних меншин; спеціальні фонди розвитку та цільові програми їх етнокультурного відродження [9, с. 147].

Реалізація політичних, соціальних, економічних прав нацменшин України здійснюється на загальнодержавному, регіональному та територіальному рівнях. Громадяни України, які належать до національних меншин, можуть вільно обирати форми здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і реалізувати їх або особисто, або ж через відповідні державні органи та громадські організації національно-культурного спрямування.

У парламенті створено Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. У системі центральних органів виконавчої влади працює Департамент у справах релігій і національностей Міністерства культури України (до 2010 р. Державний комітет України у справах національностей та релігій), у структурі якого є відділ національних меншин України та україн-

ської діаспори. При Кабінеті Міністрів України 4 червня 2014 р. утворено Раду міжнародної злагоди та введено посаду Урядового уповноваженого з питань етнополітики. На рівні обласних державних адміністрацій діють департаменти з питань культури, національностей та релігій. У всіх регіонах функціонують різноманітні громадські національно-культурні організації, товариства, центри, клуби, земляцтва. Зазначимо, що неодноразові реорганізації органів державної влади, що регулюють міжетнічні відносини, досить часто вкрай негативно впливають на ефективність захисту прав національних меншин на регіональному рівні. Органи державної влади О.М. Биков поділяє на дві групи. До першої групи належать органи державної влади, діяльність яких спрямована на гарантування захисту прав і свобод усіх громадян України, а до другої – спеціалізовані державні установи, діяльність яких спрямована на забезпечення гарантій захисту прав і свобод національних меншин [10].

Загалом існуюча в Україні система державного управління у сфері міжетнічних відносин є досить розгалуженою, проте не відповідає сучасним вимогам забезпечення прав національних меншин. Тому об'єктивно необхідним насаперед є прийняття Закону України «Про Концепцію державної етнополітики України» з метою захисту прав усіх суб'єктів етнополітичних відносин, задоволення їхніх культурно-освітніх потреб, забезпечення міжетнічної злагоди, консолідації українського народу навколо державотворчої нації.

Упродовж усіх років існування незалежної України невирішеною залишилася проблема, пов'язана з поверненням, матеріальним забезпеченням та визначенням статусу осіб, депортованих за етнічною ознакою з території УРСР на підставі розпоряджень державних органів колишнього СРСР, зокрема: корінних народів (кримських татар, кримчаків), окремих національних меншин (кримських греків, болгар, вірменів), етнографічних груп українського етносу.

Конституційні права кримських татар порушувалися в минулі роки. Про це неодноразово заявляли високопосадовці з ЄС та ОБСЄ. Вже після анексії Криму ситуація ще більше ускладнилася, кримські татари зазнають різних форм дискримінації, переслідувань, до них застосовують насилля, вибіркове правосуддя, багато осіб зникли безвісти. Верховна Рада України 20 березня 2014 р. ухвалила заяву щодо гарантій прав кримськотатарського народу у складі Української держави. З метою забезпечення дотримання його конституційних прав у листопаді 2014 р. призначено Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу М. Джемілева, 12 листопада 2015 р. Верховна Рада України прийняла постанову, в якій визнала депортацію кримських татар у 1944 р.

геноцидом, 25 листопада 2015 р. парламент доручив урядові розробити законопроект про статус кримськотатарського народу як корінного народу України.

Проблемою дотримання прав людини в тимчасово окупованій Кримській АР цікавляться міжнародні організації. 4 лютого 2016 р. Європейський парламент прийняв резолюцію, в якій закликав Росію демілітаризувати Крим, припинити його окупацію та переслідування там кримських татар і українців.

На законодавчому рівні корінними народами в Україні необхідно визнати не лише кримських татар, але й караїмів і кримчаків. Остаточне визначення їхнього статусу закріпить правові гарантії на повне здійснення всіх прав людини і основоположних свобод осіб, що належать до корінних народів, визнаних нормами міжнародного права. Для цього Верховна Рада повинна прискорити розгляд законопроекту про внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні», проектів Закону України «Про статус кримськотатарського народу» та Закону України «Про права корінних народів України», прийняти Закон України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України».

На сучасному етапі необхідно посилити увагу з боку як центральних, так і місцевих органів влади до проблем захисту прав національних меншин України з метою запобігання проявам конфронтації в суспільстві на етнополітичному, релігійному та мовному підґрунті, недопущення загострення міжетнічних відносин. Уповноважені в цій сфері органи повинні здійснювати моніторинг за дотриманням прав нацменшин в Україні, вживати відповідних заходів для формування у громадян толерантного ставлення до осіб, що належать до нацменшин, біженців і переселенців з АР Крим та східних областей держави. На рівні адміністративно-територіальних одиниць України для ефективного функціонування механізму взаємодії між органами державної влади та національно-культурними товариствами потрібно вживати дієвих заходів,

зокрема: створити інформаційні бази даних про національні меншини регіону; сприяти активній участі їхніх представників у громадсько-політичному житті регіону; у бюджетах областей, міст і районів передбачити видатки на фінансування культурно-освітніх потреб нацменшин; забезпечити необхідні умови для розвитку засобів масової інформації громадських організацій національних меншин; надавати підтримку в організації та проведенні культурно-просвітницьких заходів національно-культурних товариств; проводити періодичні зустрічі очільників облдержадміністрацій, міст і районів з представниками національно-культурних товариств із питань забезпечення прав національних меншин, міжетнічних відносин та ін.

Висновки. Україна посідає одне з провідних місць в Європі з огляду на гарантування та відображення основних категорій прав національних меншин у чинному законодавстві, імплементації міжнародних стандартів захисту прав нацменшин. Проте, незважаючи на відповідність міжнародно-правовим нормам у цій сфері, деякі норми українського законодавства все ще залишаються певною мірою декларативними, оскільки не передбачають створення дієвих механізмів забезпечення окремих прав національних меншин. Дотепер актуальними в Україні залишаються проблеми фінансової підтримки програм розвитку нацменшин, збереження етнічної ідентичності та історичного середовища їхнього існування та ін.

Міжнародне співробітництво України, прийняття нової концепції національної етнополітики, внесення відповідних змін до чинного українського законодавства та вдосконалення інституційної системи захисту прав національних меншин, ефективна взаємодія центральних і місцевих органів влади з національно-культурними товариствами, належне фінансування цільових програм їхнього етнокультурного розвитку, забезпечить реалізацію різних категорій прав національних меншин і корінних народів України, сприятиме гармонізації міжетнічних відносин у державі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Монографія / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис; Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 56-65.
2. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>. – Назва з екрана.
3. Алмаші М.М. Захист прав національних меншин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М.М. Алмаші; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 19 с.
4. Антонюк О.В. Основи етнополітики: Навч. посібник / О.В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
5. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> – Назва з екрана.
6. Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>. – Назва з екрана.
7. Попок А.А. Діяльність змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин / А.А. Попок // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – № 1. – С. 84-97.

8. Угода про принципи співробітництва між Україною та Республікою Польща по забезпеченню прав національних меншин (01.02.1994) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/616_194. – Назва з екрана.
9. Конституційне право України: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В.П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
10. Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: монографія / О.М. Биков. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 354 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Dnistrianskyu, M.S., 2006. Etnopolitychna geografia Ukrainy: problemy teorii, metodologii, praktyky: Monografia.[Ethnopolitical geography of Ukraine: problems of theory, methodology, practice: Monography], Litypys; Vyd. Tsentru LNU imeni Ivana Franka, 56-65, Lviv (in Ukrainian).
2. Zakon Ukrainy «Pro natsionalni menshyny Ukrainy» [The Law of Ukraine «On National Minorities in Ukraine»]. Regime to access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (in Ukrainian).
3. Almashi, M.M., 2004. Zahyst prav natsionalnyh menshyn v Ukraini [The protection of the rights of national minorities in Ukraine], Kyiv (in Ukrainian).
4. Antoniuk, O.V., 2005. Osnovy etnopolityky: Navch. pos. [The basics of ethnopolitics], MAUP, Kyiv (in Ukrainian).
5. Zakon Ukrainy «Pro zasady zapobigannya ta protydii dyskryminacii v Ukraini» [The Law of Ukraine «On Principles of Prevention and Combating Discrimination in Ukraine»], Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy 32, 2013, 412 (in Ukrainian).
6. Stratehiya zakhystu ta intehratsiyi v ukraïns'ke suspil'stvo roms'koyi natsional'noyi menshyny na period do 2020 r. [Strategy of the protection and integration of the Roma minority into the Ukrainian society for the period until 2020]. Regime to access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>. (in Ukrainian).
7. Popok, A.A., 2010. Diyalnist zmishanyh mizhურიადოვх komisii z pytan zabezpechennia prav osib, yaki nalezhat do natsionalnyh menshyn [Activities of the mixed intergovernmental commissions on issues concerning the ensurance of the rights of persons, that belong to national minorities], Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia 1, 84–97. (in Ukrainian).
8. Uгода pro printsypy spivrobitnytstva mizh Ukrainoyu ta Respublikoyu Polsha po zabezpechenniu prav natsionalnyh menshyn (1.02.1994). [Agreement on the principles of cooperation between Ukraine and the Republic of Poland in order to ensure the rights of national minorities]. Regime to access: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/616_194 (in Ukrainian).
9. Konstytutsiynе pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine], Pravo, 2008, Kharkiv (in Ukrainian).
10. Bykov, O.M., 2001. Konstytutsiyno-pravoviy status natsionalnyh menshyn v Ukraini: monografia [Constitutional and legal status of national minorities in Ukraine: monography], In-t derzhavy i prava im.V.M.Koretskogo NAN Ukrainy, 2001, Kyiv (in Ukrainian).

Федунь Олександра Василівна – кандидат географічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м.Львів, вул. Січових Стрільців, 19
E-mail: fedun_lesya@yahoo.com

Папіш Наталія Іванівна – кандидат політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м.Львів, вул. Січових Стрільців, 19
E-mail: prime.writer1@gmail.com

Fedun Oleksandra Vasylivna – PhD in geographical science, associate professor
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 19, Sichovyh Strilciv Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: fedun_lesya@yahoo.com

Papish Nataliya Ivanivna – PhD in political science, associate professor
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 19, Sichovyh Strilciv Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: prime.writer1@gmail.com

УДК 327.82

Діяльність культурно-інформаційних центрів як компонента культурної дипломатії

Т.О.ГРАЧЕВСЬКА

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: persefona01@mail.ru

Авторське резюме

Проаналізовано особливості діяльності культурно-інформаційних центрів у контексті реалізації культурної дипломатії держав та забезпечення їхніх національних інтересів. Було встановлено, що важливими осередками забезпечення поширення інформації в контексті конструювання позитивного іміджу держав виступають саме культурно-інформаційні центри, які можуть функціонувати як самостійні установи, так як і структурні підрозділи дипломатичних представництв. Визначено основні фактори та умови забезпечення ефективної діяльності культурно-інформаційних центрів.

Особлива увага була приділена аналізу пріоритетних напрямів діяльності культурно-інформаційних центрів, як-то: надання інформаційних, координаційних, освітніх послуг. У статті також було досліджено особливості співпраці центрів з представниками національних діаспор. Було визначено, що воно може реалізовуватися у наступних формах: проведення заходів з нагоди святкування національних свят, виступи народних колективів та представників сучасної естради, організація виставок-продажів картин, виробів народних майстрів, літературних творів як класиків, так і сучасних письменників країни, яку представляють центри.

Значна увага була сконцентрована на українському досвіді функціонування культурно-інформаційних центрів, визначено здобутки та прорахунки в їх роботі.

Ключові слова: культурно-інформаційний центр, культурна дипломатія, співробітництво, імідж, дипломатичне представництво, культурний продукт, громадська організація.

Cultural and information centers as a component of cultural diplomacy

T.O. HRACHEVSKA

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnipropetrovsk, Ukraine
E-mail: persefona01@mail.ru

Abstract

The article examines the features of cultural and information centers activities in terms of implementing cultural diplomacy and ensuring national interests. It is found that cultural and information centers, which can operate both as independent institutions and structural units of diplomatic missions, play the key role in distribution of information for the purposes of construction of the national positive image. Crucial factors and conditions for ensuring the effective operation of cultural and information centers are determined as well.

Special emphasis is made on the analysis of cultural and information centers priorities, such as the provision of information, coordination, and educational services. The article also examines the features of cooperation between the centers and national diaspora representatives. It is determined that such cooperation can be realized in the following forms: celebration of national holidays, performances of folk groups and representatives of contemporary pop music, exhibition and sale of paintings, works of folk artists, and literary works of both classic and contemporary writers of the country they represent.

Much attention is given to the operating experience of the Ukrainian cultural and information centers, as well as to achievements and shortcomings in their work.

Key words: cultural and information center, cultural diplomacy, cooperation, image, diplomatic mission, cultural product, civil society organization.

Постановка проблеми. Впродовж усієї історії розвитку світової та вітчизняної дипломатії на дипломатичні представництва покладалася реалізація інформаційної функції, що передбачає як отримання та збір інформації всіма легальними способами, так і її поширення з метою забезпечення національних інтересів акредитованої держави. В сучасних реаліях, коли інформація є одним із потужних глобальних ресурсів, відбувається перегляд механізмів та методів її використання і поширення представниками традиційної та неофіційної дипломатії. Однією

з сучасних тенденцій у роботі дипломатичних установ провідних держав світу є масштабне впровадження інформаційних технологій у сферу міждержавного співробітництва, що свідчить про здатність такої консервативної сфери суспільної діяльності, як дипломатія, адаптуватися та давати відповіді на виклики сучасності. Потрібно наголосити, що важливими осередками забезпечення поширення інформації в контексті конструювання позитивного іміджу держав виступають культурно-інформаційні центри, які можуть функціонувати як самостій-

ні установи, так і як структурні підрозділи дипломатичних представництв. Міжнародний досвід свідчить, що саме ці установи здатні вирішувати широкий сегмент завдань не лише щодо активізації культурного, гуманітарного співробітництва, а й створення міцного фундаменту для міждержавної співпраці в інших сферах, завдяки використанню засобів так званого «м'якого» впливу. Безперечно, що діяльність культурно-інформаційних центрів має відбуватися в тісній взаємодії та координації з дипломатичними представництвами, адже це виступає запорукою реалізації узгодженої та послідовної стратегії зовнішньополітичного співробітництва. Здобутки діяльності культурно-інформаційних та культурних центрів, передусім західноєвропейських держав (Франції, Німеччини, Великої Британії) як суб'єктів культурної дипломатії й виступають каталізатором актуалізації питання щодо потенціалу та перспектив їх використання у розвитку міждержавної взаємодії.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз стану міждержавного співробітництва передусім між країнами Європи та Америки засвідчує, що питання про функціонування культурної дипломатії, створення, промоцію та функціонування культурно-інформаційних центрів є своєчасним та свідчить про значні успіхи держав в формуванні їх позитивного іміджу завдяки просуванню їх національного культурного продукту. На окрему увагу серед робіт українських науковців заслуговують праці Кучмій О.П., в яких був проведений ґрунтовний аналіз того, яке місце західноєвропейські держави відводять культурній дипломатії у своїх зовнішньополітичних стратегіях та доктринах [6]. Питанню оптимізації використання потенціалу культурної дипломатії України в країнах Старого Світу присвячена аналітична записка, підготовлена О.П.Розумною. Варта уваги її теза про те, що для України першочерговим завданням має стати популяризація сучасної культури, а культурно-інформаційні центри й можуть стати в нагоді при вирішенні цього завдання [7]. Важливою та інформативною в контексті досліджуваного питання видається стаття М.Єщенко, в якій представлені погляди І.Карпи, яка обіймає посаду першого секретаря посольства України з питань культури у Франції, на перспективи та першочергові завдання функціонування Українського центру в Парижі [3]. Безумовно, що не можна не назвати й праці Т.В.Зонової, яка одна з перших серед дослідників пострадянського простору почала досліджувати можливість та потенціал залучення культурних ресурсів у дипломатичну діяльність [4]. Дослідниця С.О.Глібова проаналізувала досвід та здобутки функціонування культурних центрів Італії, діяльність яких є досить інтенсивною, проте малодослідженою [1]. Отже, аналіз публікацій, присвячених проблемі функціонування куль-

турної дипломатії в цілому та культурно-інформаційних центрів зокрема, став об'єктом дослідницької уваги як вітчизняних, так і закордонних фахівців, проте, доцільно більше детальноше зупинитися на розгляді такого аспекту, як удосконалення методів функціонування культурно-інформаційних центрів в контексті сучасних реалій.

Мета дослідження – аналіз та узагальнення досвіду функціонування культурно-інформаційних центрів та визначенні пріоритетних напрямів їх діяльності, що є важливим аспектом передусім для розвитку культурної дипломатії України.

Виклад основного матеріалу. В умовах, коли процеси глобалізації та регіоналізації охопили всі сфери міжнародного співробітництва, зазнає трансформації й культурний вимір міжнародного співробітництва. Традиційно інтенсивність міждержавного культурного діалогу визначалася такими факторами, як спільне історичне минуле, географічне розташування, приналежність до однієї цивілізації. До вказаних факторів можна також зарахувати й рівень та обсяги фінансування в культурній сфері, для якого притаманне зменшення обсягів державних видатків у всьому світі. Саме ця обставина вплинула на активізацію діяльності недержавних акторів у сфері розвитку гуманітарного співробітництва в цілому та культури зокрема. Брак коштів сприяв консолідації зусиль представників різних держав у сфері реалізації спільних проектів, створенні інституцій, що стали не лише осередками з популяризації культури певних держав, а й дослідницькими центрами, що спеціалізуються на вивченні культури країни перебування. З огляду на зазначене, слушною видається думка С.Глібової, що саме культурні центри є тим місцем, де відбувається взаємодія культур різних країн [1, с. 56]. Сьогодні перед культурно-інформаційними центрами стоїть завдання не лише поширення інформації про свою країну, а й створення надійної платформи для розвитку міжцивілізаційного діалогу, який останнім часом перебуває фактично у стані колапсу через емігрантську кризу в Європі.

Як суб'єкти культурної дипломатії, інформаційно-культурні центри забезпечують надання інформаційних, координаційних, навчальних послуг (наприклад, організація курсів, семінарів, тренінгів з вивчення мови, історії країни, яку вони презентують). Безумовно, що першочергово ці інституції мають надавати безкоштовні інформаційні послуги, які стосуються культурної спадщини та сучасного мистецтва, кіно, літератури, пам'яток архітектури, розвитку туристичної інфраструктури, проведення мистецьких заходів, зустрічей з відомими діячами тієї держави, яку вони представляють. Культурно-інформаційні центри повинні також розповсюджувати серед зацікавленої аудиторії

довідкові матеріали, присвячені культурно-мистецькому доробку їх держави. Не останнє місце має відводитися й координаційним функціям культурно-інформаційних центрів, адже їм доцільно постійно проводити роботу з розширення мережі своїх партнерів, активно взаємодіяти з культурними установами держави перебування, брати участь у форумах, виставках, які сприяють презентації та промоції здобутків у культурній сфері їхньої держави. Комплексне виконання означених функцій сприятиме реалізації цілей культурної дипломатії, адже буде постійно продукувати виникнення нових зв'язків, забезпечуватиме розширення аудиторії, небайдужої до культурного надбання держави-репрезентанта.

Ефективність діяльності культурно-інформаційних центрів залежить від багатьох факторів. Одним із визначальних з них є їх місце розташування, адже від того наскільки зручно до нього можна дістатися, залежить кількість відвідувачів та частота їх відвідин центру. Бажано, щоб центри знаходилися в історичній частині міста, для якої характерне велике скупчення людей, перетин великої кількості транспортних маршрутів. Не менш важливим чинником є також зовнішній вигляд та інтер'єр будівлі, де розміщується культурний центр. Бажано, щоб центри розміщували або в окремому приміщенні або на першому поверсі, що значно полегшить до них доступ людям з особливими потребами. У приміщеннях культурно-інформаційних центрів можуть також розміщуватися кіоски, магазинчики, в яких буде відбуватися продаж продукції з національним колоритом для всіх бажаючих.

Діяльність культурно-інформаційних центрів має також спрямовуватися на ретельний підбір та підготовку кадрів, закріплення за своїми співробітниками функціональних обов'язків, успішна реалізація яких сприятиме виконанню поставлених завдань. В цьому контексті цікавим є досвід Італії в сфері підготовки співробітників для закордонних культурних установ. Так, Міністерство закордонних справ Італії разом з Департаментом державної служби та вищими навчальними закладами організовує навчальні курси з метою навчання та підвищення кваліфікації співробітників інститутів культури в сферах просування культурного та міжнародного співробітництва. За потреби до функціонування інститутів культури можуть також залучатися представники державних відомств, організацій, університетів та некомерційних громадських організацій [1, с. 58].

Культурно-інформаційні центри виступають не лише репрезентантами культури, а й представляють суспільні ідеї, погляди, ідеологію тих держав, які їх скерували, що свідчить про розширення спектра завдань, які стоять перед ними [5]. Збільшення об'ємів повноважень культурно-інформаційних центрів може при-

звести до розширення мережі автономних інститутів, які будуть працювати в культурній та ідеологічній площинах, за зразком таких інституцій, як Британська Рада, Французький інститут, Інститут Сервантеса [2].

Дипломатичні представництва можуть також залучати культурно-інформаційні центри до проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи в державі перебування. Відповідальність за здійснення цієї роботи цілком покладається на главу дипломатичного представництва, саме він визначає пріоритетні напрямки та механізми її реалізації. При практичному втіленні таких її складових, як надання допомоги дружнім організаціям у поширенні інформації про акредитуєму країну шляхом надання друкованих матеріалів, проведенні зустрічей, організацію тренінгів, можуть залучатися ресурси та потенціал культурно-інформаційних центрів. Ця практика є поширеною у більшості європейських держав, де культурні інституції є органічним компонентом роботи дипломатичних представництв, що й дозволяє їх зберегти до когорти суб'єктів культурної дипломатії.

Одним із важливих напрямків діяльності культурно-інформаційних центрів має стати також взаємодія із представниками національної діаспори, що проживають на території країни перебування. Діяльність центрів може бути направлена на координацію та реалізацію проєктів, спрямованих на вирішення культурних проблем, збереження та розвиток національних традицій, мови, підтримку культурних осередків, створених представниками діаспори. Для реалізації окреслених завдань культурно-інформаційні центри повинні щільно взаємодіяти з представниками органів державної влади, звертаючись до них з пропозиціями щодо проведення заходів, присвячених збереженню та розвитку національної культури акредитуємої держави. Проведення заходів з нагоди святкування національних свят, виступи народних колективів та представників сучасної естради, організація виставок-продажів картин, виробів народних майстрів, літературних творів як класиків, так і сучасних письменників, сприятиме формуванню позитивного ставлення до представників різних національностей, сприятиме більш толерантному ставленню до представників інших держав, мати непересічний вплив на збагачення засад етики та культури міжнародного спілкування.

Розуміючи важливість побудови позитивного іміджу держави та розвиток багатовекторного й ефективного співробітництва з провідними країнами світу, Україна останнім часом почала приділяти увагу розвитку культурної дипломатії. Прикладом практичного втілення культурної дипломатії можуть слугувати культурні центри як самостійні інституції та культурно-інформаційні центри, які функціонують у складі дипломатичних представництв. Точкою відліку у функціонуванні українських культур-

но-інформаційних центрів можна вважати 2006 р., коли було підписано Указ Президента України про їх функціонування. Головна мета їх створення полягала у сприянні міжнародному співробітництву України і держави їх перебування в таких галузях, як культура, мистецтво, освіта, наука, туризм та спорт. Міністерство закордонних справ України мало забезпечити їх створення та ефективне функціонування. На жаль, протягом не одного року діяльність культурно-інформаційних центрів обмежувалася лише проведенням протокольних заходів або урочистостей, пов'язаних зі святкуванням ювілейних дат, вшануванням пам'яті видатних українців [7]. Лише деякі культурно-інформаційні центри проводили систематичну роботу, спрямовану на встановлення тривалих відносин з представниками держави перебування, створення атмосфери довіри, демонстрацію перспективних напрямків співробітництва з Україною. До цих виключень можна віднести діяльність культурно-інформаційного центру при посольстві України в Естонській Республіці, якому вдалося налагодити співробітництво Міжнародного туристичного агентства «Україна-Русь» з естонськими організаціями культурного спрямування, представниками бізнесових та туристичних кіл [7].

Експерти і аналітики пояснюють такий стан справ тією обставиною, що штати культурно-інформаційних центрів є малочисельними, у них відсутні висококваліфіковані спеціалісти з культурного менеджменту, що значно ускладнює промоцію національної культури на міжнародному рівні [7]. Можна констатувати, що наша держава не приділяла належної уваги популяризації власної культури за кордоном, що призвело до формування невиразного та тривіального міжнародного образу України.

Неприпустимість нехтування розвитком культурної дипломатії та ненадання підтримки її суб'єктам продемонстрували події останніх двох років в Україні. Через брак інформації про Україну в інших державах, в умовах збройної агресії українські дипломатичні представництва та культурні інституції мають створити механізми не тільки просування національного культурного продукту, а й надання правдивої інформації про події на теренах української держави. Це є питанням не стільки формування позитивного міжнародного іміджу, скільки гарантування національної безпеки. Можливо, саме цим можна пояснити те, що в останні два роки намітилися певні зрушення в функціонуванні вітчизняних посольств та культурно-інформаційних центрів у означеному напрямі. Яскравим прикладом активізації у розвитку культурної дипломатії може слугувати діяльність посольства України в Федеративній Республіці Німеччина, в якій за останні два роки лише в Берліні було організовано понад 100 заходів, присвячених знаковим подіям. Серед них варто

назвати наступні: виставка митців образотворчого мистецтва та літератури різних поколінь «The Ukrainians», «Фестиваль миру», XIV Міжнародний літературний фестиваль у Берліні, фотовиставка «Майдан. Обличчя та історія», яка відбулася 25 березня 2014 р. у м. Гамбург [5].

Взірцевим можна вважати розвиток культурного діалогу між Україною та Францією. Ще у 2004 р. при посольстві України у Франції був створений культурно-інформаційний центр, якому вдалося за цей час запровадити традиції співпраці в мистецькій, культурній, інформаційній царині. Серед його останніх ініціатив можна назвати проведення виставки дитячих картин «Моя мирна Україна», виставки «Культура і конфлікт: Ізоляція у вигнанні», організацію концертів, на яких виконувалися українські шедеври вокального мистецтва (твори Є. Станкевича, М. Скорика, М. Колесси) [5]. Наразі активно займається промоцією українською культурі й перший секретар посольства України у Франції з питань культури І.Карпа, яка вважає, що Україна – це країна, де цвіте й розвивається сучасна культура, абсолютно конкурентоспроможна [3].

Одним із багатьох напрямків роботи, запланованих І.Карпою, є створення резиденції митців, які будуть розраховані на митців-візувальщиків та митців-літераторів, драматургів, забезпечать їм творчий простір не лише для роботи, а й для спілкування представників двох культур, перетворення культурного центру на затишну кав'ярню, куди всі зацікавлені зможуть приходити для спілкування, читання, обміну думками, що дозволить врешті-решт забезпечити коворкінг [3]. Безперечно, що потрібно намагатися зробити культурний центр цікавим не лише для представників української діаспори, а й для французів, що дозволить їм набагато краще пізнати культуру України, сформувавши сприятливий її образ. Можна стверджувати, що певні зрушення у функціонування культурно-інформаційних центрів відбуваються, проте вони мають бути більш динамічними, відбуватися за рахунок активної підтримки держави, але в жодному випадку без тиску владних органів.

Події останніх років доводять, що в сучасних умовах престиж та міжнародний авторитет держави залежать в такій же мірі від стану розвитку її культурної дипломатії, як і від її збройного арсеналу. Культурно-інформаційні центри, за умови їх тісного співробітництва з інститутами традиційної дипломатії, мають збалансовано працювати в культурній та технічній площині, що дозволить їм налагодити плідну співпрацю з іноземними партнерами.

Висновки. Функціонування культурно-інформаційних центрів – важливий та перспективний напрямок реалізації дипломатії держав у культурній сфері. Культурно-інформаційні центри мають бути створені в усіх державах,

з якими встановлено дипломатичні відносини, й повинні активно просувати національний культурний продукт. Створення мережі культурно-інформаційних центрів можливе за рахунок об'єднання інтересів та зусиль державних установ і приватних інституцій, навіть окремих відомих постатей, які мають вплив далеко за межами своєї власної держави. Забезпеченість

центрів кваліфікованим персоналом, який буде мати відповідний рівень освіти, вільно володітиме іноземними мовами, знатиметься на маркетингових технологіях, забезпечить належний рівень виконання їх професійних обов'язків, позитивно вплине на перетворення інформаційно-культурних центрів на осередки гостинності тієї держави, яку вони представляють.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Глібова, С.О. Діяльність культурних центрів як складова культурної політики Італії [Текст] / С.О.Глібова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 117, ч. II. – С. 55-60.
2. Досвід функціонування європейських інститутів культурної дипломатії: висновки для України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1649/> – Назва з екрана.
3. Єщенко, М. Ірена Карпа «Український культурний центр стане тусовочним місцем у серці Парижа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2015/12/15/irena-karpa-to-promote-cultural-diplomacy>. – Назва з екрана.
4. Зонова Т. Дипломатія: моделі, форми, методи [Текст] /Т.Зонова. – М.: Аспект Пресс, 2013. – 348 с.
5. Культурна дипломатія України як відповідь на виклики часу: європейська складова. (Оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2014-2015 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2015/2015_culture2.pdf. – Назва з екрана.
6. Кучмії,О.П. Використання технологій публічної дипломатії для просування інтересів держави на міжнародній арені (на прикладі Німеччини та Великої Британії) [Текст] / О.П. Кучмії //Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2008. – Вип. 78, ч. II. – С. 147-151.
7. Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/14054.011.pdf. – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Hlibova, S.O., 2013. Diyalnist kulturnykh tsestriv yak skladova kulturnoyi polityky Italiyi [Cultural centers as a part of the Italian cultural policy]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn 117, part II, 55-60. (in Ukrainian).
2. Dosvid funktsionuvannya yevropeyskykh instytutiv kulturnoyi dyplomatiyi: vysnovky dlya Ukrayiny. Analitichna zapyska. [Experience of the European institutes for cultural diplomacy: Lessons for Ukraine. Executive summary]. Regime to access: <http://www.niss.gov.ua/articles/1649/> (in Ukrainian).
3. Yeshchenko, M. Irena Karpa «Ukrayins'kyu kul'turnyy tsestr stane tusovochnym mistsem u sertsii Paryzha» [Karpa I. The Ukrainian cultural centre will become an entertainment place in the heart of Paris]. Regime to access: <http://ua.euronews.com/2015/12/15/irena-karpa-to-promote-cultural-diplomacy> (in Ukrainian).
4. Zonova, T., 2013. Dyplomatyya: modely, formy, metody [Diplomacy: models, forms, methods]. Moscow (in Russian).
5. Kulturna dyplomatiya Ukrayiny yak vidpovid na vyklyky chasu: yevropeyska skladova. (Ohlyadova dovidka za materialamy presy, Internetu ta neopublikovanyimi dokumentamy za 2014-2015 rr.) [The Ukrainian cultural diplomacy as a response to the challenges of our time: the European component. (General survey of the press, Internet and unpublished documents for 2014-2015)]. Regime to access: http://www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2015/2015_culture2.pdf (in Ukrainian).
6. Kuchmiy, O.P., 2008. Vykorystannya tekhnolohiy publichnoyi dyplomatiyi dlya prosuvannya interesiv derzhavy na mizhnarodniy areni (na prykladi Nimechchyny ta Velykoyi Brytaniyi) [Use of public diplomacy technologies for promotion of national interests on the international arena (based on the experience of Germany and Great Britain)]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn 78, part II, 147-151 (in Ukrainian).
7. Optyimizatsiya posylennya kulturnoyi prysutnosti Ukrayiny v Yevropi. Analitichna zapyska [Optimization of strengthening the Ukrainian cultural presence in Europe. Executive summary]. Regime to access: http://www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2015/2015_culture2.pdf (in Ukrainian).

Грачевська Таміла Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72
E-mail: persefona01@mail.ru

Hrachevska Tamila Oleksandrivna – PhD in historical science, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Av., Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
E-mail: persefona01@mail.ru

УДК 341.23 (477+71)

Українсько-канадські відносини: сучасний стан та перспективи розвитку

Н.Є. КОНОН, А.В. СКРЕБНЄВА

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
Україна, E-mail: nataly8-88@mail.ru

Авторське резюме

Відносини України та Канади мають давню історію і охоплюють великий спектр сфер. Особливість українсько-канадського співробітництва обумовлена наявністю 1,2-мільйонної української діаспори, яка, представляючи собою неекономічну групу тиску, активно включена в процес формування українсько-канадських відносин.

Канада на сьогодні є для нашої держави основним партнером та підтримкою на міжнародній арені. Про це свідчить активна позиція Канади на міжнародній арені в українській кризі. Після незаконної анексії Криму Росією і початку конфлікту на Донбасі Канада послідовно підтримує Україну як у рамках міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО, «Велика сімка»), так і на двосторонньому рівні. Крім того, Канада запровадила економічні та політичні санкції проти низки російських осіб та компаній, а також представників т.зв. «ДНР» та «ЛНР» і лідерів сепаратистів.

Відносини з Канадою є перспективним напрямком для зовнішньополітичної стратегії України. Канада підтримує нашу державу та сприяє її розвитку, а також допомагає в подоланні української кризи. Питання України в Канаді завжди стоятиме на порядку денному, і, враховуючи останні вибори, можна говорити, що позиція Канади на міжнародній арені завжди буде на користь Україні, а підтримка Канади буде тільки посилюватись.

Ключові слова: Канада, Україна, співробітництво, міжнародна арена, зовнішньополітична стратегія, українська криза.

Ukrainian-Canadian relations: present situation and prospects

N.EU. KONON, A.V. SKREBNYEVA

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: nataly8-88@mail.ru

Abstract

Relations between Ukraine and Canada have a long history and cover a large range of areas. The peculiarity of Ukrainian-Canadian cooperation due to the presence of 1.2 million Ukrainian diaspora, representing a non-economic pressure groups actively involved in the formation of the Ukrainian-Canadian relations.

Canada today is our main partner and state support in the international arena. This is evidenced by the active position of Canada on the international stage in the Ukrainian crisis. After the illegal annexation of Crimea by Russia and the conflict in Donbas Canada has consistently supported Ukraine within the framework of international organizations (UN, OSCE, NATO, G7) and at the bilateral level. In addition, Canada has implemented economic and political sanctions against a number of Russian individuals and companies as well as representatives of the so-called «DNR» and «LNR» and separatist leaders.

Relations with Canada is a promising destination for foreign policy strategy of Ukraine. Canada supports our country and contribute to its development, and helps to overcome the Ukrainian crisis. The question of Ukraine in Canada is always on the agenda, and, given the recent elections, we can say that Canada's position on the international scene will always be on the user ID Ukraine and Canada support will only increase.

Keywords: Canada, Ukraine, cooperation, international arena, foreign policy, ukrainian crisis.

Постановка проблеми. З часів незалежності України двосторонні відносини з Канадою є одним з пріоритетних напрямків зовнішньої політики нашої держави. 2 грудня 1991 р. Канада перша із західних держав визнала незалежність України. 27 січня 1992 р. між Україною та Канадою були встановлені повноцінні двосторонні відносини. Декларація «Про особливе партнерство», підписана у 1994 р. і поновлена у 2001 р. та у 2008 р., засвідчила підтримку Канадою всебічного розвитку України та важливість двосторонньої співпраці країн для забезпечення стабільності та процвітання у світі.

Починаючи з 1991 р., уряд Канади надавав підтримку зусиллям України з розбудови демократичного суспільства та ринкової економіки,

вирішення соціальних та екологічних проблем, а також поглиблення існуючих політичних та економічних зв'язків між двома державами. Канада послідовно надавала нашій державі політичну та технічну підтримку у приєднанні України до СОТ. Канада стала однією з країн, які підписали з Україною двосторонній протокол щодо доступу до ринків товарів та послуг (20 лютого 2002 р.). Канада надавала допомогу для вирішення певних соціальних і екологічних проблем, демонтажу ядерної зброї та підтримки ядерної безпеки в Україні. Оттава також взяла на себе зобов'язання підтримувати Україну в МВФ та Організації Економічного Співробітництва, а також допомогти їй приєднатись до ГАТТ. Україна та Канада виступили

© Н.Є. Конон, А.В. Скребнева, 2016

за розвиток економічних відносин, які ґрунтуються на засадах рівності, недискримінації та взаємної вигоди. Це створювало певні передумови для подолання Україною бар'єрів економічного протекціонізму та дискримінаційних правових норм, запроваджених країнами Заходу ще в часи «холодної війни» для можливих країн-конкурентів, й дозволило розпочати складний процес входження в світову ринкову економічну систему.

Під час загострення кримської проблеми МЗС Канади 7 червня 1994 р. розповсюдило текст листа міністра закордонних справ Канади Андре Уеллета міністрові закордонних справ України. Від імені уряду Канади висловлювалася підтримка незалежності України, її суверенітету і територіальної цілісності. Уряд Канади, наголошувалося в листі, неодноразово підкреслював свою прихильність до України: «...стабільна і безпечна Україна є суттєвою складовою частиною Європейської стабільності і ключовим фактором світової безпеки». Активна позиція Оттави стосовно кримського питання змусила Росію запевнити її, що ця справа є виключною прерогативою України. Канада надала технічну і фінансову допомогу урядові України в програмі запровадження національної грошової одиниці – гривні. Сьогодні Канада надає всебічну підтримку в українській кризі та підтримує територіальну цілісність нашої держави. З урахуванням вищезазначеного, доцільним представляється аналіз стану та перспективи розвитку українсько-канадських відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі становлення та розвитку українсько-канадських двосторонніх відносин приділяють значну увагу вітчизняні та зарубіжні вчені. У роботах вітчизняних фахівців з питань зовнішньої політики України, зокрема М. Дойчик [4], Е. Баран [2], визначено коло зовнішньоекономічних пріоритетів України та головні напрямки співробітництва України і Канади. Питання, присвячені окремим аспектам і напрямкам зовнішньої політики України знайшли відображення у наукових роботах С. Аппатов [1], В.В. Козик [9] та інших.

Мета дослідження полягає в аналізі стану та перспектив розвитку українсько-канадського двостороннього співробітництва у 1991-2015 рр. Верхня межа обумовлена створенням незалежної Української держави та встановленням дипломатичних відносин з Канадою.

Виклад основного матеріалу. Двосторонні відносини України та Канади мають давню історію та охоплюють великий спектр сфер. Особливості українсько-канадського співробітництва обумовлені наявністю 1,2-мільйонної української діаспори в Канаді, що має надзвичайно розвинену систему громадських та культурних організацій, наукових та дослідницьких установ, музеїв, художніх колективів, мистецьких об'єднань. Це сприяє прямим міжосо-

бистісним контактам між громадянами наших країн, а також безпосереднє співробітництво між такими організаціями в Канаді та подібними установами в Україні. Протягом десятиліть українці в Канаді накопичували значний духовно-культурний потенціал, створювались численні наукові, літературні, художні цінності, там працювали і працюють багато видатних українських вчених, письменників, художників [4, с. 11].

Так, до середини ХХ ст. саме Вінніпег став центром культурного життя української діаспори в Канаді. Згодом Торонто і Едмонтон продовжили духовно-культурний і просвітницький запал українства на території Північної Америки. Ці міста проявили себе як потужні осередки українських культурних організацій та видавничих сфер. Зокрема, газетно-видавнича справа у провінції Альберта базувалася на журналах «Нова громада», «Українські вісті»; у м. Торонто статті українською мовою можна прочитати у виданнях «Гомін України», «Новий шлях» та ін. Канадці українського походження ніколи не поривали зв'язків із землею своїх предків, маючи в цьому невичерпне джерело натхнення і сили для етнічного самовизначення. Опубліковані документи свідчать про значну допомогу, яку вони надавали своїй історичній батьківщині вже у другій половині ХХ ст., збираючи кошти, жертвуючи власні скромні заощадження на придбання медикаментів, медичного обладнання і устаткування, яких так потребувала повоєнна Україна [1, с. 16].

Українська діаспора, представляючи собою нееконімічну групу тиску, активно включена в процес формування українсько-канадських відносин. Українські канадці стають ініціаторами та безпосередніми дійовими особами як виконавці, керівники, експерти і консультанти численних проектів і програм двостороннього співробітництва. Українська діаспора, в свою чергу, зіграла значну роль у формуванні іміджу незалежної України в Канаді, в популяризації української внутрішньої та зовнішньої політики, що сприяло формуванню дружніх взаємовигідних відносин між двома країнами.

Важливо також відмітити і останні парламентські вибори в Канаді 2015 р. Економічна криза в Україні та конфлікт на Донбасі стали однією з ключових зовнішньополітичних тем під час нинішньої виборчої кампанії в Канаді. Три найвпливовіші канадські партії – Консервативна, Ліберальна і Нова демократична – висловили підтримку Україні і наміри не тільки продовжити, але і посилити її. За результатами виборів перемогла Ліберальна партія, внаслідок чого уряд країни очолив її лідер – Джастін Трюдо. Він сформував зовсім новий склад нового Кабінету міністрів Канади, до якого увійшли дві українки Христя Фрилянд і Марієн Міхичук, які стали міністрами міжнародної торгівлі й праці та зайнятості. Це засвідчило особливий

стан відносин, а також можливості до ще більшого поглиблення відносин в різних сферах двостороннього співробітництва. Джастін Трюдо висловив свою всеосяжну підтримку Україні та пообіцяв не тільки не змінювати позицію Канади до української кризи, а пообіцяв збільшити свою підтримку. Він також відзначив готовність Канади не тільки здійснювати тиск на Москву, але й всіляко допомагати Києву, у тому числі сприяти модернізації Збройних сил України. Варто відзначити також, що Збройні сили України отримали від Канади високо-технологічне обладнання для розмінування, у тому числі три роботизованих системи TALON, п'ятнадцять захисних костюмів EOD9 підвищеного ступеня рухливості, три телескопічних маніпулятори. Також необхідно зазначити, що на сайті партії Джастіна Трюдо регулярно з'являються коментарі з українських проблем і подій, а сам він особисто привітав народ України з Днем Незалежності і похвалив борців за неї, і пообіцяв «щосили активно допомагати відновленню економічних та демократичних інститутів України. Крім того, він закликав світову спільноту і всіх союзників своєї країни посилювати тиск на Москву» [9].

Таким чином, можна зробити висновок, що питання України в Канаді завжди стоятиме на порядку денному. І, враховуючи останні вибори, можна говорити, що позиція Канади на міжнародній арені завжди буде на користь Україні, а підтримка Канади буде тільки посилюватись. Це, перш за все, пов'язано з українською діаспорою в Канаді, яка нараховує близько 1,2 млн. чол., що складає близько 4 % всього населення Канади.

Від початку 2014 р. значно активізувався двосторонній діалог на найвищому та високому рівні: Президент України П.О. Порошенко здійснив офіційний візит до Канади 16-17 вересня 2014 р.; Прем'єр-міністр Канади С. Харпер тричі відвідував Україну (22 березня 2014 р., 7 червня 2014 р. та 6 червня 2015 р.). 14 липня 2015 р. Канаду відвідав Прем'єр-міністр України А. Яценюк. Активно розвиваються контакти на міжвідомчому рівні, у т.ч. між зовнішньополітичними установами двох країн. У парламенті Канади активно функціонує міжпарламентська група дружби «Канада – Україна». У лютому 2015 р. у Верховній Раді України нинішнього скликання було сформовано аналогічну групу дружби з парламентом Канади (голова – народний депутат В. Вовк). Канадський політикум активно підтримує демократичні зміни в Україні після перемоги Революції Гідності, надаючи та сприяючи політично, фінансово і технічно проведенню важливих реформ у нашій державі. Після незаконної анексії Криму Росією і початку конфлікту на Донбасі Канада послідовно підтримує Україну як у рамках міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО, «Велика сімка»), так і на двосторонньому рівні.

Канадські урядовці неодноразово оприлюднювали заяви, в яких засуджувалася політика РФ проти України та підтверджувалася позиція Канади щодо невизнання нелегальної анексії Криму, підтримки суверенітету та територіальної цілісності України. Крім того, Канада запровадила економічні та політичні санкції проти рядуросійських осіб та компаній, а також представників т.зв. «ДНР» та «ЛНР» і лідерів сепаратистів. Із 29 червня 2015 р. також заборонено здійснювати торговельні та інвестиційні операції з окупованим Кримом.

Канада неодноразово постачала нашій країні гуманітарну допомогу у вигляді медичних аптек, засобів нічного бачення, комплектів військової форми тощо. Канадські інструктори беруть участь у навчанні українських військових. Також Канада надала Україні фінансову допомогу у вигляді 200 млн. дол. США для стабілізації української економіки і 50 млн. дол. США для вирішення гуманітарних проблем, а також 5 млн. дол. США для тренувальної місії нової української поліції. Вона також передала українському уряду пакет технічної допомоги для проведення реформ, який піде, по-перше, на подолання корупції, а по-друге, на створення незалежної судової системи.

Однією зі знакових подій є підписання документа про завершення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Канадою. Положення проекту Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою забезпечують, зокрема, поглиблення торговельного та економічного співробітництва, в тому числі в частині торгівлі промисловими і сільськогосподарськими товарами, захисту інтелектуальної власності, регулювання державних закупівель [7].

Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою закладає правові засади режиму вільної торгівлі між нашою країною та однією з найбільших у світі індустріалізованих демократичних держав – Канадою. Канада входить до складу Великої сімки (G7), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), є, разом з США та Мексикою, учасницею Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА). Це перша, після глибокої та всеохоплюючої Угоди про асоціацію з ЄС, угода з країною Північноамериканського континенту, що охоплює ринок такого масштабу. Угода відкриває можливості для українського бізнесу на коротку та довгострокову перспективу, а також дозволить диверсифікувати торговельні потоки з України. Угода дозволить українському бізнесу отримати більші переваги, скориставшись можливостями від безмитного доступу до нового ринку, а з іншої сторони, відкриваються можливості для імпорту сировини та передових технологій, що сприятиме економічному зростанню.

Україна серйозно сприймає потенціал май-

бутньої Угоди і твердо вірить, що вона буде ефективним інструментом для збільшення взаємного товарообороту. Положення Угоди відповідають стандартам СОТ і зобов'язанням сторін в цій міжнародній організації, а також забезпечують поглиблення торговельного та економічного співробітництва в частині торгівлі товарами (промисловими, сільськогосподарськими, рибою та морепродуктами), захисту прав інтелектуальної власності, державних закупівель тощо. З моменту набуття чинності Угода відкриє для українських експортерів 98 % канадського ринку товарів. Ввізні мита на сільськогосподарські товари будуть негайно скасовані (за винятком 108 тарифних ліній, доступ по яких відкриється у рамках квот), а також на всі промислові товари (крім легкових автомобілів із 7-річним перехідним періодом скасування ввізних мит). Для вказаних 108 тарифних ліній сільськогосподарських товарів вітчизняні експортери матимуть можливість постачати товари за нульовою ставкою ввізного мита в рамках глобальних квот Канади.

Україні вдалося відстояти асиметричну порівняно з Канадою, лібералізацію доступу до свого ринку у чутливих галузях. Так, з моменту набрання чинності Угодою Україна негайно скасує тарифи для близько 80 % товарів імпорту з Канади, в той же час для деяких сільськогосподарських та промислових товарів застосуватимуться перехідні періоди у 3, 5, 7 років для зниження тарифів. Проте для найбільш чутливих сільськогосподарських товарів було встановлено квоти на імпорт, тоді як цукор було виключено з дії Угоди.

Такі умови дадуть можливість українським підприємствам пристосуватись до нових умов безмитної торгівлі. Серед основних українських продуктів, які отримають переваги від безмитного доступу на ринок Канади в короткостроковій перспективі: соняшникова олія, цукор, кондитерські вироби та шоколад, алкогольні напої та пиво, соки. Щодо промислових товарів – це одяг, кераміка, металургія та хімія. Також Угода сприятиме розвитку кооперації в сфері авіабудування.

У довгостроковій перспективі передбачається збільшення постачання високотехнологічного обладнання та промислових товарів з високою доданою вартістю. Угода також передбачає надання Україні технічної допомоги для покращення доступу українських товарів на ринок Канади та допомогу для розвитку аграрного комплексу. В сучасних умовах угоди про вільну торгівлю дозволяють усунути митні тарифи на товари та нівелювати застосування заходів, які можуть обмежувати торгівлю чи іншим чином спричинити зростання витрат бізнесу [6]. Цей документ позитивно вплине на розвиток та стабілізацію нашої економіки, бо саме через тарифні мита зовнішньоторговельний товарообіг між Україною та Канадою був не досить ви-

сокий. Саме цей документ сприятиме виходу України на ринки всього Американського регіону. Це, в свою чергу, підвищить можливості України розвивати активні відносини з сучасними центрами сили, включаючи США і Бразилію.

Якщо ж говорити про основні напрямки співробітництва України та Канади, то, перш за все, треба відмітити співробітництво у сфері освіти. Прикладом цього виступають безліч освітніх програм та достатньо широка нормативно-правова база. Канадський уряд сприяє розвитку освіти України через проведення безлічі семінарів і тренінгів для викладачів освітніх закладів, фінансування та допомогу у формуванні навчально-методичних матеріалів, а також через запровадження обмінів для студентів, учнів та викладачів освітніх закладів. Це все позитивно вплинуло на розвиток освіти в Україні та зміцнило зв'язок між Україною та Канадою українського походження.

Перспективним напрямком є, перш за все, співробітництво у сфері теле- та кіновиробництва. Співробітництво у цій сфері може призвести, перш за все, до популяризації українського продукту закордоном, яке приведе до збільшення доходів. Бо саме сфера кіно зараз є однією з найбільш прибуткових сфер, які зможуть створити нові робочі місця та приведуть до зменшення безробіття в нашій країні, збільшення казни за рахунок податків [11].

Другим основним напрямком двостороннього співробітництва України та Канади є співробітництво в економічній сфері. Зв'язки у сфері економіки є основою в усьому спектрі двосторонніх відносин, тому що економічна привабливість держави – це найсильніший козир у її зовнішній політиці.

Слід зазначити, що протягом XXI ст. спостерігається позитивна динаміка двостороннього товарообігу. Якщо в 1994 р. двосторонній товарообіг становив 51 млн. дол., то в 2015 р. загальний обсяг взаємної торгівлі товарами між Україною та Канадою склав 300,5 млн. дол. В 1994 р. були встановлені повноцінні торговельно-економічні відносини, що говорить про позитивну динаміку відносин, але певним бар'єром у реалізації повного потенціалу торговельно-економічних відносин є високі мита і митні тарифи для третіх країн в рамках НАФТА, членом якої є Канада. Саме тому з 2009 р. українська і канадська сторони вели переговори про укладення двосторонньої зони вільної торгівлі (ЗВТ), яка б стала лазівкою в обхід НАФТА і 14 липня 2015 р. в Оттаві цей процес завершився підписанням документа про завершення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Канадою [2, с. 34].

Торговельно-економічна сфера економіки займає велику частку у відносинах з Канадою, про це свідчить нормативно-правова база, яка налічує понад три десятка принципово важли-

вих документів. Особливе місце займає сфера інвестицій. За допомогою канадських інвестицій відбувається зміцнення і розширення економіки України. Можна також відмітити, що основною сферою інвестицій є промисловість України. Канадські компанії розширюють свою діяльність в Україні та зміцнюють свої позиції, але існують і досить вагомні недоліки, які не дають у повному обсязі здійснювати інвестиційну діяльність компаніям Канади. Перш за все, це недосконалість української законодавчої бази, а також спроби рейдерських захоплень, які негативно впливають на інвестиційний імідж України. І все ж Канада першою серед західних країн ще у 1992 р. відкрила кредитну лінію Україні.

Також можна відмітити позитивну динаміку росту інвестицій, пов'язану з європейським вибором України. Особливе значення має також регіональне співробітництво на рівні провінції Канади та відповідних областей України, до якого сторони виявляють взаємний інтерес. Українсько-канадські економічні відносини зазнали великих змін з моменту їх започаткування, на даному етапі вони переживають трансформацію, яка позитивно вплине на розвиток України як повноцінного члена міжнародної спільноти [10].

Висновки. Таким чином, сучасний етап відносин між Україною та Канадою є найбільш важливим, оскільки саме сьогодні наша держава переживає найбільш тяжкі часи і саме Канада надає нам найбільшу та всебічну підтримку у збереженні нашої територіальної цілісності та суверенності. Канада активно підтримує демократичні зміни в Україні після перемоги Революції Гідності, надаючи та сприяючи політично, фінансово і технічно проведенню важливих реформ у нашій державі.

Двосторонні відносини України та Канади мають давню історію та охоплюють великий спектр сфер. Особливість українсько-канадського співробітництва обумовлена наявністю 1,2 мільйонної української діаспори, яка, представляючи собою нееконімічну групу тиску, активно включена в процес формування українсько-канадських відносин. Українські канадці стають ініціаторами та безпосередніми дійовими особами як виконавці, керівники, експерти і консультанти численних проектів і програм двостороннього співробітництва. Українська діаспора, в свою чергу, зіграла значну роль в формуванні іміджу незалежної України в Кана-

ді, в популяризації української внутрішньої та зовнішньої політики, що сприяло формуванню дружніх взаємовигідних відносин між двома країнами.

До основних сфер співробітництва відносяться співробітництво в сфері освіти та співробітництво в сфері економіки. Про це свідчить наявність досить великої кількості міжнародно-правових актів. Канадський уряд сприяв розвитку освіти України через проведення безлічі семінарів і тренінгів для викладачів освітніх закладів, фінансування та допомогу у формуванні навчально-методичних матеріалів, а також через запровадження обмінів для студентів, учнів та викладачів освітніх закладів. Це все позитивно вплинуло на розвиток освіти в Україні та зміцнило зв'язок між Україною і канадцами українського походження.

Канада на сьогодні є для нашої держави основним партнером та підтримкою на міжнародній арені. Про це свідчить активна позиція Канади на міжнародній арені в українській кризі. Отже, відносини з Канадою є перспективним напрямком для зовнішньополітичної стратегії України. Канада підтримує нашу державу та сприяє її розвитку, а також допомагає в подоланні української кризи. Питання України в Канаді завжди стоятиме на порядку денному, і, враховуючи останні вибори, можна говорити, що позиція Канади на міжнародній арені завжди буде на користь Україні, а підтримка Канади буде тільки посилюватись.

Враховуючи завершення процесу створення зони вільної торгівлі між Україною та Канадою, можна говорити, що традиційний торговельно-економічний і гуманітарний партнер в перспективі може стати «вікном» в країни Північної і Латинської Америки. Це, в свою чергу, підвищить можливості України розвивати активні відносини з сучасними центрами сили, включаючи США і Бразилію. Україна зможе не тільки інтенсифікувати торговельно-економічне співробітництво і збільшити обсяги американських інвестицій в своїй економіці, а й активізувати співпрацю в таких пріоритетних галузях, як енергетика. Залучення американських інвестицій дасть можливість розробляти нафтогазоносний шельф Чорного та Азовського морів і сланцевого газу в Україні. Також в США Україна вбачає джерело диверсифікації імпорту радіоактивного палива для вітчизняних АЕС, щоб знизити залежність від РФ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аппатов С. Океан – не перепона. Формування україно-канадських відносин і роль у цьому української діаспори [Текст] / С. Аппатов, Н. Горбатюк // Політика і час. – 1998. – № 10. – С. 16-20.
2. Баран Е. Канадське співробітництво з Україною. Зовнішня торгівля [Текст] / Е. Баран // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 1-2. – С. 31-35.
3. Договірні-правова база українсько-канадських відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=can.
4. Дойчик М. Стосунки України та Канади в 1991-1996 рр.: патронат чи співробітництво [Текст] / М. Дойчик // Нова політика. – 1998. – № 4. – С. 9-13.

5. Дорожня карта українсько-канадських відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine%D1%81%D0%B0/legal-acts>.
6. Інформаційно-аналітична довідка щодо укладання Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=188053&cat_id=170824.
7. Канада надала Україні кредит на 200 млн. канадських доларів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/991197-kanada-nadala-ukrajini-kredit-na-200-mln-kanadskih-dolariv.html>.
8. Козик В.В. Міжнародні економічні відносини [Текст] / В. Козик. – К.: Знання, 2006. – С. 295-304.
9. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Канадою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/culture>.
10. Прямі іноземні інвестиції з Канади в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/analiz_inv_spivirobnictva/can/4147.html.
11. Canada-Ukraine relations [Electronic resource]. – Access mode: http://www.ucc.ca/Section_3/
12. Ukraine-Canada Agreements // Ukraine-Canada Relations. Chronology, Agreements, Statistics and Other Information [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.infoukes.com/ukremb/agreem.shtml>.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

REFERENCES:

1. Appatov, S., 1998. Okean – ne perepona. Formuvannia ukraino-kanadskykh vidnosyn i rol u tsomu ukrainiskoi diaspori [Ocean - not an obstacle . Formation of the Ukraine-Canada relations and role in the Ukrainian Diaspora]. Polityka i chas 10, 16-20 (in Ukrainian).
2. Baran, E., 1999. Kanadske spivrobotnytstvo z Ukrainoiu. Zovnishnia torhivlia [Canadian cooperation with Ukraine . Foreign trade]. Zovnishnia torhivlia 1-2, 31-35 (in Ukrainian).
3. Dohovirno-pravova baza ukrainsko-kanadskykh vidnosyn [The legal basis of Ukrainian-Canadian relations]. http://ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=can (in Ukrainian).
4. Doichyk, M., 1998. Stosunky Ukrainy ta Kanady v 1991-1996 rr.: patronat chy spivrobotnytstvo [Relations between Ukraine and Canada in the 1991-1996: patronage or collaboration]. Nova polityka 4, 9-13 (in Ukrainian).
5. Dorozhnia karta ukrainsko-kanadskykh vidnosyn [Roadmap of Ukrainian-Canadian relations]. <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine%D1%81%D0%B0/legal-acts> (in Ukrainian).
6. Informatsiino-analitychna dovidka shchodo ukladannia Uhody pro vilnu torhivliu mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu [Information and analytical materials on the conclusion of the Free Trade Agreement between Canada and Ukraine]. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=188053&cat_id=170824 (in Ukrainian).
7. Kanada nadala Ukraini kredyt na 200 mln. kanadskykh dolariv [Canada has provided Ukraine a loan of 200 million Canadian dollars]. <http://economics.unian.ua/finance/991197-kanada-nadala-ukrajini-kredit-na-200-mln-kanadskih-dolariv.html> (in Ukrainian).
8. Kozyk, V.V., 2006 Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International Economic Relations]. Znannia, 295-304, Kyiv (in Ukrainian).
9. Kulturno-humanitarne spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu [Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Canada]. <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/culture> (in Ukrainian).
10. Priami inozemni investytsii z Kanady v Ukrainu [Foreign direct investment from Canada to Ukraine]. http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/analiz_inv_spivirobnictva/can/4147.html (in Ukrainian).
11. Canada-Ukraine relations. http://www.ucc.ca/Section_3/
12. Ukraine-Canada Agreements // Ukraine-Canada Relations. Chronology, Agreements, Statistics and Other Information. <http://www.infoukes.com/ukremb/agreem.shtml>

Конон Наталія Євгеніївна – кандидат політичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72
E-mail: nataly8-88@mail.ru

Скребнева Анастасія Володимирівна – студент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72

Konon Nataliya Eugeniivna – PhD in political science, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Av., Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
E-mail: nataly8-88@mail.ru

Skrabnyeva Anastasiya Volodymyrivna – student
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Av., Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine

УДК 504.06+32.001

Енвайронменталізм і типологічні характеристики глобалістичної свідомості

Р.М. КОЛІСНІЧЕНКО

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Кіровоград, Україна,
E-mail: RMK7@ukr.net**Авторське резюме**

Проаналізовано антропоцентричний та глибинно-екологічний підходи до розуміння сутності енвайронменталізму. Запропоновано визначення енвайронменталізму як глобальної екологічної течії, що визнає самоцінність природного світу, всіх його елементів та має на меті порятунок людства від світових екологічних загроз, шляхом досягнення стійкого балансу планетарної екосистеми, забезпечення належного стану навколишнього природного середовища, гармонійного розвитку людини і природи.

Розроблено типологію глобалістичної свідомості за ставленням до розв'язання глобальних проблем у сфері взаємовідносин людини і природи. Основні типи глобалістичної свідомості, по мірі зростання рівня бережливості у ставленні до природи, розташовано у наступній послідовності: екодеструктивний, антропоцентричний, екоспоживацький, екотрадиційний, енвайронментальний, священно-етичний, природоцентричний та антропофобський. Розробляючи типологію глобалістичної свідомості за зазначеним критерієм також виділено її нейтральний тип.

Доведено, що енвайронментальна глобалістична свідомість є екологічно орієнтованою системою уявлень, яка відображає шляхи розв'язання глобальних екологічних проблем у відповідності до принципів енвайронменталізму. Цей тип глобалістичної свідомості відрізняється високим ступенем усвідомлення глобальних екологічних проблем, стійким прагненням до реалізації ефективних способів їх гуманного розв'язання, чим обумовлюється його оптимальність, необхідність максимального поширення серед населення планети.

Зроблено висновок, що становлення енвайронментальної глобалістичної свідомості, як запоруки порятунку людства від власноруч створених глобальних екологічних загроз, може бути значно прискорене за умов відповідного сприяння з боку урядів, засобів масової інформації, навчальних закладів, політичних партій, громадських організацій та інших інститутів політичної соціалізації.

Ключові слова: енвайронменталізм, глобалістична свідомість, типологія, глобальні проблеми.

Environmentalism and typological characteristics of globalistion consciousness

R.M. KOLISNICHENKO

Interregional Academy of personnel management, Kirovograd, Ukraine,
E-mail: RMK7@ukr.net**Abstract**

Analyzed anthropo-saving and environmental-depth approaches to understanding the essence environmentalism. The definition of environmentalism as global environmental trends that recognizes the intrinsic value of the natural world, all its elements and aims to rescue mankind from global environmental threats by achieving a sustainable balance of planetary ecosystems, the proper state of the environment and harmonious development of man and nature.

Developed the typology of globalization consciousness attitude to solving global problems in the relationship between man and nature. The main types globalistion consciousness, as the growth of thrift in relation to nature, located in the following sequence: ecodestructive, anthropocentric, ecoconsumerist, ecotraditional, environmental, sacred-ethical, naturecentric and anthropofobiastic. Developing a typology of globalistion consciousness above criteria also highlighted its neutral type.

Proved that environmental globalistion consciousness is environmentally oriented system of ideas that reflect solutions to global environmental problems in accordance with the principles environmentalism. This type of consciousness globalistion a high degree of awareness of global environmental problems, persistent desire to implement effective methods of humane solution, the optimal it is due, the need to maximize the spread of population.

It is concluded that the formation environmental globalistion consciousness as a prerequisite for saving humanity from self created global environmental threats can be greatly accelerated by the terms of the assistance of governments, the media, educational institutions, political parties, public organizations and other institutions of political socialization.

Key words: environmentalism, hlobalistion consciousness, typology, global problems.

Постановка проблеми. Загострення сучасної екологічної кризи, нещадне руйнування екосистем, різке погіршення якості навколишнього середовища не лише негативно відбивається на стані здоров'я мільярдів людей, а й ставить під загрозу саме існування людської

цивілізації. Серед найбільш відчутних, загрозливих проблем глобального розвитку на перший план виходять проблеми у сфері взаємовідносин людини та природи. Умонастрої людей щодо питань збереження навколишнього середовища, екологічно безпечного забез-

© Р.М. Колісніченко, 2016

печення людства природними ресурсами обіймає значний пласт структурних елементів глобалістичної свідомості, є однією з її базових складових, що потребує детального наукового дослідження. У цьому контексті зростає актуальність наукового аналізу змісту енвіронменталізму як глобальної природоохоронної течії, типологічних характеристик і особливостей формування глобалістичної свідомості суспільства як основного чинника розв'язання глобальних екологічних проблем.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасні особливості політичної свідомості вивчали такі дослідники, як О.Бабкіна, В.Бєбик, В.Горбатенко, М.Головатий та ін. Значення глобальних проблем у сфері взаємовідносин людини і природи стало предметом досліджень А.Дзєха, К.Корсака, Ф.Саніна та багатьох інших учених. Проте сучасні підходи до розуміння сутності енвіронменталізму, типологічні характеристики глобалістичної свідомості суспільства в контексті енвіронментального мислення залишаються недостатньо дослідженими.

Метою дослідження є аналіз сутності енвіронменталізму та типологічних характеристик глобалістичної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Екологічна складова глобалістичної свідомості суспільства є тією частиною глобалістичної свідомості, в межах якої відбувається відображення системи уявлень відносно глобальної екологічної кризи, її особливостей, проявів, загроз, способів подолання, людської діяльності, що здійснюється з метою розв'язання глобальних екологічних проблем, екологічної самосвідомості суспільства [5].

Якісна трансформація екологічних характеристик глобалістичної свідомості перебуває у тісному взаємозв'язку з проблемами екологічної етики, концептуальне оформлення якої відбувається у 40-х – 50-х роках ХХ ст., появою і набуттям світового поширення ідей енвіронменталізму як якісно нової екологічної течії, що ґрунтується на формуванні нових екологічно орієнтованих цінностей, переосмисленні місця людини в природному світі, її ставлення до всього розмаїття екосистем, до всього живого, категоричне переосмислення змісту соціально-екологічних відносин.

С.Баньковська розглядає енвіронменталізм в якості переваги природних цінностей соціальним, що мають ознаки девальвованих; прагнення компенсувати невідконтрольність соціальної стихії зверненням до світу природи, що пізнається науковими методами й підкоряється людині; сприйняття природи як останнього оплоту, що об'єднує відчужених один від одного людей і єдиного атрибута суспільства, який зберігає його солідарність; пошуків внутрішньої гармонії людського суспільства в незбагненності зв'язків усього живого і про-

явів життя від біологічного до соціального [2, с. 120; 4]. Таким чином, підкреслюються важливі відмінності енвіронменталізму від антропоцентризму, зокрема визнання людини невід'ємною часткою світу природи, а також необхідності гармонійного, органічного взаємовпливу між людиною і природою, що передбачає бережливе ставлення до останньої як єдиний шлях збереження єдності людства.

І.Нєсін дещо розширює зміст поняття енвіронменталізму, включаючи до нього не лише прагнення до гармонії між людиною і природою, а й основні принципи глибокої екології, за якими цінність природи визнається незалежно від інтересів людства. Під енвіронменталізмом І.Нєсін розуміє загальнотеоретичну й світоглядну орієнтацію свідомості, що фокусує увагу на взаємодії соціальних утворень з навколишнім середовищем та виявляється у таких сферах теоретизування, як філософія, право, соціологія, етика, естетика та ін. До умовних елементів енвіронменталізму дослідник відносить теоретичні світоглядні орієнтації щодо гармонізації відносин людини з навколишнім середовищем, а також практичний світовий екологічний рух (біхевіорестичну складову енвіронменталізму) [8].

А.Дзєх, аналізуючи енвіронменталізм як світогляд, заснований на новому варіанті філософії природи - «зеленої» концепції відносин між людиною і навколишнім світом, до основних принципів енвіронменталізму відносить: 1) відмову від ієрархічної картини світу, що передбачає верховенство людини над природою; 2) перехід від одностороннього людського впливу на природу до взаємовпливу природи і людини, метою якого є задоволення потреб не лише людини, але й усього природного співтовариства, визнання природи повноправним суб'єктом такого взаємовпливу; 3) неухильне дотримання законів екосистеми; 4) розповсюдження етичних норм як на відносини між людьми, так і на взаємовідносини людини з природою, необхідність охорони природи заради самої природи [4].

Найбільш поширеним серед науковців є визначення енвіронменталізму (від англ. environment – оточення, середовище) як нової парадигми традиційного екологічного мислення, що базується на відмові від антропоцентризму щодо природи, піклуванні про охорону й чистоту навколишнього середовища та забезпеченні існування людини як біологічного виду. Якщо на попередніх етапах взаємовідносин людини і природи традиційний екологічний рух був спрямований на захист навколишнього середовища від людини для його подальшої експлуатації з метою задоволення людських потреб, то в основі енвіронменталізму лежить визнання якості природного середовища головною умовою виживання людства. На відміну від локальних екологічних ру-

хів, що передували появі енвайронметалізму, ця світоглядна парадигма носить більш активний, глобальний характер, отримує поширення на світовому рівні, що обумовлено розумінням людством усієї небезпеки сучасної екологічної кризи, свого екологічного обов'язку. Енвайронменталізм орієнтований на подолання екологічної кризи шляхом її сприйняття як питання життя в цілому й виживання людської цивілізації [9, с. 184-185].

В цьому контексті основною метою енвайронменталізму є усвідомлення людством, що імперативні умови його виживання полягають у розумінні того, що руйнування навколишнього середовища, як сукупності елементів, які у своїй взаємодії складають простір для життя людини, може призвести до знищення людства як виду; фундаментальних змінах основних ціннісних орієнтацій, відмові від егоцентризму, перегляді умов соціально-економічного розвитку, критичному ставленні до технічного прогресу [9, с. 185].

Серед широкої палітри сучасних визначень енвайронменталізму доцільно виокремити два основні підходи до розуміння змісту цього поняття: антропоцентричний та глибинно-екологічний. В межах першого підходу енвайронменталізм розглядається як екологічна течія, головною метою якої є порятунок людства від екологічної кризи, що з часом може набути ознак екологічної катастрофи й призвести до знищення людства як виду. В цьому розумінні природа розглядається виключно крізь призму інтересів людини, а піклування про навколишнє середовище інтерпретується лише як спосіб людського виживання.

Глибинно-екологічний підхід передбачає розгляд енвайронменталізму як більш широкого поняття, що включає в себе не лише турботу про долю людства, а й визнання самоцінності усього живого, піклування про природу як таку, навіть якщо цього не вимагають інтереси людини. Згідно із цим трактуванням, головна мета енвайронменталізму охоплює як забезпечення людства від самознищення, пов'язаного з глобальним забрудненням і знищенням екосистем, так і неперешкоджання, без вагомих на те причин, розвитку інших форм життя, збереження усього багатства світу природи, його природної краси і гармонії. Така якість енвайронменталізму може характеризуватися співчуттям до живих істот, прагненням до позбавлення їх від страждань, що здатне виявлятися у самообмеженні у відносинах з природою.

Враховуючи наявність єдності сучасної наукової думки стосовно того, що енвайронменталізм за визначенням протистоїть антропоцентризму як теорії, що визначає цінність довкілля у прямій залежності від його користі для людини, справедливим є науковий аналіз енвайронменталізму в межах саме глибинно-екологічного підходу. Аргументами на ко-

ристь об'єктивності такого підходу виступає і важлива роль співчуття, зокрема співчуття до тварин, у системі загальнолюдських гуманістичних цінностей, і біологічна єдність, взаємовплив усіх природних видів як обов'язкова умова забезпечення балансу і стійкості екосистеми. Тому один з основних принципів глибинної екології щодо відсутності у людини права знищувати природні види без життєво важливої на це причини має розглядатися як невід'ємна ознака сучасного енвайронменталізму.

Отже, під енвайронменталізмом слід розуміти глобальну екологічну течію, що визнає самоцінність природного світу, усіх його елементів та має на меті порятунок людства від світових екологічних загроз, шляхом досягнення стійкого балансу планетарної екосистеми, забезпечення належного стану навколишнього природного середовища, гармонійного розвитку людини і природи. Як справедливо зазначає Р.Паелке, саме енвайронменталізм, як всеохоплююча система мислення, інтегрована у політику на базі прогресивних цінностей, має стати основою майбутньої цивілізації та здійснити значний якісний вплив на розвиток людства в цілому [8]. Розвинена, енвайронментально дозріла екологічна складова глобалістичної свідомості виступає основним чинником збереження екосистем планети й порятунку людства від негативних наслідків власної екологічно шкідливої діяльності.

Проте в екологічному контексті глобалістична свідомість сучасних суспільств є далеко неоднорідною. За ставленням до розв'язання глобальних проблем у сфері взаємовідносин людини і природи, основні, виділені нами, типи глобалістичної свідомості, по мірі зростання рівня бережливості у ставленні до природи, слід розташувати у наступній послідовності: екодеструктивний, антропоцентричний, екоспоживацький, екотрадиційний, енвайронментальний, священно-етичний, природоцентричний та антропофобський. Розробляючи типологію глобалістичної свідомості за зазначеним критерієм слід також виділити її нейтральний тип.

Екодеструктивна глобалістична свідомість характеризується прямою залежністю ставлення до навколишнього середовища й глобальних екологічних проблем від змін настрою, психологічно вмотивованим, хвилеподібним бажанням руйнувати природу, завдавати шкоди природному світу незалежно від контексту власних інтересів чи інтересів людства. Подібна психологічна особливість, як правило, пояснюється несприятливими умовами виховання, вродженою жорстокістю, агресивністю, життєвою нереалізованістю й безвідповідальністю особистості. Все це, в поєднанні з низьким або нульовим рівнем усвідомлення глобальних екологічних проблем, стає однією з причин їх

примітивного, викривленого сприйняття, формування неадекватних уявлень щодо еталонної моделі взаємовідносин людини та природи, агресивного ставлення до навколишнього середовища. Екодеструктивність свідомості може виявлятися у діях, що загострюють глобальні проблеми (на зразок спустошливого вирубування лісів, чим посилюється парниковий ефект), а також у незгоді з необхідністю як природоохоронної діяльності людства в цілому, так і окремих її видів, цілеспрямованому перешкоджанні такій діяльності.

Представники антропоцентричного типу глобалістичної свідомості повністю поділяють принципи антропоцентризму, згідно з якими центром світу і найвищою цінністю є людина, котра займає вершину світової ієрархії і на власний розсуд розпоряджається довкіллям, що є людською власністю. Цінність природного світу визначається виключно його корисністю для людини, природа аналізується лише як об'єкт дії людини, засіб задоволення її потреб, що має максимально використовуватися для отримання корисного продукту. Розвиток людства має імперативно підпорядковувати собі розвиток довкілля, потреби якого ігноруються, як і потреби усіх живих істот [7, с. 82-83; 11].

Цей тип глобалістичної свідомості передбачає формування ставлення до природи на основі прагматичних інтересів, надаючи емоційним чинникам лише другорядне значення, проте відрізняється низьким рівнем усвідомленості глобальних екологічних проблем, переконанням у слабкості чи відсутності необхідності природоохоронної діяльності на глобальному рівні, нехтуванням природними законами екосистем, що в кінцевому підсумку призводить до посилення глобальних загроз у сфері взаємовідносин людини та природи, зростання ступеня їх небезпечності.

Екоспоживацькій глобалістичній свідомості характерний середній рівень розуміння значення глобальних проблем, усвідомлення доцільності охорони навколишнього середовища, здійснення системної глобальної діяльності з деескалації глобальних екологічних викликів, зокрема врегулювання чисельності населення планети, подолання глобального потепління, боротьби з глобальним поширенням тяжких захворювань і т.д. Носії екоспоживацької глобалістичної свідомості сходяться на думці про необхідність сприяння розвитку науки, науково-технічного прогресу, використанні відновлюваних джерел енергії, розробці і запровадженні екологічно безпечних технологій, здатних суттєво змінити сучасний стан біосфери. Разом з тим у конфлікті інтересів охорони природи з економічною вигодою, отриманням матеріальних благ за рахунок виснаження природних ресурсів планети й забруднення довкілля перевага віддається останній. Явно виражений пріоритет економічних інтересів над

екологічними інтересами виявляється у значному гальмуванні світової природоохоронної діяльності, позбавленні людства можливості пропорційного розв'язання глобальних проблем, внаслідок чого спостерігається їх загострення, зокрема продовження винищення лісів, втрата якості ґрунтів, збільшення шкідливих викидів, надлишку відходів у надмірних обсягах тощо.

До ознак екотрадиційної глобалістичної свідомості належить вищий за середній рівень усвідомлення світових небезпек, відхід від споживацького ставлення до природного середовища, визнання пріоритету інтересів охорони довкілля над економічними інтересами, доцільності реалізації системи глобальних заходів з запобігання перевищення норм екологічного забруднення, надмірного виснаження природних ресурсів, розуміння необхідності комплексного розв'язання проблем глобальної екології, що позитивно відбивається на результативності їх вирішення.

Проте ефективність глобальної екологічної діяльності представників цього типу глобалістичної свідомості гальмується тривіальним, обмеженим розумінням мети й основних цілей розв'язання глобальних екологічних проблем, неусвідомленням того, що справжня мета їх вирішення полягає у порятунку людства від створених ним глобальних загроз, здатних знищити свого творця як вид, а також збереженні гармонії світу природи, його природної краси. Нерозуміння того, що подолання глобальних екологічних викликів є імперативною умовою виживання людства поєднується з мотивацією до їх подолання виключно з позиції людських інтересів. Тобто піклування про природу відбувається лише тому, що таке піклування відповідає інтересам людини, при цьому інтереси самої природи залишаються без належної уваги.

Нейтральний тип глобалістичної свідомості відображає нейтральне, байдуже ставлення до глобальних проблем охорони довкілля, що, як правило, пояснюється низьким або нульовим рівнем усвідомлення їх значення, повною відсутністю інтересу до пізнання особливостей глобальних загроз, як наслідку незбалансованості відносин людини та природи, що сприяє продовженню швидкоплинних тенденцій щодо значного погіршення глобальної екологічної ситуації.

Антропофобський тип глобалістичної свідомості є найбільш радикальною формою піклування про глобальне довкілля, що відрізняється стійким відчуттям ненависті до людства як ворога природи, який своїми діями її знищує. Людство небезпідставно сприймається в якості основного чинника кризового забруднення природного середовища шкідливими відходами, надмірного виснаження сил природи, нещадного руйнування світової екосистеми. У зв'язку з небажанням людини зупинити чи бодай істот-

но пом'якшити системну екоруйнівну діяльність, нездатністю врятувати природу й самого себе від негативних наслідків такої діяльності, формується стійке почуття ненависті до людства в цілому чи його істотної частини.

Крайні форми екологічно обумовленого бажання завдавати людству шкоди можуть ставити під сумнів навіть право на життя людини, що своїми діями шкодить природі. В історії відомий випадок, коли ліжник, піклуючись про недоторканість лісу, фізично знищував тих людей, що рубали дерева [7, с. 84].

Сприйняття глобальних проблем у сфері взаємовідносин людини і природного світу представниками антропофобської глобалістичної свідомості можна охарактеризувати як гостро диспропорційне і вкрай небезпечне. Високий рівень усвідомлення частини глобальних проблем екології поєднується з суперечливими з точки зору справедливості, прав людини й здорового глузду, методами розв'язання таких проблем. Ними може передбачатися широкий спектр неприйнятних для цивілізованого світу пропозицій, від застосування грубих покарань відносно порушників законів природи і до фізичного знищення «екологічно шкідливої» частини людства. Природоцентрична глобалістична свідомість характеризується прихильністю до принципів природоцентризму, передбачає визнання того, що на вершині ієрархічної піраміди світу перебуває природа як найвища цінність, процесу розвитку якої має підпорядковуватися розвиток людства. Призначення людини зводиться до підкорення й служіння природі, охороні її недоторканості, розмаїття видів, зокрема і тих, що є шкідливими для людства. Корисність дій людини розглядається лише у прямій залежності від їх корисності для природи [3; 7, с. 84-85].

Для подолання глобальних екологічних викликів носіями природоцентричної глобалістичної свідомості пропонуються радикальні природоохоронні заходи, такі як глобальна відмова від більшості досягнень сучасної цивілізації, ведення вкрай обмеженого, аскетичного способу життя у примітивних помешканнях, на зразок первісних жител, різке звуження асортименту й обсягів промислового виробництва, зокрема виробництва одягу, його тривале використання упродовж всього життя, повна відмова від хімічного удобрення землі тощо. Перелічений комплекс заходів є гіпертрофованим відображенням природоохоронних уявлень, що характеризуються надмірно високим ступенем радикалізму та не можуть бути позитивно сприйняті сучасним суспільством. Несправедливе позбавлення людства більшості благ цивілізації майже повністю знівелює значення більшої частини досягнень науково-технічного прогресу, призведе до припинення розвитку більшості його напрямків, різкого падіння якості життя населення, неприпустимого

зниження продовольчої, медичної, зовнішньої безпеки, рівня культурного розвитку тощо. Все це позбавляє сенсу будь-які спроби наукового виправдання такої глобальної стратегії.

Представники священно-етичного типу глобалістичної свідомості схилиються до принципів релігійно-екологічного напрямку «Етика дикої природи», заснованого американським екофілософом Л.Гребер. Вони не вважають обов'язковою відмову людства від благ цивілізації, проте різко засуджують будь-яке людське втручання у дику природу, намагання нею керувати, використовувати, виступають за максимальну можливу розширення меж природно-заповідних фондів, пропагують любов до дикої природи як священного блага, обов'язкове самообмеження, дотримання вегетаріанства [1, с. 96-108].

Поряд з високим ступенем розуміння необхідності радикальної зміни поглядів людства на взаємовідносини з природою, об'єктивною оцінкою значення частини глобальних екологічних загроз, зокрема проблем кліматичних змін, демографічної кризи, надлишку забруднень, спостерігається цілковите несприйняття й відкидання глобальних викликів, пов'язаних із забезпеченням людства природними ресурсами, освоєнням світового океану, космічного простору, чим унеможливується їх неупереджений аналіз і дієве вирішення.

Енвайронментальна глобалістична свідомість є екологічно орієнтованою системою уявлень, що відображає шляхи розв'язання глобальних екологічних проблем у відповідності до вищеписаних принципів енвайронменталізму. Цей тип глобалістичної свідомості відрізняється високим ступенем усвідомлення усіх глобальних екологічних загроз, стійким прагненням до реалізації ефективних способів їх гуманного розв'язання, чим обумовлюється його оптимальність, приналежність до гуманізаційної глобалістичної свідомості, необхідність максимального поширення серед населення Землі.

Висновки. Енвайронменталізм є проявом намагання людства врятувати планету від шкідливих наслідків своєї діяльності, що потребує глибокого осмислення не лише науковцями, а й більшістю населення світу. Становлення енвайронментальної глобалістичної свідомості, як запоруки порятунку людства від власноруч створених глобальних екологічних проблем, може бути значно прискорене за умов сприяння з боку урядів, засобів масової інформації, навчальних закладів, політичних партій, громадських організацій та інших інститутів політичної соціалізації. Невпинне загострення глобальних екологічних проблем обумовлює високу перспективність подальших наукових досліджень особливостей формування екологічної складової глобалістичної свідомості суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. Прикладна етика. Навч. посіб./ За наук. ред. Панченко В. І. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 392 с.
2. Баньковская С. П. Инвайронментальная социология / С.П. Баньковская. – Рига: Зинате, 1991. – 130 с.
3. Бестужев-Лада И. В. Буржуазная футурология в поисках «новой цивилизации» / И. В. Бестужев-Лада // США: экономика, политика, идеология. – 1983. – № 8. – С. 40–51.
4. Дзех А. В. Энвайронментализм как новая концепция отношения к природе / А.В. Дзех // «Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история»: сборник статей по материалам XLIV-XLV международной научно-практической конференции (21 января 2015 г.). – 2015. – № 1 (42). – С. 59–65.
5. Колісниченко Р. М. Історичний аналіз проблеми формування екологічної складової глобалістичної свідомості суспільства / Р. М. Колісниченко // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Серія: Історичні та політичні науки. – 2013. – Вип. 15. – С. 97–101.
6. Корсак К. В., Плахотнік О. В. Основи сучасної екології: Навч. посіб. – 4-те вид., перероб. і допов. / К. В. Корсак, О. В. Плахотнік. – К.: МАУП, 2004. – 340 с.
7. Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології: Навч. посіб. / Антоніна Миколаївна Львовичкіна. – К.: МАУП, 2004. – 136 с.
8. Несин И. Г. Экологизация сознания как философский аспект энвайронментализма : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / И. Г. Несин. – Томск, 2003. – 22 с.
9. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
10. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / А.І. Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 187–193.
11. Шедловська М. В. Означення та типи екологічної свідомості / М. В. Шедловська // Український соціум. – 2011. – № 2. – С. 95–100.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

REFERENCES:

1. Abolina, T. G., Napadista, V. G., Rihlitska, O. D., 2012. Prikladna etika [Applied ethics. Tutorial]. «Center uchbovoi literaturi, Kyiv (in Ukrainian).
2. Bankovskaja, S. P., 1991. Environmentalnaja sociologia [Environmental sociology]. Zinate, Riga (in Russian).
3. Bestugev-Lada, I. V., 1983. Burguaznaja futurologia v poiskah «novoy civilizacii» [Bourgeois futurology in search of a «new civilization»]. Ekonomika, politika, ideologia 8, 40–51, USA (in Russian).
4. Dzeh, A. V., 2015. Environmentalizm kak novaja koncepcija otnoshenija k prirode [Environmentalism as a new concept of attitude to nature]. «Aktualnie voprosi obshestvennih nauk: sociologia, politologija, philosophia, istorija»: sbornik stattey po materialam XLIV-XLV megdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferencii (January 21, 2015) 1(42), 59–65 (in Russian).
5. Kolisnichenko, R. M., 2013. Istorichnij analiz problem formuvannja ekologichnoi skladovoy globalistichnoy svidomosti suspilstva [Historical analysis of the problem of the formation of the environmental component of the globalistion consciousness society]. Slovjanskiy visnik. Zbirnik naukovih prac. Serija: Istorichni ta politichni nauki 15, 97–101 (in Ukrainian).
6. Korsak, K. V., Plahotnik, O. V., 2004. Osnovi suchasnoi ecologii: Navch. posib. [Fundamentals of modern ecology: Textbook]. MAUP, Kyiv (in Ukrainian).
7. Lovochkina, A. M., 2004. Osnovi ekologichnoi psihologii: Navch. posib. [Fundamentals of environmental psychology: Training]. MAUP, Kyiv (in Ukrainian).
8. Nesin, I. G., 2003. Ekologizacija soznaniya kak filosofskiy aspekt environmentalizma: avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. filosof. nauk : spec. 09.00.11 «Socialnaja filosofija» [Greening of consciousness as the philosophical aspect of environmentalism: abstract. dis. for the scientific. PhD degree. philosoph. sciences: spec. 09.00.11 «Social philosophy»]. Tomsk (in Russian).
9. Politologichnyy enciklopedichnyy slovník [Political science encyclopedic dictionary]. Geneza, Kyiv (in Ukrainian).
10. Shevcov, A. I., 2007. Maybutne ludstva neobhidno splanuvati: globalni zagrozi i dovgestrokovaja strategija rozvitku Ukraini [The future of humanity should plan: global threats and long-term development strategy of Ukraine]. Strategichni prioriteti 1(2), 187–193 (in Ukrainian).
11. Shedlovska, M. V., Oznachennja ta tipi ekologichnoi svidomosti [Definitions and types of environmental consciousness] Ukrainskiy socium 2, P. 95–100 (in Ukrainian).

Колісниченко Роман Миколайович – кандидат політичних наук, доцент
Міжрегіональна Академія управління персоналом
Адреса: 25026, м. Кіровоград, вул. Варшавська, 2
E-mail: RMK7@ukr.net

Kolisnichenko Roman Mikolayovich – PhD in political science, associate professor
Interregional Academy of personnel management
Address: 2, Warshawska Str., Kirovograd, 25026, Ukraine
E-mail: RMK7@ukr.net

УДК 327.7-328

Идея объединенной Европы в условиях кризиса

Д.Г. КЮРДЖИЕВА

Донецкий национальный университет, г. Винница, Украина, E-mail: dkiurdzhyieva@gmail.com

Авторское резюме

В статье рассматривается влияние кризисов (внутренних и внешних) на идеологию объединенной Европы. Каждый новый вызов, с которым сталкивается Союз, наносит все больший урон фундаментальным основам европейской интеграции и приводит к расколу в рядах европейцев. Объединение неспособно оперативно и эффективно принимать решения для преодоления кризисных явлений, что подрывает авторитет Европейского Союза, как международного актора, и что самое главное – пошатывает веру европейцев в целесообразность существования наднациональных институтов. Также в статье анализируется рост националистических настроений в странах-участницах, как реакция на политику Брюсселя, наносящую ущерб национальным экономикам или ставящую под угрозу государственную безопасность. Поэтому данный этап в истории объединенной Европы является переломным. Будущее Союза зависит от того признают ли европейцы превалирующим усиление наднациональных институтов и углубление интеграционных процессов, либо сделают выбор в пользу государственного суверенитета и отстаиванию, в первую очередь, национальных интересов.

Ключевые слова: Европейский Союз, интеграция, кризис, суверенитет, наднациональные институты, идеологическая основа, кризис демократии.

The idea of a united Europe in crisis

D.G. KYURDZHIEVA

Donetsk national university, Vinnytsia, Ukraine, E-mail: dkiurdzhyieva@gmail.com

Abstract

The article considers the impact of the crisis (internal and external) on the ideology of a united Europe. All challenges facing the Union cause more and more damage to the fundamentals of European integration and lead to a split in the ranks of the Europeans. The union is not able to respond quickly and effectively to make decisions in order to overcome the crisis that undermines the credibility of the EU as an international actor, and most importantly, sways faith of Europeans in the feasibility of the existence of supranational institutions. The article also analyzes the growth of nationalist sentiment in countries, as a reaction to the policy of Brussels detrimental to national economies and endangered the national security. Therefore, this stage in the history of the united Europe is turning point. The future of the Union depends on whether Europeans recognize the prevailing of strengthening of supranational institutions and the deepening of the integration process, or opt for upholding state sovereignty and, above all, national interests.

Keywords: European Union, integration, crisis, sovereignty, supranational institutions, the ideological basis, crisis of democracy.

Постановка проблемы. Особую актуальность идея пан-европеизма приобрела в период острого геополитического кризиса в послевоенной Европе. Это послужило толчком для европейских государств углубить сотрудничество, изначально, в экономической, а после и политической сфере. Но на современном этапе именно внутренние кризисы объединения представляют наибольшую угрозу его существованию. После финансового кризиса 2008 г. был поднят вопрос о целесообразности существования столь разрозненного сообщества, если оно не в состоянии оперативно и эффективно реагировать на внутрисоюзные вызовы. Единственным выходом из сложившейся ситуации представлялось углубление интеграции, в первую очередь, политической, и предоставление еще больших полномочий наднациональным европейским институтам, что, в свою очередь, наоборот приведет к потере значительной доли суверенитета стран-участниц. Как показала практика, этот процесс вызывает негативную

реакцию среди граждан, которые отдают предпочтение решению актуальных проблем на национальном уровне и ставят в приоритет интересы своего государства, а не общеевропейские выгоды. Нарастающие националистические настроения, как реакция на кризисы, является наибольшей угрозой для идеологической основы объединения Европы.

Анализ исследований и публикаций. Среди авторов, изучающих проблему влияния кризисных процессов на Европейский Союз, следует выделить Юргена Хабермаса (Jurgen Habermas). Он является сторонником идеи объединенной Европы и во многих своих работах приводит аргументированное обоснование создания единого общеевропейского пространства. Он определил основные признаки «общеевропейских» ценностей: секуляризация; приоритет государства по отношению к рынку; социальная солидарность, доминирующая над чисто производственными достижениями; скепсис в отношении всемогущества техники, осоз-

нение парадоксов прогресса; отказ от права более сильного; ориентация на сохранение мира в свете «исторического опыта утрат». Ю. Хабермас считает, что невозможно развитие союза без усиления наднациональных европейских институтов. Но при этом он адекватно оценивает все существующие угрозы для этого процесса и признает, что главной из них является недостаток солидарности внутри союза [1].

Гери Маркс (Gary Marks) и Ева Латожек (Ewa Latoszek) в своих работах освещают основные риски, которые несет в себе экономическая нестабильность для Европейского Союза. Авторы отмечают, что изначально странам-участницам пришлось бороться с негативными последствиями на национальном уровне и к тому моменту, когда были выработаны основные пути решения актуальных финансовых проблем на общеевропейском уровне, уже был нанесен ущерб имиджу объединения [5].

Изложение основного материала. Ценностная составляющая европейской интеграции испытывает в данный момент острый кризис. Вслед за экономическим кризисом, подорвавшим основу единения стран ЕС, наступил политический. Евроскептики набирают популярность все в большем количестве стран. Экономические предпочтения выглядят привлекательными, в большей мере, лишь для государств, которые только планируют вступить в Европейский Союз. В свою очередь, государства, которые являются членами объединения на протяжении многих лет, столкнувшись с экономическими проблемами, склонны определять ответственными за это институты ЕС. Поэтому политические силы, основной идеей которых являются меры направленные на преодоление экономического спада принимаемые на национальном уровне, а не на «общеевропейском уровне», получают большую поддержку у населения [6].

Также очень сильным испытанием для европейского единства стала реакция на новые внешнеполитические вызовы. Европа изначально пытается выступить единым фронтом относительно того или иного вопроса, но впоследствии, когда государства с более уязвимыми экономиками в большей мере испытывают на себе негативные последствия, наружу всплывают внутренние противоречия. Многие национальные правительства озвучивают идеи, идущие вразрез с официальной политикой Брюсселя. Что, в свою очередь, подрывает авторитет ЕС, как международного игрока, способного консолидироваться в отношении внешнеполитических вопросов. Это является подтверждением того, что общеевропейское гражданское общество так и не зародилось. В ходе демократического объединения европейских государств произошло ущемление демократической основы в национальных рамках. Систематическое давление на систему не остав-

ляет иного выхода, как кардинальное углубление интеграционных процессов. Что создаст условия для использования метода «открытой координации» между странами-участницами с наибольшей эффективностью, но, к сожалению, приведет к ущемлению демократической части объединения [3].

Только лишь проанализировав все основные угрозы для идеи объединенной Европы, можно вывести закономерности и определить главные сферы, в которых должны быть приняты меры для укрепления доверия стран участниц объединения к его институтам. Если не выработать комплексный подход к решению существующих проблем, то общеевропейский кризис будет усугубляться с каждым годом. А способность ЕС адекватно реагировать как на внешние, так и на внутренние вызовы будет очень ограниченной. Необходимо объективно оценивать существующие тенденции в политической и общественной сфере, не допуская поверхностного восприятия и недооценки их возможного развития в перспективе. Сейчас, более чем когда-либо, стал очевидным недостаток чувства европейской идентичности. А политические и экономические кризисы только усиливают его и провоцируют популяризацию националистических настроений [2]. При выработке стратегии необходимо основываться на интересах всех государств-участников. Особое внимание при этом уделять странам периферии. Именно они являются самым уязвимым местом и могут привести к краху идеологического объединения Европы.

В настоящее время, более чем когда-либо, государства-члены ЕС должны проявить взаимное доверие в их взаимоотношениях в рамках Европейского Союза. Однако большая часть государств не отличается единым видением и пониманием объединения. Этот факт ослабляет их готовность принять на себя совместную ответственность за будущее развитие ЕС. Финансово-экономический кризис сыграл одну из ключевых ролей в данном процессе. Одни страны сильно пострадали от его последствий, в то же время для другой части государств они оказались менее болезненными. Реформы, проводимые национальными правительствами, сильно разнятся между собой. Поэтому, в условиях кризиса, не обойтись без глубокого сотрудничества между правительствами государств и институтами ЕС. Каждое государство-член имеет специфические ресурсы и уникальный опыт – свой собственный интеллектуальный капитал, который может стать источником будущего экономического роста, благополучия европейских обществ и устойчивого развития Европы. Но чтобы в полной мере использовать данные преимущества, требуется активное участие институтов ЕС, в том числе научных сообществ. Их практические разработки, адаптации и возможности передачи идей, знаний и техноло-

гий при помощи университетов и других научно-исследовательских институтов будут иметь большое значение в процессе формирования и укрепления Европейского исследовательского пространства и снова вернуть Европу на путь экономического прогресса [4].

Главным аргументом в пользу европейской интеграции всегда являлась теория торговли, которая обуславливается суммой экономических издержек и выгод. Второй важный аргумент опирается на когнитивную и социальную психологию, с помощью которой можно проследить, как люди воспринимают политические сигналы, основанные на идеологии. Третьим обоснованием является психология групп людей, которые отождествляют национальные идентичности (они и являются основной поддержкой европейской интеграции). Очевидно, что восприятие национальной идентичности является, на сегодняшний день, наиболее эффективным инструментом в процессе структурирования позиций в вопросах европейской интеграции. В то же время острая национальная самоидентификация является одним из препятствий на пути интеграции [5].

Участие в масштабном процессе, в котором личная ангажированность, понимаемая, прежде всего, как гражданская предвзятость, приводит ценой воли, убеждений, уверенности и верности неприкосновенным принципам демократии и уважения индивидуальных и коллективных свобод к постепенному формированию единой для нескольких сот миллионов человек европейской идентичности. Можно выделить две противоположные концепции в определении единой Европы. Первая концепция представляет Европу как единый республиканский субъект. Вторая же концепция идентичности основывается на усилении автономии составляющих элементов Союза. Основной угрозой для «европейской идентичности», как для идеоло-

гии всегда была «идентичность национальная». Очень небольшое количество людей действительно обладает европейским сознанием, что, в свою очередь, и не позволяет создать устойчивый фундамент для углубления интеграции и «европеизации» политики.

Главной причиной политического кризиса в рамках Европейского Союза прослужило разное видение его будущего. Институциональный кризис – как государства-члены соотносятся друг с другом; экономический кризис ЕС случившийся из-за неспособности обеспечить процветание и возможность для дальнейшего экономического роста; кризис доверия – созданный огромной пропастью между лидерами Европы и ее гражданами. Все большее количество граждан Европейского Союза отдадут предпочтение демократическому принятию стратегически важных решений на национальном уровне [7].

Выводы. После столь длительного интеграционного процесса Европейскому Союзу просто жизненно необходимо переосмыслить основные ценности сообщества, адаптируя их под существующую реальность, дать четкое определение общим интересам и определить степень ответственности каждого участника. Очень важно дать реальную оценку дефициту демократии, существующему в европейском объединении на современном этапе, и создать условия не позволяющие этому процессу прогрессировать. Только личное соучастие каждого европейца в определении принципиальных вопросов внешней и внутренней политики сможет вернуть доверие граждан к наднациональным институтам ЕС. Это, в свою очередь, вернет актуальность идеологической составляющей объединения Европы. И тогда кризисы и вызовы будут не угрозами существования, а главным толчком к углублению интеграционных процессов во всех сферах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мотрошилова Н.В Юрген Хабермас: что происходит с Европой? / Н.В Мотрошилова // Современная Европа. – 2008. – № 4. – С. 19-32.
2. Brack N. The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU / N. Brack // International Political Science Review. – 2015. – № 36 (3). –P. 337-350. – Regime to access: <http://ips.sagepub.com/content/36/3/337.full.pdf+html>
3. Habermas J. The Crisis of the European Union: A Response / J. Habermas. – Cambridge: Polity Press, 2014. – 140 p.
4. Hooghe L. Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration? / L. Hooghe, G. Marks. – 2004. – 4 p. – Regime to access: <http://www.unc.edu/~hooghe/assets/docs/papers/psonline.pdf>
5. Marks G. National identity and support for European integration / G. Marks, L. Hooghe // WZB Discussion Paper. – 2003. – № SP IV 2003-202. – p. 6-8. – Regime to access: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/49727/1/371681197.pdf>
6. Ostrup F. The Future of EU Policy Coordination: Dealing with the Financial Crisis / F. Ostrup // European Integration Process in the New Regional and Global Settings. – Warsaw, 2012. 91-109 p.
7. Schmitter P.C. The Future of Democracy in Europe: Trends, Analyses and Reforms / P.C. Schmitter. – Strasbourg: Council of Europe, 2004. – 125 p. – Regime to access: <http://www.nonformality.org/wp-content/uploads/2006/07/2-Greenpaper.pdf>

Статья поступила в редакцию 29.01.2016

REFERENCES:

1. Motroshilova, N.V., 2008. Jurgen Habermas: chto proishodit s evropoj? [Jurgen Habermas: what happens to Europe?]. *Sovremennaja Evropa* 4, 19–32 (in Russian).
2. Brack, N., 2015. The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU 36 (3), 337–350. Regime to access: <http://ips.sagepub.com/content/36/3/337.full.pdf+html>
3. Habermas, J., 2014. *The Crisis of the European Union: A Response*. Cambridge: Polity Press
4. Hooghe, L., Marks, G., 2004. Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration? Regime to access: <http://www.unc.edu/~hooghe/assets/docs/papers/psonline.pdf>
5. Marks, G., Hooghe, L. National identity and support for European integration. *WZB Discussion Paper*, 2003, no. SP IV 2003–202. pp. 6–8. Regime to access: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/49727/1/371681197.pdf>
6. Ostrup, F., 2012. *The Future of EU Policy Coordination: Dealing with the Financial Crisis*. Warsaw. 91-109
7. Schmitter, P.C., 2004. *The Future of Democracy in Europe: Trends, Analyses and Reforms*. Strasbourg: Council of Europe. Regime to access: <http://www.nonformality.org/wp-content/uploads/2006/07/2-Greenpaper.pdf>

Кюрджиева Диана Герановна – соискатель
Донецкий национальный университет
Адреса: 21000, г. Винница, ул. 600-летия, 21
E-mail: dkiurdzhyieva@gmail.com

Kyurdzhieva Diana Geranovna – applicant
Donetsk national university
Address: 21, 600-letia a Str., Vinnytsia, 21000, Ukraine
E-mail: dkiurdzhyieva@gmail.com

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.56:81'373.6

Етимологічні та соціологічні контексти поняття «місто»

В.А. ЛАВРІК

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: lavrik.nika@gmail.com

Авторське резюме

Стаття пояснює основні етимологічні та соціологічні контексти поняття «місто». Це обумовлено проблемою множинності дискурсів та підходів, що визначають поняття «місто» у соціології. Проблема потребує вирішення з метою подолання фрагментарного бачення поняття міста, а також для цілісного розгляду у соціології поняття «місто» як соціальної системи.

Метою статті є дослідження основних концептуальних підходів та теоретико-методологічних засад визначення поняття «місто» у соціології. Об'єктом дослідження виступає поняття «місто» у соціології. Предметом статті є теоретичні підходи та дискурси визначення поняття «місто» у соціології.

Проведений етимологічний аналіз поняття «місто» дозволив виділити такі його основні характеристики: просторова обмеженість; щільність проживання; масштабність (охоплення фізичного простору та проникнення культурних кодів у соціальний простір), наявність дистанції та формалізації відносин між індивідами, домінування закону на права на протипагу традиціям спільноти; різномірність соціальних груп; глибока спеціалізація праці, конвертація різних видів капіталів.

Сформульоване інтегральне визначення міста. Місто – це соціологічне поняття, що позначає масштабне просторово-територіальне утворення, що характеризується щільністю соціальних зв'язків населення, високоспеціалізованим розподілом праці, конвертацією різних видів капіталів (соціальних, економічних, політичних, воєнних, технологічних) для забезпечення життєдіяльності людей.

Ключові слова: місто, соціокультурний простір, критерії визначення міста, міський простір, міський спосіб життя, теорії міста, соціальні зв'язки у місті.

Etymological and sociological contexts of the concept of «city»

V.A. LAVRIK

Zaporizhzhya state university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: lavrik.nika@gmail.com

Abstract

The article clarifies the basic etymological and sociological contexts of the concept of 'city'. It's caused by the problem of multiplicity of discourses and approaches that define the concept of 'city' in sociology. This problem needs to be solved in order to overcome the fragmented concept of vision of city, as well as holistic consideration in the sociology concept of 'city' as a social system.

The article investigates the principal conceptual and methodological approaches to the sociological definition of 'City'. The subject of inquiry is a concept of 'City' in sociology. The purpose of the article is the investigation of theoretical approaches to the concept of 'City' in sociology.

The etymological analysis of the concept of 'city' made possible to identify its basic characteristics: a spatial restriction; high density; scale; distance and formalizing of relations; the dominance of law instead of the traditions of community; the diversity of social groups; a strong division and specialization of labor; a conversion of different types of capital.

The author gives an integral definition of the concept of 'City'. City is a sociological definition that signifies a scaled spatial and territorial formation that's defined by a density of the social ties of inhabitants, a highly specialized division of labour, a conversion of different kinds of capital (social, economic, political, military, technological) in order to provide live and activities of urbanities.

Key words: city, sociocultural space, criteria of definition of city, urban space, urban way of life, urban theories, social relations in city.

Постановка проблеми. Багатогранність міста робить його предметом дослідження багатьох наук. Звідси виникає проблема множинності дискурсів та підходів до визначення поняття «місто» у соціології, де також сформувалася низка теоретичних дефініцій в межах декількох парадигм. Спроби вирішення цієї проблеми є необхідними для подолання фрагментарного бачення поняття міста, а також для цілісного розгляду у соціології поняття «місто» як со-

ціальної системи. Обґрунтування сутнісних критеріїв «міста» ставить за мету визначення соціокультурних характеристик феномена, відкриває перспективи для дослідження вимірів та культурних кодів соціокультурного простору розвитку міста.

Аналіз досліджень і публікацій. Етимологічні контексти поняття «місто» є предметом аналізу спеціалізованих словників. Визначенням соціологічних контекстів поняття «міс-

© В.А. Лаврік, 2016

то» займалася ціла низка соціологів та наукових шкіл, основоположні контексти заклали М. Вебер, В. Зомбарт, Ф. Тьоніс, Л. Мамфорд, Р. Парк, Е. Берджес, Р. Монье, Л. Вірт, З. Бауман, Е. Сойя. Грунтовні узагальнення та класифікація етимологічних та соціологічних контекстів поняття «місто» представлені у роботах В. Вагіна, С. Пірогова, Є. Трубіної, В. Городяненко та інших соціологів.

Мета дослідження – аналіз основних концептуальних підходів та теоретико-методологічних засад визначення поняття «місто» у соціології. Об'єктом дослідження виступає поняття «місто» у соціології. Предметом статті є теоретичні підходи та дискурси визначення поняття «місто» у соціології.

Виклад основного матеріалу. Задля уточнення поняття «місто» у соціології необхідно проаналізувати етимологію та етапи його виникнення.

В «Етимологічному словнику української мови» підкреслюється походження даного терміну із понять «базарної площі», «ринку», що згодом утворило поняття «великого населеного пункту» [8, с. 484]. Тобто, підкреслюється ринкове походження міст у історичному процесі суспільного розвитку та масштаб населеного пункту. «Етимологічний словник російської мови» через поняття «град» пов'язує походження російськомовного терміну «город» із «забором», «огорожею», «фортецею» [23, с. 206]. Поняття «град» розкриває історію походження давньослов'янських міст від огорожених укріплених поселень, які з подальшим розвитком набували соціокультурного наповнення і перетворювалися на великі міста [17, с. 28]. У англійській мові існує декілька термінів, що позначають феномен міста у залежності від кількісної специфіки міста, про яке йде мова. Так, поняття «city» (лат. «civitatem» – місто) застосовується для позначення багатонаселених великих ділових центрів, мегаполісів з великою чисельністю населення, прискореним ритмом життя та концентрацією значних матеріально-технічних, культурних ресурсів [27]. Натомість термін «town» (староангл. «tun» – сад, поле, домогосподарство) [28] використовується для позначення невеликих передмість сільськогосподарського спрямування, а також «спальних» міст, міст-супутників з відносно невеликою чисельністю населення.

Аналізуючи етимологію виникнення поняття «місто», можна виявити пов'язаність його смислового змісту з наступними факторами. По-перше, із формуванням ринків як точок концентрації фінансових ресурсів, соціальних відносин між людьми. По-друге, зі створенням фортець як укріплених територіальних утворень, у яких відбувається локалізація повсякденного соціального життя спільноти, подальше виникнення та інституціоналізація норм та цінностей суспільного життя, власної терито-

ральної ідентифікації населення. По-третє, з масштабом населеного пункту у широкому сенсі. Визначені особливості окреслюють основні детермінанти виникнення та становлення міста як соціокультурного простору.

Як повідомляє С. Пірогов, у середині XIX ст. у визначенні поняття «місто» склалися два традиційні підходи: «бургова» та «ринкова» теорії [13, с. 69]. «Бургова» концепція спиралася на тезу, що міста виникали як фортеці, опорні пункти захисту від ворогів і потім перетворилися на адміністративно-політичні центри оточуючих територій. «Ринкова» теорія наголошує на економічних підставах виникнення міст.

З метою надання визначення міста у контексті теми даного дослідження розглянемо ключові теоретичні позиції щодо дефініції поняття «місто» у соціології.

М. Вебер називає містом поселення у тісно прилеглих домах, обширне настільки, що виключається взаємне особисте знайомство людей, яке замінюється на відносини сусідства [5, с. 335]. Одними з основних атрибутів міста М. Вебер вважає наявність у поселенні місцевого ринку, що є постійним економічним центром, місцем торгівлі здебільшого місцевого населення. На відміну від періодичних ярмарків, суб'єктами торгівлі яких виступають заїжджі люди.

Значимо, що згодом В. Зомбарт у своєму економіко-соціологічному підході акцентував увагу на тому, що зростання великих європейських міст пов'язано зі зростанням споживання [9, с. 40-41]. Отже, основною причиною їх зростання виступає концентрація споживання у міських центрах тієї або іншої країни. Зростаючий рівень споживання дійсно призводить до формування специфічних споживацької поведінки та культури, але вони можуть виступати атрибутивними, а не системоутворюючими характеристиками феномена міста. Тому звернемося до концептуального підходу М. Вебера.

З огляду на характеристики М. Вебера, можна визначити, що місто виступає відносно постійним просторовим зосередженням великої кількості людей, серед яких домінують переважно безособові соціальні відносини, які ведуть виробничу діяльність, ініціюють створення та функціонування ринку постійного збуту продуктів свого виробництва, та політико-адміністративної системи з координації господарства.

Історичний розвиток призвів до того, що місто можна визначити як державно-адміністративне об'єднання громадян, відносини між якими опосередковані формальними організаціями та адміністративними структурами з метою задоволення широкого кола людських потреб. Оскільки М. Вебер був прибічником домінування культури над економікою у місті, слід сказати, що державно-адміністративне об'єднання громадян з'являється із формуванням відповід-

ної бюрократичної культури, яка задає тон процесам управління та адміністрування у місті.

Ф. Тьоніс розвинув дослідження М. Вебера щодо специфіки соціальних відносин між людьми як «маркеру» міського способу життя. Ф. Тьоніс не надав чіткої дефініції міста, але поглибив розуміння цього феномена через співставлення категорій «суспільство» та «спільнота» як типів взаємовідносин, що складаються у місті та у селі відповідно. У межах цього підходу місто можна визначити як соціально-просторове поселення людей, характерними рисами яких є розповсюдження комерційного складу характеру, слабкість родинних, сусідських зв'язків та ролі традиції, домінування мистецтва та релігії, професійна спеціалізація [21, с. 59-61].

Місто як соціально-групове утворення також розглядалося Л. Мамфордом, який визначив його як сукупність первинних груп та цільових асоціацій, центр громадянських інститутів та асоціацій, обмежених певним чином у розмірі [26, с. 93-94]. Визначення Л. Мамфорда конкретизувало дискурс розгляду міста як простору зародження і функціонування громадянського суспільства. Відзначимо, що цей підхід історично спирається спочатку на досвід полісів античної Греції і Риму, пізніше – на відокремлення торгівлі від держави в Англії, і незалежні церкви, а потім – антифеодальне бюргерське суспільство у Німеччині. Яке, згідно з В. Нерсесянцом, було орієнтованим на затвердження держави, що відповідає вимогам громадянського суспільства [11, 279-280]. Важливо, що виникнення бюргерсько-купецьких міст призвело до утворення відповідного укладу. Цей процес Ю. Семенов назвав «комерційною революцією», що змінила образ Західної Європи [18].

Отже, з наведених теоретичних позицій місто являє собою центр зосередження інститутів та реалізації механізмів громадянського суспільства на певній просторовій території, що існує на основі функціонування асоціацій соціальних спільнот, груп, індивідів на принципах громадянської свободи, ініціативності, громадянського права. Дане визначення підкреслює взаємозв'язок між виникненням міста та розвитком громадянського суспільства.

Інший теоретичний дискурс визначення поняття «місто» представлений у традиції Чиказької школи. Її представники підійшли до визначення поняття міста, розглядаючи його як певну соціальну лабораторію. Соціально-екологічний підхід, розроблений в рамках цієї школи, надав змогу проводити аналогію соціальним процесам у місті із соціально-біологічними процесами у природі. Але не всі представники Чиказької школи редукували соціальне життя до біологічного, головним чином, проводилися тонкі аналогії із природними процесами, що віддзеркалюються у соціальних.

Р. Парк у соціально-екологічному підході підкреслює, що місто виступає штучно створеним людиною середовищем як успішна спроба перетворити навколишній світ і відрізнитися від тваринного світу. Основу життя у місті складає соціальний порядок, заснований на інтелектуальному та індивідуалістичному способі життя. Сутність міста, за його теорією, полягає у взаєморозташуванні природних зон, що виконують певні функції у загальній економіці міста та складаються з різних типів міських спільнот [12, с. 3-4, 7]. Е. Берджес доповнив це визначення описом притаманних зонам міського простору процесів експансії, організації, дезорганізації, диференціації [3, с. 171-177].

Таким чином, теоретична лінія Чиказької школи щодо визначення поняття міста, окрім соціально-екологічних асоціацій, розкрила атрибут просторового зонування міста.

Дослідники А. Ярд та Н. Аберкромбі у своєму «Соціологічному словнику» виокремлюють, у свою чергу, наступні головні соціоструктурні риси міста: висока щільність населення; масштабність; анонімність; наявність дистанції та формальних відносин між людьми; необхідність формального регулювання людської діяльності в першу чергу з позиції закону, а не традиції та спільноти; різномірність соціальних груп [1, с. 21].

Цей підхід об'єднує кількісні характеристики міста, визначені територіально-демографічним підходом, та ознаки політико-адміністративного підходу у визначенні міста, але ставить акцент на особливостях соціальних відносин та соціальної структури міста. Ці елементи виступають якісною відмінністю міста від села та інших поселень і територіальних утворень, тому соціоструктурний підхід буде використовуватися у даному дослідженні міста як один з основних.

На початку ХХ ст. Р. Монье, критикуючи існуючі визначення міста, які не відповідали вимогам універсальності, визначив декілька основних теоретичних моделей, які склалися на той час. Так, згідно із морфологічним критерієм, місто у теоріях ХІХ ст. визначалося своїм розміром та протяжністю, кількістю людей у зв'язку з розміром території (адміністративні ознаки) [25, с. 536].

Даний підхід згодом був розвинутий у багатьох урбаністичних теоріях під час класифікації і типології існуючих міст.

Так, В. Городяненко наводить наступну типологію за найпростішим кількісним критерієм: найбільші міста (з кількістю населення понад 1 млн.), дуже великі (від 500 тис. до 1 млн.), великі (250-500 тис.), середні (100-250 тис.), невеликі (50-100 тис.), малі (20-50 тис.), найменші (до 20 тис. жителів); міські селища [7].

Кількісний критерій тісно пов'язаний із таким фактором, як щільність населення. Вона

впливає на специфіку і близькість соціальних контактів окремих індивідів та соціальних груп у місті, фрагментацію або зміцнення цих відносин, ступінь соціальної згуртованості у місті. Поєднання кількісного фактора та показників щільності населення в ідентифікації міст та сільських територій стало основою розробки моделі визначення соціально-територіальних поселень міжнародними організаціями.

З огляду на множинність методологічних підходів щодо визначення міст, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), що складається здебільшого з країн ЄС та світових лідерів, виробила власну дефініцію, придатну для вивчення більшості своїх країн-учасниць, які належать до західноєвропейського простору.

Ця дефініція базується на наявності «міського центру» («urban centre») як просторового концепту, заснованого на матриці осередків високої щільності населення. Визначення приналежності населеного пункту до міста відбувається у декілька етапів.

На першому виділяються осередки із щільністю населення більше 1500 мешканців на кв. км. На наступному етапі прилегли за щільністю осередки групуються, і тільки кластери з мінімальною кількістю 50 000 мешканців визначаються «міським центром». На третьому етапі усі муніципалітети з щонайменше половиною населення у межах «міського центру» обираються як кандидати, щоб стати частиною міста. Четвертий етап застосовується виключно до аналізу європейських міст. Місто визначається, виходячи з наявності зв'язку із політичним рівнем, проживанням як мінімум половини населення у «міському центрі», та проживанням щонайменше 3/4 населення «міського центру» саме у місті [24, с. 2].

Даний підхід повністю зосереджується на специфіці територіально-просторової локалізації людей, надаючи можливість для формального визначення приналежності більшості європейських поселень до міст або сільських територій.

Окрім наведеного морфологічного підходу до визначення міст у науці, що пішли з XIX ст., Р. Моньє наводить демографічний. Приблизники демографічного підходу визначали місто низьким рівнем народжуваності та високим рівнем укладання шлюбів – втім, називали дані риси відносними, оскільки схожі соціально-демографічні риси притаманні також і селам.

Ми частково поділяємо позицію Р. Моньє, що найбільш односпрямованою з наведених підходів є дефініція міст за функціональною ознакою – як місця концентрації і реалізації різних видів діяльності: промислової, ринкової, споживацької тощо [25, с. 539]. Більшість наявних у місті видів діяльності дублюється і у сільських поселеннях, але місто значно вирізняється за рівнем інтенсивності здійснення цих

видів активності. Більше того, індивіди у місті значно сильніше спеціалізовані за цими видами діяльності, які утворюють закріплену соціально-функціональну структуру суспільства у місті.

Згідно з Р. Моньє, місто представляє собою складну спільноту, в якій географічна локалізація особливим чином обмежена по відношенню до розміру міста, територія якого відносно мала по відношенню до кількості людей [25, с. 545].

Український соціолог В. Городяненко, узагальнюючи існуючі визначення поняття «місто», пропонує наступне: «Місто – це історична конкретна соціально-просторова форма існування суспільства, яка виникла внаслідок відокремлення ремесла від сільського господарства, і є специфічною поселенською структурою» [7, с. 224]. У даному визначенні подоланий акцент на кількісному критерії визначення міста. Історико-генетичне визначення феномена міста зміщує увагу на критерій домінуючого виду ведення господарської діяльності. На доповнення до цього визначення Л. Радіонова визначила такі основні відмінності економіки доіндустріальних міст від індустріальних: виступ у ролі джерел енергії тяглових тварини та самої людини; неспеціалізована праця як спосіб організації виробництва (участь ремісника в усіх фазах виробничого циклу) [14, с. 26-27].

Але слід зауважити, що відокремлення сільського господарства від ремісництва не може слугувати остаточним критерієм визначення поселенської структури як міста. Ще Л. Вірт застерігав від визначення міст на основі проявів сучасних індустріальних технологій. Наводивши приклади давніх доіндустріальних міст, які, незважаючи на відсутність розвинутих технологій і масового виробництва, не переставали бути містами за визначенням [6].

Отже, феномен міста утворюють інші, більш тонкі соціокультурні атрибути. Л. Вірт запропонував визначати місто як «відносно велике, щільне та постійне поселення соціально гетерогенних індивідів» [6, с. 95].

Дане визначення проводить межу між характеристиками сільського та міського поселення, доповнюючи до традиційних кількісних атрибутів критерій щільності проживання населення та специфічні соціокультурні риси.

Отже, окремим підходом до визначення дефініції та сутності міста виступає соціокультурний, який відходить від акценту на кількісних характеристиках міста, і зосереджується на дослідженні соціокультурної атмосфери міста зі своїми особливостями, яка детермінує топологію міського простору. Один з його сучасних представників Е. Сайко в межах даного підходу визначає місто як фактор історичного процесу, «носія і кумулятора різної інформації, зв'язків, ціннісних значень та суб'єктивних смислів культури відповідних суспільств», яке реалізує свою соціокультурну сутність через відтворення

і інтеграцію історичних досягнень суспільства [16, с. 3, 9]. У цьому підході горизонти дослідження міста розширюються за межі його соціально-територіальної природи. Так, у аналізі Л. Репіної місто розглядається як окреме вираження цивілізаційної системи [15, с. 32].

Соціокультурний підхід у визначенні міста розвинутий у концепціях міського способу життя як визначальної соціокультурної характеристики (Л. Вірт [6], І. Туров [22], Л. Коган [10] та інші).

Так, аналізуючи визначення поняття «місто», В. Вагін простежує важливу тенденцію: на зміну геурбаністичним дослідженням приходить традиція трактування міста через термін «спосіб життя» [4, с. 5]. У цьому контексті спосіб життя починає утворювати головну соціокультурну відмінність міського соціокультурного простору від сільського. Даний підхід стає основою для соціологічних теорій міста, бо базується на нормах, цінностях, комунікативних особливостях, звичках, які складають місцевий спосіб життя та ментальність, і впливають на розвиток, функціонування та топологію міста.

С. Пірогов визначає місто як штучно створений об'єкт та функціональну систему для реалізації потреб, які зростають. Місто описується як особливий спосіб підтримання та розвитку соціальності, спосіб збереження та відтворення цінностей та стереотипів, створення і поширення особливої інтелектуальної та духовної атмосфери, традицій поведінки. Спираючись на системний підхід Н. Лумана, С. Пірогов визначає місто через термін «аутопоезис міста», тобто акцентує увагу на таких властивостях міста, як самовідтворення та самоорганізація [13, с. 89]. Соціокультурний контекст визначення поняття «місто» у соціології розвивається також через зв'язок міста із соціальними змінами, про який стверджує З. Бауман. На його думку, соціальні зміни пов'язані, у першу чергу, зі змінами якості міського життя і формами міського існування [2, с. 26].

З. Бауман визначає місто як соціальний простір, у якому концентруються соціокультурні продукти суспільства плінної сучасності, а індивіди орієнтуються на символічну постать «незнайомця», що поглиблює невизначеність життєвих устремлінь містян [2, с. 43]. Напрямок ідей З. Баумана можна розвинути концепцією «міського уявного» Е. Соїї – «ситуативної і фіксованої на місті свідомості» повсякденного життя постметрополісу [20, с. 133].

Отже, місто – це соціальний простір символічних конструктів повсякденного життя індивідів, які регулюють їх соціокультурне існування. Крім того, Е. Соїя асоціює феномен міста із «синойкізмом». Синоїкізм пояснюється як стан, що утворюється у результаті спільного проживання у певному місці або просторі [19, с. 130]. У цьому контексті визначення міста інте-

груються соціокультурний та просторовий підходи, і основна увага спрямовується на певну якість інтегральної єдності міста, яке утворюється в результаті накладання простору на соціокультурне.

Висновки. Таким чином, проведений етимологічний аналіз поняття «місто» дозволяє виділити такі його основні характеристики: просторова обмеженість; щільність проживання; масштабність (охоплення фізичного простору та проникнення культурних кодів у соціальний простір), наявність дистанції та формалізації відносин між індивідами, домінування закону на правах протиवाгу традиціям спільноти; різномірність соціальних груп; глибока спеціалізація праці, конвертація різних видів капіталів.

З огляду на основні теоретичні позиції слід визначити декілька основних смислових ракурсів визначення міста:

1) Кількісно-територіальний контекст: місто – це соціально-територіальне утворення, яке характеризується певним соціально-демографічним складом, чітко встановленими розмірами території та кількістю населення, зайняте у суспільному розподілі праці.

2) Політико-адміністративний контекст: місто – це державно-адміністративне об'єднання громадян, відносини між якими опосередковані формальними організаціями та адміністративними структурами з метою задоволення широкого кола людських потреб.

3) Економічний контекст: місто – це місце концентрації постійно діючих ринків, результатом чого стає зростання споживання та розвиток споживацької культури соціальних спільнот і груп, що локально проживають на певній території.

4) Просторовий контекст: місто – це складне утворення, система різних видів просторів, основними з яких виступають фізичний простір як конфігурація матеріальних складових міського життя та соціальний як простір існування культурно-духовного рівня життя людей.

5) Соціокультурний контекст: місто – це символічний рівень існування колективних уявлень, цінностей, соціальних, культурних кодів, що утворюється у результаті спільного проживання і соціальної діяльності об'єднаних певною територією соціальних спільнот, груп, індивідів.

Таким чином, інтегральним визначенням міста визначаємо наступне. Місто – це соціологічне поняття, що позначає масштабне просторово-територіальне утворення, що характеризується щільністю соціальних зв'язків населення, високоспеціалізованим розподілом праці, конвертацією різних видів капіталів (соціальних, економічних, політичних, воєнних, технологічних) для забезпечення життєдіяльності людей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аберкромби Н. Социологический словарь [Текст] / Н. Аберкромби, С. Хилл; [ред. С. Ерофеева]; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : ЗАО Изд-во «Экономика», 1999. – 620 с.
2. Бауман З. Город страхов, город надежд [Текст] / З. Бауман // Логос. – 2008. – № 3 (66). – С. 24-53.
3. Берджесс Э. Рост города: введение в исследовательский проект [Текст] / Э. Берджесс; пер. В.Г. Николаева, А.Б. Рахманова // Личность. Культура. Общество. – 2002. – Т. IV, вып. 1-2 (11-12). – С. 168-181.
4. Вагин В.В. Городская социология : учеб. пособие [Текст] / В.В. Вагин. – М. : Моск. научн. обществ. фонд, Школа муниципального управления, 2000. – 78 с.
5. Вебер М. История хозяйства. Город [Текст] / М. Вебер; [пер. с нем. И. Гревса]. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 576 с.
6. Вирт Л. Избранные работы по социологии. Сборник переводов [Текст] / Л. Вирт; РАН ИНИОН. Центр соц. научно-инф. исслед. Отдел соц. и научно-инф. исслед. Отдел социологии и соц. психологии; [пер. с англ. В. Николаев; ред. Л. Гирко]. – М.: ИНИОН, 2005. – 244 с.
7. Городяненко В.Г. Соціологія: посібник з соціології [Електронний ресурс] / В.Г. Городяненко. – К., 2008. – 430 с. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/195/7414.html>
8. Етимологічний словник української мови: В 7 т. [Текст] / [ред. О. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 3. Кора-М. – 552 с.
9. Зомбарт В. Собрание сочинений в 3 т. [Текст] / В. Зомбарт; [пер. с нем. Д. Кузницын]. – Т. III. Исследования по истории развития современного капитализма. Роскошь и капитализм. Война и капитализм. – СПб. : «Владимир Даль», 2008. – 479 с.
10. Коган Л.Б. Быть горожанами [Текст] / Л.Б. Коган. – М.: Мысль, 1991. – 205 с.
11. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства [Текст] / В.С. Нерсесянц. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 552 с.
12. Парк Р. Город как социальная лаборатория [Текст] / Р. Парк // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 3. – С. 3-13.
13. Пирогов С.В. Конспект лекций: социология города / С.В. Пирогов. – Томск : ТГУ, 2003. – 180 с.
14. Радионова Л.А. Город как социальная система: курс лекций [Текст] / Л.А. Радионова. – Х.: ХНАГХ, 2008. – 99 с.
15. Репина Л.П. Город, общество, цивилизация: историческая урбанистика в поисках синтеза [Текст] / Л.П. Репина // Город как социокультурное явление исторического процесса / ред. Э. Сайко. – М.: Наука, 1995. – 351 с. – С. 32-38.
16. Сайко Э.В. Город как особый организм и фактор социокультурного развития [Текст] / Э.В. Сайко // Город как социокультурное явление исторического процесса / ред. Э. Сайко. – М.: Наука, 1995. – 351 с. – С. 9-21.
17. Семенов А.В. Этимологический словарь русского языка [Текст] / А.В. Семенов. – М.: «Юнвес», 2003. – 704 с.
18. Семенов Ю.И. Введение во всемирную историю: учеб. пособие [Электронный ресурс] / Ю.И. Семенов. – Вып. 3. История цивилизованного общества (XXX в. до н.э. – XX в. н.э.). – М.: МФТИ, 2001. – 208 с. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=145918>.
19. Соля Э. Как писать о городе с точки зрения пространства [Текст] / Э. Соля // Логос. – 2008. – № 3 (66). – С. 130-140.
20. Соля Э. Постметрополис. Критические исследования городов и регионов [Текст] / Э. Соля // Логос. – 2003. – № 6 (40). – С. 133-150.
21. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии [Текст] / Ф. Теннис; [пер. с нем. Д. Скляднева]. – СПб.: «Владимир Даль», 2002. – 451 с.
22. Туров И.С. Городской образ жизни: теоретический аспект [Текст] / И.С. Туров // Социологические исследования. – 1995. – № 1. – С. 131-134.
23. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. [Текст] / П.Я. Черных. – Т. 1. А-Пантомима. – М.: Рус. яз., 1999. – 624 с.
24. Dijkstra L. Cities in Europe. The New OECD-EC Definition [Electronic resource] / Lewis Dijkstra, Hugo Poelman // Regional Focus. – 2012. – Vol. 1. – 16 p. – Regime to access: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/focus/2012_01_city.pdf
25. Mumford L. What is a city? [Electronic resource] / L. Mumford // Architectural Record. – 1962. – Vol. 32. – P. 92-96. – Regime to access: http://www.contemporaryurbananthropology.com/pdfs/Mumford,%20What%20is%20a%20City_.pdf.
26. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Regime to access: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=city&searchmode=none.
27. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Regime to access: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=town&searchmode=none.
28. Maunier R. The Definition of the city [Electronic resource] / Rene Maunier // American Journal of Sociology. – 1910. – Vol. 15, № 4 Jan. – P. 536-548. – Regime to access: <http://www.jstor.org/stable/2762461>

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Aberkrombi, N., Khill, S., 1999. *Sotsiologicheskii slovar (Sociological Dictionary)*. Moscow. (in Russian).
2. Bauman, Z., 2008. *Gorod strakhov, gorod nadezhd (City of Fears, City of Hopes)*. Logos 3(66), 24-53 (in Russian).
3. Berdzhes, E., 2002. *Rost goroda: vvedenie v issledovatel'skiy proekt (The Growth of the City: An Introduction to a Research Project)*. Lichnost. Kultura. Obshchestvo, vol. IV, 1-2 (11-12), 168-181 (in Russian).
4. Vagin, V.V., 2000. *Gorodskaya sotsiologiya: uch. posobie (Urban Sociology)*. Moscow (in Russian).
5. Veber, M., 2001. *Istoriya khozyaystva. Gorod (Economic History. The City)*. Moscow (in Russian).
6. Virt, L., 2005. *Izbrannye raboty po sotsiologii. Sbornik perevodov (Selected Works in Sociology. Collection of Translations)*. Moscow (in Russian).
7. Gorodyanenko, V.G., 2008. *Sociologiya: posibny'k z sociologiyi (Sociology: A Guide to Sociology)*. Kyiv (in Ukrainian).
8. *Ety'mologichny'j slovny'k ukrayins'koyi movy` (Etymological Dictionary of Ukrainian)*. Kyiv, 1989. Vol. 3 (in Ukrainian).
9. Zombart, V., 2008. *Sobranie sochineniy v 3 tomakh. Tom III. Issledovaniya po istorii razvitiya sovremennogo kapitalizma. Roskosh i kapitalizm. Voyna i kapitalizm (Collected Works in 3 Volumes. Volume III. Studies in Modern Capitalism. Luxury and Capitalism. War and Capitalism)*. St. Petersburg (in Russian).
10. Kogan, L.B., 1991. *Byt gorozhanami (To be Citizens)*. Moscow (in Russian).
11. Nersesyants, V.S., 1999. *Obshchaya teoriya prava i gosudarstva (General Theory of Law and State)*. Moscow (in Russian).
12. Park, R., 2002. *Gorod kak sotsialnaya laboratoriya (The City as a Social Laboratory)*. *Sotsiologicheskoe obozrenie* 3, vol. 2, 3-13 (in Russian).
13. Pirogov, S.V., 2003. *Konspekt lektsiy: sotsiologiya goroda (Summary of Lectures: Urban Sociology)*. Tomsk (in Russian).
14. Radionova, L.A., 2008. *Gorod kak sotsialnaya sistema: kurs lektsiy (The City as a Social System: a Course of Lectures)*. Kharkiv (in Russian).
15. Repina, L.P., 1995. *Gorod, obshchestvo, tsivilizatsiya: istoricheskaya urbanistika v poiskakh sinteza (City, Society, Civilization: Historical Urban Studies in the Search for Synthesis)*. Moscow, 1995. 351 p. (in Russian).
16. Sayko, E.V. *Gorod kak osobyi organizm i faktor sotsiokul'nurnogo razvitiya (City as a Special Organism and a Factor of Social and Cultural Development)*. Moscow (in Russian).
17. Semenov, A.V., 2003. *Etimologicheskii slovar russkogo yazyka (Etymological Dictionary of Russian)*. Moscow (in Russian).
18. Semenov, Yu.I. *Vvedenie vo vseмирnuyu istoriyu. Vypusk 3. Istoriya tsivilizovannogo obshchestva (XXX v. do n.e. – XX v. n.e.) (Introduction to the History of the World. Issue 3. The History of Civilized Society (XX century BC -. XX century BC.))*. Regime to access: <http://www.e-reading.club/book.php?book=145918>. (in Russian).
19. Soyva, E., 2008. *Kak pisat o gorode s tochki zreniya prostranstva (Writing the City Spatially)*. Logos 3(66), 130-140. (in Russian).
20. Soyva, E., 2003. *Postmetropolis. Kriticheskie issledovaniya gorodov i regionov (Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions)*. Logos 6(40), 133-150. (in Russian).
21. Tennis, F., 2002. *Obshchnost i obshchestvo. Osnovnye ponyatiya chistoy sotsiologii (Community and Society. Basic Concepts of Pure Sociology)*. St. Petersburg (in Russian).
22. Turov, I.S., 1995. *Gorodskoy obraz zhizni: teoreticheskii aspekt (Urban Way of Life: Theoretical Aspect)*. *Sotsiologicheskii issledovaniya* 1, 131-134 (in Russian).
23. Chernykh, P.Ya., 1999. *Istorko-etimologicheskii slovar sovremennogo russkogo yazyka (Historical and Etymological Dictionary of Modern Russian)*. Moscow, Vol. 1 (in Russian).
24. Dijkstra, L., Poelman, H. *Cities in Europe. The New OECD-EC Definition*. *Regional Focus*. – PF 01/2012. – 16 p. Regime to access: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/focus/2012_01_city.pdf
25. Maunier, R. *The Definition of the city*. *American Journal of Sociology*, 1910, vol. 15, no. 4, pp. 536-548. Regime to access: <http://www.jstor.org/stable/2762461>.
26. Mumford, L. *What is a city?* *Architectural Record*, 1962, vol. 32, pp. 92-96. Regime to access: http://www.contemporaryurbananthropology.com/pdfs/Mumford,%20What%20is%20a%20City_.pdf.
27. *Online Etymology Dictionary*. Regime to access: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=city&searchmode=none.
28. *Online Etymology Dictionary*. Regime to access: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=town&searchmode=none.

Лаврік Вероніка Анатоліївна – аспірант
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: lavrik.nika@gmail.com

Lavrik Veronika Anatoliyivna – postgraduate
Zaporizhzhya state university
Address: 66, Zhukovs'kyi Str., Zaporozhye, 69600, Ukraine
E-mail: lavrik.nika@gmail.com

УДК 141.7:114:115.4

Визначення поняття «соціальна темпоральність»

Я.С. ЧЕРКУН

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: cherkun.yana@mail.ru

Авторське резюме

У статті здійснено теоретичний аналіз інтерпретації понять «темпоральність», «соціальне» та «соціальна темпоральність». Виділяються такі атрибути темпоральності: темпоральність як внутрішній час; темпоральність як послідовність; темпоральність як часовість; темпоральність як інтервал часу, певний момент; темпоральність як плин подій. Проведено демаркацію зі схожими поняттями та визначені смислові аспекти поняття «соціальна темпоральність». Автор констатує, що існує багато визначень поняття «темпоральність», кожне з яких має право на існування, проте інтеграція існуючих сенсів дозволяє визначити соціальну темпоральність, як поняття, яке позначає швидкість плинності в часі подій, що виникають у процесі життєдіяльності людини в суспільстві. Підкреслюється, що в представленій інтерпретації поняття «соціальна темпоральність» інтегруються інтеріоризація та екстеріоризація, а також поєднуються дискретність та цілісність. Автор аналізує зв'язок поняття «соціальна темпоральність» з поняттями «соціальний час», «соціальний простір» та «хронотоп». Зв'язок цих понять представлений тим, що в соціальному хронотопі представлена траєкторія потоку подій, які виникають в соціальному просторі та рухаються в соціальному часі, а соціальна темпоральність визначає швидкість плинності цих подій. Таким чином, у статті був встановлений зв'язок між смисловими аспектами соціальної темпоральності та визначенням часово-просторової специфіки глобальних конфліктів

Ключові слова: час, темпоральність, соціальне, соціальна темпоральність, соціальний час, соціальний простір, хронотоп.

Definition of the concept of «social temporality»

YA.S. CHERKUN

Zaporizhzhya state university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: cherkun.yana@mail.ru

Abstract

In the article is realized the theoretical analysis of the concepts of «temporality», «social» and «social temporality». Include such attributes of temporality: temporality as an internal time; temporality as a sequence; temporality as temporary; temporality as the length of time a certain point; temporality as a current event. Demarcation with similar concepts and definitions of the semantic aspects of the concept of «social temporality» had conducted. The author notes, that there are many definitions of «temporality», each of which has a right to exist, but the integration of existing social senses to determine temporality as a concept which indicates the rate of turnover in the time of the events that occur in the vital functions of humans in society. It is emphasized that in the presented interpretation of the concept of «social temporality» integrated internalization and exteriorization, and combined the discreteness and integrity. The author analyzes the relationship of the concept of «social temporality» with the concepts «social time», «social space» and «chronotops». The relationship of these concepts is represented by the fact that social time-space trajectory is represented by the flow of events that occur in the social space and move in social time and social temporality stress determines the speed of events. Thus, in the article the connection between the semantic aspects of social temporality and the definition of temporary and spatial specificity of global conflicts had established.

Keywords: time, temporality, social, social temporality, social time, social space, chronotope.

Постановка проблеми. Загострення глобальних конфліктів, швидкість їх протікання, часовий вимір як соціальна темпоральність суб'єктів світового розвитку визначають актуальність обраної теми. У дослідженні проблеми соціальної темпоральності глобальних конфліктів важливе місце займає дослідження етимології поняття «соціальна темпоральність» та визначення його смислових аспектів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми визначення сутності поняття «темпоральність» знайшли відображення в науковому доробку зарубіжних та українських дослідників, серед яких В. Барчук, О. Болдачов, О. Бондар, О. Бондарко, П. Гайденко, Т. Голосова, М. Калько, М. Карпицький, О. Музика, В. По-

пов, С. Романюк, Д. Синкевич, А. Темирболат та інші.

Мета дослідження. Різноманітність сенсів потребує не тільки дослідження диференціації визначення, але і інтеграції цих сенсів та знаходження спільного знаменника. Тому метою дослідження є визначення смислових аспектів та створення інтегрованого визначення поняття «соціальна темпоральність».

Виклад основного матеріалу. «Темпоральність» походить від латинського слова «tempus» – час, довгий період розглядалася в контексті поняття «час». Вперше понятійне осмислення «темпоральності» здійснено в теорії Е. Гуссерля, який визначив її як «характеристику свідомості, її основу, яка сама перебуває в середині інтенціонального переживання»

© Я.С. Черкун, 2016

[3, с. 249]. Відмінність між реальним змістом переживання та інтенціональним змістом переживання у нього представлена у відмінності між поняттями «ноеми» та «ноезіса». Е. Гуссерль визначає ноему, як предметний зміст думки, як явище свідомості. Ноезіс він визначає як переживання само по собі, як феномен свідомості.

Він розуміє час як єдиний потік, який розподіляється на певні частини, проте все одно залишається єдиним. «Ми знаходимо багато потоків, оскільки починаються і закінчуються багато рядів первинних відчуттів. Однак ми знаходимо сполучну форму, оскільки для всіх не тільки в окремоті існує закон перетворення Тепер в Більше-не [Тепер], а, з іншого боку, Ще не [Тепер] в Тепер, але, крім того, існує щось таке, як загальна форма Тепер, рівність взагалі в модусі потоку» [2, с. 81]. Таким чином, Е. Гуссерль представляє темпоральність як цілісний потік, що не розподіляється на окремо існуючі модуси.

М. Гайдеггер був послідовником Е. Гуссерля та прибічником феноменологічного підходу. Проте він піддавав сумніву «іманентизм» Е. Гуссерля та вважав, якщо досліджувати об'єкти, як такі, що не несуть за собою ніякого буття, а є чистими переживаннями, то ці об'єкти перетворюються на існуючі тільки у свідомості. А це вже провокує питання про те, чи існує зв'язок свідомості з реальним світом. Отже, М. Гайдеггер, на відміну від Е. Гуссерля, приділяє особливу увагу не зв'язку часу та свідомості, а зв'язку часу та буття.

Він вважав, що зрозуміти буття взагалі можна тільки через категорію «темпоральності». М. Гайдеггер розглядає її як часовість, яка є об'єктом всякого розуміння буття взагалі: «Часовість є умова можливості розуміння буття взагалі; буття розуміється і схоплюється в понятті, виходячи з часовості. Коли часовість функціонує в якості такої умови, ми називаємо її темпоральністю» [16, с. 364]. Згідно із цим визначенням, буття людини або її «присутність» і є темпоральністю, і це буття стає зрозумілим лише в обрїї часовості. Проте він вважав, що часовість та темпоральність не є тотожними поняттями. «Темпоральність передбачає часовість в тій мірі, в якій вона сама тематизується як умова можливості розуміння буття і онтології як такої. Поняття «темпоральність» повинно повідомляти про те, що тимчасовість в екзистенціальній аналітиці являє собою горизонт, з якого ми розуміємо буття» [16, с. 299]. Розуміння М. Гайдеггером «темпоральності», як горизонту для розуміння буття, розкриває онтологічний аспект темпоральності та підкреслює її цілісність.

Продовжуючи інтеріоризацію часу буття М. Гайдеггера, французький філософ М. Бланшо визначає темпоральність як внутрішній час думки [4, с. 26]. Таке визначен-

ня зводить темпоральність до внутрішнього, психологічного процесу, проте сам М. Бланшо вважає, що цей час думки не може бути внутрішнім або зовнішнім часом. На думку російського дослідника В. Косихіна він протиставляє темпоральність, як внутрішньо-подієвий час, соціальному часу, як часу буднів. Отже, М. Бланшо, як і Е. Гуссерль, розуміє «темпоральність», як внутрішній час, який є суб'єктивним. Розуміння «темпоральності» у відповідності до інтегративних рівнів природи представлено в теорії Дж. Фрейзера. Він розробив ієрархічну структуру напівавтономних інтегративних рівнів природи, кожному з яких притаманний певний вид темпоральності.

Перший рівень представлений світом частинок з нульовою масою спокою, тобто світом «перших сигналів», йому притаманна атемпоральність. «У цьому світі нічого не може відповідати ідеї події, стану до/після або минулому/теперішньому/майбутньому, початку або закінченню» [17, с. 23]. Отже, цей світ існує поза часом, а його частинки пересуваються з нульовою швидкістю.

На рівень вище знаходиться світ частин з ненульовою масою спокою – твердих частин. Цьому рівню притаманна прототемпоральність. «На цьому рівні час і простір вже помітні» [17, с. 23]. Отже, це темпоральність мікросесвіту, яку можна позначити як фізичний час.

Третім рівнем виступає світ, який представлений сукупністю мас зірок, сузір'їв та галактик. «Події можуть бути виділені та ідентифіковані, а також організовані в послідовність, проте ця послідовність не має ніякого сенсу» [17, с. 23]. На відмінну від попереднього рівня, на цьому не лише помітні простір і час, а ще є можливість виокремлення подій, існує плин часу, проте не існує розподілення часу на минулий, теперішній та майбутній. Це рівень астрономічного часу.

Наступним рівнем є світ живих організмів, які мають свою біотемпоральність. «Саме в цій темпоральності присутній безлад стає визначеним в умовах координації, необхідної підтримки автономії живих організмів» [17, с. 24]. На відмінну від попередніх темпоральностей, просте і циклічне змінюється складним і лінійним, що має закінчення. Це рівень біологічного часу.

Ноотемпоральність притаманна рівню, який представлений людським життям та розумом. «Початки і кінці добре визначені. Теперішнє людини знаходиться між її минулим і майбутнім, але межі теперішнього визначені нечітко, його зміст змінюється зі зміною меж очікування та пам'яті» [17, с. 24]. Цей рівень темпоральності характеризується як психологічний час.

Найвищим рівнем природи є рівень культур і цивілізацій, рівень колективного людського розуму, суспільства. На думку Дж.

Фрейзера, темпоральність притаманна цьому рівню – це соціотемпоральність, але вона не сформована. Причиною її несформованості є те, що людський розум прагне до забезпечення цілісності особистості, а соціотемпоральність потребує існування колективного розуму. Таким чином, він продовжує розглядати темпоральність, як внутрішній час, що є суб'єктивним.

У словнику сучасної західної філософії темпоральність визначається як «часова сутність явищ, породжена динамікою їх особливого руху, у відмінності від тих часових характеристик, які визначаються відношенням руху даного явища до історичних, астрономічних, біологічних, фізичних та інших часових координат» [8, с. 298]. Таким чином, упорядники словника сучасної західної філософії продовжують традицію Е. Гуссерля та М. Гайдеггера щодо протиставлення темпоральності фізичному часу. У даному визначенні розглядається онтологічний аспект поняття «темпоральність», а також підкреслюється динамічний характер темпоральності, з цього виходить, що темпоральність пов'язана з подіями. Подальший розвиток поняття «темпоральність» отримало в сфері лінгвістики. О. Бондарко визначає її як «семантичну категорію, яка відображає сприйняття і осмислення людиною часу позначених ситуацій та їх елементів по відношенню до моменту мовлення мовця або іншої точки відліку» [13, с. 6]. В цьому визначенні розглядається гносеологічний аспект поняття «темпоральність». Окрім цього, особлива увага приділяється моменту «тепер», а темпоральність наділяється статичним характером та дискретністю. Закріплення часу в мові сприяє об'єктивації темпоральності, яка була розпочата М. Гайдеггером.

Гносеологічний аспект поняття «темпоральності» розглядав Е. Левінас. Він вважав, що темпоральність представляє собою мисленнєвий ланцюг, який формується в процесі осмислення часу. Тим самим він наділяє темпоральність інтерсуб'єктивністю: «феноменологічна інтуїція життя «Іншого», рефлексія над емпатією розкриває для людини поле трансцендентальної інтерсуб'єктивності і довершує справу філософської інтуїції суб'єктивності» [5, с. 135]. Таке визначення дозволяє зробити припущення, що незважаючи на те, що людина існує у власному часовому вимірі, вона постійно осмислює інші хронологічні характеристики, тобто темпоральність інших суб'єктів, саме це наділяє темпоральність певною об'єктивністю. О. Болдачов розглядає темпоральність, як «інтервал часу, на якому може бути встановлена вичерпна специфічність об'єкта (процесу)» [1, с. 57]. У цьому визначенні відсутня присутність людини, її свідомості. Окрім цього, автор значно обмежує сутність поняття, адже визначення темпоральності за допомогою «вичерпної специфічності» суперечить невичерпності процесу пізнання.

Цікаве визначення надає А. Темирболат, яка розглядає темпоральність у літературі та визначає її, як «плин подій в часі та часову особливість завдяки якій розрізняються часові ритми і періоди. За допомогою даної категорії розуміють механізми буття природи і людини, взаємовідносини людей з оточуючим світом» [12, с. 6]. У даному визначенні темпоральність пов'язується з відношенням людини і природи, але упускається такий момент, як існування темпоральності у відносинах між людьми.

Лінгвістичну традицію осмислення поняття «темпоральності» продовжує Д. Синкевич. Він під темпоральністю розуміє «категорію, яка визначає реалізацію часових відношень у мові» [7, с. 148]. Дане визначення, незважаючи на те, що воно є літературним, наділяє темпоральність такою характеристикою, як наявність відношень.

Сучасні дослідники В. Попов та О. Музика дають таке визначення темпоральності: «Це послідовність зміни подій, тривалість їх існування та оцінка з боку учасника подій і спостерігача за учасником» [6, с. 40]. Таке визначення вказує на існування відношень між суб'єктами, які входять у склад темпоральності та наділяють темпоральність соціальним значенням. Проте, таке тлумачення поняття «темпоральність» не характеризує повністю саме соціальну темпоральність. Для усвідомлення сутності поняття «соціальна темпоральність» необхідно звернутися до змісту поняття «соціальне».

Поняття «соціальне» використовувалося в теорії К. Маркса та Ф. Енгельса, які визначали його як відношення людей один до одного та їх ставлення до факторів і умов їх життєдіяльності, до їх власного становища і ролі в суспільстві і для суспільства в цілому. Отже, під «соціальним» вони розуміли соціальні відносини.

Упорядники соціологічного словника визначають соціальне як «сукупність тих чи інших властивостей і особливостей суспільних відносин даного суспільства, інтегрована в сумісній діяльності (взаємодії) індивідами або груп індивідів у конкретних умовах місця і часу... Це результат спільної діяльності різних індивідів» [11, с. 431].

Дане визначення розкриває поняття «соціальне» як таке, що має сумісну діяльність та є певним результатом цієї діяльності. Таким чином, соціальне представлене як результат діяльності людей.

Деяко відмінний погляд на сутність соціального представлений у філософському словнику, де під соціальним розуміється «усе міжособистісне, тобто все те, що пов'язане зі спільним життям людей, з різноманітними формами їх спілкування, в першу чергу те, що відноситься до суспільства і спільноти, що має суспільний характер» [15]. У даному визначенні надається широке трактування соціального, яке сприймається не як результат діяльності, а як будь-

який процес пов'язаний з суспільним життям людей, тобто все міжособистісне.

Отже, проаналізувавши різноманітні визначення понять «темпоральність» та «соціальне», ми можемо визначити, що соціальна темпоральність – це поняття, яке позначає швидкість плинності в часі подій, що виникають у процесі життєдіяльності людини в суспільстві.

Поряд з поняттям «соціальна темпоральність» вживаються поняття «соціальний час» та «соціальний простір».

На противагу астрономічному часу поняття «соціального часу» було запропоноване відомими соціологами П. Сорокіним та Р. Мертоном. Вони вважали, що «соціальний час відображає зміни руху соціальних феноменів у термінах інших соціальних феноменів, прийнятих за референтні точки; соціальний час, на відміну від часу в астрономії, має якості, а не тільки кількості; ці якості похідні від вірувань та звичаїв групи, вони також служать виявленню ритмів, пульсацій суспільства, в яких знайдені» [9, с. 114, 116]. Автори виділяють якісні характеристики соціального часу та вказують на зв'язок соціального часу з соціальною пам'яттю. Таким чином, якщо «соціальна темпоральність» відображає швидкість плинності соціальних подій, то соціальним часом позначається зміна руху соціальних феноменів.

Всі соціальні події та процеси відбуваються в соціальному просторі. П. Сорокін вважав, що «визначити становище людини або якогось соціального явища в соціальному просторі означає визначити її (їх) ставлення до інших людей та інших соціальних явищ, взятих за такі точки відліку» [10, с. 298]. Отже, соціальний простір існує лише в суспільстві людей та є певним середовищем, в якому здійснюються соціальні відношення. Соціальний простір перебуває в діалектичній єдності з соціальним часом, а їх взаємозв'язок позначається таким поняттям, як «хронотоп». На думку О. Ухтомського «будь-який суцільний потік подій може бути представлений як траєкторія в хронотопі (тобто в закономірному зв'язку просторово-часових

координат)» [14, с. 347]. Специфікою соціального хронотопу є те, що він позначає закономірний зв'язок соціального часу та соціального простору в певному людському суспільстві.

Висновки. Підводячи підсумки аналізу різноманітних визначень поняття «темпоральність», виділяємо такі атрибути темпоральності:

- темпоральність як внутрішній час (Е. Гуссерль, М. Бланшо, Дж. Фрейзер);
- темпоральність як послідовність (Е. Левінас, В. Попов, О. Музыка);
- темпоральність як часовість (М. Гайдеггер);
- темпоральність як інтервал часу, певний момент (О. Болдачев, О. Бондарко);
- темпоральність як плин подій (А. Темирболат).

Отже, існує багато визначень поняття «темпоральність», кожне з яких має право на існування, проте інтеграція існуючих сенсів дозволяє визначити соціальну темпоральність, як поняття, яке позначає швидкість плинності в часі подій, що виникають у процесі життєдіяльності людини в суспільстві.

У цьому визначенні ми інтегруємо такі аспекти, як єдність інтеріоризації (існує в визначенні темпоральності Е. Гуссерля та М. Бланшо, які розглядали її з позиції суб'єктивності) та екстеріоризації (з'являється в лінгвістичній традиції осмислення темпоральності та виражається в закріпленні часу в мові). Також запропоноване визначення поєднує в собі дискретність та цілісність. Дискретність представлена гносеологічним та аксіологічними аспектами поняття «соціальна темпоральність», а онтологічний аспект поняття демонструє цілісність темпоральності.

Соціальна темпоральність пов'язана з соціальним часом, соціальним простором та хронотопом. Цей зв'язок представлений тим, що в соціальному хронотопі подано траєкторію потоку подій, які виникають у соціальному просторі та рухаються в соціальному часі, а соціальна темпоральність визначає швидкість плинності цих подій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Болдачев А.В. Темпоральность и философия абсолютного релятивизма / Александр Болдачев. – М.: ЛЕНАНД, 2011. – 224 с.
2. Гуссерль Э. Собрание сочинений / Эдмунд Гуссерль; [под общ. ред. В.И. Молчанова]. – М.: Гнозис, 1994. – Т. 1. Феноменология внутреннего сознания времени. – 162 с.
3. Девяткин А.А. Явление социальной установки в психологии XX века: [монография] / А.А. Девяткин. – Калининград: Калининград. ун-т, 1999. – 309 с.
4. Косыхин В.Г. Время собственное: онтология и темпоральность у М. Хайдеггера и М. Бланшо / В. Г. Косыхин // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 7. Философия. – 2008. – № 2 (8). – С. 24-28.
5. Левинас Э. Избранное: трудная свобода / Эмманюэль Левинас; [гл. ред. С. Я. Левит; пер. с фр. Г.В. Вдовина, Н.Б. Маньковская]. – М.: РОССПЭН, 2004. – 752 с. – (Книга света).
6. Попов В.В. Фактор темпоральности в контексте бытия социального субъекта / В.В. Попов, О.А. Музыка // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 3. – С. 40-43.
7. Синкевич Д.А. Категория темпоральности в лингвофилософском освещении / Д. А. Синкевич // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2009. – № 7 (188). – С. 148-152.

8. Современная западная философия: словарь / [сост. В. С. Малахов, В. П. Филатов]. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с.
9. Сорокин П.А. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа / П.А. Сорокин, Р.К. Мертон // Социологические исследования. – 2004. – № 6. – С. 112-119.
10. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин; [общ. ред., пер. с англ. А.Ю. Согомонов]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
11. Социологический словарь / [отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев]. – М.: ИНФРА-М, 2014. – 608 с.
12. Темирболат А.Б. Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе: монография / А.Б. Темирболат; Казахский нац. ун-т им. Аль-Фараби. – Алматы: Ценные бумаги, 2009. – 504 с.
13. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / [отв. ред. А.В. Бондарко]. – СПб.: Наука, 1990. – 263 с.
14. Ухтомский А.А. Доминанта / Алексей Ухтомский. – СПб.: Питер, 2002. – 448 с. – (Психология-классика).
15. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа до ресурса: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3367/.
16. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии / М. Хайдеггер; пер. с нем. А.Г. Чернякова. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 2001. – 446 с.
17. Fraser J.T. Time as conflict : a scientific and humanistic study / J.T. Fraser. – Basel, Switzerland: Birkhauser, 1978. – 356 p.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Boldachev, A. V., 2011. Temporal'nost' i filosofija absoljutnogo (Temporality and the philosophy of absolute relativism). LENAND, Moscow (in Russian).
2. Gusserl', Je., 1994. Sobranie sochinenij (Collected works). Gnozis, Vol. 1., Moscow (in Russian).
3. Devjatkin, A. A., 1999. Javlenie social'noj ustanovki v psihologii XX veka : [monografija] (The Phenomenon of social attitudes in psychology of the twentieth century). Kaliningrad (in Russian).
4. Kosyhin, V. G., 2008. Vremja sobstvennoe: ontologija i temporal'nost' u M. Hajdeggera i M. Blansho (The own time: the ontology and temporality of M. Heidegger and M. Blanchot). Vestnik Volgogradskogo gos. un-ta. Serija 7 : Filosofija., 2 (8), 24-28 (in Russian).
5. Levinas, Je., 2004. Izbrannoe: trudnaja svoboda (Favorite: difficult freedom). ROSSPJeN, Moscow (in Russian).
6. Popov, V. V., 2015. Faktor temporal'nosti v kontekste bytija social'nogo sub#ekta (The Factor of temporality in the context of being a social subject). Mezhdunarodnyj zhurnal jeksperimental'nogo obrazovanija 3, 40-43 (in Russian).
7. Sinkevich, D. A., 2009. Kategorija temporal'nosti v lingvofilosofskom osveshhenii (Category of temporality in linguo-philosophical light). Vestnik Cheljabinskogo gos. un-ta 7 (188), 148-152 (in Russian).
8. Sovremennaja zapadnaja filosofija : slovar' (Modern Western philosophy : dictionary), 1991. Politizdat, Moscow (in Russian).
9. Sorokin, P. A., 2004. Social'noe vremja: opyt metodologicheskogo i funkcional'nogo analiza (Social time: the experience of the methodological and functional analysis). Sociologicheskie issledovanija 6, 112-119 (in Russian).
10. Sorokin, P. A., 1992. Chelovek. Civilizacija. Obshestvo (Person. Civilization. Society). Politizdat, Moscow (in Russian).
11. Sociologicheskij slovar' (Sociological dictionary). 2014. INFRA-M, Moscow (in Russian).
12. Temirbolat, A. B., 2009. Kategorii hronotopa i temporal'nogo ritma v literature : monografija (Categories of chronotope and temporal rhythm in the literature : monograph). Cennye bumagi, Almaty (in Russian).
13. Teorija funkcional'noj grammatiki: Temporal'nost'. Modal'nost' (The theory of functional grammar: Temporality. Modality). 1990. Nauka, SPb (in Russian).
14. Uhtomskij, A. A., 2002. Dominanta (Dominanta). Piter, SPb (in Russian).
15. Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' (Encyclopedic dictionary of philosophy). 2010. Access: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3367/ (in Russian).
16. Hajdegger, M., 2001. Osnovnye problemy fenomenologii (Basic problems of phenomenology). Vysshaja religiozno-filosofskaja shkola, SPb (in Russian).
17. Fraser, J. T., 1978. Time as conflict : a scientific and humanistic study. Basel, Switzerland: Birkhauser

Черкун Яна Сергіївна – аспірант
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: cherkun.yana@mail.ru

Cherkun Yana Serhiivna – postgraduate
Zaporizhzhya state university
Address: 66, Zhukovs'kyi Str., Zaporozhye, 69600, Ukraine
E-mail: cherkun.yana@mail.ru

УДК 316.74:2(075.8)

Релігійність та економічна безпека в країнах Заходу: до проблеми співвідношення

Ю.Ю. МЕДВЕДЕВА

Національний авіаційний університет, Київ, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Авторське резюме

Метою даного дослідження був доказ того, що релігійна віра і пов'язані з нею значення перебувають у стійкому співвідношенні з економічною безпекою та рівнем модернізації суспільства. У цьому контексті було залучено теорії секуляризації та їх впливу на суспільство. Останні мали служити основою для розуміння виникнення процесу модернізації та її значення для суспільства. Крім того, було відзначено, що погляд на світ, який є ґрунтованим на традиційних віруваннях і цінностях, мав поступитися місцем науковому світогляду. В рамках наукового світогляду відбулася заміна незрозумілої містичної «логіки» на логіку матеріалістичну і світську.

Замість того, щоб шукати духовний порятунк, люди поміняли мотивацію порятунку на мотивацію економічних досягнень, яка визначила їхні основні цілі та прихильність до сучасного суспільства. З вищезначеного випливає, що секуляризація і модернізація нерозривно пов'язані одна з одною. Обидві мають негативний вплив на релігію, заохочуючи людей використовувати свої знання, щоб контролювати їх навколишнє середовище і долю, а не покладатися на традиційні вірування релігійних вчень. Якщо погодитися із цим постулатом, то стає зрозумілим, що модернізація, яка є рухомою світським світоглядом, призводить до пріоритетності економічних цінностей у порівнянні з релігійними переконаннями і цінностями.

Зв'язок між зниженням релігійності та рівнем економічної безпеки може бути емпірично-підтвердженим. Крім того, для підтвердження означеної тези було запропоновано здійснити вторинний аналіз даних дослідження семи західних країн, який показав, що п'ять із семи країн вписуються в означену тенденцію. На модернізацію в досліджених спільнотах, зокрема, в США, сильно вплинули релігійні рухи, які виникли в результаті реформації католицької церкви. У порівнянні з традиційними різновидами християнської релігії, ці нові конфесії, секти і релігії у сфері релігійної етики володіють вираженою толерантністю підприємницької успішності і накопичення, але й економічну самоактуалізацію як субститут духовної самоактуалізації. Навіть якщо секуляризація і модернізація можуть бути ідентифікованими як поточні процеси майже в усіх західних соціумах, деякі традиційні цінності, які є вкоріненими в релігії, завжди будуть слугувати показником соціального порядку і стабільності (наприклад, у контексті негативної морально-етичної оцінки злочинів, зокрема злодійства або вбивства, які переслідуються не тільки в рамках кримінального права, але й релігійної етики). Хоча традиційні цінності, очевидно, втрачають свій вплив у ряді сфер суспільного життя, деякі з них ще відповідають соціальним експектаціям і тому залишаються релевантними сучасності.

Ключові слова: секуляризація, модернізація, економічна безпека.

Religiousness and economic security of the West: to the problem of correlation

YU.YU. MEDVEDIEVA

National aviation university, Kiev, Ukraine, E-mail: luckyjuli@mail.ru

Abstract

The aim of this study was evidence that religious faith and its associated values are in a stable relationship with economic security and the level of modernization of society. In this context, the theory of secularization involved and their impact on society. The latter had the basis for understanding the origin of the modernization process and its importance to society. In addition, it was noted that the view of the world, which is primed to traditional beliefs and values, had to give way to a scientific worldview. Within the scientific outlook was replaced unexplained mystical «logic» on the logic of materialistic and secular.

Rather than seek spiritual salvation, rescue people changed motivation economic achievements, which identified their main goals and commitment to modern society. From the above named follows that secularization and modernization are inextricably linked with one. Both have a negative impact on religion, encouraging people to use their knowledge to control their environment and destiny, rather than relying on traditional beliefs religious doctrines. If you agree with this postulate, it becomes clear that the modernization which is movable secular outlook, leading to prioritize economic values over religious beliefs and values.

The relationship between religiosity and decrease the level of economic security can be empirically-proven. In order to confirm the thesis was marked asked to secondary data analysis study of seven Western countries, which showed that five of the seven countries fit in the defined trend. On the modernization of the surveyed communities in particular - in the US - have greatly influenced religious movements that have arisen as a result of Reformation Catholic Church. Compared to traditional kinds of Christianity, these new religions, sects and religions in religious ethics have expressed tolerance and accumulation of entrepreneurial success, but economic self-actualization as a substitute spiritual self-actualization. Even if secularization and modernization can be identified as current processes in almost all Western societies, some traditional values that

© Ю.Ю. Медведєва, 2016

are rooted in religion, will always serve as an indicator of social order and stability (eg in the context of negative moral and ethical evaluation of crime, in particular - theft or murder are prosecuted not only in criminal law, but also religious ethics). While traditional values apparently losing its influence in a number of areas of public life, some of them still meet social ekspektatsii and thus remain relevant to modern times.

Keywords: secularization, modernization, economic security

Постановка проблеми. Поняття модернізації доволі часто визначається технологічними або економічними критеріями розвитку суспільства. Крім того, його інтерпретації є семантично протилежними всьому традиційному, включаючи всі відносини особистої залежності. Тим не менш, явище модернізації є тісно пов'язане з різними аспектами суспільства і є одним з основних предметів соціологічних досліджень [8, с. 3].

У зв'язку з різноманіттям сфер, які зазнають на собі впливу модернізації, зміна ціннісних орієнтацій (у нашому випадку - статус релігії і пов'язані з ним ціннісні системи), як частина соціальної системи, поза сумнівом, також не є винятком. Для того, щоб з'ясувати відносини між модернізацією та релігійністю, потрібно розглянути модернізацію релігії та ключові тенденції її розгортання.

За аналогією з процесом секуляризації, передумови модернізації є вкоріненими в революційній ситуації XVIII століття. Спочатку інспірована ідеями філософії просвітництва в Європі промислова революція у Великобританії в 1750 році стала висхідним пунктом модернізації. Після індустріалізації в Англії поширеність модернізації була досягнута в Європі завдяки Французькій революції 1789 р. З того часу модернізація розглядається в соціології у взаємозалежності змін у політичній, соціально-культурній, економічній, технологічній сферах [8, с.3].

Перший етап процесу модернізації супроводжувався поширенням наукового світогляду, соціальної раціональності та істотним зростанням продуктивності праці [3, с.111]. Що стосується економічного рівня, модернізація, в основному, характеризується розвитком міжнародних ринків, поділом праці через спеціалізацію (економія від масштабу) і значним збільшенням індустріалізації та урядовими обмеженнями сільськогосподарської діяльності.

На технологічному рівні більше уваги приділялося використанню прикладних знань для покращення технології виробництва і розподілу товарів. В цілому, здобуті знання підвищували можливість контролювати навколишнє середовище через передові технології [8, с.3].

Метою дослідження є побудова схеми зв'язку між секуляризацією та економічною безпекою. Завданнями статті, у зв'язку із визначеною метою, є: а) теоретико-соціологічне дослідження соціальних передумов секуляризації; б) встановлення зв'язку між секуляризацією та економічною безпекою.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю.

Аналіз досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. На думку Гензика [3, с.11], в більшості європейських країн модернізація спричинила істотні зсуви основоположних цінностей у напрямку поліпшення людського існування в посейбічному, а не в потойбічному світі. Р. Інглхарт [6, с.5] стверджує, що головною метою модернізації була максимізація особистого благополуччя через економічний прогрес суспільства. Звичайно, такі цілі не можуть бути досягнутими поза ігноруванням інших соціальних завдань. У той же час, на переконання Гензика, релігійні цінності та переконання мали поступитися місцем новому світогляду, який виникає з ідей прогресу і модернізації. Що ж стосується християнської точки зору на багатство, то людина не повинна турбуватися про матеріальні статки і безпеку життя, оскільки один лише Бог повинен піклуватися про такі проблеми, обіцяючи задоволення через порятунок, особливо для тих, хто страждає від бідності та злиднів під час свого земного життя [9, с.70].

Як співвіднести цю тезу із зазначеними ідеями і цілями модернізації? Виходячи з вищевикладеного, можна припустити, що модернізація була процесом скасування деяких традиційних цінностей та переконань, щоб стати тим, чим вона є сьогодні (Інглхарт 1997: 81). Прийняття такої релігійної цінності, як, наприклад, «ощадливість», з установкою бути задоволеним тим, що є, сильно відрізняється від загальної ідеї підвищення добробуту та економічної безпеки, яка, насправді, була основним підсумком процесу модернізації [8, с.3]. Втім, не тільки девальвація релігійних цінностей - скромності, стриманості, але також і відмова від особистого економічного успіху були забезпеченими завдяки модернізації [5, с.81].

Отже, модернізація включає релігію та ідеологію індивідуального задоволення шляхом збільшення економічної безпеки та досягнення, замінивши традиційні цінності скромності та ощадливості цінностями накопичення зарплати задоволення і примноження економічного капіталу шляхом підвищення рівня раціональності та контрольованості процесів виробництва. Таким чином, зниження традиційної релігійності повинно кореспондувати з прогресом модернізації і вдосконаленням технологій, так само як і зростанням науки та технологічної раціональності в цілому.

М. Вебер стверджує, що перехід від

традиційного (або релігійно-орієнтованого) світогляду до наукового (або раціонально-орієнтованого) світогляду був головною причиною занепаду релігійності і тригером процесу модернізації. Інглхарт і Естер, розгортаючи ідею Вебера про демістифікацію світу («Entzauberung der Welt»), стверджують, що містичні і езотеричні практики поступилися місцем науковим поясненням і інтерпретаціям, які стали ключовими елементами модернізації у філософії та науці.

Вебер також наполягає на тому, що наука і техніка утворили правлячий дуумвірат замість колишніх магії і містики [7, с.11]. З погляду Старка [8, с.402], можна зробити висновок про те, що люди, які живуть у матеріалістичній цивілізації промислово-розвинених країн, можуть досягти Всесвіту, - в тому числі і людини, - з науково-фізичної точки зору. Замість пояснення існування людства і Землі в традиційних категоріях креаціонізму, наука привласнила собі право пояснення або, найчастіше, - редукції, - раніше непояснених або містичних феноменів.

Зіставлення існування людства і космосу в науці і релігійних фактів сьогодні виявляється можливим у досить обмеженій мірі. Більше того, для «просто-людей», релігія може бути тільки версією «помилкової науки», а науковий дискурс радикально протиставляється ціннісно-профетичному дискурсу. Вочевидь, якщо мова йде про підйом модернізації, є підстави вести мову також і про її негативний вплив на релігійні вірування і цінності, так само як і на ерозію всіх опозиційних, по відношенню до науки, світоглядів.

Старк [8, с.402] підтверджує це спостереження тезою про те, що кожного разу, коли наука стає більш просунутою, релігія зазнає демонтаж власної важливості в житті людини. Адже модернізація і секуляризація не тільки мають однакове історичне походження, але вони також справляють аналогічний вплив не тільки на традиційну конфесійну релігійність, але і на релігію взагалі, претендуючи на створення субститутів релігійного світорозуміння і соціальних практик, еквівалентних релігії.

Можна стверджувати, що обидва процеси пов'язані один з одним за своєю природою [5, с.72], або взаємно сприяють один одному в процесі свого розвитку [3, с.111]. Деякі соціологи навіть ототожнюють в теорії процес модернізації з теоріями секуляризації [8, с. 9]. В результаті секуляризація має значний вплив на зниження релігійності. Одночасно можна розглядати модернізацію в якості основного чинника, який впливає на зниження релігійності, що пояснює зміну статусу релігії в суспільстві [1, с.342].

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих наукових результатів. Як впливає з попередніх міркувань, економічна

безпека була одним з головних підсумків епохи модернізації в соціумах Західної Європи. Особисте благополуччя позиціонується в якості однієї з найвищих цілей, які людина намагається досягти в епоху підйому сучасного суспільства [6, с.111]. Навряд чи можна контраргументувати точку зору Каммейєра про те, що висока релігійність, в основному, відрізняється в змістовному відношенні в країнах і суспільствах, які страждають від поганих економічних умов (таких як, наприклад, бідність або голод) від соціумів зі стабільною стійкою економікою, соціальною сферою і некорумпованою політикою.

Крім того, релігійна віра, яка актуалізується в умовах благополуччя, достатку і процвітання, якісно відрізняється від релігійної віри, яка індукується ситуаціями смерті, жалоби, страждань, трагедій і розчарувань [7, с.504].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що в будь-який час людина і суспільство, перебуваючи в ситуації запускання і кризи, соціальних депривацій, виявляють зверненість до віри і релігії, і навпаки: вдалі обставини, процвітання і підйом мало сприяють релігійній ревності, так само як і простому прояву інтересу до питань духовності.

Хоча це загальна думка про взаємозалежність релігійності та особистого благополуччя за рахунок економічного багатства в цілому не відкидається, чіткі докази зв'язку їх, проте, далеко не завжди вловлюються дослідниками. Тим не менш, ми спробуємо зосередитися на аналізі взаємозв'язку між вказаними складовими в різних західних країнах, спираючись на вторинний аналіз емпіричного дослідження В. Старка та Р. Інглхарта [5,6,8]. Автор виходить з того простого факту, що ВНП (валовий національний продукт) на душу населення слугує індикатором економічної безпеки людей в певному суспільстві. Спочатку в опитуванні Старка вибірка включала респондентів з більш ніж 20 країн, у тому числі - в східній півкулі (Швеція, ФРН, Фінляндія, Іспанія, Великобританія, США і Мексика). Акцент на релігійності, як буде вказано далі, стосується оцінки ступеня «важливості Бога в житті». Перш ніж визначити співвідношення окремих факторів у різних країнах, згаданих вище, ступінь релігійності оцінювався автором як єдине ціле [8, с.281].

У своєму огляді змін значущості релігії в 43 країнах, яка досліджувалася автором з урахуванням підсумків Всесвітнього дослідження цінностей, починаючи з 1990 р., розвиток релігійності буде розглядатися в період з 1981-1990 рр. [6, с.281].

У дослідженні представлено два основні показники релігійності, які вже обговорювалися вище. Скорочення відвідуваності церкви, на переконання автора, не повинно прирівнюватися до зниження релігійності [5, с.371] в суспільстві, тому в подальшому дослідженні цей

індикатор було проігноровано. Набагато більш чутливим індикатором у зв'язку з цим виступає кількісна оцінка важливості релігії в житті людей.

Такі питання, як «Наскільки важливий Бог у вашому житті?» або «Ви релігійна людина?» мають на увазі емоційне ставлення людини до релігії [8, с.50]. Цей показник не пов'язаний з певним традиційним інститутом, оскільки людина не може ідентифікувати себе з церквою і бути релігійною в цьому самому сенсі.

З цієї причини Р. Інглхарт обрано цей показник для визначення подій в сфері релігії. Респондентів попросили оцінити важливість Бога в їхньому житті в точці шкали від 1 до 10 балів («1» вказує на найнижчий рівень важливості/значущості релігії і «10» балів, відповідно, вказує на високу значущість Бога). Рівень релігійності більшості країн перебував у рейтинговому діапазоні від 7 до 10 балів, що вказувало на високу важливість Бога в житті людей [6, с.283]. Зайве говорити про те, що майже в кожній країні спостерігається падіння рівня релігійності. Очевидною причиною цього відчутного зниження значущості релігії може бути зростання економіки в більшості країн. Це, в основному, промислово-розвинені країни європейського континенту, що перебувають у смузі стабільності і процвітання в рамках модернізації останніх десяти років.

Навіть у неєвропейських країнах, - США і Мексиці, - люди оцінили релігійність, як значно менш важливу складову їхнього життя, в порівнянні з іншими. Можна припустити, що ці країни також переживають все той же процес модернізації. Тим не менш, релігійність у 1990 році в більшості країн респонденти оцінили відносно високо: в чотирьох із семи країн від 40 до 82 відсотків респондентів оцінили Бога як важливу складову життя. В деталях, рівень релігійності респондентів у Швеції знизився з 23 до 20%, в Західній Німеччині та Фінляндії - до 39 і 40%. Крім того, Іспанія робить менший акцент на релігії, - рейтинг актуальності Бога і релігії знизився з 52 до 49%, а у Великобританії від 45 до 37%. США і Мексика мають значно більше число людей, які оцінюють релігійність як важливу, як у 1981 так і в 1990 році. Релігійність у США завжди була відносно високою в порівнянні з іншими країнами, що мають також високий рівень передових технологій і науки, зокрема, таких як Німеччина чи Швеція. Таким чином, США демонструють високі результати за рівнем релігійності. Їх можна порівняти з країнами, що не входять в список найбільш модернізованих країн у світі [3, с.113-114]. США, схоже, є особливим феноменом, який потребує окремих коментарів, які ми і зробимо наприкінці дослідження. В усякому разі, релігійність в США також знизилася з 81 до 75%. Останньою, але не менш важливою обставиною, пов'язаною з

тим, є те, що рівень релігійності навіть у Мексиці, який був доволі високим для переважної більшості респондентів (92%), скоротився майже на 10% (до 82%).

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що секуляризація поширилася навіть на країни третього світу, які вже показують низький рівень релігійності. Для того, щоб довести тезу, що умови процесу модернізації меншою мірою впливають на рівень релігійності і пов'язані з низьким рівнем економічної безпеки, потрібно оцінити економічний стан відповідних країн в ході виконання дослідження. Далі автор здійснює кореляційно-факторний аналіз чутливості релігійності (релігійної важливості), у співвідношенні з індикатором економічної безпеки, яка вимірюється, виходячи з показників ВВП на душу населення. З цієї причини інформація про ВВП на душу населення, яка досліджується в кореляційному зв'язку з релігійністю в 1990 році, береться автором з доповіді «Всесвітня доповідь розвитку 1993», яку було підготовлено Світовим банком. У доповіді представлено емпіричні дані дослідження суб'єктивного рівня благополуччя та економічної безпеки різних країн. Консолідований аналіз призводить до результатів, згідно з якими в більшості країн, що мають високі показники ВВП на душу населення, респонденти також оцінюють релігію за відносно низькими балами (3-5) у порівнянні з тими країнами, в яких релігія оцінюється респондентами як більш важлива, але вони мають корелятивно більш низькі показники ВВП на душу населення. На перший погляд, можна було б припустити, що взаємозв'язок економічної безпеки і релігійності - з деякими винятками - може бути описана як взаємопов'язана. Так, наприклад, 20% респондентів США оцінили релігійність як дещо важливе в житті. Це супроводжується дуже високим на душу ВВП в США - \$ 25,000. У порівнянні з Великобританією, де релігійність оцінюється як важлива 37% респондентів, Великобританія може запропонувати тільки суттєво нижчий ВВП на душу населення - \$ 15,500. Ще більш чіткий кореляційний зв'язок між релігією і економічною безпекою простежується в Мексиці. При порівняно більш низькому ВВП - \$ 3000 на душу населення - релігійність була оцінена як найважливіша цінність більш ніж 80% респондентів.

За твердженням Гіденса [Giddens, 2001, р.531], в США свобода релігійного самовираження була закріплена в конституції 1776 року, задовго до того, як набула подібного поширення в Західній Європі. У цьому зв'язку, релігія в США розвивається поліморфно. Сьогодні майже 90% населення номінально вважають себе християнами. У кожному разі, розуміння особливого статусу релігії в США, побіжні погляди на історію виникнення модернізації та релігії можуть бути інтерпретовани-

ми в контексті теорії Макса Вебера, викладеної в роботі «Протестантська етика і дух капіталізму». Каммейер стверджує, що висновки Вебера у зазначеній роботі ґрунтувалися на тому, що економічна безпека, яка є властивою сучасним західним суспільствам, сильно зміцнилася за рахунок поширення протестантизму.

Після розриву з католицькою церквою в США сформувалися різноманітні конфесії, які мають набагато позитивніше ставлення до економіки і підприємницької діяльності в порівнянні з католицизмом [1, с.336]. Одним з провідних реформістських напрямків, який легітимізував капіталізм, став кальвінізм. Кальвінізм є сфокусованим на етиці приречення, яка постулює можливість, для деякого числа обраних, увійти на небеса в життя після смерті, оскільки вони були обраними від Бога за критерієм матеріально-фінансової спроможності та успішності. Таким чином, кальвіністи є схильними звертатися до критерію економічних здобутків, щоб з'ясувати, чи були вони серед «обраних». Економічні досягнення в етиці кальвінізму є прирівняними до любові до Бога. Справді, кальвінізм в значній мірі визначає релігійні цінності і переконання респондентів США [3, с.116], що може виступати підставою для наявності взаємно-позитивної кореляції релігійності та економічної безпеки в американській вибірці. Великобританія є другим винятком. Оскільки невідповідність тенденції є суттєво невисокою, можна припустити, що Великобританія була секуляризованою в більшій мірі, ніж інші спільноти Західної Європи. Відповідно до тези, кореляція між ВНП на душу населення і рівнем релігійності принаймні підтверджується емпірично. У п'яти з семи суспільств виявлено прогнозоване співвідношення між економічною безпекою і релігійністю. Звичайно, є декілька країн (США, Ірландія), які не можуть бути однозначними підтвердженнями основної тези. За допомогою подальших досліджень по цій темі обґрунтованість тези може бути підвищеною. Тим не менш, загальна тенденція показує, що країни з більш низьким рівнем економічного розвитку виявляють явно виражений інтерес до релігійних цінностей і переконань з вищезначених причин.

Висновки. Метою даного дослідження був доказ того, що релігійна віра і пов'язані з нею значення перебувають у стійкому співвідношенні з економічною безпекою та рівнем модернізації суспільства. У цьому контексті було залучено теорії секуляризації та їх впливу на суспільство. Останні мали служити основою

для розуміння виникнення процесу модернізації та її значення для суспільства. Крім того було відзначено, що погляд на світ, який є ґрунтованим на традиційних віруваннях і цінностях, мав поступитися місцем науковому світогляду. В рамках наукового світогляду відбулася заміна незрозумілої містичної «логіки» на логіку матеріалістичну і світську.

Замість того, щоб шукати духовний порятунк, люди поміняли мотивацію порятунку на мотивацію економічних досягнень, яка визначила їхні основні цілі та прихильність до сучасного суспільства. З вищезначеного впливає те, що секуляризація і модернізація є нерозривно пов'язаними одна з одною. Обидві вони мають негативний вплив на релігію, заховаючи людей використовувати свої знання, щоб контролювати їх навколишнє середовище і долю, а не покладатися на традиційні вірування релігійних вчень. Якщо погодитися з цим постулатом, то стає зрозумілим, що модернізація, яка є рухомою світським світоглядом, призводить до пріоритетності економічних цінностей порівняно з релігійними переконаннями і цінностями. Зв'язок між зниженням релігійності та рівнем економічної безпеки може бути емпірично-підтвердженим. Крім того, для підтвердження позначеної тези було запропоновано здійснити вторинний аналіз даних дослідження семи західних країн, який показав, що п'ять із семи країн вписуються в означену тенденцію. На модернізацію в досліджених спільнотах, зокрема в США, сильно вплинули релігійні рухи, які виникли в результаті реформації католицької церкви. У порівнянні з традиційними різновидами християнської релігії, ці нові конфесії, секти і релігії у сфері релігійної етики володіють вираженою толерантністю підприємницької успішності і накопичення, економічною самоактуалізацією як субститут духовної самоактуалізації. Навіть якщо секуляризація і модернізація можуть бути ідентифікованими як поточні процеси майже в усіх західних соціумах, деякі традиційні цінності, які є вкоріненими в релігії, завжди будуть слугувати показником соціального порядку і стабільності (наприклад, у контексті негативної морально-етичної оцінки злочинів, зокрема злодійства або вбивства, які переслідуються не тільки в рамках кримінального права, але й релігійної етики). Хоча традиційні цінності, очевидно, втрачають свій вплив у ряді сфер суспільного життя, деякі з них ще відповідають соціальним експектаціям і тому залишаються релевантними сучасності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Джордж Дж. Бреяк; Сорока, Мішель П, 1994. Соціологія: культурне розмаїття в мінливому світі. Бостон: Аллін та Бекон - Видавництво Simon & Schuster Inc.
2. Естерн, Халман, Рууд, 1993. Індивідуалізація суспільства – зміни в Європі та Північній Америці. Нідерланди: Тілбург: Газета університету.

3. Гензик, Томас, 2001. Питання стабільності в рамках цінностей у релігії і сім'ї: цінності, що змінюють значення в західних суспільствах (ред.) - Результати і перспективи соціальних наук. Видання: Opladen, Leske + Budrich.
4. Гідденс, Ентоні, 2001. Соціологія. Оксфорд: Газета університету.
5. Інглхарт, Роланд, 1997. Модернізація та постмодернізація - культурні, економічні та політичні зміни в 43 країнах. Принстон: Газета університету.
6. Інглхарт, Рональд; Мігель Б. та Алехандро Морено 1998. Людські цінності і переконання: крос-культурних першоджерел: політичні, релігійні, сексуальні та економічні норми в 43 товариствах. Результати від 1990-1993. Анн-Арбор: Мічиганський університет.
7. Каммейер, Кеннет К.; Джордж Рітцер та Норман Р. Етман, 1994. Соціологія: мінливі суспільства. Бостон: Відавництво Аллін та Бекон.
8. Старк, Вернер, 1972. Соціологія релігії - християнське вчення. Нью-Йорк: Фордхем університет.
9. Вілсон, Родні, 1997, Економіка, етика і релігія - єврейська, християнська та мусульманська економічні думки. Лондон: Макміллан Ltd Пресс.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Dzhordzh, Dzh.Breyak, Soroka, Mishel' P, 1994. Sotsiologiya: kul'turne rozmaytitya v minlyvomu sviti [Sociology: Cultural Diversity in a Changing World]. Allin ta Bekon - Vydavnytstvo Simon & Schuster Inc, Boston (in Ukrainian).
2. Estern, Khalman, Ruud, 1993. Indyvidualizatsiya suspil'stva - zminy u Yevropi ta Pivnichniy Amerytsi [Personalization society - changes in Europe and North America]. Tilburh: Hazeta universytetu, Niderlandy (in Ukrainian).
3. Henzyk, Tomas, 2001. Pytannya stabil'nosti v ramkakh tsinnostey v relihiyi i sim'yi: tsinnosti, shcho zminuyut' znachennya v zakhidnykh suspil'stvakh (red.) [The question of stability within the values of religion and family, values, changing values in Western societies]. Rezul'taty i perspektyvy sotsial'nykh nauk. Vydannya: Opladen, Leske + Budrich (in Ukrainian).
4. Hiddens, Entoni, 2001. Sotsiologiya [Sociology]. Oksford: Hazeta universytetu (in Ukrainian).
5. Inhlkhardt, Roland, 1997. Modernizatsiya ta postmodernizatsiya - kul'turni, ekonomichni ta politychni zminy v 43 krayinakh [Modernization and postmodernization - cultural, economic and political changes in 43 countries]. Prinnton: Hazeta universytetu (in Ukrainian).
6. Inhlkhardt, Ronal'd; Mihel' B. ta Alekhandro Moreno, 1998. Lyuds'ki tsinnosti i perekonannya: kros-kul'turnykh pershodzherel: politychni, relihiyni, seksual'ni ta ekonomichni normy v 43 tovarystvakh [Human values and beliefs: Cross-cultural sources: political, religious, sexual and economic standards in 43 companies]. Rezul'taty vid 1990-1993. Ann-Arbor: Michyhans'kyy universytet (in Ukrainian).
7. Kammeyer, Kennet K.; Dzhordzh, Rittser ta Norman, R. Etman, 1994. Sotsiologiya: minlyvi suspil'stva [Sociology: changing society]. Boston: Vidavnytstvo Allin ta Bekon (in Ukrainian).
8. Stark, Verner, 1972. Sotsiologiya relihiyi - khrystyyans'ke vchennya [Sociology of Religion - Christian teachings]. N'yu-York: Fordkhem universytet (in Ukrainian).
9. Vilson, Rodni, 1997, Ekonomika, etyka i relihiya - yevreys'ka, khrystyyans'ka ta musul'mans'ka ekonomichni dumky [Economics, ethics and religion - Jewish, Christian and Muslim economic thought]. London: Makmillan Ltd Press (in Ukrainian).

Медведева Юлія Юріївна - докторант
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, Київ, пр. Космонавта Комарова, 1,
E-mail: luckyjuli@mail.ru

Medvedieva Yuliia Yuriivna – doctoral candidate
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kiev, 03680, Ukraine
E-mail: luckyjuli@mail.ru

УДК 324 (477) : 004.4 (091) «2012»

**Вплив інтернет-комунікацій на електоральні процеси в Україні
(на прикладі парламентських виборів 2012 року)**

С.О.МИХАЛЬЧУК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
E-mail: claire16@i.ua

Авторське резюме

У статті досліджується вплив Інтернет-комунікацій на електоральні процеси в Україні на прикладі парламентських виборів 2012 р. Інтернет є невід'ємною складовою сучасних електоральних процесів в Україні, і парламентські вибори 2012 р. не стали винятком. Автор ставить за мету визначити рівень й ефективність використання різних каналів і форм Інтернет-комунікацій. Так, аналізується роль політичних сайтів, підконтрольних Інтернет-сайтів, блогосфери й соціальних мереж у виборчій кампанії.

Інтернет-комунікації були використані громадськими організаціями для контролю електорального процесу. Нововведенням у виборчій кампанії стало відеоспостереження на виборчих дільницях з можливістю онлайн-трансляції.

Автор поділяє думку більшості дослідників про те, що Інтернет-комунікації не стали основним засобом конкурентної боротьби за місце у парламенті. Політичні партії у виборчій кампанії орієнтувалися здебільшого на маніпулятивний потенціал телевізійної політичної реклами й традиційні, вже випробувані в Україні, технології завоювання влади й не вбачали в Інтернеті дієвий механізм виборчих змагань, здатний принести «політичні дивіденди». У статті виокремлені й інші причини чому Інтернет-комунікації не мали реального впливу на перебіг та результати парламентських перегонів (цифровий розрив, змішана виборча система, архаїчність політичних партій).

Ключові слова: Інтернет-комунікації, політичні партії, електоральний процес, політичний сайт, соціальна мережа, блогосфера, асинхронна комунікація.

**The impact of internet-communications on electoral processes in Ukraine
(on the example of parliamentary elections of 2012)**

S.O. MYKHALCHUK

Lesya Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine, E-mail: claire16@i.ua

Abstract

This paper examines the impact of Internet communications on electoral processes in Ukraine on the example of parliamentary elections in 2012. Internet is an integral part of modern electoral processes and the parliamentary elections of 2012 were not an exception. The author aims at determining the level and efficiency of various channels and forms of network communications implemented in the electoral process. Thus, the role of political sites, blogs, and social networks are analyzed. Internet communications were used by NGOs to monitor the electoral process. The innovation in the election campaign was the video surveillance at polling stations with the ability to stream online.

The author shares the view of most researchers that online communications didn't become the primary means of competition for a place in the parliament. Political parties focused mainly on manipulative potential of television political advertising and traditional political technologies. Thus, Internet was not considered to be the effective mechanism for bringing «political dividends». There are some other reasons why Internet communications had no real influence on the course and the results of the elections (digital divide, mixed electoral system, political parties that tend to be archaic).

Keywords: Internet communication, political parties, electoral process, the political website, social network, blogosphere, asynchronous communication

Постановка проблеми. Інтернет-комунікації є невід'ємною складовою сучасних електоральних процесів в Україні, й парламентські вибори 2012 р. не стали винятком. Проте відкритим є питання рівня й ефективності використання мережевих комунікацій політичними функціонерами. Чи став Інтернет ключовою ареною боротьби за владу? Що таке глобальна мережа для партійної еліти України? Спосіб позиціонування себе як прогресивного політика – «данина моді» або ж дієвий механізм політичних змагань?

Аналіз досліджень та публікацій. Темати-

ка впливу Інтернет-комунікацій на виборчий процес не є новою для сучасних наукових досліджень. Серед учених й експертів з новітніх медіа-комунікацій, які займаються цими питаннями, варто відзначити таких як Л. Кочубей, В. Недбай, Г. Почепцов, І. Дебенко, А. Потіха, О. Карчевська, Г. Агафонова, М. Саваневський, Д. Голубов. Серед невирішених частин загальної проблеми залишається комплексне дослідження впливу Інтернет-комунікацій на електоральний процес в Україні у 2012 р.

Мета дослідження – аналіз впливу Інтер-

© С.О.Михальчук, 2016

нет-комунікацій на електоральні процеси в Україні на прикладі парламентських виборів 2012 р.

Виклад основного матеріалу. Аналіз впливу Інтернет-комунікацій на виборчий процес 2012 р. буде необ'єктивним й нецілісним без урахування рівня розвитку технологічної мережевої інфраструктури. За даними KMIC, Worldbank та ITU менше половини українців були користувачами глобальної мережі у 2012 р., що дає змогу говорити про існування «цифрового розриву» (див. соціологічні дані у таблиці 1). Нерівномірність доступу до мережі є вагомим перешкодою щодо використання інноваційних мережевих комунікацій у виборчих процесах в Україні.

Інтернет-комунікації в електоральному процесі мають свої канали і форми, детальний аналіз яких дозволить зробити висновки щодо рівня впливу мережевих комунікацій на виборчий процес загалом. У виборчій кампанії 2012 р. були задіяні численні канали і форми Інтернет-комунікацій, у даному дослідженні акцент зроблений головним чином на дослідженні функціонування політичних сайтів та активності політичних партій у соціальних мережах.

Так, однією з форм використання Інтернет-комунікацій у електоральному процесі 2012 р. були політичні сайти. Політичний сайт є віртуальним представництвом політичної партії, джерелом інформації, інструментом для залучення прихильників. Існування політичного сайту засвідчує значимість політичної сили. Відсутність власної сторінки в Інтернеті розцінюється багатьма як одна з безпосередніх ознак несерйозності будь-якої організаційної структури [3]. У трьох партій, які висували свої списки на виборах 2012 р., відсутні або не функціонують офіційні сайти [9].

Чи стали політичні сайти «принципово новим і навіть революційним способом публічної комунікації» [16, с. 374] в електоральному процесі 2012 р.?

Л. Кочубей, аналізуючи особливості використання Інтернет-технологій у виборчій кампанії до Верховної Ради України 2012 р., зазначає, що інтерактивні форми, присутні на сайтах, не виконують своїх функцій. Зв'язок

з політиком чи політичною силою, який мав би сформуватись за їхньою допомогою, поки що майже відсутній. До того ж не лише з технічних причин, а й через небажання реагувати. Ряд сайтів має «неробочі» форми, давно не оновлювані запитання для голосування. Науковець зазначає, що політичні сили пошвидко свою роботу в Інтернеті. Однак, крім традиційного «зливу компромату», поширення чуток, відео жартів та карикатур, замовних обговорень на форумах та блогах, справжнього діалогу з виборцями, поки що не спостерігається. Сайти партій, як і раніше, виконували єдину роль – розміщення прес-релізів. Основна цільова аудиторія цих сайтів – ЗМІ. Наповненням цих сайтів займається прес-служба. Сенсу в таких сайтах – жодного. Адже всі зацікавлені ЗМІ та окремі журналісти отримують релізи політичних сил напряму через їх розсилки. Класичну роль, яку мали б виконувати сайти – взаємодія з прихильниками, поки що не змогла опанувати жодна українська політична сила [7, с. 95-96].

Підконтрольні Інтернет-ЗМІ є інструментом маніпулятивного впливу на свідомість виборців. Політичні актори у все більшій мірі прагнуть отримати можливість прямо або опосередковано здійснювати вплив на редакційну політику Інтернет-сайтів, зовні безпосередньо не прив'язаних до жодної з політичних сил [3]. Для топ – політиків і їх політичних сил не є проблемою створити й фінансувати діяльність Інтернет-ресурсу. Існують випадки коли веб-ресурси з'являються спеціально «під вибори», як інформаційно-агітаційний проект.

Політичні партії та окремі політики почасти використовували блогосферу, зокрема розміщуючи свої блоги на сторінках Інтернет-видань. Наприклад, В. Кличко веде блог на «Українській правді». Під час виборчої кампанії 2012 р. лідер партії «УДАР» опублікував лише один запис про головну мету парламентських виборів – відсторонення Партії регіонів від влади і захист української незалежності. В. Кличко має блог на Livejournal, проте найсвіжіші записи датуються лютим 2011 р. О. Тягнибок опублікував 7 записів під час виборчої кампанії з критикою комуністів і Партії

Таблиця 1

Рівень й особливості проникнення інтернету у 2012 році

Джерело соціологічних даних	Кількість користувачів %	Профіль користувачів			
		Вік	Стать Чол./ жін.	Освіта	Тип населення
KMIC	43	> 40 р. (63%)	51/49	Вища/незакінчена вища (55%)	місто (84 %)
Worldbank	35,3	-	-	-	-
ITU	35,27	-	-	-	-

Джерело: [4; 18; 19].

регіонів. Ю. Тимошенко має свою сторінку на Livejournal. Щоправда, найсвіжіші записи датуються січнем-лютим 2012 р.

Важливим засобом суспільно-політичного дискурсу між політичними функціонерами та громадянами є соціальні мережі. У світі сьогодні знаходимо красномовні приклади коли соціальні мережі стали потужним рекламним інструментом. Зокрема, йдеться про успішну рекламну кампанію австралійського політика К. Радда у 2007 р. з використанням соціальних мереж таких як Facebook, MySpace, Youtube або ізраїльського президента Шимона Переса, який на YouTube виклав відео із закликком додавати його в друзі у мережі Facebook. Парламентська кампанія засвідчила неусвідомлення українськими політиками можливостей й потенціалу соціальних мереж.

Для того, щоб зрозуміти рівень і характер впливу соціальних мереж на виборчий процес потрібно проводити детальний контент-аналіз сторінок партій/політиків. Проте, соціальні мережі не є джерелом об'єктивних даних. Інформація в соціальних мережах легко доступна лише протягом короткого часу, адже старі повідомлення перебиваються новими, а пошуко-

ві інструменти в мережевих сторінках відсутні. Отже, з часом знайти потрібну інформацію буде практично неможливо. До того ж не можна виключати, що частина постів може бути просто видалена власниками сторінки і зникне назавжди [11].

У виборах 2012 р. більш чи менш активно використовувалися такі соціальні мережі, як Facebook, Вконтакте і Twitter. Український сегмент соціальних мереж не використовувався, оскільки їх просто не існувало станом на 2012 р. Альтернативні соціальні мережі Druzi.org.ua та Weua.info почали функціонувати у березні-квітні 2014 р.

За даними Інституту політичної інформації, найбільш активною партією в соціальних мережах була ВО «Свобода». Друге місце посіла об'єднана опозиція «Батьківщина». Остання приділяє більше уваги мережі Facebook, аудиторія якої більш зріла. В свою чергу, «УДАР» Віталія Кличка, як і «Свобода» активніше функціонують у мережі Вконтакте. Враховуючи, що ця мережа користується популярністю у молодих користувачів, можна зробити висновок про те, на кого націлена діяльність цих партій. Партія регіонів проявляє себе менш

Таблиця 2

Фейсбук-активність політичних партій у виборчий період (30 липня – 28 жовтня 2012 р.)

	Політична партія	Кількість записів	Кількість вподобань*	Кількість коментарів	Кількість поширень	Всього
1.	Соціалістична партія України	21	73	24	22	140
2.	Комуністична партія України	21	1	-	-	22
3.	Політичне об'єднання "Рідна вітчизна"	-	-	-	-	-
4.	Партія "Руський блок"	27	18	2	-	47
5.	Партія Наталії Королевської "Україна Вперед"	26	834	72	116	1048
6.	ВО "Громада"	-	-	-	-	-
7.	Українська національна асамблея	12	9	-	-	21
8.	Ліберальна партія України	-	-	-	-	-
9.	Політична партія "Нова політика"	-	-	-	-	-
10.	ВО "Свобода"	50	2178	395	477	3100
11.	Українська партія "Зелена планета"	4	11			15
12.	Партія пенсіонерів України	-	-	-	-	-
13.	Політична партія "Наша Україна"	63	1297	541	846	2747
14.	Партія зелених України	-	-	-	-	-
15.	Політична партія "Удар"	52	2973	213	771	4009
16.	Політична партія "Україна Майбутнього"	8	43	35	12	98
17.	ВО "Батьківщина"	78	11161	1076	3331	15646
18.	Партія регіонів	115	3551	2787	418	6871
19.	Народно-трудовий союз України	-	-	-	-	-
20.	Радикальна партія Олега Ляшка	42	21	5	2	70

Джерело: складено автором за матеріалом сторінок політичних партій у мережі Facebook.

Примітка: * під уподобаннями мається на увазі кількість «лайків» під постами, а не кількість уподобань сторінки.

активно у мережі Інтернет, використовуючи Twitter і Facebook. Різниця у кількості підписників, з їх переважанням у Facebook, теж свідчить про більш зрілу аудиторію Партії регіонів. Комуністична партія в Інтернеті представлена досить формально. Сторінки в соціальних мережах функціонують, але особливою популярністю не користуються [9].

Визначимо рівень Facebook-активності політичних партій у виборчий період. Для цього підрахуємо загальну кількість записів/уподобань під записами/коментарів й поширень (дані зведені у таблиці 2).

Отримані дані дозволяють представити рейтинг партій за їх активністю у мережі Facebook:

а) загальний рейтинг партій: 1. ВО «Батьківщина»; 2. Партія регіонів; 3. Політична партія «УДАР»; 4. ВО «Свобода»; 5. Політична партія «Наша Україна»; 6. Партія Наталії Королевської «Україна-Вперед»; 7. Соціалістична партія України; 8. Політична партія «Україна Майбутнього»; 9. Радикальна партія О. Ляшка; 10. Партія «Руський блок»; 11. Комуністична партія України; 12. Українська партія «Зелена планета»; 13. Політичне об'єднання «Рідна вітчизна», ВО «Громада», «Нова політика», Партія пенсіонерів України, Партія Зелених України, Народно-трудовий союз України (сторінки

цих партій або відсутні, або не містять даних щодо активності під час виборчої кампанії);

б) рейтинг партій, що пройшли до Верховної Ради України: 1. ВО «Батьківщина»; 2. Партія Регіонів; 3. ВО «Свобода»; 4. Політична партія «УДАР»; 5. Комуністична партія України.

Порівнюючи два рейтинги, несподіванкою стала лише Комуністична партія, яка попри свою неактивність у мережі, зуміла здобути місця у парламенті. За КПУ голосували переважно люди старші за 50 років (див. таблицю 4), й очевидно свою роль зіграв т. зв. «віковий цифровий розрив». Виборці КПУ – це люди з вираженою тугою за минулим, де в тому числі не було й Інтернет-комунікацій.

Цікавими є й дані щодо Facebook-активності партійних лідерів у виборчий період (таблиця 3). Найбільш активним користувачем виявився О. Тягнибок, який, до речі, ще й перший завів свою Facebook-сторінку (24 лютого 2011 р.). Ю. Тимошенко була менш активною користувачкою у порівнянні з лідером ВО «Свобода», ще й у Facebook з'явилася пізніше (12 серпня 2011 р.), ніж М. Азаров (27 травня 2011р.). В. Кличко, як і П. Симоненко, не були представлені в мережі Facebook на час виборів 2012 р. Соціальні мережі не повинні розглядатись політиками лише як інструмент

Таблиця 3
Фейсбук-активність політичних лідерів у виборчий період (30 липня – 28 жовтня 2012 р.)

	Кількість записів	Кількість уподобань	Кількість коментарів	Кількість поширень	Всього
О.Тягнибок	66	4775	318	1185	6344
Ю.Тимошенко	13	1877	214	308	2412
М.Азаров	9	627	206	32	874
В.Кличко	-	-	-	-	-
П.Симоненко	-	-	-	-	-

Джерело: складено автором за матеріалом сторінок політичних партій у мережі Facebook.

Таблиця 4
Профіль виборця 2012 року

	Політичні партії				
	Партія регіонів	ВО "Батьківщина"	Удар	ВО "Свобода"	КПУ
Вік	-	-	молодші за 30 р. (30 %)	молодші за 40 р. (53 %)	старші за 50 р. (67 %)
Освіта	середня/неповна середня/середня спеціальна	середня спеціальна	вища	вища	середня/неповна середня/середня спеціальна
Стать	переважно жінки	переважно жінки	переважно чоловіки	переважно чоловіки	-
Тип населення	село	село		місто	-

Джерело: [15].

в арсеналі засобів передвиборчої кампанії. Соціальна мережа повинна будуватись, як середовище синхронної взаємодії між політиками і суспільством, їх діалогового спілкування. Коли сторінка в соціальній мережі створюється або функціонує лише «під вибори», вона викликає низький рівень довіри з боку громадян. Деякі з політичних партій в Україні, що брали участь у виборчих змаганнях 2012 р., почали функціонувати в мережі, зокрема йдеться про Facebook, ще у 2010 р. Так, сторінка політичної партії «Наша Україна» функціонує й оновлюється з листопада 2010 р. У партії «Руський блок» Facebook-сторінка формально з'являється у 2010 році, але починає адмініструватись лише з серпня 2012 р.

Розглянемо інші партії, зважаючи на початок їх активності в мережі Facebook:

2011 р.: 24 лютого – ВО «Свобода» – активно функціонує; 17 липня – Українська національна Асамблея; 15 серпня – «Україна Майбутнього» – сторінка оновлюється; 12 жовтня – Соціалістична партія – сторінка оновлюється; 23 грудня – «Україна – Вперед» – активно функціонує з квітня 2012 р.

2012 р.: 6 січня – КПУ – сторінка оновлюється; 11 січня – «Рідна вітчизна» – сторінка існує формально; 22 січня «Батьківщина» – сторінка функціонує; 8 лютого – Ліберальна партія України – фактично починає функціонувати з червня 2014 р.; 13 березня – Партія Регіонів; 24 квітня – УДАР; 20 червня – Радикальна партія О. Ляшка; 13 серпня – Зелена планета

2013 р. – Партія Зелених України;

2014 р. – Партія пенсіонерів України;

2015 р. – ВО «Громада»;

У партії «Нова політика» сторінка існує, але не функціонує, тоді як у Народно-трудового союзу Facebook-сторінка взагалі відсутня.

Користуючись даними з таблиць 1, 2, 3, 4 спробуємо зробити декілька узагальнень (обмежимося лише партіями-переможцями виборчих перегонів):

1. Інтернет мав певний вплив на виборчу кампанію ВО «Свобода» й політичної партії «УДАР», зважаючи на вікові характеристики й тип поселення їх виборців (молодше 30-40 р./місто);

2. Партія регіонів і ВО «Батьківщина» хоч і були активні в мережі навряд чи робили ставку на Інтернет-аудиторію (тип поселення їх виборців – село)

3. Висновки щодо Комуністичної партії були наведені вище.

Більшість дослідників і експертів (М. Саваневський, Д. Голубов, Т. Березовець) погоджуються з тим, що соціальні мережі не зіграли суттєвої ролі на парламентських виборах 2012 р. Д. Голубов, лідер Інтернет-партії України вбачає декілька причин такого стану речей: вік кандидатів у народні депутати, які, за визна-

ченням експерта у галузі мережевих комунікацій, є «Інтернет-пенсіонерами»; виборча система, за якої 225 депутатів обираються по мажоритарних округах, де ефективними є не соціальні медіа і навіть телебачення, а «продпайки» і нові дороги.

Д. Березовець вважає, що політики самі по собі традиційні, тому й методи їхні також традиційні, а до соцмереж вони, зважаючи на вік і професійні звички, ставляться як до нової забавки не більше.

На думку М. Саваневського, політики не надто думали, що запропонувати кількомільйонній аудиторії Facebook, розміщуючи передусім рекламу партії або створюючи її власну сторінку. Інший напрямок – просування якихось конкретних відеороликів, фото, текстів у тому числі тих, що мали ознаки чорного піару [1].

Рушієм електорального процесу є політична комунікація, як обмін інформацією між суб'єктами політики, які, в свою чергу, обирають для себе найбільш прийнятні й ефективні канали і форми комунікації. Політичні функціонери роблять ставку на ті канали інформації, які матимуть беззаперечний вплив на суспільство. Громадяни керуються своїми орієнтирами у виборі каналу інформації – довіра й доступність. Проблема полягає в адекватності вибору.

Чому українські політики обирають для себе традиційні канали передачі політичних смислів? Традиційні канали комунікації, які сьогодні використовують для впливу на свідомість громадян та управління політичними кампаніями в першу чергу це телебачення, часто здійснюють односпрямовану або асинхронну комунікацію. Прийнято вважати, що контроль над основними телевізійними каналами є головною умовою для проведення успішної політичної кампанії [6]. Асинхронну комунікацію легше передбачити й контролювати, тоді як синхронна комунікація є більш складною, вимагає вміння реагувати на запити, бути динамічним й гнучким. Більшість технологій реклами та пропаганди у політиці зорієнтовано саме на односторонню трансляцію інформаційного контенту, необхідного для впливу на суспільну думку і не припускають можливості повноцінної двосторонньої комунікації [6].

Які канали комунікації обирають виборці? Погоджуємось з думкою про те, що суспільство змінюється, відходить у минуле «сліпа довіра» до ЗМІ, й традиційні технології агітаційного впливу втрачають свою ефективність [6]. Проте, чи варто недооцінювати традиційні медіа як джерело інформації? У 2012 р. баланс-довіри/недовіри до ЗМІ підвищився, так у липні 2007 р. баланс був +5,6% (довіряють повністю або переважно – 45,8%, не довіряють повністю або переважно – 40,2%), у квітні 2012 р. баланс – +12,2% (довіряють повністю або переважно – 40,5%, не довіряють повністю або переважно

– 28,3 %) [12]. Врахуймо, що політичні партії у виборчій кампанії орієнтувалися здебільшого на маніпулятивний потенціал політичної реклами, розміщеної на провідних телеканалах України. За наслідками парламентських виборів були надані рекомендації ОБСЄ щодо обмеження платної політичної реклами. «Варто розглянути можливість запровадження обмеження обсягів платної політичної реклами у ЗМІ, яку можуть придбати партії та кандидати, з урахуванням рекомендацій Ради Європи щодо заходів, що стосуються висвітлення виборчих кампаній у ЗМІ» – так звучить одна з рекомендацій. ОБСЄ у своєму звіті українську телевізійну квоту на рекламу – 20% на день – називає «необмеженою можливістю» партій та кандидатів купувати ефірний час. Причиною для заборони стала низка аргументів: порушення принципу рівності кандидатів; велика вартість ефірного часу і, як наслідок, потреба залучати значні кошти; формування залежності політиків від «спонсорів»; перетворення виборчої кампанії в «гонку фінансових озброєнь» [10].

Нововведенням у виборчій кампанії 2012 р. стало відеоспостереження на виборчих дільницях з можливістю онлайн-трансляції, передбачене Законом України «Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року». Закон визначає порядок застосування відеоспостереження, відеозапису і трансляції зображення для спостереження за організацією проведення голосування та підрахунку голосів на звичайних виборчих дільницях у день голосування на чергових виборах народних депутатів України 28 жовтня 2012 р., а також зберігання та використання створеної в процесі відеоспостереження інформації [5].

У 2012 р. на виборах до Верховної Ради України на кожній виборчій дільниці встановили систему відеоспостереження, до якої входили дві відеокамери і ноутбук зі спеціальним програмним забезпеченням. Здавалося б, публічність виборчого процесу мала стати запорукою його прозорості і чесності. Однак, напередодні виборів ЦВК ухвалила постанову, згідно із якою після закінчення голосування подальший процес підрахунку голосів не транслювався «на живо» в інтернеті, а системи відеоспостереження на дільницях працювали лише на зберігання інформації [13]. Витрати, пов'язані із закупівлею техніки й подальше її неефективне використання, додали зневіру громадян до виборчого процесу.

Цікавим є досвід використання Інтернет-комунікацій для контролю електорального процесу з боку громадських організацій. У 2012 р. громадянська мережа Опора презентувала інтерактивну мапу спостереження за виборами з якої можна було отримати інформацію

щодо розташування всіх виборчих дільниць, меж і центрів 225 округів, ознайомитись зі складом комісій окружного та дільничного рівнів. В описовому форматі, з доказами у вигляді фото чи відео, можна побачити порушення та інциденти, які зафіксували спостерігачі у всіх регіонах України [2].

Ще однією цікавою ініціативою було функціонування проекту ELECTUA, метою якого було залучення громадян до активної позиції та моніторингу виборчого процесу. У задумах творців було те, щоб цей ресурс став дієвим засобом для фіксації та поширення інформації про порушення вимог законодавства під час парламентських виборів 2012 р. Журналісти, громадські діячі та активні громадяни мали змогу брати участь у моніторингу дотримання законодавства під час виборчої кампанії та безпосередньо у день виборів [8].

Більшість експертів зійшлися на думці, що Інтернет-комунікації не стали визначальним засобом конкурентної боротьби за владу на парламентських виборах 2012 р. Цьому знаходимо декілька пояснень:

1. В Україні станом на виборчий період 2012 р. не подолана проблема «цифрового розриву», адже Інтернетом в Україні користувалося менше половини населення. Більшість виборців використовує телебачення як інформаційне джерело. Зазвичай, ті, хто використовує мережу Інтернет, як джерело інформації належать до молодого покоління, яке не відзначається активною електоральною поведінкою, іншими словами – часто просто ігнорує вибори.

2. Політичні партії не вбачали в Інтернеті дієвий механізм виборчих змагань, здатний принести «політичні дивіденди». Причину знаходимо в традиційності українських політиків, навіть їх архаїчності.

3. Інтернет почасти є незамінним у виборах для тих партій, яким недоступний ефір на телебаченні. Причинами недопуску політичних сил до телевізійних ресурсів може бути: авторитарна позиція правлячих кіл, які фактично «перекривають кисень» опозиції й власне неможливість партій або політиків оплатити телевізійну політичну рекламу. На виборах Президента України у 2004 р. помітною була інформаційна блокада опозиційного лідера В. Ющенка з боку телебачення, яка спонукала шукати інформацію в Інтернеті. У 2012 р. проблеми цензури з боку влади не було, але виникла інша перепона – різний рівень фінансових можливостей політичних партій, бо якщо одні могли кинути величезні ресурси на транслювання політичної реклами, то інші обмежувались паперовими листівками.

4. Якщо політичний Інтернет є відносно дешевим ресурсом, то чому він не був активно використаний у виборчій кампанії 2012 р.? Можливо, українська політична еліта орієнтувалася

на старі технології завоювання влади – підкуп голосів виборців й фальсифікації. Дійсно, за висновками спостерігачів від ОБСЄ, Європейського парламенту, канадських місій, США, ЕНМО, вибори стали кроком назад від стандартів демократії, до яких Україна була набагато ближча у 2006, 2007 та 2010 рр. Такі ж оцінки дали виборам і українські організації, зокрема Громадянська мережа ОПОРА [17].

5. Вибори 2012 р. здійснювались за змішаною системою, й ті кандидати, які йшли по мажоритарних округах, робили ставку на особисті зустрічі з виборцями, а не на комунікацію в мережі.

6. Потрібно враховувати й те, що частина партій попри те, що брали участь у виборах, не мали на меті здобувати місця у парламенті. Їх участь у виборчих перегонях полягала у відтягуванні голосів у інших політичних сил. У такому разі навіщо будувати якісну інформаційну кампанію, у тому числі в мережі Інтернет.

7. Інтернет все-таки був важливою части-

ною виборчого процесу, проте об'єктивно мережа мала реальний вплив на виборчу кампанію «Свободи» і «УДАРУ», хоч ВО «Батьківщина» й Партія регіонів були активні в мережі, звичайно, в межах українських реалій.

Висновки. Використання Інтернет-комунікацій в електоральному процесі 2012 р. мало наступні форми: сайти політичних партій, сторінки у соціальних мережах, персональні блоги, підконтрольні Інтернет-ЗМІ, громадянські ініціативи у сфері застосування Інтернет-комунікацій в електоральному процесі, відео спостереження на виборах з (не)можливістю онлайн-перегляду.

Більшість дослідників стверджують, що Інтернет не мав реального впливу на результати виборів 2012 р. Головно цьому є декілька причин: цифровий розрив, електоральний абсентеїзм молоді, панівне становище традиційних ЗМІ, певна архаїчність політичних партій, орієнтація на перевірені часом технології підкупу і фальсифікації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вибори і соціальні мережі: ефект «англійського газону» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/10/121017_election_social_media_sd.shtml – Назва з екрана
2. Вибори як на долоні: презентація інтерактивної мапи порушень мережі Опора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opora.rv.ua/vibori/591-vybyory-iak-na-doloni-prezentatsiia-interaktyvnoi-mapy-porushen-ta-monitorynhovoho-zvitu-merezhi-opora.html> – Назва з екрана
3. Дебенко І. Вибори – 2012: Кіберизація свідомості [Електронний ресурс] / І. Дебенко. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/03/21/6960970/> – Назва з екрана
4. Динаміка проникнення Інтернету в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=8> – Назва з екрана
5. Закон України «Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України» від 05.07.2012 № 5175-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5175-17> – Назва з екрана
6. Карчевська О.В. Роль політичної комунікації в електоральному процесі: теоретико-методологічний аналіз [Електронний ресурс] / О.В. Карчевська, Г.С. Агафонова. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzar_2012_6_19 – Назва з екрана
7. Кочубей Л. Особливості виборчих технологій у виборчій кампанії до Верховної Ради України 2012 року [Текст] / Л. Кочубей // Український інформаційний простір / гол. ред. М.С. Тимошик. – К.: КНУКІМ, 2013. – Число 1, ч. 2. – С. 92-98.
8. Ми стежимо за виборами ELECTUA.ORG [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://electua.org/about/> – Назва з екрана
9. Парламентские партии в социальных сетях (инфографика) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politinfo.net/2013/12/blog-post.html#more> – Название с экрана
10. Політична реклама: обмежити чи заборонити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/10/3/6999207/> – Назва з екрана
11. Потіха А.Л. Сторінки політичних партій у соціальних мережах як джерело підготовки інформаційно-аналітичного продукту [Електронний ресурс] / А.Л. Потіха. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/konferenciya/2015/Potikha.pdf> – Назва з екрана
12. Рівень довіри до ЗМІ зріс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/mass-media/riven-na.htm> – Назва з екранам
13. Розслідування: куди ділися відео спостереження з виборів-2012 року? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/34794-rozsliduvannja_kudi_dilisja_sistemi_videosposterehennja_z_viboriv_2012_roku – Назва з екрана
14. Саваневський М. Український політичний інтернет: 2012 [Електронний ресурс] / М. Саваневський. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2013/01/09/ukrayinskyu-politychnyy-internet-2012/> – Назва з екрана
15. Скажи мені, за кого ти голосував, і я скажу, хто ти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/life/2012/11/24/6584> – Назва з екрана
16. Уилкок Д.Л. Как создавать PR-тексты и эффективно взаимодействовать со СМИ [Текст] / Д.Л. Уилкок. – 4-е изд. – М.: Консалтинговая группа ИМИДЖ-Контакт: ИНФРА-М, 2004. – XIV. – С. 374.
17. Як гартувалися вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/yak_gartuvalisya_vibori.html – Назва з екрана

18. Internet users (per 100 people) [Electronic resource]. – Regime to access: <http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.P2> - Title from screen.
19. ITU Statistics [Electronic resource]. – Regime to access: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/default.aspx> - Title from screen

Стаття надійшла до редакції 09.01.2016

REFERENCES:

1. Vybory i sotsial'ni mrezhzi: efekt «anhliys'koho hazonu» (Elections and social networks: the effect of «English lawn»). Regime to access: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/10/121017_election_social_media_sd.shtml (in Ukrainian).
2. Vybory yak na doloni: prezentatsiya interaktyvnoyi mapy porushen' mrezhzi Opora (The elections spread before the eyes: presentation of interactive map of disorders of the network Opora). Regime to access: <http://opora.rv.ua/vibory/591-vybory-iak-na-doloni-prezentatsiya-interaktyvnoi-mapy-porushen-ta-monitorynhovoho-zvitu-mrezhzi-opora.html> (in Ukrainian).
3. Debenko, I. Vybory – 2012: Kiberyzatsiya svidomosti (Elections - 2012: Cyberization of consciousness). Regime to access: www.pravda.com.ua/articles/2012/03/21/6960970 (in Ukrainian).
4. Dynamika pronyknennya Internetu v Ukraini (Dynamics of Internet penetration in Ukraine). Regime to access: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=80> (in Ukrainian).
5. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti zabezpechennya vidkrytosti, prozorosti ta demokratychnosti vyboriv narodnykh deputativ Ukrainy» Verkhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 05.07.2012 № 5175-VI (The Law of Ukraine «On peculiarities of ensuring openness, transparency and democratic parliamentary elections in Ukraine» Parliament of Ukraine; Act of 05.07.2012 №5175-VI). Regime to access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5175-17> (in Ukrainian).
6. Karchevs'ka, O. V., Ahafonova, H. S. Rol' politychnoyi komunikatsiyi v elektoral'nomu protsesi: teoretyko-metodolohichnyy analiz (The role of political communication in the electoral process: theoretical and methodological analysis). Regime to access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_19 (in Ukrainian).
7. Kochubey, L., 2013. Osoblyvosti vyborchyykh tekhnolohiy u vyborchyy kampaniyi do Verkhovnoyi Rady Ukrainy 2012 roku (The peculiarities of electoral technologies in the election campaign to Verkhovna Rada of Ukraine in 2012). 92-98, Kyiv (in Ukrainian).
8. My stezhymo za vyboramy ELECTUA.ORG (We monitor elections ELECTUA.ORG). Regime to access: <http://electua.org/about/> (in Ukrainian).
9. Parlament'skye partyi v sotsyal'nykh setyakh (ynfohrafyka) (Parliamentary parties in social networks (infographics)). Regime to access: <http://www.politinfo.net/2013/12/blog-post.html> №more (in Ukrainian).
10. Politychna reklama: obmezhyty chy zaboronyty (Political advertising: restrict or prohibit). Regime to access: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/10/3/6999207/> (in Ukrainian).
11. Potikha, A. L. Storinky politychnykh partyi u sotsial'nykh mrezhzhakh yak dzherelo pidhotovky informatsiyno-analitychnoho produktu (Profile pages of political parties in social networks as a source working out information and analytical product). Regime to access: <http://nbuviap.gov.ua/images/konferenciya/2015/Potikha.pdf> (in Ukrainian).
12. Riven' doviry do ZMI zris (The level of trust in the media has increased). Regime to access: http://www.dif.org.ua/ua/mass_media/riven-na.htm (in Ukrainian).
13. Rozsliduvannya: kudy dilysya video sposterezheniya z vyboriv 2012 roku? (Investigation: what happened to video surveillance of the elections-2012?) Regime to access: http://antikor.com.ua/articles/34794rozsliduvannja_kudy_dilisja_sistemi_videosposterehennja_z_viboriv_2012_roku (in Ukrainian).
14. Savanevs'kyi, M. Ukrainy'skyi politychnyy internet: 2012 (Ukrainian political Internet: 2012). Regime to access: <http://watcher.com.ua/2013/01/09/ukrayinskyi-politychnyy-internet-2012/> (in Ukrainian).
15. Skazhy meni, za koho ty holosuvav, i ya skazhu, khto ty (Tell me who you voted for, and I'll tell you who you are). Regime to access: <http://www.gazeta.lviv.ua/life/2012/11/24/6584> (in Ukrainian).
16. Uylkoks, D. L., 2004. Kak sozdavat' PR-teksty y efektyvno vyzaymodeystvovat' so SMY (How to create PR-texts and communicate effectively with the media). Moscow (in Ukrainian).
17. Yak hartuvalysya vybory (How the elections were tempered). Regime to access: http://gazeta.dt.ua/POLITITS/yak_gartuvalysya_vibory.html (in Ukrainian).
18. Internet users (per 100 people). Regime to access: <http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.P2>
19. ITU Statistics. Regime to access: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/default.aspx>

Михальчук Світлана Олександрівна – аспірант
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Адреса: 43025 м. Луцьк, просп. Волі, 13
E-mail: claire16@i.ua

Mykhalchuk Svitlana Oleksandrivna – postgraduate
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 13, Voli Avenue, Lutsk, 43025
E-mail: claire16@i.ua

УДК 316.012 (316.6)

Гендерна культура в структуралістсько-інституційному вимірі аналізу культурних і соціальних систем

І.О. СВЯТНЕНКО

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, E-mail: romanenko.jura@gmail.com

Авторське резюме

У статті розглядаються засади дослідження гендерної культури як елементу культурної системи та інституційної організації суспільства. Автором розглянуто два типи гендерної культури. В першому типі гендерної культури ціннісна структура задає такі відносини між гендерними групами, які характеризуються прихованою заборонаю на їх самоідентифікацію та вирізнення в соціогендерній структурі суспільства. Йдеться не просто про практики придушення гендерної самоідентифікації на рівні будь-якої соціальної активності, а про викреслювання/замовчування щодо існування самих груп на рівні дискурсу. Оскільки такий тип гендерної культури кореспондує з Х-матрицею, то обслуговуючими щодо нього можна вважати редистрибутивну економіку, яка гарантованим чином задає значні соціо-економічні можливості для відповідної титульної гендерної групи, інститути одноголосності та звернень по інстанціях, але, перш за все, гендерну ідеологію, яка, на відміну від релігійної етики та філософії, експліцитно встановлює ціннісні ієрархії в гендерних відносинах.

У другому типі гендерної культури переважає відкрита ідентифікація всіх гендерних груп (включаючи інвертні та первертні) та відбувається експліцитне вирізнення їх у соціогендерній структурі суспільства. Із такою гендерною релігійною етикою та ідеологією всезагальної диференціації кореспондує ринкова економіка, яка зберігає гендерний нейтралітет щодо ідеологічних преференцій відповідних соціальних груп, поширення в суспільстві гендерного егалітаризму.

Ключові слова: гендерна культура, гендерна група, гендерна ідентичність, гендерні атрактори, гендерні місії.

Gender culture-structuralist analysis of the institutional dimension of cultural and social systems

I.O. SVYATNENKO

Classical private university, Zaporizhzhya, Ukraine, E-mail: romanenko.jura@gmail.com

Abstract

The article investigates the principles of gender culture studies as part of the cultural system and the institutional organization of society. The author considers two types of gender culture. In the first type of gender relations culture sets the value structures of a relationship between gender groups, characterized by a ban on concealed their identity and distinction in sotsiohenderniy structure of society. It is not just about gender identity suppression practice at any social activity, and the deletion / silence about the existence of groups most at the level of discourse. Since this type of gender culture corresponded with X-matrix, then serving on it can be considered redystrybutyvnny economy that guaranteed way specifies significant socio-economic opportunities for the respective titular gender groups, institutions unanimity and appeals to authorities, but – above all – the gender ideology which, unlike religious ethics and philosophy, explicitly sets the value hierarchy in gender relations. In the second type of gender culture prevails open identification of gender groups (including invert and pervertni) and is explicitly distinguishing them sotsiohenderniy structure of society. With such a religious gender ethics and ideology of universal differentiation corresponds to a market economy that retains the gender neutrality on the ideological preferences of social groups, spread in society the gender egalitarianism.

Keywords: gender culture, gender group, gender identity, gender attractors, gender mission.

Постановка проблеми. Гендерна культура суспільства, яка є складовою культурної системи суспільства та його інституційної ієрархії, відтворюється в автентичному семіозисі як своєрідна мова, яка, виконуючи функції встановлення ціннісних зразків для різних гендерних груп, інституціалізує моделі символічних інтеракцій, які відтворюються в психіці та тілесності. Розгляд означених вимірів гендерної культури потребує синтезу структуралістського та інституційного підходів у розумінні предмета дослідження статті, зацікавленість в якому з боку наукової громади поки що виявляється доволі

периферійно, що й актуалізує необхідність відповідного теоретико-соціологічного аналізу.

Статтю присвячено проблемі визначення засад дослідження гендерної культури на засадах культурно-соціальної та психо-тілесної системології як синтезу структурного функціоналізму, структуралізму та символічного інтеракціонізму в соціологічному теоретизуванні.

Аналіз досліджень і публікацій. На думку автора статті, взірцевими для соціосистемологічного розуміння гендерної культури як єдності структурно-мовних та інституційних

© І.О. Святненко, 2015

складників є теорія інституційних матриць С. Кірдіної та ноо-соціо-психо-морфосистемологія Ю. Романенка.

С. Кірдіна впроваджує щодо розуміння культурної та соціальної систем поняття інституційної матриці. На думку дослідниці, «теорія інституційних матриць як ідеальна «конструкція базується на аналізі генезису різних суспільств і перш за все Сходу і Заходу. У результаті авторкою сформульовано гіпотезу про те, що різноманітні інституційні комплекси, які регулюють життя стародавніх і сучасних держав, є ґрунтованими на одній з двох інституційних матриць, яка є домінуючою. Перша - Х-матриця, яка визначається авторкою як східна, є складовою генезису більшості держав цієї частини світу. Друга - Y-матриця - часто визначається авторкою як «західна».

Зasadничими характеристиками Х-матриці авторка вважає такий зміст її базових інститутів:

а) в економічній сфері – інститути реди-стрибутивної економіки, призначенням яких є обов'язкове жорстке опосередкування центром руху ресурсів і послуг, а також прав з їх виробництва та використання. До них відносяться інститути спільної власності, службової праці, координатії і т.п.;

б) у політичній сфері – інститути адміністративного поділу, ієрархічної вертикалі влади на чолі з центром призначень, загальних зборів і одноголосності, звернень по інстанціях;

в) в ідеологічній сфері – інститути державно-комунітаристських ідеологій, основний зміст яких полягає в домінуванні колективних, спільних цінностей, пріоритеті «ми» над «я». До них відносяться інститути колективізму, егалітаризму і порядку, комунального середовища. В розумінні авторки, Х-матриця характеризує соціуми більшості країн Азії, Росії та ін.

Зasadничими характеристиками Y-матриці авторка вважає такий зміст її базових інститутів:

а) в економічній сфері – інститути ринкової економіки (приватної власності, найманої праці, конкуренції, обміну, тобто купівлі-продажу, прибутку та ін.);

б) у політичній сфері – інститути демократичного політичного життєустрою (самоврядування та субсидіарного федералізму, виборів, багатопартійності і демократичної більшості, незалежного суду та ін.);

в) в ідеологічній сфері – інститути плюралістичної ідеології, в яких закріплюється домінуюче значення індивідуальних цінностей, пріоритет «я» над «ми», пріоритет особистості, її прав і свобод, диверсифікованого середовища. Ця матриця характеризує суспільний устрій більшості країн Заходу [2].

У відповідності із ключовими положеннями ноо-соціо-психо-морфосистемології Ю. Романенка, гендерна культура є складовою частиною культурної системи суспільства, яка утворює, у відповідності із моделлю Парсонса-

Фройда, вищу, середню та нижчу цензуру щодо соціуму, психіки та тіла-тілесності. Культурна система суспільства, на думку автора, виконує щодо соціуму, психіки та тіла-тілесності три базові функції:

а) функція центрування (центрації), яка полягає в структурації вищих рівнів смислоутворення, яким відповідають атрактивні, місійні (субмісійні) та ідентифікаційні утворення - атрактори, місії та ідентичності;

б) функція вертикалізації («вирівнювання» соціальності, психіки і тіла стосовно середовища) – таке вирівнювання в змістовному відношенні означає узгодження соціуму із структурами культурної системи, психіки - із соціальними статусами, ролями та інститутами через систему соціалізації, тіла та тілесності – із психічною системою як з медіатором, через якого культурна та соціальна система в кінцевому рахунку впливають на тілесність. Вертикалізуючими структурами для;

в) функція ординалізації - упорядкування. В змістовому відношенні ординалізація означає стандартизацію, себто приведення вже вертикалізованих свідомості і поведінки до типізованого стандартизованого порядку. В процесі ординалізації відбувається цензурне відтестовування окремих актів свідомості та поведінки соціальної моделі-схеми особи (соціальному характеру) із прописаними в ньому статусно-рольовими ансамблями, сценаріям (скриптам) соціальної активності та окремим нормам [3, с. 16-89].

Метою дослідження є визначення структуралістсько-інституційних засад дослідження гендерної культури на засадах культурно-соціальної та психо-тілесної системології. Завданнями статті, у зв'язку із визначеною метою, є: 1) визначення функцій гендерної культури як елемента цензурно-культурної надбудови суспільства; 2) визначення особливостей української гендерної культури в аспекті культурно-соціальної та психо-тілесної системології.

Виклад основного матеріалу. Якщо культурна система володіє атрактором як образом Абсолюту щодо якого відповідна спільнота встановлює своєрідну точку збирання (це і є те, заради чого, через що і для чого відбувається Все), то гендерна культура як подібне за структурою, функціями та моделями інтеракцій формоутворення має володіти гендерним атрактором, себто образом людини, який втілює якості «божества» (звісно, йдеться про еталонну в гендерному відношенні першолідину, яка є відліковою в значущості інших гендерів та гендерних груп).

Атрактори гендерних культур різняться в залежності від значущості маскулітного / фемінного, раціонального / емоційного / волон

тативного, дитячого / підліткового / дорослого, сексуального / гіпосексуального / асексуального, агресивного / неагресивного, експліцитного / імпліцитного та інших диспозицій, виражених у менталітеті спільноти.

Порівняльна цінність гендерних груп визначається від гендерного абсолюту (абсолютів), якими є сакралізовані образи чоловічого, жіночого, дитячого, активного / пасивного, раціонального / емоційного та ін. Так, в українській гендерній культурі в якості гендерного атрактору виступає архетип кодективного безсвідомого – Велика Мати-амазонка, яка уособлює собою найвищі інтелектуальні та моральні чесноти щодо інших гендерних груп, які мають визнавати її образ в якості культурно-домінантного.

Зрозуміло, що порівняльна цінність чоловічого із квазічоловічими та квазіжіночими диспозиціями Великої Матері-амазонки означає в аспекті соціальних практик визнання за жінкою статусу актора цензурованості на вищих рівнях культурної системи (релігії, соціальної моралі, філософії та ідеології). В найпростішому випадку йдеться про широкі можливості для жінки реалізувати статусно-рольові комплекси цензурування та форматування комунікації на предмет їх відповідності нормам моралі та ідеології.

Місії гендерних культур визначають соціально-рольове призначення відповідних гендерних ідентичностей щодо гендерного атрактору. При цьому носій гендерної ідентичності, який співпадає із образом атрактору (наслідує ключові характеристики гендерного абсолюту) набуває ознак нормативного соціального характеру. Варто відзначити, що умовою для набуття його характером ознак нормативності є підлеглість (субмісивність) щодо гендерного абсолюту.

Так, для культурної системи країн Західної Європи титульним (домінантним) гендером є маскуліний гендер батька-підлітка (на рівні атрактору йому відповідає сакралізований образ Великого Батька-вічного підлітка). Носії інших гендерних ідентичностей субординуються щодо цього образу, наслідуючи його якості, які набуваються через інститути соціалізації. наслідком цього стає всезростаюча маскулінізація-ювенілізація жінок із появою рухів гендерної рівності та багаточисельних девіантних гендерних груп, які виникають внаслідок відхилення носіїв маскулінного та фемінного гендерів від диспозицій біологічної статі.

Оскільки маскулінізація жінок призводить до щеплення їм відповідних диспозицій соціально-рольової поведінки чоловіків (раціональність, прагматичність, сексуальний самоконтроль тощо), поруч із інституціоналізацією феміністичних рухів відбувається паралельне поширення гендерних девіацій серед чоловіків та жінок (гомосексуалізм, лесбійство, вуайєризм, фетишизм, садо-мазохізм тощо) та легітимація проституції як соціального інституту.

Титульним гендером англо-американської цивілізації є андрогінно-безстатевий (асексуально-гіпосексуальний) гендер із відповідними характеристиками ідентичності. Пуританська сексуальна мораль сприяє щепленню серед різних соціальних груп щепленню тривожно-фобічних диспозицій щодо біологічно-детермінованої сексуальності, яка оцінюється в категоріях забороненого, «брудного», вартого сорому і провини і т.п. Наслідком цього стає нетолерантне ставлення до публіцизованих виявів сексуальної поведінки (сексуалізації), фемінний сексизм щодо чоловічої агресії, поширення статевої девіації на об'єкти тваринного та рослинного, технічного світу, включаючи екзотичні форми гендерних збочень.

Інституційним матрицям, на думку автора цього дослідження, відповідає певний тип гендерної культури, один з яких може бути визначений як дифузійністський (гендерна культура злиття), другий – диференційністський (агональна гендерна культура).

У першому типі гендерної культури відносини ціннісна структура задає такі відносини між гендерними групами, які характеризуються прихованою заборонаю на їх самоідентифікацію та вирішення в соціогендерній структурі суспільства. Йдеться не просто про практики придушення самоідентифікації на рівні будь-якої соціальної активності, а про викреслювання/замовчування щодо існування самих груп на рівні дискурсу. Оскільки такий тип гендерної культури кореспондований із Х-матрицею, то обслуговуваними щодо нього можна вважати редистрибутивну економіку, яка гарантованим чином задає значні соціо-економічні можливості для відповідної титульної гендерної групи, інститути одноголосності та звернень по інстанціях, але, перш за все, гендерну ідеологію, яка, на відміну від релігійної етики та філософії, експліцитно встановлює ціннісні ієрархії в гендерних відносинах.

У другому типі гендерної культури переважає відкрита ідентифікація всіх гендерних груп (включаючи інвертні та первертні) і відбувається експліцитне вирішення їх у соціогендерній структурі суспільства. Із такою гендерною релігійною етикою та ідеологією всезагальної диференціації кореспондує ринкова економіка, яка зберігає гендерний нейтралітет щодо ідеологічних преференцій відповідних соціальних груп, поширення в суспільстві гендерного егалітаризму.

Характеризуючи українську гендерну культуру в аспекті вищезазначеного розгляду, автор має зауважити, що твердження, згідно з яким українська соціальність є повністю безідеологічною, напевно, теж резонно піддати сумніву. Відповідною ідеологією для українця має бути ідеологія малої нуклеарної сім'ї – фа

міліарізм. Втім, мова тут йде не про великий кластерної родини за зразком італійської mafia або китайської кластерної родини. Це матриархальний фаміліаризм з жінкою у вигляді божества, якому поклоняються всі члени сім'ї, крім, зрозуміло, самого «божества».

У контексті фрейдистської парадигми українська нуклеарна сім'я не сприяє формуванню класичного для Америки і Європи Едипового трикутника, оскільки тріадичні відносини «батько-мати-дитина» замінюються тут діадичними відносинами злиття-трансу «мати-дитина», на що вказує в своєму дисертаційному дослідженні Г. Бондар [1]. Батько як фігурант сімейних відносин представлений радше як сервільний компонент сімейної матриархальної організації, роль якого зводиться до здійснення повноважень добувача ресурсів для споживчих проєктів матері і дитини, на сторожі інтересів яких стоїть матриархальна держава. Нам видається очевидним, що між структурами державної влади та сімейного життєустрою існує якщо не виражена гомологічність, то, як мінімум, ізоморфізм. І якщо матриархально-сексистська сімейна організація інституціалізує бездоглядність на тлі всевладдя сакрального материнського образу і легітимізованого жіночого деспотизму (в порівнянні з яким найдіозніші витівки феміністок виглядають безневинними дитячими іграми), то в політичній системі чітко проявляються флуктуації охлократії-анархізму в поєднанні з безвідповідальним мультиолігархічним правлінням.

Шлюб і сім'я, в яких жінка реалізує статусно-рольові комплекси морально-етичного, педагогічного, управлінського типу, які кореспондують зі сценарієм матриархальної кастрації чоловіка, його всілякої віктимізації і скотомізації. При цьому матриархальна кастрація здійснюється в декількох групах соціальних сценаріїв, які виступають технологічними складовими гендерної соціалізації в українському суспільстві, базовими з яких виступають прямі (жорсткі) і непрямі (м'які) сценарії. Прямі (жорсткі) сценарії включають в змістовному відношенні відкритий морально-психологічний і фізичний маніпулятивний вплив на чоловіка з боку дружини і підтримуючого її фемінокластеру (свекрухи, тещі, подруг, тощо), що припускає приниження, тероризування, третирування, мобінг і т.п. з метою здійснення інтелектуально-вольового придушення та відтворення у психіці чоловіка стійкої суїцидальної депресії як стану або депресивних характерологічних диспозицій. Робити це тим більше легко, оскільки на рівні первинної сім'ї чоловік піддається первинній материнській віктимізації через застосування м'якого або жорсткого придушення маскулінної агресії, починаючи від рухової агресії і закінчуючи формуванням вербально-агресивної поведінки.

Мати здійснює первинну соціо-психічну кастрацію, даючи на рівні вторинної сім'ї завершити дружині цей процес. На цей рахунок між

свекрухою та невісткою укладається негласний «контракт» по спільному використанню синачоловіка, що представляє собою форму прихованої співучасті у злочині проти етносу і частина програми етноциду маргінальних етнічних спільнот по відношенню до титульного етносу (титульний етнос дає на подібні практики свою мовчазну згоду). М'які (непрямі) сценарії матриархальної кастрації увазі використання певних моделей фізичної культури і тілесної соціалізації для індукування прогресуючого деградансу в психіці через управління певними тілесними процесами. Йдеться про нав'язування неправильної харчової поведінки (штучної харчової депривації / переїдання), алкоголізації, використанні сексуального маніпулювання (нав'язування контрастності сценаріїв сексуального переїдання/депривації для встановлення прийнятності для жінки ритму сексуального життя), спонукання до непродуктивного консьюмеризму (шопоголізму) для штучного створення сімейно-бюджетного дефіциту як ситуації, яка легітиміує використання морально-емоційних репресій по відношенню до чоловіка з боку фемінокластеру, спонукання чоловіків до трудоголізму, адиктивних захоплень і девіацій і т.п.

Висновки. Гендерну культуру в структуралістському вимірі можна представити як знакову систему (мову), в якій є наявною, подібна до структури мови, фонетика, морфологія і синтаксис. «Фонетику» гендерної культури утворюють окремі символи, через які виражаються певні гендерні дії (аналогом яких виступають слова із відповідним розділом філології – морфологією), ці дії, в свою чергу, формують «речення» у вигляді узгоджених актів гендерної свідомості та поведінки, а останні складаються у поведінкові репертуари (скрипти, сценарії) та тексти (гендерні перформанси).

Символи гендерної культури можуть формуватись у вигляді образів соціальної моралі та похідної від неї педагогіки (морально-етичних ідеалів), ідеологічної пропаганди, мистецтва і транслюватись через вказані сфери свідомісним або ж безсвідомим шляхом. Якщо трансляція відбувається через свідомісні канали, то відповідні гендерні образи позиціонуються в педагогіці у вигляді виховних вимог щодо поведінки базових статевих груп, в ідеології та мистецтві – шляхом популяризації / ідеалізації відповідних героїв / персонажів. Так, у педагогіці створюється комплекс заборон-обмежень на вияви девіантних щодо пануючої гендерної групи контентів свідомості та поведінки, в ідеологічній пропаганді певні актори можуть здійснювати спрямовану ідеалізацію/п'єдесталізацію відповідних гендерних статусів, приписуючи їм ту чи іншу значущість. Трансляція може відбуватися також на безсвідомому рівні

через раціони харчової поведінки, стилізацію одягу, організацію життєвих просторів та середовищ тощо.

Оскільки символи транслюють відповідні змісти через мову як прямо й безпосередньо, так і опосередковано, їх трансляція відбувається у вигляді символічних інтеракцій. Символічні інтеракції виступають у вигляді обміну символічними конструктами між різними суб'єктами, які реагують на ті чи інші дії одне одного певними віддзеркаленнями (mirroring). Прикладом символічної інтеракції може виступати (щодо ситуації,

типової для України) використання чоловіком вербальної агресії у вигляді інвективної лексики та відповідна реакція етичної фрустрації-обурення з боку жінки на таку девіантну поведінку (заборона на мат і висоромлення суб'єкта, який користується матерною лексикою). Чоловік у даному прикладі отримує негативне віддзеркалення з боку жінки як суб'єкта моральної цензури, який має щодо чоловіка морально-етичну владу, унормовану на рівні релігії та кореспондентної матеріалістської (фемінолатричної) моралі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондар Г.Г. Соціокультурні засади концептуалізації гендерної нерівності в українському суспільстві [Текст]: Дис. ... канд. соціол. наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології / Г.Г. Бондар. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. – 266 с.
2. Кірдіна С.Г. Теорія інституційних матриць [Електронний ресурс] / С.Г. Кірдіна. – Режим доступу: http://znaimo.com.ua/Кірдіна_Світлана_Георгіївна.
3. Романенко Ю.В. Етнічні ідентичності в дзеркалі тілесності та практик харчування. Монографія / Ю.В. Романенко, І.О. Святненко, А.О. Поцелуйко, А.Ю.Ташченко, Ю.Ю. Медведєва. – К.: Вид-во ДУТ, 2015. – 437 с.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2016

REFERENCES:

1. Bondar H.H. Sotsiokul'turni zasady kontseptualizatsiyi hendernoyi nerivnosti v ukrayins'komu suspil'stvi (Social and cultural principles conceptualization of gender inequality in Ukrainian society) – Zaporizhzhya: Klasychnyy pryvatnyy universytet, 2012. – 266 p.
2. Kirdina S.H. Teoriya instytutsiynykh matryts' (The theory of institutional matrices). – Regime to access: http://znaimo.com.ua/Kirdina_Svitlana_Heorhiyivna.
3. Romanenko Yu.V. Etnichni identychnosti v dzerkali tilesnosti ta praktyk kharchuvannya. Monohrafiya (Ethnic identity in the mirror of physicality and nutrition practices. Monograph). – K.: Vyd-vo DUT, 2015. – 437 p.

Святненко Іван Олександрович - докторант
Класичний приватний університет
Адреса: 69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
E-mail: romanenko.jura@gmail.com

Svyatnenko Ivan Oleksandrovych – doctoral candidate
Classical private university
Address: 70-b, Zhukovs`kogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: romanenko.jura@gmail.com

ІСТОРІЯ

УДК 94(47)08+339.56:303.446.4 «1991–2015»

Зовнішня торгівля українських губерній Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.): сучасна вітчизняна історіографія

I.M. ЖИЛЕНКОВА

Інститут української філології та літературної творчості ім. А.Малишка Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, м. Київ,
E-mail: i.zhilenkova@ukr.net

Авторське резюме

Проаналізовано стан наукового вивчення питань зовнішньої торгівлі України кінця XIX – початку XX ст. сучасними вітчизняними історіографами. Основну увагу акцентовано на з'ясуванні їх ставлення до політики Російської імперії у відповідній сфері. Розкрито особливості сучасного бачення зазначеної проблематики в українській історичній науці доби незалежності. Наявну наукову літературу розподілено на тематичні групи; для аналізу виділено найбільш значні статейні, монографічні та дисертаційні дослідження, означено їх ключові змістові лінії та вказано на маловивчені проблеми. Визначено спільні та відмінні риси оцінок специфіки зовнішньої торгівлі вказаного періоду, впливу державної політики на рівень конкурентоздатності сільськогосподарської та промислової продукції на світовому ринку. Констатовано залежність позиції авторів від зміни політичного курсу на початку 1990-х рр., їх намагання ретельно опрацьовувати праці попередників, а також визначатися із контрверсійними питаннями, на основі застосування нової методологічної бази, які потребують відповіді у ході дослідження цієї економічної проблеми. Виявлено, систематизовано та охарактеризовано основні групи історіографічних джерел з історії зовнішньої торгівлі України зазначеної доби. Виділено комплекс недостатньо досліджених та дискусійних аспектів проблеми, що потребують системного вивчення.

Ключові слова: зовнішня торгівля, протекціонізм, фритредерство, експорт, митна політика, світовий ринок, історіографія.

Foreign trade Ukrainian provinces of the Russian empire (late 19th – early 20th cent.): modern national historiography

I.M. ZHILENKOVA

Andriy Malyshko Institute of Ukrainian philology and literary creativity of the National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine, E-mail: i.zhilenkova@ukr.net

Abstract

The state of scientific study of questions about foreign trade of the Ukraine of the late XIX century – early XX century by modern national historiographers analyzed. The main attention paid to finding out of their attitude towards the policy of the Russian Empire in the relevant sphere. Modern vision of noted problem found out in Ukrainian historical science of time of independence. The available scientific literature divided into thematic groups. Common and distinctive features of the estimations of foreign trade specificity of the mentioned period are determined, the influence of public policy to raise competitive capacity of the products in foreign markets. The dependence of authors' position on their change of political course is established. Scientists are studying the works of predecessors and trying to answer the controversial issues about this economic problem. There systematized and described major groups' historiographical sources on the history of foreign trade of the Ukraine issue is the period. Shown the negative influence of ideological and political dogmas and prejudices on the development objective knowledge of the problem.

Key words: foreign trade, protectionism, free trade, export, customs policy, world market, historiography.

Постановка проблеми. Досягнення одного із ключових завдань будь-якого наукового дослідження – продукування нових ідей та пошук шляхів розв'язання проблеми – має, серед іншого, ґрунтуватися на новітніх теоретико-методологічних підходах. Це має особливе значення для історичної науки. Відтак актуальним завданням є дотримання цих першооснов у ході аналізу сучасних оцінок проблем зовніш-

ньої торгівлі України кінця XIX – початку XX ст.

Мета дослідження – проаналізувати стан розробки теми в сучасній вітчизняній історіографії, визначити основні етапи та особливості наукового вивчення зовнішньої торгівлі України кінця XIX – початку XX ст., окреслити коло невивчених та малодосліджених проблем.

Виклад основного матеріалу. В умовах лі-

© I.M. Жиленкова, 2016

бералізації суспільно-політичного життя в Радянському Союзі наприкінці 1980-х рр. та подальших подій, пов'язаних із здобуттям Україною незалежності, в розвитку вітчизняної історичної науки також розпочався якісно новий етап.

Його характерними рисами стали: значне розширення та урізноманітнення джерельної бази (перш за все, повноцінного використання спогадів вищих державних чиновників та офіційної діловодної і відомчої документації), якісне оновлення термінологічного інструментарію та методологічних підходів. У цьому контексті теоретичною основою для вивчення проблем історії України XIX – початку XX ст. слугують сучасні загальні і конкретно-проблемні фундаментальні праці (в тому числі й історико-економічного) характеру Я.В. Верменич, Я.Й. Грицака, Б.Д. Лановика, І.І. Колесник, В.В. Крутікова, В.М. Литвина, О.П. Реєнта, В.Г. Сарбея, С.І. Світленка, О.Б. Шляхова та багато ін. У вказаних працях під абсолютною іншим кутом зору розглядаються не лише в цілому проблеми історії України, а й окремі питання аграрного та промислового розвитку, значення економіки українських губерній для експортно-імпоротної діяльності Російської імперії.

Варто зауважити, що активізація дослідницького інтересу до досліджуваної нами проблеми, що спостерігалася як в українській, так і в російській історіографії наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. була пов'язана не лише виключно з тогочасними суспільно-політичними процесами, а й відповідала якісно новим економічним тенденціям: ліквідації державної монополії зовнішньої торгівлі, підвищенню ролі митної політики як складової частини загальної економічної політики країни та інституціоналізації експортно-імпоротної діяльності. Все це слугувало додатковим чинником появи численних праць з історії фінансів, торгівлі, митно-тарифного регулювання.

Саме у період незалежності України вектор наукових інтересів вітчизняних дослідників, які займалися окремими аспектами досліджуваної нами теми, кардинально змінився із вивчення ідеологічно заангажованої робітничо-селянської тематики (класової боротьби та соціальної експлуатації, кризового шляху розвитку буржуазно-капіталістичного способу виробництва та ін.) на об'єктивний аналіз господарсько-економічних відносин. Помітним проявом домінування таких змін стала поява численних (важливих для нас у концептуальному відношенні) робіт з історії:

– взаємовідносин владних інституцій та купецько-підприємницької верстви Києва (І. Гуржій [1]);

– формування і діяльності купецтва в українських губерніях, його соціально-правового

статусу та професійної організації (О. Донік [2]);

– індустріального розвитку України та пов'язаного з ним процесу формування торгово-промислової буржуазії, форм державного втручання в економіку та безпосередньо торгівлю (Т. Лазанська [3–4]);

– української селянської кооперації, її експортних операцій (В. Марочко [5], І. Фареній [6]);

– матеріального добробуту та життєвого рівня населення (В. Молчанов [7]);

– податкової політики Російської імперії в Україні у дореформений період та значення частки прибутків від торгової діяльності в структурі загальних надходжень до бюджету (В. Орлик [8]);

– становлення та розвитку приватної підприємницької діяльності банкірів Одеси, їх внеску у соціально-економічний розвиток краю, розбудову кредитно-банківської системи Російської імперії, а також динаміку зовнішньої торгівлі Півдня України (В. Шевченко [9]) та ін.

Позитивно оцінюючи кількісне зростання подібних досліджень, зауважимо, що пріоритетність у науковій зацікавленості сучасних істориків спостерігається по відношенню до проблем аграрної історії, особливо таких безумовно актуальних аспектів, як поміщицькі господарства і їх роль у загальному сільсько-господарському розвитку України (Н. Темірова [10]), соціальне становище селянства і його внутрішня структуризація (О. Приймак [11], Ю. Присяжнюк [12]) тощо. Разом з тим, у роботах цього напрямку ми знаходимо відомості про обсяги української хлібної торгівлі та динаміку цін на зернову продукцію у XIX ст. (О. Гордуновський [13–14]), торгівлі економічні зв'язки між окремими регіонами та загалом по відношенню до експортно-імпортних відносин Російської імперії (А. Філінюк, Т. Ігнат'єва [15]) і т.д.

У першій половині 1990-х рр. з'явився ряд статейних та монографічних робіт відомого українського вченого, члена Нью-Йоркської академії наук Б.А. Кругляка (1994–1996), який починав працювати над відповідною тематикою ще у радянський період. Його дослідницький інтерес був пов'язаний з різноманітними проблемами економічної історії: джерелами з історії розвитку внутрішньої торгівлі на Україні в 60–90-х рр. XIX ст.; ярмарковою та базарною торгівлею на Україні; промисловими монополіями; внутрішньою торгівлею на початку XX ст.; дослідженням економічних передумов першої російської революції; роллю та місцем кооперації у торгівлі; монополіями об'єднаннями в легкій і харчовій промисловості, товарними біржами та ін. [16–17]. Логічним завершенням багаторічної

науково-пошукової роботи вченого стало видання у 1992 р. монографії (а в наступному 1993 р. і захист докторської дисертації) під назвою «Внутрішня торгівля Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. (на матеріалах України)», в якій комплексно розкрито місце і роль вказаної галузі економіки, визначено основні тенденції її розвитку на українському ринку, участь монополістичного капіталу, кооперативів та земств у торгівлі [18]. Незважаючи на те, що Б. Кругляка цікавила, перш за все, внутрішня торгівля, він неодноразово у своїх працях звертався до з'ясування взаємовідносин її суб'єктів із підприємницькими колами, діяльність яких була орієнтована на експорт.

Опосередковане відношення до нашої проблематики має і монографія І. Шандри «З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії: створення та діяльність (1874–1918 рр.)» (2011 р.). Описуючи економічні й правові передумови створення асоціації гірничопромисловців, організаційні рішення перших з'їздів та керівні органи цього об'єднання підприємців, дослідниця окремо охарактеризувала його вплив на формування державної митної політики по відношенню до металургійної продукції, імпорту кам'яного вугілля через чорноморські та азовські порти [19].

По суті, з нових методологічних позицій розкрита така недосліджена тема як взаємозалежність між процесами самоорганізації великого бізнесу в Російській імперії та поширенням серед чиновницьких кіл думок про необхідність проведення протекціоністських заходів.

З'ясуванню значення розбудови залізничного транспорту в Південній Україні для поширення зернового експорту у другій половині XIX ст. присвячено окремі статті А. Шевченка [20]. Автор послідовно проаналізував зміни в урядовій політиці щодо цього та розкрив динаміку хлібного вантажопотоку до азовсько-чорноморських портів. «В 1860–1890-ті рр. зростання зернового експорту, – справедливо підсумовував дослідник, – було неможливим без створеної мережі залізниць у Степовій Україні. Залізничний та водний транспорт сприяв розвитку капіталістичного ринкового господарства на півдні України й створив усі необхідні умови для швидкого вивозу зерна до морських портів, а звідти – на світовий ринок» [20, с. 185].

Питання ролі азовсько-чорноморських портів у зовнішній торгівлі Російської імперії розкрито в студії С. Джулая [21]. Характерно, що, говорячи про причини росту українського експорту у другій половині XIX ст., автор поверхово називає лише вдале географічне положення та наявність багатих земельних ресурсів, обходячи увагою кон'юнктуру світового ринку, політику російського уряду, підприємницьку ініціативу, роль громадських та земських уста-

нов, розвиток транспортної інфраструктури та ін.

Оглядовий аналіз обсягів вивозу із Наддніпрянської України продукції сільськогосподарського та промислового походження подано у розвідках І. Довжука [22] та М. Москалюка [23]. Вказуючи на якісні зміни в пореформений період, історики виділяли: розширення географії зовнішньої торгівлі, збільшення асортименту товарів, зростання обсягів товарообороту, появу прогресивних форм товарообміну тощо. «Важливого значення почали набувати товарні біржі. Створене Південно-Західне відділення Російської експортної палати сприяло розвитку експорту як практичною діяльністю, так і просвітницькою шляхом надання консультацій, інших послуг, пропагандою знань стосовно правил міжнародної торгівлі. З України йшло за кордон багато сільськогосподарської продукції й промислових виробів... Донбас з 90-х років став постачальником мінерального палива для ряду країн Європи», вказував І. Довжук [22, с. 152].

На об'ємному джерельному матеріалі та новітніх методологічних підходах побудовані історико-економічні дослідження сучасних вчених О. Реєнта та В. Сердюка [24–25]. У комплексі їх наукових студій окремо варто виділити монографію 2011 р. «Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.)», де на основі широкого кола архівних матеріалів, періодичних видань та фахової літератури розкрито особливості розвитку сільського господарства України та його інтеграції в світовий продовольчий ринок у другій половині XIX – на початку XX ст. Серед іншого, авторами проаналізовано структуру землеробства і тваринництва у пореформену добу, визначено обсяги продовольчих ресурсів України і світу в тісному взаємозв'язку з потребами країн не лише Західної Європи (як це властиво більшості сучасних праць), а й Близького Сходу. У роботі також висвітлено здобутки українських господарств в експорті збіжжя та іншої аграрної продукції, з'ясовано причини, які гальмували розвиток експортної торгівлі й призводили до фінансових втрат вітчизняних виробників [24].

У цілому, варто погодитися із авторами про те, що «борошно з української пшениці за своїми властивостями мало високий рейтинг на світовому хлібному ринку», а ресурси тваринництва стихійно спрямовувалися в русло екстенсивного розвитку зернового землеробства з подальшим виснаженням ґрунтів. Разом з тим, правильно відзначено, що «організація експортної хлібної торгівлі в Російській імперії характеризувалася протягом всього досліджуваного періоду стихійністю, низьким рівнем ефективності з елементами безладдя й хаосу на шляхах транспортування. За великим розрахунком, у ній не було нічого спільного з експор-

том зерна і продуктів його переробки з США» [24, с. 131, 268].

Порівнюючи вказану працю з іншими, дотичними тематично до досліджуваної нами проблематики, зауважимо, що її позитивною особливістю є комплексний характер – наявність порівняльної інформації, пов'язаної з рядом європейських країн та США; подача історичних відомостей у нерозривному взаємозв'язку з економічними даними.

Серед українських дисертаційних досліджень (а відповідно і численної статтейної продукції), присвячених зовнішній торгівлі, варто назвати праці П. Марциновського [26], О. Пилипенка [27], В. Степаненко [28]. Так, локальний «кримський» характер носить перша робота, в якій вчений охарактеризував кількісні показники активності зовнішньої та внутрішньої торгівлі з окремих видів товарів, відзначивши при цьому, що Україна у другій половині XIX – на початку XX ст. була тісно пов'язана із внутрішніми ринками Російської імперії, що в більшій мірі сприяло її промислового розвитку, ніж характер відносин з європейськими державами.

Деяко ширшу регіональну спеціалізацію мають численні статті та дисертація В. Степаненко – у полі зору дослідниці перебувало все Північне Причорномор'я. Проаналізувавши номенклатуру товарів експорту, історик вказала на значну своєрідність південного регіону України, який відбивав більш високий ступінь модернізації економіки, що входила до європейської частини Російської імперії. Досить цікавою є думка про те, що урядова політика митного протекціонізму кінця XIX – початку XX ст. не давала позитивного ефекту для чорноморських портів, а лідируюче становище німецьких компаній у зовнішньоторговельних операціях було особливо помітним у комерційних портах [28, с. 15–16].

Найбільш тематично близьким до заявленої нами проблематики серед сучасних укра-

їнських робіт є напрацювання О. Пилипенка (численні статті, монографія та докторська дисертація) [29–30]. Однак, варто підкреслити відмінності у хронологічних рамках і предметі дослідження та загалом конкретних наукових завданнях, які в даному випадку не були чітко пов'язані автором із інтересами промислово-аграрного капіталу, інтересами громадськості та ініціативами земських установ. О. Пилипенко оперував зворотністю поширеного в історіографії висновку про вплив індустріального розвитку на динаміку зовнішньої торгівлі України: «Капіталістичні реформи другої половини XIX – початку XX ст. дозволили українській буржуазії та іноземним інвесторам ефективно використати місцеві умови для трансформації суспільства.

Саме зростання темпів економічного розвитку дозволили українським виробникам збільшити обсяги та номенклатуру експортованої продукції. Зовнішньоекономічна політика Росії, з одного боку, сприяла розвитку української видобувної промисловості та експорту сільськогосподарської продукції і сировини, а з іншого, неналежна організація торгівлі царським урядом гальмувала її розвиток» [27, с. 30–31]. Загалом О. Пилипенко комплексно реконструював процес розвитку зовнішньоекономічних зв'язків українських губерній у складі Російської імперії, простеживши вплив на нього ряду внутрішніх і зовнішніх політичних, економічних, соціальних та етносоціальних факторів.

Висновки. Таким чином, отримавши можливість вільного від ідеологічних обмежень розвитку, українська історична наука з початку 1990-х рр. еволюціонувала у напрямку від загальної переоцінки окремих питань соціально-економічного розвитку України у складі Російської імперії до «аспектного» вивчення її зовнішньої політики, проявами якого стала поява численних досліджень регіонального та комплексного характеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гуржій І.О. Влада й основні організаційні заходи в галузі торгівлі та підприємництва м. Києва XIX ст. / І.О. Гуржій // Проблеми історії України XIX – XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Випуск XVI. – С. 38–51.
2. Донік О.М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / НАН України. Інститут історії України / О.М. Донік. – К.: Інститут історії України, 2008. – 271 с.
3. Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Тамара Іванівна Лазанська. – К.: Ін-т історії НАН України, 1999. – 282 с.
4. Лазанська Т.І. Торгові дома України на рубежі двох століть (1892–1914) / Т.І. Лазанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / Ред. кол.: О.П. Реєнт (гол. редкол.). НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2001. – Випуск II. – С. 24–42.
5. Марочко В.І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В.І. Марочко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 217 с.
6. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття: монографія / І.А. Фареній; Ін-т історії НАН України. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. – 432 с.
7. Молчанов В.Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900–1914 рр.) / В.Б. Молчанов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 318 с.
8. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія / Орлик В.М. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.

9. Шевченко В.В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.) / В.В. Шевченко. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2010. – 266 с.
10. Темірова Н.Р. Поміщики в Україні в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Надія Романівна Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 319 с.
11. Приймак О.М. Селянство Південної України: соціальна історія кінця XIX – початку XX ст. / О.М. Приймак. – Запоріжжя: Запорізь. нац. ун-т, 2012. – 458 с.
12. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Ю.П. Присяжнюк. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2007. – 640 с.
13. Гордуновський О.М. Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у XIX ст.: монографія / О.М. Гордуновський. – Черкаси: БРАМА-Україна, 2010. – 320 с.
14. Гордуновський О.М. Український хліб і його реалізація в XVIII – на початку XX ст. (Нариси з історії та економіки): монографія / О.М. Гордуновський, О.І. Гуржій, О.П. Реєнт. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. – 224 с.
15. Філінюк А.Г., Ігнат'єва Т.В. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX століття) / А.Г. Філінюк, Т.В. Ігнат'єва. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 316 с.
16. Кругляк Б.А. Товарні біржі в Російській імперії / Б.А. Кругляк // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 58–64.
17. Кругляк Б.А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.) / Б.А. Кругляк // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 72–81.
18. Кругляк Б.А. Внутренняя торговля в России в конце XIX – начале XX века (На материалах Украины) / Б.А. Кругляк. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 1992. – 191 с.
19. Шандра І.О. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії: створення та діяльність (1874–1918 рр.) / І.О. Шандра. – Луганськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2011. – 300 с.
20. Шевченко А.М. Розбудова залізничного транспорту в Південній Україні та його роль у поширенні зернового експорту в II половині XIX ст. / А.М. Шевченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Збірник наукових праць / НАН України, Інститут історії України; О.П. Реєнт (голова ред. кол.). – К., 2006. – Вип. 11. – С. 179–186.
21. Джулай С.Н. Азово-Чорноморские порты во внешней торговле Российской империи 70–90-е гг. XIX столетия / С.Н. Джулай // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 11. – С. 49–51.
22. Довжук І.В. Зовнішня торгівля Підросійської України у післяреформений період / І.В. Довжук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. XI. – С. 142–153.
23. Москалюк М. Українська зовнішня торгівля в другій половині XIX – на початку XX ст. / М. Москалюк // Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал. – 2007. – № 6. – С. 70–76.
24. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк / НАН України. Інститут історії України. – К.: Ін-т історії України, 2011. – 365 с.
25. Реєнт О.П. Хлібні ресурси України в добу капіталістичного розвитку (1861–1914 рр.) / О.П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – № 17. – С. 6–40.
26. Марциновский П.Н. Крым в международной торговле (1856–1914 гг.): дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук: 07.00.01 / П.Н. Марциновский. – Симферополь, 1997. – 192 с.
27. Пилипенко О.Є. Українські землі в системі зовнішніх торговельно-економічних зв'язків Російської імперії у 1861–1914 рр.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук.: 07.00.01 / О.Є. Пилипенко. – К., 2010. – 36 с.
28. Степаненко В.В. Північне Причорномор'я у системі зовнішньоторговельних зв'язків Російської імперії (90-і рр. XIX ст. – 1914 р.): автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Степаненко. – Миколаїв, 2006. – 20 с.
29. Пилипенко О.Є. Зовнішньоекономічні зв'язки українських земель у складі Російської імперії (1861–1914 рр.): Монографія / О.Є. Пилипенко. – К.: АМУ, 2008. – 280 с.
30. Пилипенко О.Є. Індустріальні регіони України у зовнішній торгівлі Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. / О.Є. Пилипенко // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2014. – Т. 20. – № 6. – С. 56–67.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2016

REFERENCES:

1. Hurzhii, I.O., 2009. Vlada i osnovni orhanizatsiini zakhody v haluzi torhivli ta pidpriemnytstva m. Kyieva XIX st. (The government and basic organizational activities in the field of trade and business Kyiv of the XIXth cent). Problemy istorii Ukrainy XIX – XX st., no. XVI, 38–51. Kyiv (in Ukrainian).
2. Donik, O.M., 2008. Kupetstvo Ukrainy v imperskomu prostori (XIX st.) (The merchants Ukraine in the imperial space (XIXth century)). Kyiv (in Ukrainian).
3. Lazanska, T.I., 1999. Istoriia pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovo-promyslovoi statystyky XIX st.) (The history of business in Ukraine (based on commercial and industrial statistics nineteenth century)). Kyiv (in Ukrainian).
4. Lazanska, T.I., 2001. Torhovi domy Ukrainy na rubezhi dvokh stolit (1892–1914) (Trading houses Ukraine at the turn of the century (1892–1914)). Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st., no II, 24–42. Kyiv (in Ukrainian).

5. Marochko, V.I., 1995. Ukrainska selianska kooperatsiia: Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.) (Ukrainian peasant cooperatives: Historical and theoretical aspect (1861–1929 years)). Kyiv (in Ukrainian).
6. Farenii, I.A., 2008. Kooperatyvnyi rukh u Naddnyprianskii Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia: monohrafiia (The cooperative movement in Dnieper Ukraine in the second half of XIX – early XX century: Monograph). Cherkasy (in Ukrainian).
7. Molchanov, V.B., 2005. Zhyttievyi riven miskoho naselennia Pravoberezhnoi Ukrainy (1900–1914 rr.) (The living standards of the urban population of Right-Bank Ukraine (1900–1914 years)). Kyiv (in Ukrainian).
8. Orlyk, V.M., 2007. Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformenyi period: Monohrafiia (Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period: Monograph). Kirovohrad (in Ukrainian).
9. Shevchenko, V.V., 2010. Pryvatne bankirskie pidpriemnytstvo v Odesi (XIX – pochatok XX st.) (Private Banking business in Odessa (XIX – early XX century)). Kyiv (in Ukrainian).
10. Temirova, N.R., 2004. Pomishchyky v Ukraini v 1861–1917 rr.: sotsialno-ekonomichna evoliutsiia (Landlords in Ukraine in 1861–1917 years: the socio-economic evolution). Donetsk (in Ukrainian).
11. Pryimak, O.M., 2012. Selianstvo Pivdennoi Ukrainy: sotsialna istoriia kintsia XIX – pochatku XX st. (The peasants of Southern Ukraine: the social history of the late XIX – early XX century). Zaporizhzhia (in Ukrainian).
12. Prysiazhniuk, Iu.P., 2007. Ukrainske selianstvo Naddnyprianskoi Ukrainy: sotsiamentalna istoriia druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. (Ukrainian peasants Dnieper Ukraine: socio-mental history of the late XIXth – early XXth century). Cherkasy (in Ukrainian).
13. Hordunovskiy, O.M., 2010. Orhanizatsiia, rozvytok ta napriamky khlibnoi torhivli v Ukraini u XIX st.: monohrafiia (Organization development and direction of the grain trade in Ukraine in the XIXth century: monograph). Cherkasy (in Ukrainian).
14. Hordunovskiy, O.M., Hurzhii, O.I., Reient, O.P., 2013. Ukrainskyi khlib i yoho realizatsiia v XVIII – na pochatku XX st. (Narysy z istorii ta ekonomiky): monohrafiia (Ukrainian bread and its implementation in the XVIII – early XX century. (Essays on History and Economics): monograph). Kyiv (in Ukrainian).
15. Filiniuk, A.H., Ihnatieva, T.V., 2006. Torhovelno-ekonomichni zv'iazky Pravoberezhnoi Ukrainy v umovakh inkorporatsii ta heopolityky Rosiiskoi imperii (kinets XVIII – 50-ti roky XIX stolittia) (Trade and economic relations of the Right-Bank Ukraine in terms of geopolitics and the incorporation of the Russian Empire (the end of XVIII – 50 years of XIX century)). Kam'ianets-Podilskyi (in Ukrainian).
16. Kruhliak, B.A., 1992. Tovarni birzhi v Rosiiskii imperii (Commodity exchanges in Russian Empire). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, no 2, 58–64. (in Ukrainian).
17. Kruhliak, B.A., 1994. Torhovelna burzhuaziia v Ukraini (60-ti roky XIX st. – 1914 r.) (Trading bourgeoisie Ukraine (60 years of the XIXth century – 1914)). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, no 6, 72–81. (in Ukrainian).
18. Kruglyak, B.A., 1992. Vnutrennyaya torgovlya v Rossii v konce XIX – nachale XX veka (Na materialah Ukrainy) (Domestic trade in Russia in the late XIX – early XX century (on materials Ukraine)). Samara (in Russian).
19. Shandra, I.O., 2011. Z'izdy hirnychopromyslovtsiv Pivdnia Rosii: stvorennia ta diialnist (1874–1918 rr.) (Congresses Miners Southern Russia: formation and activity (1874–1918 years)). Luhansk (in Ukrainian).
20. Shevchenko, A.M., 2006. Rozbudova zaliznychnoho transportu v Pivdenii Ukraini ta yoho rol u poshyrenni zernovoho eksportu v II polovyni XIX st. (Development of Railway Transport in South Ukraine and its role in distributing grain exports in the second half of the XIXth century). Problemy istorii Ukrainy XIX - pochatku XX st.: Zbirnyk naukovykh prats, no 11, 179–186. Kyiv (in Ukrainian).
21. Dzhulaj, S.N., 1999. Azovo-CHernomorskie porty vo vneshnej torgovli Rossijskoj imperii 70–90-e gg. XIX stoletiya (Azov-Black Sea ports in the foreign trade of the Russian Empire 70–90 years of XIX century). Kul'tura narodov Prichernomor'ya, no 11, 49–51 (in Russian).
22. Dovzhuk, I.V., 2006. Zovnishnia torhivlia Pidrosiiskoi Ukrainy u pisliareformenyi period (Foreign trade in the Russian Ukraine in the post-reform period). Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st., XI, 142–153. Kyiv (in Ukrainian).
23. Moskaliuk, M., 2007. Ukrainska zovnishnia torhivlia v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. (Ukrainian foreign trade in the second half of XIX – early XX century). Pam'iat stolit: Istorychni naukovyi ta literaturnyi zhurnal, no 6, 70–76 (in Ukrainian).
24. Reient, O.P., Serdiuk, O.V., 2011. Silske gospodarstvo Ukrainy i svitovyi prodovolchyi rynek (1861–1914 rr.) (Agriculture Ukraine and world food market (1861–1914 years)). Kyiv (in Ukrainian).
25. Reient, O.P., 2010. Khlibni resursy Ukrainy v dobu kapitalistychnoho rozvytku (1861–1914 rr.) (Bread resources of Ukraine in the period of capitalist development (1861–1914 years)). Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st., no 17, 6–40. Kyiv (in Ukrainian).
26. Marcinovskij, P.N., 1997. Krym v mezhdunarodnoj torgovli (1865–1914 gg.): dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. ist. nauk (Crimea in international trade (1865–1914 years: dissertation ... PhD of Historical Sciences: 07.00.01). Simferopol' (in Russian).
27. Pylypenko, O.le., 2010. Ukrainski zemli v systemi zovnishnikh torhovelno-ekonomichnykh zv'iazkiv Rosiiskoi imperii u 1861–1914 rr.: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk (Ukrainian lands in system of the foreign trade connections of Russian empire (1861–1914): authosynopsis dissertation ... PhD of Historical Sciences: 07.00.01). Kyiv (in Ukrainian).
28. Stepanenko, V.V., 2006. Pivnichne Prychornomor'ia u systemi zovnishnotorhovelnykh zv'iazkiv Rosiiskoi imperii (90-i rr. XIX st. – 1914 r.): avtoref. ... kand. ist. nauk (Northern Black Sea Coast in system of the foreign trade connections of Russian empire (90th. XIX century – 1914): authosynopsis dissertation ... PhD of Historical Sciences: 07.00.01). Mykolaiv (in Ukrainian).
29. Pylypenko, O.le., 2008. Zovnishnoekonomichni zv'iazky ukrainskykh zemel u skladi Rosiiskoi imperii

(1861–1914 rr.): Monohrafiia (Foreign economic relations Ukrainian lands in the Russian Empire (1861–1914 years) Monograph). Kyiv (in Ukrainian).
30. Pylypenko, O.Ie., 2014. Industrialni rehiony Ukrainy u zovnishnii torhivli Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. (Industrial regions of Ukraine in foreing trade of Russian empire in the end of XIX – beginning of XX century). Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii, Vol. 20, 6, 56–67 (in Ukrainian).

Жиленкова Ірина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент
Інститут української філології та літературної творчості ім. А.Малишка Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова
Адреса: 01054, м. Київ, вул. Тургенєвська 8/14
E-mail: i.zhilenkova@ukr.net

Zhilenkova Iryna Mykolayivna – PhD in history, associate professor
Andriy Malyshko Institute of Ukrainian philology and literary creativity of the National pedagogical Dragomanov university
Address: 8/14, Turgenivska Str., Kyiv, 01054, Ukraine
E-mail: i.zhilenkova@ukr.net

УДК 94(477.8) «1964/1991»

Легка та харчова індустрія, місцева промисловість західного регіону УРСР в часи «розвинутого соціалістичного суспільства»

О.М. МАЛЯРЧУК

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ,
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

Авторське резюме

Економіка Української РСР і західного регіону за більшістю показників продовжувала розвиватися на власній основі, розв'язуючи чергові суспільно-політичні та соціально-економічні завдання. У 60 – 80-х роках ХХ ст. поєднувалися два типи відтворення: екстенсивних джерел зростання (експлуатація нових природних багатств, трудових ресурсів) та інтенсивних, що вдосконалювало структуру виробництва і систему управління. Західний регіон республіки розвивався прискореними темпами, зростали машинобудування та приладобудування, нафтогазовидобувна і хімічна промисловість, а також легка та харчова індустрія, місцева промисловість. Проте низький рівень їх якості, недосконалість технологій знижували позитивний вплив цих галузей на економічну ефективність. Крім того, постали й інші проблеми, внаслідок чого виявилися невиконаними завдання з розвитку економіки, заплановані третьою Програмою КПРС. Незважаючи на деяке збільшення масштабів промислового зростання, темпи його знижувалися. У промислово розвинених країнах світу почалася масштабна структурна перебудова економіки щодо ресурсозбереження, впровадження новітніх технологій. У СРСР науково-технічний прогрес загальмувався. Необхідно зазначити, що спроби змінити ситуацію на краще робили неодноразово, але вони знаходилися не стільки в економічній та науковій сфері, скільки у політичній.

Криза в промисловості і сільськогосподарському виробництві СРСР у другій половині 1980-х років виходила за рамки суто виробничих проблем, набувала соціально-економічного характеру й ставала загрозливою щодо забезпечення країни необхідними товарами і продовольством, створювала соціальну напруженість. Наприкінці 80-х років ХХ ст. знизилось споживання продуктів харчування на душу населення, зріс дефіцит на промтовари. Майже припинялася інвестиційна діяльність села. Працівники села почали масово втрачати стабільні місця роботи й надійні джерела прибутку. Скорочення обсягів виробництва сільгосппродукції призводило до простоювання потужностей підприємств харчової і легкої галузі, зниження зайнятості. Негативне ставлення до трансформаційних процесів у селі демонстрували керівники господарств і державні службовці, побоюючись втратити владу над селянами. Як наслідок – в умовах невпинного погіршення економічних показників набувало поширення порушення трудової дисципліни, розкрадання суспільного майна.

Ключові слова: західний регіон, легка, харчова індустрія, місцева промисловість, соціалістична економіка.

Consumer goods and food industry, local industry of the western region of USSR in the times of «developed socialist society»

O.M. MALYARCHUK

Ivano-Frankivsk National technical university of oil and gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

Abstract

The economy of the Ukrainian SSR and the western region, according to most indicators, continued to develop on its own basis, solving ordinary socio-political and socio-economic challenges. In 1960-1980s of the twentieth century the two types of reproduction were combined: extensive sources of growth (exploitation of new natural and labour resources), and intensive ones which improved production structure and management system. Western region of the republic developed rapidly, engineering and instrumentation grew, as well as oil and gas and chemical industries, together with consumer goods and food industry, local industry. However, low quality, inadequate technologies reduced the positive impact of these industries on economic efficiency. In addition, other problems arose. As a result tasks of economic development planned by the third Programme of the Communist Party of the Soviet Union turned out to be unfulfilled. Despite a slight increase in industrial growth its rate declined. A large-scale restructuring of the economy on resource conservation, introduction of new technologies began in industrialized countries. Scientific progress in the USSR stalled. It should be noted that attempts to improve the situation were done over and over, but they were not in the economic and scientific spheres but in the political one.

The crisis in industry and agriculture of the USSR in the second half of 1980s went far beyond purely production problems, took on socio-economic character and became threatening as for the provision of the country with necessary goods and food, creating social tension. In the late 1980s food consumption per capita decreased, and deficit in manufactured goods increased. Investing activities of villages almost stopped. Employees from the village began to massively lose stable jobs and reliable source of income. The decline in agricultural production led to idle capacity of the food and consumer goods industry, decline in employment. Executives and government officials, fearful of losing power over the peasants showed negative attitude to transformations in village households. Violation of labor discipline and theft of public property became widely spread due to a relentless deterioration of economic indicators.

Keywords: Western region, consumer goods, food industry, local industry, socialist economy.

Постановка проблеми. На відміну від старих промислових центрів Української РСР, де основні фонди потребували докорінної модернізації, західний регіон республіки постачався у другій половині ХХ століття найновішим на той час устаткуванням (експортним і вітчизняним) та машинами. Однак консерватизм, опір бюрократичного апарату був на заваді економічних реформ. Інтереси партійної номенклатури, з одного боку, і суспільства та підприємств з другого, все більше розходилися, що й призвело до глибокої економічної кризи у другій половині 1980-х років у постачанні населення товарами масового вжитку. Серед причин, що зумовили такий стан справ, – виснаження природних ресурсів західного регіону УРСР. Але не це було вирішальним. На з'їздах КПРС зазначали, що вчасно не дано політичної оцінки зміні економічної ситуації і переведенню економіки на інтенсивні методи розвитку й активне використання досягнень науково-технічного прогресу. Його найважливіші напрями – електронізація машин та устаткування, освоєння передових технологій, автоматизація і механізація виробництва тощо. За умов інтенсифікації виробництва першорядне значення мало поліпшення використання виробничих потужностей, підвищення коефіцієнта змінності роботи, раціональне використання машин і устаткування.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняними науковцями доволі широко розкрито картину соціально-економічних процесів, що

проходили в Українській РСР і, зокрема, в західноукраїнському регіоні у другій половині ХХ ст. Це наукові праці В. Барана [1], С. Давидович [2], В. Даниленка [3], О. Крайника [4], О. Малярчука [5], Р. Чигура [6] та інших. До наукового обігу залучено значний обсяг матеріалу з архівних джерел, що зберігався у закритих фондах. Проте ці дослідження неможна вважати достатніми і вичерпними. Ціла низка проблем залишилася поза увагою науковців і потребує дослідження.

Мета дослідження – висвітлити процес становлення легкої і харчової промисловості західного регіону Української РСР, досягнення і упущення. Об'єкт дослідження – соціально-економічна політика партійно-радянської влади, предмет – особливості її реалізації в умовах західного регіону Української РСР.

Виклад основного матеріалу. На всіх етапах соціалістичного будівництва партійно-радянська влада звертала увагу на розвиток галузей групи «Б», які виробляли предмети і продукти народного споживання. До цієї групи, в основному, входили легка й харчова комплексні галузі промисловості. У промисловому виробництві УРСР на їх частку припадало 30,1 % валової продукції й 34,8 % всієї кількості промислових підприємств, що перебували на самостійному балансі [7, с. 73, 78].

Легка промисловість за масштабами виробництва продукції посідала четверте місце серед галузей промисловості УРСР. До її складу вхо-

діло 25 підгалузей і виробництв, у яких нараховувалося 1246 виробничих і науково-виробничих об'єднань, комбінатів і підприємств, або 16,2 % їх загальної кількості в промисловості. Усі підгалузі і виробництва групувалися в три великі галузі легкої індустрії – текстильну, швейну і взуттєво-шкіряну [8, с. 151].

У західних областях УРСР у перші повоєнні роки було організовано три швейні, дві трикотажні, одну текстильно-галантерейну, 11 шкіряно-взуттєвих фабрик. Розвиток вітчизняного машинобудування дозволив оснастити галузі легкої і харчової промисловості новим устаткуванням. Підприємства інтенсивно обладнувалися універсальними і спеціальними машинами. У трикотажній промисловості виробниче устаткування панчішно-шкарпеткових підприємств поповнювалось автоматами, а устаткування трикотажно-білизняних фабрик – новими машинами «Інтерлок» і трикотажно-в'язальними «вертілками». У шкіряному виробництві розпочалася робота із замінення непрохідних машин на прохідні, спроможні за одним ходом обробляти усю площину шкіри [9, с. 30].

Три шкіряні заводи (Львівський, Станіславський та Болехівський) були реконструйовані і значно розширені. Усе виробництво взуття зосереджено на підприємствах республіканського виробничого об'єднання «Укрвзуттяпром». Поглиблена спеціалізація відбувалася, в основному, за такими напрямками: виготовлення на потоці взуття одного виду, з одного матеріалу, однаковим методом кріплення; спеціалізація підприємств на виготовленні взуття за призначенням – спортивного, кімнатного, робочого, дитячого, з верхом із текстильних матеріалів, хромової чи штучної шкіри.

Технічна реконструкція підприємств підвищила рівень механізації виробничих процесів. Так, у шкіряній промисловості механізовано усі операції з вимочування, дублення і оброблення сировини; у взуттєвій – з оброблення деталей, обтягування, затягування; в шерстяній – підготовчі процеси, прядіння, ткання. Рівень механізації швейної промисловості досяг у середньому – 30–40 %. У швейному виробництві виділялися Львівська швейна фабрика № 2 і Чернівецька швейна фабрика № 1. Водночас удосконалювалися виробничі процеси. Усе це сприяло подальшому зростанню виробництва.

Значного рівня спеціалізація і концентрація досягла в швейній і трикотажній промисловості республіки. У швейній підгалузі більшість із 40 чинних виробничих об'єднань організовано за принципом технологічної спільності з урахуванням територіальної близькості об'єднаних підприємств. Усі швейні об'єднання предметно спеціалізувалися: Вінницьке ім. В.Володарського й Чернівецьке «Трембіта» – костюми; Горлівське, Дніпропетровське «Дніпро», Львівське «Веселка» і Харківське «Харків» – жіночі сукні; Київське «Каштан» і Краматорське – чоловічі сорочки й білизна. Виробництво робочого

і спеціального одягу зосереджено на республіканському ВО «Укрпромспецодяг». Наприкінці 1980 р. із 111 підприємств, підпорядкованих республіканському ВО «Укршвейпром», 107 були предметно спеціалізовані [10, с. 170].

Протягом восьмої – десятої п'ятирічок у легкій промисловості УРСР побудовано 66 нових підприємств. У 1961 р. завершено будівництво і введено в дію першу, а в 1964 р. – другу чергу гіганта текстильної промисловості республіки – Херсонського бавовняного комбінату, а в західному регіоні – Рівненського льнокомбінату потужністю 23 млн. погонних метрів лляних тканин на рік. Серед інших великих підприємств – Тернопільський бавовняний і Луцький шовковий комбінати, Нововолинська та Долинська бавовнопрядильні фабрики, Луцька фабрика меланжевих шовкових тканин, Рівненська фабрика нетканих матеріалів, трикотажні фабрики в Мукачеві, Чернівцях. Певних успіхів у досліджуваний період досягнуто у розвитку харчової промисловості УРСР. За кількістю підприємств (1436) вона посідала друге місце після машинобудування і металообробки. Це комплексне виробництво, до складу якого входили понад 20 великих підгалузей і 70 виробництв, що виробляли різноманітні продукти харчування. У структурі виробництва предметів споживання (група «Б») продукція галузі мала найбільшу питому вагу – 47,6 % [8, с. 189].

Протягом 1961–1985 рр. значно розширено і вдосконалено виробничо-технічну базу галузі. Тільки за 1966–1980 рр. харчова промисловість УРСР освоїла 2,9 млрд. крб. капіталовкладень, введено в дію 116 нових та реконструйовано 620 підприємств. Серед них – 11 нових цукрових заводів (зокрема – 5 нових потужністю по 6 тис. т переробки цукрових буряків за добу кожний) і 10 комплексно реконструйованих із значним збільшенням їх потужності [10, с. 172]. Свою продукцію випускали маслоекстраційні і консервні заводи, кондитерські і шоколадні фабрики, а також численні хлібозаводи, м'ясокомбінати, молокозаводи, сирзаводи та ін.

Продовжувалось нарощування виробничих потужностей цукрових заводів західних областей Української РСР. Стали до ладу великі м'ясокомбінати середньої потужності в обласних і промислових центрах. Водночас велось будівництво хлібозаводів і великих механізованих пекарень майже в усіх районних містечках і великих робітничих селищах. Харчова промисловість західних областей розвивалася повільнішими темпами. Це пояснювалося слабким розвитком її сировинної бази – сільського господарства. Все ж таки розгортання окремих підгалузей харчової промисловості (кондитерської, цукробурякової, маслосироварної, макаронної, плодоовочеконсервної) на початок 1970-х років відбувалося.

Великої уваги надавали розвитку місцевої промисловості. Організовувалися сотні державних підприємств районного підпорядкування. Значна частина продукції цих підприємств

припадала на харчову галузь. У процесі становлення підприємств місцевої промисловості впроваджувалися різні механізовані агрегати, автомати, холодильне устаткування. З інформації про хід виконання постанови ЦК КПУ і РМ УРСР № 241 «Про заходи по комплексному розвитку місцевої промисловості Української РСР на 1971–1975 рр.» від 4 червня 1971 р. дізнаємося, що у 1972 р. Івано-Франківське обласне управління місцевої промисловості здійснило низку заходів з удосконалення технологій. Розширено асортимент і поліпшено якість продукції на Тисменицькій деревообробній фабриці, Коломийському металозаводі, Івано-Франківському хімзаводі, Рожнятівській меблевій фабриці та інших підприємствах. Через незадовільне матеріально-технічне постачання, включення в план виробництва понад 10 млн. крб. безнатурного валу, 7 підприємств і в цілому управління місцевої промисловості не виконало річного плану реалізації на 4,5 млн. крб. Населенню «недодано»: оцинкованого посуду – 433 т, товарів побутової хімії на 175 тис. крб., іграшок – 615 тис. крб., скоб'яних виробів – 404 тис. крб і т. д. У минулому році на низці підприємств, що виготовляли продукцію народного споживання, проведена робота з нарощування потужностей. Побудовані і здані в експлуатацію: Наддвірнянський молокозавод, Косівський сирзавод, Коломийський хлібокомбінат, Івано-Франківський м'ясокомбінат, цех Отинянської меблевої фабрики і ялинкових прикрас Івано-Франківського хімзаводу, велося будівництво Калуського молокозаводу, цеху хромових товарів Івано-Франківської шкіряної фірми, холодильника Коломийського м'ясокомбінату, цеху ширвжитку та ракеток Болехівського лісокомбінату, меблевого цеху Кутського лісокомбінату та ряду інших об'єктів [11, арк. 17].

На початок 1970-х років реконструювалися Івано-Франківська трикотажна і Коломийська гардинна фабрики, Івано-Франківський міськмолокозавод та будувалися Івано-Франківський хлібокомбінат, Долинський харчкомбінат, понад 200 підприємств побутового обслуговування населення. Це давало можливість збільшити загальний обсяг виробництва товарів народного споживання, порівняно з минулою п'ятиріччю, більш як у 1,5 раза, обсяг реалізації побутових послуг населенню в 2 рази [11, арк. 20]. Питома вага товарів масового вжитку в загальному обсязі виробництва області у 1974 р. становила 33 %. По окремих галузях промисловості: лісовій і деревообробній – 45 %, легкій – 66 %, харчовій – 70 %, місцевій – 72,3 % [12, арк. 109]. На виконання постанови ЦК КПУ і РМ УРСР № 241 міськкоми і райкоми партії, міськрайвиконкоми, партійні організації, обласне управління місцевої промисловості провели роботу спрямовану на подальше розширення виробничих потужностей, асортименту і покращення якості продукції. За роки п'ятирічки на виробництві впроваджено 10 конвеєрних ліній,

встановлено понад 120 одиниць технологічного устаткування, освоєно 160 нових видів виробів. З метою подальшого вдосконалення управління виробництвом проведено укрупнення дрібних підприємств та цехів і на їх основі створено Коломийське металообробне та Долинське швейне об'єднання. Більшість заходів, накреслених постановою бюро обкому партії, були виконані. На Тисменицькій меблевій фабриці встановлено напівавтоматичну лінію для фанерування меблів, шліфувальні напівавтомати, на Рожнятівській меблевій фабриці – лаконаливну машину і поточну лінію з виготовлення м'яких елементів меблів, на Коломийському металозаводі – напівавтоматичну лінію з виготовлення металічного оцинкованого посуду і т. д. [13, арк. 91]. За нашими підрахунками, управління місцевої промисловості не справлялося із завданнями, доведеними контрольними цифрами п'ятирічки. Відставання у 1975 р. становило 23 млн. крб. по валовому об'єму недоданої продукції.

Ще однією проблемою в промисловому виробництві була плінність кадрів. На підприємствах легкої промисловості Івано-Франківської області у 1970 р. було прийнято на роботу 2113 осіб, а звільнено – 1670. Головною причиною такого стану був низький рівень організації праці, відсутність належних санітарно-побутових умов на виробництві, низький рівень оплати праці. Майже на всіх підприємствах побутові приміщення не відповідали нормам: у цехах велика загазованість, шум, вібрація і запиленість перевищували допустимі норми, недостатнє освітлення робочих місць і погана вентиляція. Виняток становили Івано-Франківська шкіряна фірма, хутрове об'єднання «Тисмениця», Івано-Франківська швейна і Коломийська взуттєві фабрики. На деяких підприємствах цієї галузі не було дошкільних дитячих установ, ідалень [14, арк. 27–28]. У 1976 р. показник «плінності робочих кадрів» сягав 97,5 тис. осіб, або 14,2 % із спискового складу робітників. Виходило, що звільнився «за власним бажанням» кожен сьомий робітник. Найбільша плінність кадрів припадала на підприємства місцевої – 18,8 % і харчової промисловості – 21,5 %. В Івано-Франківському заводоуправлінні будівельних матеріалів протягом року звільнилося дві третини працівників, на арматурному заводі – майже половина. Така значна плінність кадрів пояснювалася незадовільними умовами праці [15, арк. 16]. У довідці за підписами зав. відділу легкої, харчової промисловості і торгівлі обкому партії тов. М. Заміховського та інструктора Ю. Шостака зазначалося, що «в роботі управління місцевої промисловості в питаннях забезпечення завдань десятої п'ятирічки мали місце істотні недоліки. Із дев'яти – п'ять підприємств і в цілому управління не виконували завдань п'ятирічки по темпах зростання обсягів виробництва, всього було недодано продукції на 4,3 млн. крб. Управлінням повільно вирішувалося питання збільшення виробництва продукції із

місцевої сировини. Її питома вага в загальному обсязі виробництва становила 3,9 %» [16, арк. 46–47].

Повсюдний дефіцит у 1980-х роках набирив все більших масштабів і в сільських магазинах (сільмагах), особливо віддалених сіл, бракувало елементарних товарів. Поїздки жителів сіл до обласних центрів за покупками і навіть у Київ чи в Москву стали типовим радянським явищем. Зважаючи на труднощі із постачанням населенню окремих продуктів харчування, Міністерство торгівлі СРСР у 1980 р. застосувало «єдині норми відпуску товарів в одні руки»: хліба печеного – не більше 2 кг, хлібобулочних виробів – 0,5 кг, крупи – 1 кг, муки – до 3 кг, макаронних виробів – до 1 кг, цукру – 0,5–1 кг і т. д. У м. Києві «в одні руки» продавалося: олії рослинної – до 1 кг, масла тваринного – 0,5 кг, сирів твердих – 1 кг, ковбасних виробів – до 1 кг, м'яса – до 2 кг, яєць – до трьох десятків і т. д. [17, арк. 11].

У цей період почала загострюватися проблема із забезпеченням населення м'ясо-молочними продуктами, овочами, фруктами. Зросла диференціація у споживанні продуктів харчування у сім'ях з різним соціальним статусом і прибутками. У тогочасній пресі рясніють повідомлення на зразок: «Напевно, колись психологи дослідять, як відбилися на нашому поколінні крайні експерименти, коли спочатку морили людей товарним голодом, а тепер дражнять шматком м'яса, якого нема за що купити» [18, с. 1].

У зв'язку з недопостачанням відчувався гострий дефіцит трикотажних, хутрових виробів, товарів дитячого асортименту, електротоварів, взуття, канцтоварів, мийних засобів, постільної білизни і т. д. Помітне місце у житті громадян стало займати споживання алкогольних напоїв та самогонваріння. Після сумнозвісного 1 червня 1985 р. – «атаки на алкоголізм», невіршеність соціальних проблем загострилася. Зросла кількість убивств і замахів, тяжких тілесних пошкоджень, крадіжок державного, громадського й особистого майна.

Офіційна пропаганда акцентувала увагу на перевагах «радянського способу життя» й замовчувала гострі проблеми розвитку суспільства. Планово-директивна економіка не могла

задовольняти високі потреби населення, що вело до тотального дефіциту на промислові й продовольчі товари. Становлення соціальної сфери і життєвого рівня населення виявляли певну специфіку – головну увагу надавали розвиткові важкої, хімічної, нафтогазової промисловості та сільського господарства. В цілому легка та харчова галузі промисловості відставали у своєму розвитку. У суспільстві назріло майнове розширення, посилювалась напруженість, хоча радянська соціальна політика базувалася на основі принципів уніфікації і мінімальних потреб «простої» людини.

Висновки. Отже, у легкій та харчовій індустрії, місцевій промисловості у досліджуваний нами період відбулися важливі зміни. Взуттєва і швейна підгалузі остаточно вийшли зі стадії ремесла і перетворилися на галузі фабричної промисловості. У загальному обсязі виробництва різко зросла питома вага таких новостворених галузей, як трикотажна, кондитерських виробів, консервна, хлібопекарська, молочна, м'ясна. Набули подальшого розвитку і старі галузі регіону – цукрова, спиртова. Розширення виробничих потужностей, постійне вдосконалення організації виробництва і праці, підвищення рівня механізації й автоматизації виробничих процесів зумовило зростання виробництва усіх видів продукції легкої, харчової індустрії та місцевої промисловості. При цьому порівняно швидко зростав випуск молочної продукції, масла, сиру, м'яса і ковбасних виробів, кондитерської продукції. Повільніше збільшувалося виробництво цукру, макаронних виробів. Проте якість залишалася далекою від світових стандартів.

Постійне збільшення виробництва продукції не задовольняло потреб населення в продуктах харчування, наближення рівня їх споживання до науково обґрунтованих норм. Особливо це відчувалося у виробництві продукції дитячого і дієтичного харчування, продуктів, збагачених вітамінами, білковими та іншими компонентами підвищеної біологічної цінності. Місцеве сільськогосподарське виробництво і легка промисловість не забезпечували внутрішні потреби, що спричиняло постійний дефіцит на споживчому ринку. Це, у свою чергу, збільшувало залежність від ввезення товарів з інших областей республіки і країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баран В. К. Україна : новітня історія (1945–1991 рр.) [Текст] / В. К. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
2. Давидович С. Н. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60 – 80-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» [Текст] / С. Н. Давидович. – Тернопіль, 2012. – 19 с.
3. Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) [Текст] / В. М. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с.
4. Крайник О. П. Економічний розвиток регіону [Текст] / О. П. Крайник. – Львів, 2002. – 294 с.
5. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села [Текст] / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с.
6. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в Західному регіоні України 70 – 80-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» [Текст] / Р. Ю. Чигур. – Львів, 2003. – 22 с.

7. Народне господарство Української РСР у 1985 р. : Статистичний щорічник. – К. : Техніка, 1986. – 398 с.
8. Погребняк Я. П. Развитой социализм : экономика и народное благосостояние. О работе парторганизаций Украины по повышению народного благосостояния [Текст] / Я. П. Погребняк. – К. : Политиздат Украины, 1985. – 264 с.
9. Історія народного господарства Української РСР : [в 3 т., 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукінов. – Т. 3, Кн. 1. – К. : Наук. думка, 1985. – 464 с.
10. Історія народного господарства Української РСР : [у 3-х т. 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукінов. – Т. 3, Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1987. – 440 с.
11. Держархів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. П – 1, оп. 1, спр. 3800, арк. 48.
12. ДАІФО, П – 1, оп. 1, спр. 4019, арк. 191.
13. ДАІФО, П – 1, оп. 1, спр. 4119, арк. 194.
14. ДАІФО, П – 1, оп. 1, спр. 3677, арк. 122.
15. ДАІФО, П – 1, оп. 1, спр. 4241, арк. 157.
16. ДАІФО, П – 1, оп. 1, спр. 4566, арк. 189.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 2109, арк. 78.
18. Романів Є. Скільки коштують ціни / Є. Романів // За вільну Україну. – 25 квітня 1991 р.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

REFERENCES:

1. Baran, V.K., 2003. *Ukrayina: novitnyia istoriia (1945–1991 rr.)* [Ukraine: modern history (1945-1991)]. In: *ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, L'viv* (in Ukrainian).
2. Davydovych, S. N., 2012. *Sotsial'no-ekonomichni protsesy v Ivano-Frankivs'kiy oblasti v druhiy polovyni 60 – 80-ti roky KhKh stolittya : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenya kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny»* [Socio-economic processes in the Ivano-Frankivsk region in the second half of 60 - 80 years of the twentieth century: Author. Dis. on competition sciences. degree candidate. East. Sciences specials. 07.00.01 «History of Ukraine»]. Ternopil' (in Ukrainian).
3. Danylenko, V. M., 1999. *Ukrayina v umovakh systemnoyi kryzy (1946–1980-i rr.)* [Ukraine in conditions of systemic crisis (1946-1980-s)]. *Al'ternatyvy, Kyiv* (in Ukrainian).
4. Kraynyk, O. P., 2002. *Ekonomichnyy rozvytok rehionu* [The economic development of the region]. *L'viv* (in Ukrainian).
5. Malyarchuk, O. M., 2008. *Totalitaryzm proty zakhidnoukrayins'koho sela* [Totalitarianism against western village]. *Misto NV, Ivano-Frankivs'k* (in Ukrainian).
6. Chyhur, R. Yu., 2003. *Sotsial'no-ekolohichni protsesy v Zakhidnomu rehioni Ukrayiny 70 – 80-kh rokiv KhKh st. : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenya kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny»* [Social and ecological processes in Western Ukraine 70 - 80-th century. : Author. Dis. on competition sciences. degree candidate. East. Sciences specials. 07.00.01 «History of Ukraine»]. *L'viv* (in Ukrainian).
7. *Narodne hospodarstvo Ukrayins'koyi RSR u 1985 r. : Statystychnyy shchorichnyk* [The economy of the Ukrainian SSR in 1985: Statistical Yearbook]. 1986. *Tekhnika, Kyiv* (in Ukrainian).
8. Pogrebnyak, Ya. P., 1985. *Razvitoy sotsializm : ekonomika i narodnoe blagosostoyanie. O rabote partorganizatsiy Ukrainyi po povysheniyu narodnogo blagosostoyaniya* [Developed socialism: the economy and people's welfare. On the work of party organizations of Ukraine to improve the people's welfare]. *Politizdat Ukrainyi, Kyiv* (in Russian).
9. *Istoriya narodnoho hospodarstva Ukrayins'koyi RSR* [History of National Economy of the Ukrainian SSR]. 1985, Vol. 3, 1. *Nauk. dumka, Kyiv* (in Ukrainian).
10. *Istoriya narodnoho hospodarstva Ukrayins'koyi RSR* [History of National Economy of the Ukrainian SSR]. 1987, Vol. 3, 2. *Nauk. dumka, Kyiv* (in Ukrainian).
11. *Derzharkhiv Ivano-Frankivs'koyi oblasti (dali – DAIFO)* [State Archives of Ivano-Frankivsk region (hereinafter - SAIFR)], f. P – 1, op. 1, spr. 3800, ark. 48. (in Ukrainian).
12. DAIFO [SAIFR], P – 1, op. 1, spr. 4019, ark. 191. (in Ukrainian).
13. DAIFO [SAIFR], P – 1, op. 1, spr. 4119, ark. 194. (in Ukrainian).
14. DAIFO [SAIFR], P – 1, op. 1, spr. 3677, ark. 122. (in Ukrainian).
15. DAIFO [SAIFR], P – 1, op. 1, spr. 4241, ark. 157. (in Ukrainian).
16. DAIFO [SAIFR], P – 1, op. 1, spr. 4566, ark. 189. (in Ukrainian).
17. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny* [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine], f. 1, op. 25, spr. 2109, ark. 78. (in Ukrainian).
18. Romaniv, Ye., 1991. *Skil'ky koshtuyut' tsiny* [How much are prices]. *Za vil'nu Ukrayinu* (in Ukrainian).

Малярчук Олег Михайлович – кандидат історичних наук, доцент
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Адреса: 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

Malyarchuk Oleh Mykhailovych – PhD in historical science, associate professor
Ivano-Frankivsk National technical university of oil and gas
Address: 15, Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine
E-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

УДК 94(477-25):378 «18»

Спогади В.Г. Авсеєнка про істориків університету Св. Володимира

О.О. ТАРАСЕНКО

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
E-mail: Olgatarasenko@ukr.net

Авторське резюме

У статті проаналізовано автобіографічні спомини письменника, критика, публіциста, журналіста, мемуариста Василя Григоровича Авсеєнка (1842–1913) «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» в яких пошановуються засновники історичної освіти і науки в Університеті Св. Володимира професори В. Я. Шульгін (1822–1878), П. В. Павлов (1823–1895), О. І. Ставровський (1809–1882), які започатковували і розвивали традиції школи істориків Університету Св. Володимира та які обіймають почесні місця серед викладачів і вчених України середини та другої половини XIX ст. Досліджено, як у спогадах В. Г. Авсеєнка виразно реконструює портрети професорів кафедри всесвітньої історії В. Я. Шульгіна та О. І. Ставровського, професора кафедри російської історії П. В. Павлова та як він згадує особливі риси, які визначали університетське життя під час його навчання у 1859–1863 роках. Установлено, як В. Г. Авсеєнка виявляє значення впливу представників школи істориків Університету Св. Володимира на студентство, що дозволяє глибше зрозуміти постаті істориків, які уособлювали та невтомно творили свій час.

Ключові слова: В. Г. Авсеєнка, спогади, школа істориків Університету Св. Володимира, П. В. Павлов, В. Я. Шульгін, О. І. Ставровський, 1859–1866 роки.

Memories VG Avsyeyenka historians of the University of St. Vladimir

О.О. ТАРАСЕНКО

Borys Grinchenko Kyiv university, Kyiv, Ukraine, E-mail: Olgatarasenko@ukr.net

Abstract

The article analyzes the autobiographical memories of a writer, a critic, an essayist, a journalist, and a memoirist Avseenko Vasiliy (1842–1913) «The school years. Fragments from the memoirs. 1852–1863» in which he pays the homage to the founders of historical education and science at St. Volodymyr University professors V.Y. Shul'gin (1822–1878), P.V. Pavlov (1823–1895), A.I. Stavrovskiy (1809–1882), who conceived and developed the tradition of the School of Historians of St. Volodymyr University and who occupied the places of honor among the teachers and scientists of Ukraine in the middle and the second half of the XIX century. It is investigated how V. H. Avseenko in his memories expressively reconstructs the portraits of World History Department Professors V. Y. Shul'gin and A. I. Stavrovskiy, and Russian History Department Professor P. V. Pavlov and how he recalls the special features that determined the university life during his study in 1859–1863 years. It is established how V. H. Avseenko reveals the importance of the influence of the representatives of the School of Historians St. Volodymyr University on the students, which allows to understand deeper the personalities of historians who personified and tirelessly created their time.

Keywords: V. H. Avseenko, memories, School of historians St. Volodymyr University, P. V. Pavlov, V. Y. Shul'gin, A.I. Stavrovskiy, 1859–1866.

Постановка проблеми. До засновників української історичної освіти і науки, які започатковували та розвивали традиції школи істориків Університету Св. Володимира і обіймають почесне місце серед викладачів і вчених України середини та другої половини XIX ст., з повним правом належать професори В.Я. Шульгін (1822–1878), П.В. Павлов (1823–1895), О. І. Ставровський (1809–1882) [13; 15].

Спогади про згаданих істориків дозволяють з'ясувати, якими вони постають у мемуарах своїх студентів, дослідити значення впливу цих істориків на студентів того часу, глибше зрозуміти людей, які уособлювали свій час та невтомно його творили.

Актуальність статті полягає у пошануванні представників школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. професорів кафедри всесвітньої історії – В. Я. Шульгіна [3, с.760-777] та О. І. Ставровського [3, с. 619-622], про-

фесора кафедри російської історії П. В. Павлова [3, с. 533-537].

Окремого дослідження, яке аналізує спогади В. Г. Авсеєнка, про істориків Університету Св. Володимира в історичній літературі на сьогодні немає.

Аналіз досліджень і публікацій. Автобіографічні спомини Василя Григоровича Авсеєнка «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» були надруковані у четвертому номері часопису «Исторический вестник» у 1881 році [1]. Він згадує і виразно вимальовує словесні портрети професорів кафедри всесвітньої історії – В. Я. Шульгіна [4; 5; 6; 18] та О. І. Ставровського [11], професора кафедри російської історії П. В. Павлова [14; 16; 17; 20] та змальовує особливі риси, які визначали університетське життя під час його навчання у 1859–1863 роках.

Мета дослідження: дослідити, якими по-

© О.О. Тарасенко, 2016

стають у спогадах В. Г. Авсеєнка історики Університету Св. Володимира професори В. Я. Шульгін, О. І. Ставровський, П. В. Павлов у 1859–1866 роках, простежити значення впливу цих істориків на студентство, зрозуміти людей, які уособлювали та творили свій час.

Виклад основного матеріалу. Автор спогадів Василь Григорович Авсеєнко (1842–1913) був письменником, критиком, публіцистом, журналістом, мемуаристом. Він закінчив Першу Київську гімназію, навчався на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира у 1859–1863 роках, у 1864–1866 роках працював приват-доцентом кафедри всесвітньої історії, читав лекції з нової історії на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира [3, с.11-12]. Друкуватися В. Г. Авсеєнко почав ще студентом в «Русском слове», «Русской речи», згодом «Русском вестнике», «Вестнике Европы», «Отечественных записках», «Ниве», «Всемирной иллюстрации», «Северном вестнике» та ін. [8].

На запрошення головного редактора газети «Киевлянин» у 1864–1878 рр. В. Я. Шульгіна В. Г. Авсеєнко у 1864–1865 рр. працював членом редакційної колегії газети. В. Г. Авсеєнко також служив мировим посередником Київського повіту та чиновником із особливих доручень при Міністерстві народної освіти. У 1883–1896 роках В. Г. Авсеєнко був видавцем «С.-Петербургских Ведомостей». Творче життя В. Г. Авсеєнка було довгим та продуктивним. Він співробітничав із відомими газетами та журналами, залишив значну літературну спадщину. На початку ХХ ст. його друкували, вважали гарним белетристом, який зразково описує побут і талановито відтворює російську дійсність кінця ХІХ ст. [2; 12].

«Людина суха та холодна», – так охарактеризував його Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832–1910) [3, с. 580-583] – доктор державного права, ординарний професор кафедри державного права Університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850–1855 роках, відзначаючи, що В. Г. Авсеєнко не користувався симпатією на факультеті [10, с. 186].

«В университет я поступил в сентябре 1859 года. В то время историко-филологический факультет в Киеве считался блистательным. Его украшали В. Я. Шульгин, П. В. Павлов, Н. Х. Бунге; число студентов на нем было очень значительно, благодаря главным образом тому, что в киевском университете вообще было много поляков, сыновей местных помещиков, а польское дворянство всегда отличалось склонностью к словесным наукам. Я не намерен останавливаться на своих личных впечатлениях, у всякого очень свежих и памятных за эту пору первой зрелости, первых серьезных дум,

первых забот и наслаждений. Я хочу только набросать силуэты профессоров и отметить особенные черты, отличавшие университетскую жизнь [...] в 1859–1863 годах», – розпочинає свої спогади про Університет Св. Володимира В. Г. Авсеєнко [1, с. 716].

«Начну с печального сознания, что печать провинциальности лежала на университете в той же мере как и на гимназии. Она выражалась и в отсутствии людей с широкими взглядами, и в слабой связи большинства профессоров с литературными и общественными интересами, занимавшими Петербург, и в подавляющем преобладании «обывательских ординарностей», и во множестве мелочей – в запоздалом появлении какой-нибудь книги, в разнузданности сплетни, принимавшей тотчас самый уездный характер, в старомодном слогое и в невероятном акценте большинства профессоров», – продовжує спогадувати В. Г. Авсеєнко [1, с. 716-717].

«Историко-филологический факультет был значительно лучше юридического и математического, но я думаю что и на этом факультете только двое могли назваться действительно талантливыми тружениками науки – В. Я. Шульгин и Н. Х. Бунге», – виділяє В. Г. Авсеєнко викладачів, які сформуливали його академічні зацікавлення [1, с. 717].

В. Г. Авсеєнко ділиться враженням, яке справляв на нього В. Я. Шульгін: «Виталий Яковлевич Шульгин считался светилом университета. И в самом деле, такие даровитые личности встречаются нечасто; по крайней мере в Киеве он был головою выше не только университетского, но и всего образованного городского общества, и едва ли не один обладал широкими взглядами, стоявшими над чертой провинциального мирозерцания. Сама наружность его была очень оригинальная; с горбами спереди и сзади, с лицом столько же некрасивым по чертам, сколько привлекательным по-умному, язвительному выражению, он производил сразу очень сильное впечатление. Я думаю, что физическая уродливость имела влияние на образование его ума и характера, рано обратив его мысли в серьезную сторону и сообщив его натуре чрезвычайную нервную и сердечную впечатлительность, а его уму – склонность к сарказму, к желчи, подчас очень ядовитой и для него самого, и для тех, на кого обращалось его раздражение. Последнее обстоятельство было причиной, что и в университетском муравейнике, и в городском обществе у Шульгина было немало врагов; но можно сказать с уверенностью, что все более порядочное, более умное и честное, неизменно стояло на его стороне. Надо заметить притом, что при своей склонности к сарказму, при своем большей части язвительном разговоре, Шульгин обладал очень горя-

чим, любящим сердцем, способным к глубокой привязанности, и вообще был человек очень добрый, всегда готовый на помощь и услугу» [1, с. 717].

В. Г. Авсеєнко характеризує постать В. Я. Шульгіна як професора: «Как профессор, Шульгин обладал огромными дарованиями. [...] Никто лучше его не мог справиться с громадною литературой предмета, никто лучше его не умел руководить молодыми людьми, приступающими к специальным занятиям по всеобщей истории. Критические способности его изумляли меня. В мою бытность студентом, он читал, между прочим, библиографию древней истории. Эти лекции могли назваться в полном смысле образцовыми. С необычайною краткостью и ясностью, с удивительной, чистохудожественною силою определений и характеристик он знакомил слушателей со всей литературой предмета, давая одним руководящую нить для их занятий, другим восполняя недостаток их собственной начитанности» [1, с. 717].

Відзначає В. Г. Авсеєнко і дивовижне обдарування В. Я. Шульгіна як промовця: «Притом он в замечательной мере обладал даром слова. Его речь, серьезная, сильная, изящная, не лишенная художественных оттенков, лилась с замечательною легкостью, и ни в одной аудитории я никогда не видел такого напряженного всеобщего внимания. Но в особенности дар слова Шульгина обнаружился на его публичных чтениях по истории французской революции. Возможность раздвинуть рамки предмета и высокий интерес самого предмета, при отсутствии тех условий, которые неизбежно вносят в университетское преподавание некоторую академическую сухость – все это позволило талантливому профессору довести свои чтения, по содержанию и по форме, до такого блеска, что даже пестрая, на половину дамская, аудитория не могла не испытывать артистического наслаждения» [1, с. 718].

Згадує В. Г. Авсеєнко і про особисті стосунки із професором Шульгіним: «Мои личные отношения к покойному Виталию Яковлевичу были настолько близки и продолжительны, что я имел случай видеть и оценить его и как профессора, и как редактора «Киевлянина», и как члена общества, и как человека в его домашней обстановке. Везде он обнаруживал тот же серьезный и вместе блестящий ум, тот же живой интерес ко всему честному, человеческому, то же открытое, горячо-бьющееся сердце, ту же не утомляющуюся потребность деятельности» [1, с. 718].

Оцінює В. Г. Авсеєнко і університетську діяльність В. Я. Шульгіна: «... его преподавание отличалось одною весьма важною особенностью: он считал своею обязанностью помогать занятиям студентов не одним только чтением лекций, но и непосредственным руководством

тех из них, которые избирали всеобщую историю предметом своей специальности. У него у первого явилась мысль устроить нечто в роде семинария, на подобие существующих в немецких университетах и в парижской Ecole Normale; эту мысль разделял также Н. Х. Бунге, которому и привелось осуществить ее на деле; Шульгин же, к величайшей потере для университета, в 1861 году вышел в отставку. Тем не менее у себя дома, в ограниченных, конечно, размерах, он был настоящим руководителем исторического семинария, и его беседы, его советы, его всегдашняя готовность снабдить всякого желающего книгой из своей прекрасной библиотеки – без сомнения памятливы всем моим товарищам. Виталий Яковлевич считал, как бы своим нравственным и служебным долгом создать себе преемника из среды собственных слушателей, и, действительно, покидая университет, имел возможность представить совету двух студентов, посвятивших себя специальным занятиям по всеобщей истории» [1, с. 718].

Пригадує В. Г. Авсеєнко і про те, що зумовило В. Я. Шульгіна рано залишити працю в університеті: «Причины, побудившие Виталия Яковлевича рано оставить университет, заключались отчасти в тяжелых семейных утратах, расстроивших его донельзя впечатлительную и привязчивую натуру, отчасти в неприятностях, сопровождавших его профессорскую деятельность. Привлекая к себе всех более даровитых членов университетской корпорации, Шульгин не пользовался расположением других сотоварищей, и не умел относиться к этому обстоятельству с достаточным равнодушием. Ему хотелось отдохнуть» [1, с. 719].

Через два роки в Університеті Св. Володимира розмірковували над можливістю повернути В. Я. Шульгіна в університет. «Спустя два года, громадный успех предпринятых им публичных чтений о французской революции заставил членов университетского совета догадаться, что если причиною выхода Шульгина и было расстроенное состояние здоровья, то причина эта во всяком случае уже устранена. Стали думать, каким образом вернуть университету того, кто был душою и светилом его. Затруднений, разумеется, встретилось много. Тогда уже действовал новый устав, требовавший от профессора степени доктора. Шульгин не имел этой степени, и, следовательно, мог быть определен только доцентом, с ничтожным жалованьем. На такие условия он не соглашался. Тогда ухватились за параграф устава, которым университету предоставлялось право возводить в степень доктора лиц, известных своими учеными трудами. Вопрос баллотировали, получилось большинство, представили министру народного просвещения об утверждении Шульгина в докторском звании и о назначении его ординарным профессором. Министр (г. Голо-

вин) прислал Виталию Яковлевичу докторский диплом, при очень любезном письме. Но, к сожалению, во всю эту, наделавшую в свое время много шума, историю, вошли обстоятельства, побудившие Шульгина отказаться и от диплома, и от назначения», – пригадує В. Г. Авсеєнко [1, с. 719].

Політику російського уряду щодо історичної науки в Київському університеті у другій половині XIX ст. глибше розкриває В.М. Мордвінцев [9]. Про «справу» В.Я. Шульгина як епізод із історії університетського життя в умовах дії статуту 1863 р. більш детально розповідає В. І. Чесноков [19].

Саме в цей час відбулося польське національне визвольне Січневе повстання 1863–1864 років проти панування Російської імперії за здобуття незалежності та відновлення державності, яке хвилею прокотилося по Правобережній Україні. Від місцевої адміністрації російська влада вимагала діяльної перебудови всього життя, виявилася нагальна потреба створити видання, яке б стало рупором імперської політики у Південно-Західному краї. Так виникла газета «Киевлянин», засновником якої та першим головним редактором і став професор Університету Св. Володимира В.Я. Шульгін, який був досить відомою особою у Києві завдяки своїй викладацькій та громадській діяльності, а його публічні лекції відвідували впливові сановники Києва, в т.ч. і генерал-губернатор Київської, Подільської та Волинської губерній у грудні 1862 – січні 1865 рр. М. М. Анненков. Саме він і запропонував В.Я. Шульгину видавати газету, яка б фінансувалася імперським урядом. Російськомовна газета «Киевлянин», спочатку помірно-ліберального, а потім консервативного монархічного спрямування, видавалася з липня 1864 по грудень 1919 р., виходила тричі на тиждень з 1864 по 1879 рік, згодом – щодня, стала однією із найвпливовіших у Південно-Західному краї та однією із кращих провінційних газет в усій Російській імперії. Варто наголосити, що завдяки своєму публіцистичному таланту В. Я. Шульгін спромігся зробити газету «Киевлянин» настільки популярною, що він відмовився від урядових субсидій і газета стала приватною. В. Я. Шульгін помер на посту головного редактора «Киевлянина», встигнувши випустити останній у 1878 р. її номер, але не встиг переглянути коректурний відбиток, як він це робив протягом багатьох років.

Про професора кафедри всесвітньої історії О. І. Ставровського В. Г. Авсеєнко згадує наступне: «Кафедру всеобщей истории разделял с Шульгиным профессор Алексей Иванович Ставровский. Это был совершенный антипод Виталия Яковлевича, и, как следует антиподу, очень его недолюбливал. Семинарист и потом воспитанник бывшего главного педагогическо-

го института, он получил степень магистра всеобщей истории за диссертацию под заглавием: «О значении средних веков в рассуждении к новейшему времени». Говорят, покойный Грановский, когда хотел потешить своих друзей, извлекал из особого ящика эту удивительнейшую книжицу и прочитывал из нее избранные места. В университетской библиотеке мне удалось видеть экземпляр этого творения; помню, что в нем между прочим говорилось что-то такое о происхождении портупей и темляков [...]. Во все мое студенчество я не более трех раз посетил лекции Ставровского и очень затрудняюсь определить, как и что он читал; товарищи рассказывали о них, как о винегрете каких-то выдохшихся анекдотов, собранных в книгах прошлого столетия. Но я знаю, что, не довольствуясь курсом всеобщей истории, Ставровский читал нам еще науку, по собственным его словам им самим изобретенную, именно «теорию истории». Под таким заглавием она красовалась и в печатном расписании факультетских чтений. Я был на первой лекции этой *scienza nuova*; профессор совершенно ошеломил меня живописностью метафор – то он сравнивал историю с голой женщиной под прозрачною дымкой, сквозь которую, т.е. дымку, проникает пылкий взор историка, то строил какую-то необычайно сложную машину, на подобие шарманки, объясняя пораженным слушателям, что вал означает человечество, зубцы, за которые он задевает – события, а рукоятка, которая его вращает – уж не помню, что, чуть ли не самого профессора. От дальнейшего слушания «теории истории» я уклонился. Нужно, впрочем, заметить, что слушателями Ставровского могли быть лишь люди, не только не домогающие временем, но и обладающие крепкими нервами» [1, с. 720].

«Решительно не могу припомнить, как мы держали экзамен из «теории истории». Сдается мне, что факультет вовсе уволил нас от этой непосильной задачи. Зато очень хорошо помню, что, оставшись по выходе В. Я. Шульгина единственным представителем всеобщей, а по выходе П. В. Павлова, также и русской истории в университете, А. И. Ставровский задавал для семестральных сочинений очень удивительные темы. К сожалению, не могу привести их здесь в точности, но знаю, что, когда я раз в шутку сказал товарищам, будто Ставровский задал сочинение: «о пользе Европы» – никто не подумал, что я говорю в шутку», – спогадує В. Г. Авсеєнко [1, с. 721].

«Так как я был рекомендован совету Шульгиным, то нерасположение Ставровского к последнему перенеслось и на меня, и я очень хорошо понимал, что на окончательных экзаменах он не будет ко мне снисходителен. Может быть им руководило и другое соображение, чисто практического свойства: он дослу-

живал срок и должен был баллотироваться на добавочное пятилетие. Если бы к тому времени явился кандидат на кафедру всеобщей истории, шансы быть избранным для него очень сократились бы; и напротив, при торжественном провале рекомендованного кандидата, факультет принужден был бы хлопотать об оставлении Ставровского на кафедре. По этим причинам я не сомневался, что мои экзамены по всеобщей и русской истории превратятся в некое состязание. К счастью, противник мой оказался из не очень сильных. Древнюю историю я сдал еще при Шульгине; из новой мне попался билет о Людовике святом. Рассказываю я чуть не с полчаса – Ставровский, не глядя на меня, только потирает переносицу. «Ну, а что ж вы самого главного не рассказали до сих пор?» вдруг перебивает он меня. Признаюсь, я стал в тупик: кажется, все уж сдал по порядку, и вдруг от меня требуют самого главного! – «А историю Тристана забыли?» с торжествующим видом разрешил мое недоумение Ставровский. Я только переглянулся с Н. Х. Бунге, находившимся ассистентом на экзамене, и по язвительной улыбке на его лице понял, что мне поставят кандидатский бал. Очевидно Тристан дал холостой выстрел», – згадуе В. Г. Авсеенко [1, с. 721].

«С русской историей дело вышло круче. Я не был ни на одной лекции по этому предмету и решительно не знал, что из него делал Ставровский. Товарищи говорили, что он сильно напирал на археологию, что он сам производил какие-то раскопки под Киевом и даже поднес однажды бывшему генерал-губернатору Бибикову какой-то котелок с древностями, сохранившийся с тех пор в университетском музее и называемый студентами «Бибиковским горшком» Все это мало меня успокаивало, тем более что русской историей я занимался гораздо меньше чем всеобщей, и уж в археологии вовсе не был силен. А на экзамене, точно на смех, попадаете мне билет: «Культурное состояние Руси в удельном периоде». Ставровский как увидал, так и повеселел.... Ну пришлось и о Бибиковском горшке поговорить.... Ассистентом, на беду, был профессор русской словесности Селин, на благоволение которого я никак не мог рассчитывать. Поставили они мне вдвоем 3 (высший, кандидатский бал был 4). С помощью такой отметки из главного предмета со мной было бы совсем покончено, потому что не получивший кандидатской степени разумеется не мог бы выступить претендентом на кафедру, – но факультет взглянул на дело иначе, и пригласил Ставровского переправить отметку», – відзначає В.Г. Авсеенко [1, с. 721-722].

«Тем, однако, еще не кончились мои состязания со Ставровским. В виду только что утвержденного нового устава, я предположил тотчас по окончании курса искать приват-

доцентуры. Надо было подать *pro venia legendi*. Шульгин, продолжавший из своего уединения интересоваться университетскими делами, посоветовал мне, не затеявая ничего нового, представить просто кандидатское сочинение, благо оно было напечатано. Я послушался, хоть работа эта казалась мне мало достойною. Она представляла, во всяком случае, двоякую выгоду – была готова, и притом относилась к эпохе, которою я наиболее занимался, следовательно, защита на диспуте представлялась мне делом обеспеченным. Ставровский, назначенный в числе оппонентов, тем не менее заранее торжествовал, рассказывал, что у него приготовлено более ста возражений, что он истребит меня с корнем. В результате вышел такой скандал, какого вероятно еще никогда не было ни на одном диспуте. Чуть не весь город собрался в университетскую залу. Ставровский начал напоминанием, что университет носит имя «императорского», и что поэтому защищаемые в нем диссертации обязаны быть безукоризненны. Неожиданное предисловие это сразу озадачило публику.... Затем почтенный оппонент мой развернул тетрадь с обещанными в числе более 100 возражениями. Но, Боже мой, что это были за возражения! Например, прочитывает он из цитируемой мною книги немецкую фразу и доказывает, что я ее совсем не так перевел. Действительно, между немецкой фразой и моей нет ничего общего. Все недоумевают, я сам ничего не понимаю.... Попечитель, покойный сенатор Витте, предполагает, что у нас были разные издания немецкой книги; берет ее у Ставровского, берет у меня – оказывается совершенно одно и то же. Тогда я прочитываю по-немецки ту фразу, на которую ссылаюсь – перевод выходит совершенно верен. Вся штука в том, что Ставровский взял на указанной мною странице немецкого автора первую попавшуюся ему фразу, и вообразил, что это именно та фраза, которую я цитирую в русском переводе. По зале пробегает сдержанный хохот, Ставровский быстро переворачивает листок и читает дальше. Праздничное настроение публики все растет, диспут принимает характер совершенно несвойственный академическому торжеству. Наконец Ставровский догадывается, что надо бросить свою тетрадку, и уступает очередь второму оппоненту» [1, с. 722].

Цю історію «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр. – О. І. Ставровський проти В. Г. Авсеєнка досить детально оповідає С.І. Лиман [7].

«А в конце концов, более чем благополучный исход диспута ни к чему не привел. Я читал лекции всего один семестр. По новому уставу, политическая экономия отнесена была к курсу юридических наук, и таким образом Н. Х. Бунге выбыл из нашего факультета. С этой переменою факультет можно сказать

рассыпался, поступив в полную власть Селина и Ставровского. Мне за мои лекции не назначили никакого вознаграждения, не признали их обязательными для студентов и отвели для них такой час, когда все стремятся обедать. Со всеми этими условиями я помирился бы, потому что аудитория моя все-таки была полна, но вопрос для меня заключался в том – каким же образом я буду держать магистерский экзамен при таком составе факультета? Очевидно судьба моя совершенно была в руках Ставровского. Ехать в другой университетский город мне не хотелось, да и ученая служба, при ближайшем знакомстве с местным профессорским персоналом, перестала мне нравиться – и я принял приглашение генерал-губернатора Анненкова разделить с Шульгиным труды по редакции «Киевлянина», – підсумовує В. Г. Авсеєнко, який у 1864–1865 рр. був членом редакційної колегії газети [1, с. 723].

Споминає автор професора кафедри російської історії П. В. Павлова: «Имя Платона Васильевича в начале 60-х годов, т. е. с переездом его в Петербург, сделалось очень известно. Но в Киеве, и в особенности между студентами, он еще раньше пользовался громадною популярностью. Его любили, ему поклонялись, его именем клялись. Он соединял в себе репутацию основательного ученого с ореолом носителя так называемых «лучших идей», призванного руководить молодым поколением в его стремлении к общественному и нравственному идеалу. В то время, т. е. в 1859 году, когда я поступил в университет, роль эта была довольно новая. Мои товарищи были, так сказать, полны Павловым. Понятно, с каким нетерпением ждал я увидеть и услышать его. Громадная, едва ли не самая большая во всем университете, аудитория была битком набита. Сошлись разумеется не одни только филологи и юристы, для которых читалась русская история – сошлись студенты всех факультетов и всех курсов, поляки, хохлы, жида – в особенности жида. Позади кафедры, у стены, в проходе, густо теснились студенты и посторонние лица, устроившиеся кое-как на натасканных отовсюду скамейках [...]. Наконец профессор появился. Это был среднего роста человек, очень симпатичной, даже красивой наружности, с застенчивым румянцем на лице и прекрасными блистающими глазами. Робко пробираясь в толпе, взошел он на кафедру, и лекция началась» [1, с. 723].

«Никакого отношения к русской истории лекция не имела. Она составляла введение к так называемой «физиологии общества». Это была попытка систематизировать в научном духе разрозненные положения позитивизма, клочки из антропологии, отголоски еще не определившегося учения о связи истории с естествознанием. [...] ... я аккуратно посе-

щал его лекции в течении всего семестра – и с сожалением должен сказать, что первоначальное впечатление мое не изменилось. Я ни разу не услышал ни одного слова, относящегося к предмету курса. Продолжалась все та же «физиология общества» вперемежку с антропологией и археологией, все то же тягучее вымучивание недающихся фраз. Притом профессор ужасно конфузился, или волновался, в глазах его часто стояли слезы!», – відзначає В.Г. Авсеєнко [1, с. 723].

«Существенная разница между впечатлением, производимым Платоном Васильевичем, и его установившейся гораздо раньше репутацией, долго приводила меня в недоумение. Впоследствии, она для меня объяснилась. Почтенный профессор принадлежал к категории крайне и мучительно увлекающихся людей. Он перед тем только что совершил продолжительную поездку за границу, и эта поездка отчасти сбила его с толку. Он пристрастился к археологии и истории искусства, волновался итальянскими и готическими памятниками, всем тем, что ему открыли европейские музеи. Вкус к этой новой области настолько овладел им, что совершенно оттеснил прежние интересы. Притом, ум П.В. Павлова был из тех, которые не удовлетворяются специальным знанием, которые вечно тревожатся потребностью вместить в себе «все человеческое». Отсюда постоянное блуждание в общем и безграничном, чрезмерная отзывчивость на вопросы жизни, беспокойная жажда большой и еще не определившейся роли. Натура высокосимпатичная и глубоко-несчастливая, как мне казалось...», – підсумовує В.Г. Авсеєнко [1, с. 724].

«Я однако остался при том убеждении, что несмотря на свои обширные познания и несомненную даровитость, Платон Васильевич был обязан своей громадною популярностью в университете не своим заслугам, как ученого и профессора, а своей роли носителя «лучших идей» и руководителя молодежи. К сожалению, лично я не наблюдал его в этой роли – он при мне оставался в университете лишь три-четыре месяца – но я видел на своих старших товарищах, что влияние его на них было громадное. В этом смысле он имел то же значение, как Грановский в Москве, как Белинский в литературных кружках. Он был носителем общих гуманных и прогрессивных идей, наследованных от них обоих. К сожалению, время и условия, среди которых пришлось действовать Платону Васильевичу, были совсем иные. На киевской почве эти общие идеи сталкивались с частными вопросами – польским, украинофильским и крестьянским. В 1859 году еще не видно было, в какой форме произойдет столкновение, но уже чувствовалась трудность пребывания в сфере общих идей. Мне, как че-

ловеку пришлому в крае, это было довольно заметно, и может быть именно по этой-то причине мне постоянно казалось, что Платон Васильевич не имеет под ногами почвы», – висновок В. Г. Авсеєнко [1, с. 724-725]. «В начале 1860 года уважаемый профессор покинул университет и переехал в Петербург [...]. Студенты точно осиротели.... Редкие письма, получавшиеся от Платона Васильевича, прочитывались кажется каждым образованным человеком в городе.... Потом дошли слухи, что он принужден покинуть Петербург, что в его судьбе произошла печальная перемена. Горе знавших его было неподдельное, искреннее. [...] В настоящее время [автор має на увазі 1875–1880 рр. – О. Т.] П. В. Павлов снова возвращен киевскому университету, где занимает кафедру истории искусства. Я не сомневаюсь, что новое поколение студентов относится к нему с тем же уважением, с теми же горячими симпатиями, с какими относились мы», – підсумовує В. Г. Авсеєнко [1, с. 725].

«Не без сожаления я должен сказать, что этим исчерпываются мои воспоминания о профессорах, составлявших действительное украшение историко-филологического факультета. Провинциальное положение университета было причиной, что пополнение убыли в наличном составе преподавателей, совершалось весьма туго. П. В. Павлов выбыл, когда я был еще на первом семестре, и затем до самого окончания курса и еще несколько лет после, кафедра русской истории оставалась вакантною, несмотря на то, что именно в Киеве, в виду исключительных условий края и политических событий 1861–1863 годов, кафедра эта

имела большее значение, чем где-либо. Шульгин тоже лет пять оставался незамещенным, так что Ставровский пребывал единственным представителем исторической науки на факультете, имеющем специальное историческое отделение. Университет, т.е. совет, вступал, сколько мне известно, в переговоры и с Н.И. Костомаровым, и с г. Иловайским, и с тем же Шульгиным, и еще с кем-то, искал профессоров даже в недрах семинарий и духовных академий, но все это ни к чему не приводило. Разумеется, кроме провинциального положения университета и незавидного состава факультета, действовали тут еще и другие причины, и главным образом интриги в самом совете, где представителями факультетских интересов являлись такие «деятели науки», как Ставровский и А. И. Селин», – узагальнює В. Г. Авсеєнко [1, с. 726].

Висновки. Аналіз автобіографічних споминів Василя Григоровича Авсеєнко «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» дозволив віддати шану засновникам історичної освіти і науки в Університеті Св. Володимира професорам В. Я. Шульгину, П. В. Павлову, О. І. Ставровському, які започатковували та розвивали традиції школи істориків Університету Св. Володимира і обіймають почесне місце серед викладачів і вчених України середини та другої половини XIX ст. Спогади В. Г. Авсеєнко дозволили прослідкувати, якими саме постають у його споминах згадані особистості істориків у 1859-1866 роках, розкрити значення їхнього впливу на студентство, глибше зрозуміти їх як людей, які уособлювали та невтомно творили свій час.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Авсеєнко, В. Г. Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852-1862 [Текст] / В. Г. Авсеєнко // Исторический вестник, 1881. – Ч. 4. – С. 707-734.
2. Авсеєнко, Василий Григорьевич. Собрание сочинений. В 12 тт. [Текст] / В. Г. Авсеєнко. – СПб., 1904–1905.
3. Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) [Текст] / Составлен и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
4. Левінець, Р.П. Шульгин Віталій Якович [Текст] / Р. П. Левінець / Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-ta-novitn%60oyi-istoriyi-/shul%60gyn-vitaliy-yakovych/>
5. Левінець, Р. П. В. Я. Шульгін – життя пов'язане з Києвом [Текст] / Р. П. Левінець // Наукові записки з історії України. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 13. – С. 217-222.
6. Левінець, Р. П. Життєвий шлях та науково-громадська діяльність В. Я. Шульгіна (1821–1878 рр.) [Текст] / Р. П. Левінець: Автореф. дис....канд. іст. наук. – К., 2004. – 24 с.
7. Лиман, С. І. З історії «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О. І. Ставровський проти В. Г. Авсеєнко [Текст] / С. І. Лиман // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2013. – Т. 23. – С. 144-160. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nprncu_2013_23_12
8. Майорова, О. Е. Авсеєнко Василий Григорьевич [Текст] / О. Е. Майорова // Русские писатели 1800-1917. Биографический словарь. – М., 1989, Т.1: А–Г.
9. Мордвінцев, В. М. Політика російського уряду щодо історичної науки в Київському університеті в другій половині XIX ст. [Текст] / В. М. Мордвінцев // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. Матеріали Республіканської науково-практичної конференції, Київ, 20-21 жовтня 1992 р. – К., 1993. – С. 184-185.
10. Романович-Славатинський, А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832-1884 гг. [Текст] / А. В. Романович-Славатинський // Вестник Европы, 1903. – Ч.5. – С. 181-205.

11. Ставровский, Алексей Иванович [Текст] // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – СПб., 1900. – Т. 31. – П/т. 61. – С. 387.
12. Таран, О. Г. Авсеенко Василь Григорович [Текст] / О. Г. Таран / Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istorychnyy-fakul%60tet/avseenko-vasyl%60-grygorovych/>
13. Тарасенко, Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. [Текст] / Ольга Тарасенко. – К.: Логос, 1995. – 276 с.
14. Тарасенко, О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: Платон Васильович Павлов [Текст] / О. О. Тарасенко // Парадигма пізнання: гуманітарні питання, 2015. – Том 7, № 10. – С. 5-30.
15. Тарасенко, О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175-річчя від дня заснування) [Текст] / О. О. Тарасенко // Історична думка, 2010. – № 1(2). – 59 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf
16. Тарасенко, Ольга. Викладацька діяльність П. В. Павлова в Університеті Св. Володимира у середині XIX ст. [Текст] / О. О. Тарасенко // Література та культура Полісся, 2007. – № 38. – С. 236-248.
17. Тарасенко, О.О. Спогади В. Й. Португалова про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) [Текст] / О. О. Тарасенко // Матеріали XII Міжнародної наукової інтернет конференції «Актуальні наукові дослідження сучасності (22-24.12. 2015)». Історія. Збірник наукових праць. Київ, 2015. – С. 77-85.
18. Федорова, Л. Д. Шульгін Віталій Яковлевич [Текст] / Л. Д. Федорова // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України / Відп. редактор В. О. Горбик. – К., 2005, – Ч. 2. – С. 319-321.
19. Чесноков, В. И. «Дело В. Я. Шульгина» в Киевском университете как эпизод из истории университетской жизни в условиях действия Устава 1863 года [Текст] / В. И. Чесноков // Российские университеты в XVIII–XIX веках: сборник научных статей. – Воронеж, 1999. – Вып. 4.
20. Шевченко, Л. В., Таран О. Г. Павлов Платон Васильович [Текст] / Л. В. Шевченко, О. Г. Таран // Електронна енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyi-kafedra/pavlov-platon-vasyl%60ovych/>

Стаття надійшла до редакції 09.01.2016

REFERENCES:

1. Avseenko, V. H., 1881. Shkolnye hody.: Otryvok yz vospomynaniy. 1852–1862 (The school years. Fragment from the memoirs. 1852-1862). Ystorycheskyi vestnyk 4, 707-734 (in Russian).
2. Avseenko, Vasylyi Hryhorevych, 1904-1905. Sobraneye sochynenyi. V 12 tomakh (Collected Works. In 12 volumes). S-Pb. (in Russian).
3. Byohrafycheskyi slovar professorov y prepodavatelei Unyversyteta Sv. Vladymyra (1834–1884) / Sostavlen y yzdan pod. red. V. S. Ykonnykova (Biographical Dictionary of Professors and Teachers of the University of St. Vladimir (1834–1884). 1884. Kiev (in Russian).
4. Levinets, R.P. Shul'gyn Vitalii Yakovych (Shul'gin V.Y.). Entsyklopediia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Elektronnyi resurs. Regime to access: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-ta-novitn%60oyi-istoriyi-/shul%60gyn-vitaliy-yakovych/> (in Ukrainian).
5. Levinets, R. P., 2002. V. Ya. Shulhin – zhyttia poviazane z Kyievom (V.Y. Shulgin - life is connected with Kyiv). Naukovi zapysky z istorii Ukrainy. Pereiaslav-Khmelnitskyi, vol. 13, 217-222 (in Ukrainian).
6. Levinets, R. P., 2004. Zhyttievyy shliakh ta naukovo-hromadska diialnist V. Ya. Shul'gina (1821–1878 rr.) (Life path and scientific and social activities of V.Y. Shul'gin (1821-1878). Kyiv (in Ukrainian).
7. Lyman, S. I., 2013. Z istorii «kadrovoho konfliktu» u kyivskii universytetskii mediievistytsi pershoi polovyny 1860-kh rr.: O. I. Stavrovskiy proty V. H. Avseenka (From the history of «personnel conflict» in the Kiev university medieval studies of the first half of 1860: A.I. Stavrovskyy against V.G. Avseenko). Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky, vol. 23, 144-160. Regime to access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_2013_23_12 (in Ukrainian).
8. Maiorova, O. E.? 1989. Avseenko Vasylyi Hryhorevych (Avseenko Vasylyi Hryhorevych). Russkyye pysately 1800-1917. Byohrafycheskyi slovar, Vol.1: A–H. Moscow (in Russian).
9. Mordvintsev, V. M., 1993. Polityka rosiiskoho uriadu shchodo istorychnoi nauky v Kyivskomu universyteti v druhii polovyni XIX st. (The policy of the Russian government regarding the historical science at the University of Kiev in the second half of XIX century). 150 rokiv rozvytku vitchyznianoї istorychnoi nauky v Kyivskomu universyteti. Materialy Respublikanskoї naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyiv, 20-21 zhovtnia 1992 r., 184-185. Kyiv (in Ukrainian).
10. Romanovych-Slavatynskiy, A. V., 1903. Moia zhyzn y akademicheskaya deiatelnost. Vospomynaniya y zametky. 1832-1884 (My life and academic activities. Memories and notes. 1832-1884). Vestnyk Evropy 5, 181-205 (in Russian).
11. Stavrovskiy, Aleksei Ivanovych, 1900. (Stavrovskiy Aleksei Ivanovych). Entsyklopedycheskyi slovar Brokhauza y Efrona, vol. 31, P/t. 61. S-Pb. (in Russian).
12. Taran, O. H. Avsieienko Vasylyi Hryhorovych (Avseenko, Vasylyi Hryhorivych). Entsyklopediia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Elektronnyi resurs. Regime to access: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istorychnyy-fakul%60tet/avseenko-vasyl%60-grygorovych/> (in Ukrainian).

13. Tarasenko, Olha, 1995. Stanovlennia ta rozvytok istorychnoi osvity ta nauky u Kyivskomu universyteti u 1834–1884 rr. (Formation and development of historical education and science at Kyiv University in 1834–1884). Kyiv (in Ukrainian).
14. Tarasenko, O. O., 2015. Do stanovlennia shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: Platon Vasylovych Pavlov (To the formation of Scientific School of Historians of St. Volodymyr University: Platon Vasylevych Pavlov). Paradyhma piznannia: humanitarni pytannia 10, vol. 7, 5-30 (in Ukrainian).
15. Tarasenko, O. O., 2010. Z istorii stanovlennia ta rozvytku istorychnoi osvity v Kyivskomu imperatorskomu universyteti Sv. Volodymyra (do 175 richchia vid dnia zasnuvannia) (From the history of formation and development of history education at Kyiv Imperial St. Volodymyr University (to the 175 th anniversary). Istorychna dumka 1(2). Regime to access: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf (in Ukrainian).
16. Tarasenko, Olha., 2007. Vykladatska diialnist P. V. Pavlova v Universyteti Sv. Volodymyra u seredyni XIXst. (Teaching of P.V. Pavlov at St. Volodymyr University in the middle of XIX century). Literatura ta kultura Polissia 38, 236-248 (in Ukrainian).
17. Tarasenko, O.O., 2015. Spohady V. Y. Portugalova pro profesora Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) (Benjamin Portugalov Memories about Professor Pavlov (Scientific School of Historians of St. Volodymyr University). Materialy XXII Mizhnarodnoi naukovoï internet konferentsii «Aktualni naukovy doslidzhennia suchasnosti (22-24.12. 2015)». Istoriia. Zbirnyk naukovykh prats, 77-85, Kyiv (in Ukrainian).
18. Fedorova, L. D., 2005. Shul'hin Vitalii Yakovlevych (Shul'gin Vitaliy Yakovlevych). Vydatni diiachy nauky i kultury Kyieva v istoriko-kraieznavchomu rusi Ukrainy 2, 319–321, Kyiv (in Ukrainian).
19. Chesnokov, V. Y., 1999. «Delo V. Ya. Shul'gina» v Kyevskom unyversytete kak epyzod yz ystorry unyversytetskoi zhyzny v uslovyakh deistvyia Ustava 1863 hoda («The case of V.Y. Shul'gin» at Kyiv University as the episode from the history of university life in conditions of the Charter of 1863). Rosyiskye unyversytety v XVIII–XIX vekakh: sbornyk nauchnykh statei. Voronezh, vol. 4 (in Russian).
20. Shevchenko, L.V., Taran, O. H. Pavlov Platon Vasylovych (Pavlov Platon Vasylovych). Elektronna entsyklopediia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tara Shevchenka. Regime to access: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyi-kafedra/pavlov-platon-vasyl%60ovych/> (in Ukrainian).

Тарасенко Ольга Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка
Адреса: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
E-mail: Olgatarasenko@ukr.net

Tarasenko Olga Oleksiyivna – PhD in history, associate professor
Borys Grinchenko Kyiv university
Address: 18/2, Bulvarno-Kudryavska Str., Kyiv, 04053, Ukraine
E-mail: Olgatarasenko@ukr.net

УДК 94(477)+372.48

Вони були першими: А.П. Жмайло – випускник Криворізького вечірнього робітничого технікуму 1926 р. (90-річчю першого випуску Криворізького національного університету присвячується)

Л.В. ДОЯР

Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг, Україна
E-mail: lardo07@rambler.ru**Авторське резюме**

У статті досліджено життєвий та трудовий шлях першого випускника Криворізького національного університету, студента Криворізького вечірнього робітничого технікуму 1922-1926 рр., одного з організаторів гірничорудної промисловості Кривого Рога, учасника повоєнної відбудови Криворізького залізничного басейну, першого в історії Криворізького гірничорудного інституту Героя Соціалістичної Праці.

Біографія Андрія Павловича Жмайла (1903-1961) – є яскравим віддзеркаленням радянської епохи в історії України, вмістилищем ключових подій та явищ першої половини ХХ століття, а саме: утворення робітничих факультетів для навчання малоосвіченого пролетаріату і селянства, в одному з яких (Криворізькому вечірньому робітничому технікумі) А.П. Жмайло отримав кваліфікацію гірничого техника; кампанії коренізації – українізації 1920-х – початку 1930-х рр., що забезпечила можливість кар'єрного зростання представникові української нації і знайшла відображення у навчальних планах тогочасних вищих навчальних закладів України; форсованої індустріалізації міжвоєнного періоду, внаслідок якої було утворено гірничорудну галузь соціалістичного Кривбасу; Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.), під час якої було проведено безприкладну у світовій історії евакуацію виробничих сил в глиб країни та продемонстровано масовий трудовий героїзм; післявоєнної відбудови зруйнованого господарства, коли було проведено реєвакуацію виробництв і кадрового потенціалу зі Сходу на Захід і забезпечено функціонування відновленого народного господарства.

Андрій Павлович Жмайло unikнув сталінських репресій, однак, жив в умовах тоталітарної дисципліни, яка жорстко карала за помилки, допущені у роботі: у 1935 р. Жмайло був знятий з посади, виключений з партії і отримав судовий вирок. Однак цей прикрий епізод фактично не вплинув на біографію випускника КВРТ і не завадив йому здобути звання Героя Соціалістичної Праці у 1958 р., що, в принципі, було нетипово для радянської практики державних нагород.

Ключові слова: гірничий техник, гірничий інженер, шахта, рудник, вищі інженерні курси, гірничий генеральний директор, Герой Соціалістичної Праці

They were the first: A.P. Zhmaylo – graduate of Kryvyi Rih evening working college 1926 (The 90th anniversary of the first issue Kryvyi Rih National University is dedicated)

L.V. DOYAR

Kryvyi Rih national university, Kryvyi Rih, Ukraine, E-mail: lardo07@rambler.ru

Abstract

This article studied the life and career of the first graduate of National University of Kryvyi Rih, the student of Kryvyi Rih evening working College 1922-1926, one of the organizers of the mining industry of Kryvyi Rih, a member of the postwar recovery Kryvbas, the first in the history of the Kryvyi Rih Mining Institute of the Hero of Socialist Labor.

Biography of Andriy Pavlovich Zhmaylo (1903-1961) - is a vivid reflection of the Soviet era in the history of Ukraine, the repository of key developments and events of the first half of the twentieth century, namely: the formation of workers' faculties to train uneducated proletariat and the peasantry, one of which (Kryvyi Rih evening working college) A.P. Zhmaylo was qualified mining equipment; indigenization campaign - Ukrainianization 1920s - early 1930, that provided an opportunity for career growth of representatives of the Ukrainian nation and reflected in the curricula of contemporary higher education in Ukraine; forced industrialization of the interwar period, as a result of which the mining industry was established socialist Kryvbas; Great Patriotic War (1941-1945), during which were conducted unparalleled in world history evacuation productive forces into the country and demonstrated the mass heroism of labor; postwar reconstruction of the destroyed economy, where production was carried resettlement and human resource capacity from the East to the West and provided with reduced functioning of the economy.

Andriy Zhmaylo escaped Stalinist repression, however, lived in a totalitarian discipline which severely punished for mistakes at work: in 1935 Zhmaylo was removed from his post, expelled from the party and got the verdict. However, this unfortunate episode, in fact, did not affect the bio graduate KEWC and not prevent him win the title of Hero of Socialist Labor in 1958 that, in principle, it is not typical for the Soviet practice of state awards.

Keywords: mining techniques, mining engineer, mine, mining camp, higher engineering courses, Mining General Director, Hero of Socialist Labor.

Постановка проблеми. Напередодні 90-річного ювілею першого випуску Криворізького вечірнього робітничого технікуму – навчального закладу, що поклав початок сучасному Криворізькому національному університету – дослідження персоналії Андрія Павловича Жмайла, безумовно, набуло особливої актуальності. При цьому слід зазначити, що дана актуалізація не обмежується локальними краєзнавчими чи університетськими потребами, а виходить на рівень загальної вітчизняної історії, адже наш випускник став видатним організатором гірничої галузі і був відомою і впливовою постаттю в країні в цілому. Він був Героєм Соціалістичної Праці, тобто входив до вузького 19-тисячного кола передовиків – стахановців в СРСР [першим носієм цього звання був Йосип Сталін, відзначений напередодні свого 60-річчя 20 грудня 1939 р. – Л.Д.]. Про суспільну затребуваність даної персоналії свідчить той факт, що лише згадане автором ім'я Андрія Павловича Жмайла в одній з попередніх краєзнавчих розвідок [5, с. 17, 114] відразу потрапило до мережевої енциклопедії з відповідним посиланням. Тож автор відчуває свою особисту відповідальність за проведення ґрунтовного дослідження життєвого шляху нашого видатного випускника.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографія заявленої теми на сьогоднішній день не розроблена і обмежується енциклопедичними [6, 7] та ювілейними розвідками з історії КГРІ-КТУ-КНУ [4, 8-12]. Окремі епізоди з біографії А.П. Жмайла автор розглянув у рубриці «Ретрофото» газети ДВНЗ «КНУ» «Університетські новини» [3]. Першоджерельною базою даного дослідження є матеріали музейного архіву, що зберігаються у фонді «Персоналії» [1]. Більшість з них у науковому обігу дотепер не перебувала.

Специфічною рисою першоджерельної бази з персоналії А.П. Жмайла є велика кількість документів, написаних ним власноруч (автобіографії, особові аркуші з обліку кадрів, пояснювальні записки, довідки тощо). Окрім того, збережено оригінали трудової і іспитової книжок, свідоцтва про закінчення Дніпропетровського гірничого інституту ім. Артема з додатком, услякі посвідчення, різноманітні характеристики А.П. Жмайла (ділові, виробничі, політичні, партійні), листи представлення на його нагородження та присвоєння звань (Гірничий генеральний директор III рангу, Герой Соціалістичної Праці). Водночас у справі відсутній оригінал його Свідоцтва про закінчення КВРТ у 1926 р. [однак в експозиції музею експонується Свідоцтво, отримане Вадимом Едуардовичем Фуксом – одногрупником А.П. Жмайла, сином знаменитого криворізького геолога Е.К. Фукса, зрозуміло, що мова йде про ідентичні за формою і змістом документи – Л.Д.]. Слід зазначити, що у кадровій документації зустрічаються

помилки: так, в одній з міністерських характеристик говориться, що вищу освіту А.П. Жмайло отримав у КГРІ у 1933 р. Значну частину першоджерел складають судові покази свідків трудового стажу А.П. Жмайла до видачі йому 20 січня 1939 р. «Трудової книжки» та численні поздоровлення (листи, телеграми, пам'ятні адреси), надіслані і вручені після присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці.

Мета дослідження. Метою даної розвідки є дослідження життєвого та трудового шляху випускника Криворізького вечірнього робітничого технікуму А.П. Жмайла, яке увійде до загальної ювілейної праці, присвяченої 90-річчю першого випуску Криворізького національного університету.

Виклад основного матеріалу. Андрій Павлович Жмайло народився у жовтні 1903 р. у родині гірника [1, арк. 1-2]. На той момент сім'я мешкала у Синельниковому – одній зі станцій Катеринославської залізниці [на момент написання А.П. Жмайлом автобіографії (16 березня 1948 р.) залізниця називалась Сталінською – Л.Д.]. Батько Андрія Павловича працював помічником кочегара, різноробочим, отримав каліцтво на руднику (йому було ампутовано ногу) і невдовзі помер [1, арк. 34]. Сам Андрій з малолітства працював на руднику «Жовта ріка» [1, арк. 2, 33]. До 16 років хлопець мешкав з матір'ю, а у 1920 р. відправився наймитувати у Київську губернію [1, арк. 34]. Слід підкреслити, що подробиці ранньої біографії А.П. Жмайла наводяться лише в автобіографії, укладеній ним незадовго до присудження звання Героя Соціалістичної Праці.

Починаючи з 1922 р. Жмайло перебував у Кривбасі. Спочатку працював на руднику Жовтневої революції і одночасно навчався у Криворізькому вечірньому робітничому технікумі. Незважаючи на вечірню форму навчання, був активним студентом – керував комсомольською організацією технікуму впродовж 1924-1926 рр. [1, арк. 2; 5, с. 119]. У довідці, що подавалася 25 вересня 1954 р. на міністерське затвердження А.П. Жмайла управляючим тресту «Ленінруда», повідомляється, що Андрій Павлович у 1922-1926 рр. працював відкатником, лопатником, бурильником та прохідником на руднику ім. Жовтневої революції [1, арк. 3]. Закінчивши у 1926 р. технікум і отримавши звання гірничого техника, А.П. Жмайло почав працювати на інженерно-технічних посадах: у 1926-1929 рр. був гірничим майстром, контрольним десятником, черговим техніком на руднику «Жовта ріка». У 1929 р. вперше очолив підприємство – став завідувачем шахти «Індустріалізація країни» п'ятихатського рудника «Жовта ріка».

1-го лютого 1931 р. А.П. Жмайло вступив на факультет вищих інженерних курсів рудничного відділу Дніпропетровського гірничого інституту, про що свідчить оригінал його іспитової книжки за № 4, виданої 4-го травня 1931

р. [1, арк. 35]. Цікаво, що на печатці закладу зазначено дивну для ДГІ назву, а саме «Дніпропетровський Гірничий інститут ім. тов. Артема Сергєєва». 13 жовтня 1932 р. А.П. Жмайло отримав Свідоцтво за № 140 про закінчення ВІК при ДГІ та присвоєння кваліфікації гірничого інженера – оригінал документа зберігається у справі [1, арк. 36]. За час навчання Андрій Павлович засвоїв 30 дисциплін спеціального циклу, 6 дисциплін суспільно-політичного циклу, 1 – суспільного циклу, 1 – іноземного циклу та 5 – фізико-математичного циклу. Судячи з іспитової книжки А.П. Жмайло був посереднім студентом, у нього було чимало задовільних оцінок і навіть перездачі, однак, це не завадило йому стати видатним виробничником, піднімати відсталі уральський рудник у 1940-1946 рр., а згодом, успішно відбудувати повоєнний Кривбас. Чого ж навчали на вищих інженерних курсах ДГІ на початку 30-х рр. минулого століття? По-перше, вчили українську (суспільний цикл) і англійську (іноземний цикл) мови. По-друге, засвоювали фізико-математичний цикл, а саме: молекулярну фізику, теплоту, електрику, аналітичну геометрію, диференціальні та інтегральні обчислення. Серед дисциплін суспільно-політичного циклу у тогочасному ДГІ викладалися: політекономія, економічна політика, діамат, ленінізм, економіка гірничої промисловості та марксистська теорія техніки. Спеціальний цикл для підготовки гірничого інженера складався з таких дисциплін, як: нарисна геометрія, загальна хімія, геодезія, маркшейдерське мистецтво, загальна геологія, вибухові роботи, теоретична механіка, статика споруд, опір матеріалів, теорія механізмів і машин, деталі машин, гідравліка, теплотехніка, проходження і укріплення виробіток, розробка рудних родовищ, вентиляція і освітлення, рудничні підземні споруди, руднична доставка, електротехніка, аналітичний курс гірничого мистецтва, механізація гірничих робіт, насоси і вентилятори, компресори, застосування електрики у гірничій справі, збагачення руд, оцінка корисних копалин, організація виробництва, техніка безпеки, рятувальна справа, технічне креслення. Аналізуючи навчальний план випускника ДГІ 1932 р. можна стверджувати, що 87 % дисциплін носили суто технічний характер, надмірної політизації не спостерігалось, а кампанія українізації успішно продовжувалася.

Після закінчення Дніпропетровського гірничого інституту Андрій Павлович повернувся на шахту «Індустріалізація країни» [1, арк. 34], але незабаром зайняв посаду завідуючого шахтою рудника «Ігулець» [1, арк. 3]. У 1934-1935 рр. Жмайло керував рудоуправлінням ім. Першого Травня. Перебуваючи на цій посаді, він був премійований легковою автомашиною «ГАЗ» – наказ про нагородження за № 1606 від 31 грудня 1934 р. підписав тогочасний нарком важкої промисловості С. Орджонікідзе [1,

арк. 38]. Але саме у цей, начебто зірковий час, у житті Андрія Павловича сталася трагедія – звинувачений у халатності він був виключений з лав ВКП(б), знятий з посади і засуджений до року виправних робіт [1, арк. 37]. Про цей прикрий випадок у біографії нашого випускника автор писав раніше [3]. Слід зазначити, що факт засудження Жмайла відображений лише у трьох документах: «Діловій характеристиці», написаній 1 березня 1938 р. і підписаній управляючим трестом «Руда» Александровим, «Політичній діловій характеристиці», укладеній 5 травня 1940 р. і підписаній керівником тресту «Жовтеньруда» Лаштобою і секретарем парторганізації тресту Медведєвим, та власноруч написаній Жмайлом довідці від 17 березня 1955 р. [1, арк. 11-12, 37]. Інші кадрові документи такої інформації не містять, усі наявні у нашому архіві автобіографії містять позначку «під судом не перебував».

У січні 1936 р., домігшись реабілітації і поновлення членства в партії, Андрій Павлович очолив шахту «Комунар» Дзержинського рудоуправління (1935-1938 рр.), а потім шахтоуправління ім. Комінтерну (1938-1940 рр.) [1, арк. 3, 12]. Останнє було у занедбаному стані і постійно не виконувало виробничих планів – тож Жмайла направили ліквідувати недоліки і перманентне відставання підприємства [1, арк. 14].

Слід зазначити, що трудова книжка Жмайла була виписана 20 січня 1939 р., його попередній трудовий список не зберігся і документальним підтвердженням міжвоєнного періоду трудової діяльності Андрія Павловича є низка свідоцьких показань і довідок [1, арк. 24-32].

13 грудня 1940 р. Наказом народного комісара чорної металургії СРСР за № 213к [на той час посаду займав І. Тевосян – Л.Д.] А.П. Жмайло був призначений управляючим Високогірського рудоуправління тресту «Уралруда» [1, арк. 7]. Незадовго до цього, 25 листопада 1940 р., Андрій Павлович отримав грізне попередження від начальника «Головруди» Трофімова про особисту відповідальність за «відставання робіт на пускових горизонтах» [1, арк. 8]. Тож не виключено, що наказ міністра став карально-рятувним для нашого випускника – у суворому Нижньотагільському краї він провів не тільки роки війни, але й час для «спокутування гріхів». На цей умовивід нас наштвхують дві урядові телеграми (від 13-го та 15-го грудня 1940 р.), надіслані Тевосяном і Трофімовим на ім'я Жмайла: мова йде про термінову передачу справ шахтоуправління «Комінтерн» діючому головному інженеру [за іронією долі, цю посаду тоді займав П.Н. Таран – одногрупник Жмайла по Криворізькому технікуму – Л.Д.] [1, арк. 39-40]. І якщо Тевосян пише, що не може задовольнити прохання Жмайла і чомно пропонує йому виїхати на Урал, то Трофімов наказує невідкладно здати справи Тарану, тер-

міново виїхати, а про виконання телеграфувати.

Необхідно підкреслити, що Андрій Павлович гідно встояв: відсталий Високогірський рудник за час його керування перетворився на успішне гірничорудне виробництво, яке у роки Великої Вітчизняної війни обслуговувало 43 підприємства країни. Одним з них був Уральський танковий завод № 183 ім. Сталіна. У музейному архіві зберігається лист-подяка управляючому Високогірським рудоуправлінням НКЧМ тов. Жмайлу від колективу цього військового об'єкта [1, арк. 41]. За успіхи у роботі рудник був нагороджений Орденом Леніна [1, арк. 34]. Ясна річ, що рудник працював під пильним оком НКВС: у справі Жмайла зберігся оригінал перепустки за № 2608, виданої йому 6 січня 1945 р. за підписом Начальника штабу позавідомчої охорони Тагілбуду НКВС [1, арк. 59]. У документі йдеться про право пересування виробничою зоною Тагілбуду НКВС за умови додаткової відмітки на лівому боці перепустки. На звороті прописано суворі вимоги щодо зберігання перепустки, будь-які причини її втрати (загублення, крадіжка, передача сторонній особі) тягнули за собою особисту відповідальність, перепустка не поновлювалася, а після закінчення свого строку дії обов'язково здавалася в органи НКВС.

12 січня 1946 р. наказом І. Тевосяна Андрій Павлович Жмайло був звільнений з посади управляючого Високогірським рудоуправлінням [1, арк. 6]. Причиною звільнення стала тяжка хвороба – крововилив у мозок [1, арк. 42]. Повернувшись у Кривий Ріг, у 1946-1947 рр. А.П. Жмайло працював старшим науковим співробітником Науково-дослідного гірничорудного інституту, але кабінетна робота, вочевидь, була не для нього [1, арк. 3]. Тож вже 7 жовтня 1947 р. він був призначений управляючим рудоуправління ім. Дзержинського тресту «Кривбасруда» [1, арк. 5]. Саме тоді загострилося суперництво наших двох випускників – Жмайла і Тарана. Виконуючий обов'язки начальника «Головруди» Патрикеев у листі до міністра Тевосяна 8 серпня 1947 р. писав, що П.Н. Тарана на посаді управляючого шахтоуправління ім. Комінтерну слід замінити на А.П. Жмайла [1, арк. 13]. Але вже 22 серпня 1947 р. було прийнято інше рішення. У листі управляючого трестом «Кривбасруда» Кудряшева до міністра Тевосяна і начальника «Головруди» Мелешкіна йшлося про те, що Дніпропетровський обком КП(б)У надав Тарану можливість виправити становище, а Жмайла, за цих обставин, призначили керувати шахтоуправлінням ім. Дзержинського, відсторонивши від роботи його попередника-невдачу П.Є. Гука [1, арк. 15]. Наказ про призначення А.П. Жмайла керівником Дзержинського шахтоуправління за № 399/к підписав заступник міністра чорної металургії СРСР П. Коробов.

Постановою Ради Міністрів СРСР за № 1567 від 11 травня 1948 р. Жмайлу було присвоєно звання Гірничого генерального директора III рангу [1, арк. 50] [документ підписав тогочасний Голова радянського уряду Й. Сталін – Л.Д.]. Отже, до списку носіїв військових звань у гірничорудній промисловості, причетних до історії нашого Криворізького гірничорудного інституту [2, с. 61-64], можемо додати як його ім'я, так і імена, що вміщені у цьому наказі, а саме: С.М. Мелешкін, К.В. Кудряшев, А.Н. Шильман, М.М. Бринза, А.Д. Поліщук [1, арк. 50].

Робота у «Кривбасруді» була надзвичайно успішною. Якщо за підсумками 1947 р. шахтоуправління ім. Дзержинського виконало виробничий план лише на 67 – 99 % (найгірше по розвідувальних роботах на 67,9 %, найкраще – по якості – на 99,7 %), то під керівництвом А.П. Жмайла показники зросли вже у першому кварталі 1948 р., а саме: виробничий план з видобутку руди був виконаний на 100,5 %, з розвідувальних робіт – на 109,4 %, з якості – на 100,4 % [1, арк. 9].

Наказом за № 40/к від 6 березня 1951 р. за підписом І. Тевосяна А.П. Жмайла було призначено управляючим рудоуправління ім. Дзержинського тресту «Дзержинськруд» [1, арк. 4]. На цій посаді наш випускник перебував до березня 1955 р. Наказом Мінчормету СРСР за № 42/к від 5 березня 1955 р. його було призначено керувати трестом «Ленінруда». 14-й запис у Трудовій книжці А.П. Жмайла, датований 22 березня 1955 р., став останнім у його трудовій біографії [1, арк. 60-61].

Очолюючи «Ленінруду», 19 липня 1958 р. Андрій Павлович Жмайло зазнав найвищого у своєму житті тріумфу – Постановою Президії Верховної Ради СРСР за видатні успіхи у справі розвитку чорної металургії йому було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці [1, арк. 65-66]. На той момент наш випускник вже був нагороджений двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями «За доблесну працю в Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.» та «За відбудову підприємств чорної металургії Півдня» [1, арк. 62-64].

Висновки. Трудова біографія Андрія Павловича Жмайла була насичена вагомими подіями, злетами, переконливими успіхами і прикритими падіннями. Один із перших випускників нашого навчального закладу прожив гідне життя, мав міцну сім'ю, виховав доньку і двох синів. 23 вересня 1961 р. він пішов з життя, недоживши навіть до 58-ми років! Криворізька газета «Червоний гірник» вмістила на своїх шпальтах дуже зворушливий некролог, написаний колегами і друзями А.П. Жмайла [1, арк. 67]. Останній за свідчує актуальність тогочасних ціннісних орієнтацій: самовіддана праця в ім'я суспільного блага реалізує і звеличує людину, залишає після неї важливі здобутки і добро пам'ять.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Архів Музею історії Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет» (далі АМІ ДВНЗ «КНУ»). – Ф. 1 «Персоналії. – Оп. 2. – Спр. 80 «Жмайло Андрій Павлович». – 126 арк.
2. Дояр Л.В. Військові звання у радянській промисловості та їх носії у Криворізькому гірничорудному інституті/ Л.В. Дояр// Сталій розвиток промисловості та суспільства. Матеріали Міжнародної науково-технічної конференції, ДВНЗ «КНУ», 20-22 травня 2015 р. У 2-х т. – Кривий Ріг, 2015. – Т. 2. – 116 с.
3. Дояр Л.В. Жмайло Андрій Павлович: від судового вироку до Героя Соціалістичної Праці/ Л.В. Дояр// Університетські новини. – 2016. – січень.
4. Дояр Л.В. Про війну — мовою документів. Воєнний літопис КГРІ (1941-1945 рр.)/ Л.В. Дояр. – Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2013. – 304 с.
5. Дояр Л.В. Уславлені ровесники – місто і університет/ Л.В. Дояр. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. – 120 с.
6. Енциклопедія Криворіжжя у 2-х т./упор. В.П. Бухтіяров]. – Кривий Ріг: ЯВВА, 2005. – Т. 1. – 2005. – 704 с.
7. Криворізький залізорудний басейн/ [Авт. кол.: Ю.Г. Вілкул, Л.В. Дояр, М.І. Дядечкін та ін.]. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2006. – 583 с.
8. Криворізький технічний університет/ [М.Й. Боярко, В.А. Дворніков, Г.Х. Отверченко та ін.]. За заг. ред. В.Ф. Бизова. – Кривий Ріг: Мінерал, 1997. – 117 с.
9. Криворізький технічний університет/ [Авт. – упор.: В.С. Білецька, В.О. Бойко, Л.Л. Горбенко та ін.]. – Кривий Ріг: Мінерал, 2002. – 126 с.
10. Криворізький технічний університет 85 років/ [Авт. кол.: А.Г. Темченко, М.Т. Кравець, М.І. Ступнік та ін.]. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2007. – 140 с.
11. Криворожский горнорудный институт/ [Н.М. Акименко, З.С. Архангородский, И.А. Бадица и др.]. Отв. ред. Н.И. Стариков – Львов: Изд-во Львовского университета, 1972. – 184 с.
12. Криворожский горнорудный институт/ [Сост.: Н.И. Боярко, В.Ф. Бызов, Г.И. Ванина и др.]. – Москва: Недра, 1992. – 207 с.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2016

REFERENCES:

1. Arkhiv Muzeyu istoriyi Derzhavnoho vyshchoho navchal'noho zakladu «Kryvoriz'kyu natsional'nyy universytet» (dali AMI DVNZ «KNU») (Archive of the State Museum of History of the university «Kryvyi Rih National University»). F. 1 «Personalii. Op. 2. Spr. 80 «Zhmaylo Andriy Pavlovych» (in Ukrainian).
2. Doyar, L.V., 2015. Viyskovi zvannya u radyanskyi promislivosti ta yih nosiyi u Krivorizkomu girnichorudnomu instituti (Military ranks of Soviet industry and their carriers in Kryvyi Rih Mining Institute). Staliy rozvitok promislivosti ta suspilstva. Materiali Mizhnarodnoyi nauково-tehnichnoyi konferentsiyi, DVNZ «KNU», 20-22 travnya 2015 r. U 2-h t., vol. 2. Kriviy Rig (in Ukrainian).
3. Doyar, L.V., 2016. Zhmaylo Andriy Pavlovich: vid sudovogo viroku do Geroya Sotsialistichnoyi Pratsi (Zhmaylo Andrei Pavlovich from the court's judgment to the Hero of Socialist Labor). Universitetski novini (in Ukrainian).
4. Doyar, L.V., 2013. Pro viynu — movoyu dokumentiv. Voenniy litopis KGRI (1941-1945 rr.) (On War - language documents. Military Chronicle KMI (1941-1945)). Kriviy Rig (in Ukrainian).
5. Doyar, L.V., 2012. Uslavleni rovesniki – misto i universitet (Famous peers - city and university). Vidavnicхий dim, Kriviy Rig (in Ukrainian).
6. Entsiklopediya Krivorizhzhya u 2-h t. (Encyclopedia Kryvorizhzhya). 2005. YAVV A, vol. 1, Kriviy Rig (in Ukrainian).
7. Krivorizkiy zalizorudniy baseyn (Kryvyi Rih iron pool). 2006. Vidavnicхий tsestr KTU, Kriviy Rig (in Ukrainian).
8. Krivorizkiy tehnicnyi universitet (Kryvyi Rih Technical University). 1997. Mineral, Kriviy Rig (in Ukrainian).
9. Krivorizkiy tehnicnyi universitet (Kryvyi Rih Technical University). 2002. Mineral, Kriviy Rig (in Ukrainian).
10. Krivorizkiy tehnicnyi universitet 85 rokiv (Kryvyi Rih Technical University '85). 2007. Vidavnicхий tsestr KTU, Kriviy Rig (in Ukrainian).
11. Krivorozhskiy gornorudniy institut (Krivoy Rog Mining Institute). 1972. Izd-vo Lvovskogo universiteta (in Ukrainian).
12. Krivorozhskiy gornorudniy institut (Krivoy Rog Mining Institute). 1992. Nedra. Moscow (in Ukrainian).

Дояр Лариса Василівна – кандидат історичних наук, доцент
Криворізький національний університет
Адреса: 50027, м. Кривий Ріг, вул. XXII партз'їзду, 11
E-mail: lardo07@rambler.ru

Doyar Larisa Vasilivna – PhD in history, associate professor
Kryvyi Rih national university
Address: 11, XXII Party Congress Str., Kryvyi Rih, 50027, Ukraine
E-mail: lardo07@rambler.ru

УДК 94(420)

Погляди щодо контролю кордонів прибічників вільних імміграційних рухів у Великій Британії

М.Д. ЛАДА

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна,
E-mail: metammorfoza@mail.ru**Авторське резюме**

У зв'язку з активізацією імміграційних рухів до Європи на сучасному етапі проблема контролю кордонів та можливості вільного переселення набула особливої актуальності та гостроти в політичному й суспільному обговоренні країн Європейського Союзу, зокрема Великої Британії. У статті автором на основі дослідження праць Терези Хейтер розглядаються аргументи прибічників відкритих кордонів у сучасній Великій Британії. Тереза Хейтер – науковець, публіцист та активний учасник антирасистського руху, одна з найрадикальніших представниць прибічників «вільної міграції» у Великій Британії. Її погляди найповніше представлені у монографії «Відкриті кордони: справа проти імміграційного контролю» (перша редакція 2000 р., друга – 2004 р., третя – 2015 р.).

До основних аргументів послідовників активних міграційних рухів належить сама ідея таких рухів як об'єктивно та історично обумовлених. Тереза Хейтер розвінчує ряд міфів та стереотипів щодо цієї проблеми, зокрема ефективність репресивних методів контролю та суцільний негатив для населення і країни через ці рухи. Дослідниця вважає, що єдиний спосіб гарантувати, що біженці дійсно захищені – відсутність будь-якого імміграційного контролю. Наявність же такої сфери державної політики, як переселення та його регуляція контролю є формою расизму.

Незважаючи на певну заангажованість праць та наукових доробків Терези Хейтер, вони можуть слугувати особливим джерелом для вивчення суспільного обговорення проблеми вільних кордонів та міграційних процесів у Великій Британії.

Ключові слова: міграція, імміграційна політика, вільні кордони, біженці, расизм, Тереза Хейтер, Велика Британія.

Concepts on border control of the immigration movements supporters in the Great Britain

M. D. LADA

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: metammorfoza@mail.ru

Abstract

Due to the current activation of immigration movements towards Europe the problem of border control and possibility of free migration has become especially topical and critical in political and social discussion in the countries of the European Union and Great Britain in particular. The arguments of free border supporters in modern Great Britain are reviewed in terms of the research of works by Teresa Hayter. Teresa Hayter – scientist, publicist, active participant of the antiracist movement and one of the most radical supporters of «free migration» in Great Britain Her views were fully presented in the monograph «Open borders: case against immigration controls» (first edition 2000, second – 2004, third – 2015).

The key arguments of the supporters of active migration movements include the very idea of such movements being objectively and historically predetermined, while their control or preventing is a form of discrimination. Teresa Hayter debunks a range of myths and stereotypes concerning this problem, in particular the effectiveness of repressive methods of control and absolutely negative consequences for the population and country caused by these movements. The researcher states that the only way to ensure that the refugees are truly protected is to eliminate immigration control. Such sphere of government policy as immigration regulation and control is a form of racism.

The majority of her arguments have moral and political context. On the other hand, they can be a special source of studying social discussion of the issue of free borders and migration processes in Great Britain.

Key words: migration, immigration policy, free borders, refugees, racism, Teresa Hayter, UK.

Постановка проблеми. У зв'язку з активізацією імміграційних рухів до Європи проблема контролю кордонів та можливості вільного пересування населення набула особливої актуальності та гостроти в політичному й суспільному обговоренні країн Європейського Союзу, зокрема Великої Британії.

Вже на межі ХХ-ХХІ ст. вплив імміграції на темпи економічного зростання, фінансову сферу, ринок праці та демографічну ситуацію

Великої Британії став настільки помітним, що навколо цього питання розгорнулася палка дискусія; науковці, суспільно-політичні діячі заговорили про необхідність змін, про потребу переходу до нової імміграційної та інтеграційної політики [1].

Однією з найрадикальніших представниць прибічників «вільної міграції» у Великій Британії є Тереза Хейтер – науковець, публіцист та активний учасник антирасистського руху.

© М.Д. Лада, 2016

її політичні погляди формувалися у 1970-80-х рр., висловлені у таких працях, як «Допомога як імперіалізм» («Aid as Imperialism» 1971 р.), «Творення світової бідності» («The Creation of World Poverty», 1981 р.) та інших. Зрештою, всі аргументи остаточно були викладені у монографії «Відкриті кордони: справа проти імміграційного контролю» (перша редакція 2000 р., друга – 2004 р., третя – 2015 р.) [6].

Висвітлення поглядів щодо відкритих кордонів у прихильників вільних імміграційних рухів у Великій Британії є метою цього дослідження. Вона реалізована через дослідження праць Терези Хейтер як активної пропагандисти безперешкодної міграції до Європи.

Погляди прибічників «вільної міграції», зокрема праць Терези Хейтер були проаналізовані в дослідженнях та рецензіях Саймоном Діксоном [4], Конором Мак-Логліном [10] та іншими. Вони називають її тези «визначними», такими, що допомагають поіншому подивитися на проблему переселення та сучасної політики Великої Британії загалом. Однак всі вони страждають надмірно «позитивною» оцінкою доробків Терези Хейтер. До того ж дослідження проблеми контролю кордонів у зв'язку з активними міграційними рухами у Великій Британії ускладнюються суспільними дискусіями, що вже тривають кілька десятиліть. Погляди самих британців у цьому питанні стали більш суб'єктивними та політично зумовленими.

Виклад основного матеріалу. Один з прогнозів динаміки етнічних менших у Великій Британії показує, що до 2051 року частка неєвропеїдного населення збільшиться до 22 млн (29%), а потім зросте до 48% від загальної чисельності мешканців 2076 р. [2, с. 442]. Це дослідження Девіда Коулмана – противника імміграції до країни [9] – показує непевну картину для британського суспільства, що несе значні зміни, а тому він говорить, що у Великій Британії та інших розвинених країнах світу є вибір: для уникнення таких демографічних та етнічних перетворень імміграція повинна бути призупинена до найнижчого рівня.

Подібні тези знаходять як прихильників, так і опонентів. Розглядаючи історію світової міграції, Тереза Хейтер доводить, що міграція є перманентним явищем людської історії, бо і сама історія розпочалася з розселення давніх людей з території Східної Африки, і з того часу міграційні процеси вже ніколи не зупинялись. Це робить усіх нас іммігрантами або нащадками іммігрантів [7].

Міграція – невід'ємна частина соціальної природи людини. Тому і Велика Британія, як усі інші країни, є продуктом імміграції з різних частин світу. Тереза Хейтер окремо звертає увагу на розповсюдженість міфу, що Британія є країною біженців. Навпаки, на її думку, емі-

грація з держави завжди була більша, ніж імміграція (колонізація нових земель, імперіалістична експансія країн Сходу) [5, с. 20].

Розглядаючи проблеми імміграційної системи, Тереза Хейтер висуває думку, що наявність такої сфери державної політики, як контроль за міграцією та її регуляція є формою расизму [6]. Ця радикальна теза здобула особливе поширення. Твердження виводиться з можливості багатьох іноземців (в основному – європейців) в'їздити до Великої Британії та жити там і неможливості зробити це для інших. Звертається увага на те, що перші переважно «білі», а інші – «кольорові» [5, с. 34]. Тереза Хейтер вважає, що недопустимо дискримінувати і слід ввести однакові обмеження для європейців, членів Співдружності націй та інших іноземців. Однак навіть у цьому випадку імміграційний контроль буде дискримінувати іноземців у цілому, відділяти їх від місцевих жителів. Саме тому інститут імміграційного контролю є законним інституціоналізованим расизмом, що глибоко вкоренився в національних державах Заходу [5, с. 37-44]. Це одна з причин того, що, незважаючи на постійну розробку варіантів існування «безкордонної» зони, європейські країни не бажають віддавати контроль над своїми державними кордонами, вважаючи це питанням суверенітету та заявляючи, що загальноєвропейські інститути занадто м'яко відносяться до іммігрантів. До того ж, расизм є багатограним і будується не лише на протиставленні «білий» – «чорний». Тереза Хейтер вважає, що «великі» країни ЄС намагаються створити для себе «м'яке підчерев'я» («soft underbelly») на східних кордонах: країни Східної Європи повинні виступати буфером, «санітарним кордоном» між «справжнім» ЄС та іншим світом [5, с. 62].

Тереза Хейтер розглядає і проблему біженців. На прикладі міжнародного законодавства, законів приймаючих країн (переважно сусідніх з Великою Британією), свідчення очевидців, вивчення суспільного та політичного дискурсу з питань біженців, дослідниця робить висновки, що більшість європейських урядів, формально не відмовляючись від дотримання міжнародних конвенцій по статусу біженців, насправді нівелюють їх [5, с. 72]. Така позиція приводить до появи у суспільстві недовіри до статусу біженців, що додатково культивується провладними ЗМІ [6].

Імміграційне законодавство Великої Британії, на думку Терези Хейтер, має антигуманний характер. Розпочинаючи з 1987 р. – маніфесту Консервативної партії, де одним із пріоритетів було вирішення проблеми «шахрайства» іммігрантів, британські закони ставали все більш жорсткими. Вона вважає, що саме суспільство можна звинуватити в тому, що воно ставить знак рівності між «біженцем»

та «нелегалом». На такий імідж працюють урядові заяви та офіційні зустрічі по всій Європі, на яких урівнюють проблеми імміграції та міжнародну злочинність (торгівлю людьми, наркотрафік та ін.) [5, с. 95]. Така криміналізація біженців та іммігрантів приводить до виникнення груп людей, що експлуатуються як нелегальні робітники, а їх існування живить расистські ідеї.

Таким чином, як простежується за ідеями Терези Хейтер, саме уряд відповідальний за розвиток міжнародних злочинних організацій, а інтенсифікація репресивних заходів не веде до зниження чисельності біженців.

Тереза Хейтер звертає увагу на теорію (на її думку – міфологічну), що біженці паразитують на достатку місцевого населення та віднімають робочі місця [5, с. 105]. Однак у Великій Британії біженці не мають права працювати шість місяців поки чекають підтвердження статусу (цей строк часто продовжується). Працюючи без дозволу збільшують можливість депортації та експлуатації з боку роботодавців. Практика ж надання соціальної допомоги поступово відмінюється, притулки для біженців майже не фінансуються і не можуть на гідному рівні приймати людей [5, с. 110]. Це створює певне коло: «неможливість працювати – неможливість жити – перехід на нелегальний спосіб життя чи депортація».

Формою урядового стримування імміграції є «затримання» біженців [5, с. 112], що суперечить міжнародним конвенціям, оскільки сам акт пошуку захисту не може вважатися злочином. У багатьох випадках біженці вже постраждали від переслідування і повинні бути захищені від будь-яких форм жорстокого ставлення, а імміграційні чиновники просто заповнюють вільні місця у в'язницях і центрах утримання, для того щоб прострочити для біженців час отримання документів [5, с. 119].

Значну увагу Тереза Хейтер приділяє історії так званого «Кемпсфілдського будинку» («Campsfield House») – одного з найбільших центрів утримання мігрантів у Великій Британії.

Відзначимо, що Тереза Хейтер була активним членом суспільної кампанії із закриття цього центру [11], і хоч вона ніяк не відзначає про це у своїх працях, саме звучання тексту є дуже тенденційним: сповненим метафоричних порівнянь (наприклад, з концентраційним табором), розповідей про жорстокість персоналу і т.п., що дуже помітно навіть з урахуванням загальної морально-виховної направленості праці.

Тереза Хейтер пише, що масові протести і голодування «Кемпсфілдського будинку» та в інших «в'язницях» не дали нічого [5, с. 134]. Ці події були висвітлені у ЗМІ, отримали підтримку від представників громадськості, але ситуації це не змінило. Ті, хто замкнений у

центрах, не мають багато можливостей для протесту. З іншого боку, біженці, які знаходяться «на свободі», не наважуються на рішучі дії в знак протесту і демонстрації будь-якої форми суспільної діяльності, які могли привести до їх люстрації або депортації. Тому твердження про мігрантів, що постійно виступають за збільшення своїх прав, є досить голосливим. Хоча тут вона відокремлює у «русі опору» «чорні громади», через те, що багато їх представників завжди мали повні політичні та виборчі права (у випадку міграції з країн Співдружності) [5, с. 135].

Однією з основних ідей Терези Хейтер є твердження про те, що британський «опір» більше уваги приділяє послабленню внутрішньої імміграційної політики, а не політиці на кордонах країни. Цьому протиставляється французький рух «sans-papiers» – рух «людей без документів», «без паперу» [5, с. 143]. По суті, це рух за легалізацію всіх «нелегальних іммігрантів», за вільне пересування і відкриття кордонів. Ця кампанія не бореться проти депортації окремих осіб, а вимагає одночасної легалізації усіх іммігрантів, які не мають правильних імміграційних документів. Дослідниця вважає, що єдиний спосіб гарантувати, що біженці дійсно захищені, – відсутність будь-якого імміграційного контролю [6]. Вона не знаходить варіантів, що змогли б зупинити імміграцію в цілому і скоротити число тих, хто звертаються за притулком. Зрештою стверджується, що імміграційний контроль виражає волю лише громадян певної країни (навіть частини громадян), а не всіх народів світу в цілому.

Аргументацією думки про недієздатний імміграційний контроль є факт, що скасування законодавчих обмежень міграції може привести до невеликого збільшення міграції, але це не матиме особливого впливу. Так, незважаючи на постійне збільшення репресивних заходів, протягом 1990-х рр. чисельність біженців залишається приблизно однаковою [5, с. 152]. Європейські уряди, на думку Терези Хейтер, зобов'язані визнавати, що імміграційний контроль ніколи не буде працювати, бо спроба зберегти свободу пересування капіталу та спроба запобігти міграції робочої сили не буде завжди витримувати тиск глобалізації у спробі зберегти те, що залишилося від національних суверенітетів.

Тереза Хейтер відстоює думку, що велика вірогідність того, що мігранти збільшать, а не зменшать економічний добробут країни, до якої вони мігрують [8]. Треба відзначити, що аргументація економічної сфери вдається дослідниці найслабше, і вся їх суть зводиться до того, що, оскільки міграція робочої сили – потенційний засіб підвищення продуктивності праці, міжнародний вільний ринок праці та скасування всього імміграційного контролю приве-

де до подвоєння світових доходів [5, с. 160].

Прихильники жорсткого імміграційного контролю стверджують, що неконтрольована міграція неможлива у державі загального добробуту, а «матеріальний» тягар мігрантів завжди падає на країну. Однак їх противники не вважають, що переваги соціальної держави повинні бути зарезервовані для «рідного» населення. До того ж, британський уряд сам створив «тягар», спочатку не дозволяючи іммігрантам працювати і позбавляючи їх стандартної, дешевої соціальної допомоги, яка централізовано фінансується, а навпаки – перекладає витрати на підтримку на локальні бюджети [5, с. 162]. Окрім деяких суперечностей, які ми розглянули вище, наголосимо: пристрасність та заангажованість автора є найбільшими недоліками праці Терези Хейтер. Більшість її аргументів мають моральний та політичний характер. Разом з тим дослідниця провела значну роботу з відтворення законодавчого процесу проблем імміграції, історії британської імміграційної системи, збору свідчень очевидців. Все ж, позиція викладу матеріалу, що безперечно, є логічною для активіста боротьби проти дискримінації іммігрантів, але водночас є згубною для науковця, що претендує на об'єктивність, приводить до того, що найбіль-

ший інтерес викликає позиція, полеміка, яку вона розгортає на сторінках своєї праці, що може слугувати матеріалом для вивчення проблеми суспільної дискусії щодо імміграції у Великій Британії.

Висновки. Таким чином, серед прихильників вільних імміграційних рухів у Великій Британії особливий інтерес становлять праці Терези Хейтер як активної пропагандистки безперешкодної світової міграції. Серед її аргументів – історичні корені міграції, як природного чинника розвитку суспільства і від якого неможливо відмовитися і значно контролювати. На її думку, політика уряду у сфері переселення народів, обмеження чи зупинка міграції є формою расизму та дискримінації. Дослідниця розвінчує ряд міфів щодо проблеми мігрантів, серед яких можливість контролю державою через репресивні методи та «збідніння» країни через ці рухи. Та й сама теорія країни загального добробуту у такому ракурсі викликає заперечення. Разом з «радикалізмом» поглядів можемо побачити заангажованість її праці як наукових доробків. Однак вони можуть бути особливим джерелом для вивчення суспільного обговорення проблеми вільних кордонів та міграційних процесів у Великій Британії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кондратьева Т.С. Великобритания: Дискуссия по проблемам иммиграции [Текст] / Т.С. Кондратьева // Западная Европа перед вызовом иммиграции. Актуальные проблемы Европы. Сборник научных трудов. Вып. 1. – Москва, 2005. – С. 88-114.
2. Coleman D. Projections of the Ethnic Minority populations of the United Kingdom 2006-2056 [Text] / D. Coleman // Population and Development Review. – 2010. – Vol. 36 (3). – P. 441-486.
3. Dauvergne C. Making People Illegal: What Globalization Means for Migration and Law (Lawin Context) [Text] / C. Dauvergne. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 230 p.
4. Dixon S. Teresa Hayter, 'Open Borders: the case against immigration controls': Review [Електронний ресурс] / S. Dixon // Peace News. – Режим доступу: <http://peacenews.info/node/5169/teresa-hayter-open-borders-case-against-immigration-controls> – Назва з екрана.
5. Hayter T. Open Borders: the case against immigration controls [Text] / Teresa Hayter. – London: PlutoPress, 2004. – 208 p.
6. Hayter T. The Case Against Immigration Controls [Електронний ресурс] / Teresa Hayter // New Compass. – Режим доступу: <http://new-compass.net/articles/case-against-immigration-controls/> – Назва з екрана.
7. Hayter T. The new common sense [Електронний ресурс] / Teresa Hayter. // New Internationalist Magazine. – Режим доступу: <http://newint.org/features/2002/10/01/sense/> – Назва з екрана.
8. Hayter T. Why We Need Open Borders [Електронний ресурс] / Teresa Hayter. // International Viewpoint Online magazine. – 2015. – №4 (940). – Режим доступу: <http://internationalviewpoint.org/spip.php?article4276> – Назва з екрана.
9. Oxford protestors 'hounding out' professor who spoke upon immigration issues [Електронний ресурс] // Daily Mail Online – Режим доступу: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-440868/Oxford-protestors-hounding-professor-spoke-immigration-issues.html> – Назва з екрана.
10. McLoughlin C. Open Borders: The case against immigration controls by Teresa Hayter (PlutoPress 2000): Review [Електронний ресурс] / Conor McLoughlin // Red and Black Revolution. – 2003. – №7. – Режим доступу: <http://struggle.ws/wsm/rbr/rbr7/openborders.html> – Назва з екрана.
11. Teresa Hayter: Interview [Електронний ресурс] // Spectrezone. – Режим доступу: <http://spectrezone.org/global/hayter.htm> – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2016

REFERENCES:

1. Kondratieva, T., 2005. Velikobritania: Diskusia po problemam immigratsii (Great Britain: Discussion on problems of emigration). West Europe Facing the Challenge of Immigration. Urgent Problems of Europe, vol. 1., 88-144 (in Russian).
2. Coleman, D., 2010. Projections of the Ethnic Minority populations of the United Kingdom 2006-2056. Population and Development Review, vol. 36 (3), 441-486
3. Dauvergne, C., 2008. Making People Illegal: What Globalization Means for Migration and Law (Lawin Context). New York: Cambridge University Press
4. Dixon, S. Teresa Hayter, 'Open Borders: the case against immigration controls': Review. Peace News. Regime to access: <http://peacenews.info/node/5169/teresa-hayter-open-borders-case-against-immigration-controls>
5. Hayter, T., 2004. Open Borders: the case against immigration controls. PlutoPress, London
6. Hayter T. The Case Against Immigration Controls, New Compass. Regime to access: <http://new-compass.net/articles/case-against-immigration-controls/>
7. Hayter T. The new commonsense. New Internationalist Magazine. Regime to access: <http://newint.org/features/2002/10/01/sense/>
8. Hayter T., 2015. Why We Need Open Borders. International View point Online magazine 4 (940). Regime to access: <http://internationalviewpoint.org/spip.php?article4276>
9. Oxford protestors 'hounding out' professor who spoke upon immigration issues. Daily Mail Online. Regime to access: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-440868/Oxford-protestors-hounding-professor-spoke-immigration-issues.html>
10. McLoughlin C. Open Borders: The case against immigration controls by Teresa Hayter (PlutoPress 2000): Review. Red and Black Revolution. 2003, №7. Regime to access: <http://struggle.ws/wsm/rbr/rbr7/openborders.html>
11. Teresa Hayter: Interview. Spectrezine. Regime to access: <http://spectrezine.org/global/hayter.htm>

Лада Марія Дмитрівна – аспірант
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13
E-mail: metammorfoza@mail.ru

Lada Mariya Dmytrivna – postgraduate
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 64/13, Volodymyrs'ka Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: metammorfoza@mail.ru

УДК 355.425.4(477.82-83)»1939-1941»

Становлення польського руху Опору в Західній Україні на початку Другої світової війни

В.В. ДАШКО

Сарненський історико-етнографічний музей, м. Сарни, Україна,
E-mail: viktorija_dashko@meta.ua

Авторське резюме

У статті висвітлено характер радянської тоталітарної етнополітики та її вплив на зародження польського руху Опору в Західній Україні на початку Другої світової війни. З'ясовано основні чинники формування активних протестних настроїв частини польського населення на західноукраїнських територіях, що відійшли до СРСР внаслідок поділу Польщі в результаті реалізації пакту Молотова-Ріббентропа. Визначено категорії осіб польської національності, що були невдоволені репресивною сталінською політикою 1939-1941 рр. та стали тим соціальним середовищем, у якому остаточно сформувався рух опору тоталітарному і, зокрема, антинародному, по відношенню до польського етносу, режиму та з середовища якого згодом з'явилися активісти даного руху. Зроблено аналіз діяльності радянської влади на окупованих територіях колишніх «Всходніх Кресув» Другої Речі Посполитої та встановлено основні фактори, що призводили до невдоволення жорсткою політикою радянської влади по відношенню до колишніх державних службовців, військових осадників та служителів Римо-католицької церкви. Досліджено етапи та визначено особливості становлення польського руху Опору на колишніх територіях Східної Польщі, окупованих у 1939 р. СРСР та до окупації цих земель у 1941 р. фашистською Німеччиною. Описано зародження та діяльність перших польських підпільних збройних формувань на території Західної України.

Ключові слова: Західна Україна, Друга світова війна, підпільники, окупація, поляки, каральні органи, рух Опору.

The formation of the polish Opposite movement in Western Ukraine at the beginning of the Second world war

V.V DASHKO

Sarny historical and ethnographic museum, Sarny, Ukraine, E-mail: viktorija_dashko@meta.ua

Abstract

The article highlights the nature of the Soviet totalitarian ethnic policy and its influence on the origin of the Polish opposite movement in Western Ukraine at the beginning of the Second World War. It also clarifies the main factors of the formation of active opposite movements among the Polish part of population in the Western Ukraine territory, which withdrew to the Soviet Union due to the distribution of Poland as a result of the Molotov-Ribbentrop Pact. The author defined category of Polish nationality persons, who were dissatisfied with Stalin's repressive policies in 1939-1941 and become that social environment, in which finally formed opposite movement to totalitarianism and, in particular, antinational regime against the Polish ethnos, and the environment from which later appeared activists of this movement. By the author was analyzed the activity of Soviet authorities in the occupied territories of the former «Wshodnih kresuv» of the Second Rich Pospolyta and determined main factors that led to dissatisfaction with the rigid Soviet policy against the former government officials, military precipitators and servants of the Roman Catholic Church. Investigated and determined features of the Polish opposite movement formation in the former eastern Polish territories occupied in 1939 by the Soviet Union and seized in 1941 by Nazi Germany. The article also describes the origin and activity of the first underground Polish armed forces on Ukrainian territory.

Keywords: Western Ukraine, World War II, underground fighters, occupation, Poles, punitive authorities, opposite movement.

Постановка проблеми. Формування польського руху Опору на західноукраїнських землях на початку Другої світової війни стало важливою віхою в історії двох народів та на десятиліття визначило особливості українсько-польських міжнаціональних відносин. Становлення, розвиток та значимість протестних настроїв польського населення в умовах радянської окупації визначили обсяг та актуальність даного історичного питання.

Розв'язання наукової проблеми, пов'язаної з особливостями становлення та розгортання діяльності польського руху Опору на окупава-

ній радянськими військами західноукраїнській території, – основна мета нашого наукового дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання, пов'язані зі становленням польського руху Опору на західноукраїнських землях на початку Другої світової війни, висвітлили в своїх роботах наступні українські науковці: Давиденко Ю.М. [1], котрий висвітлив у своїй дисертації становлення польських військових організацій нерегулярного характеру під час Другої світової війни, Давидюк Р.П. [2], котрий дав оцінку становищу польської громади

© В.В. Дашко, 2016

на Рівненщині у період «радянзації». Також дану тематику розкрили в своїх наукових статтях такі українські дослідники, як Куницький М. [3], котрий охарактеризував політику Радянського Союзу на західноукраїнських землях напередодні Великої Вітчизняної війни; Поліщук П.Я. [4], автор у своїй праці висвітлює передумови виникнення «Польської підпільної держави»; Самсонюк Т.М. [6; 7; 8], яка в своїх роботах досліджує становлення і діяльність польських підпільних організацій та діяльність радянських органів держбезпеки щодо ліквідації польського підпілля на території Західної України в 1939-1941 рр. Водночас заслуговує уваги стаття «Польське підпілля «За перших советів» польського історика Гжегожа Мотики [5], котрий аналізує в ній книгу Rafała Wnuka «Za pierwszego Sowietą», в якій автор висвітлює польську конспірацію на «Кресах Востодніх» II Речі Посполитої в вересні 1939-червні 1941 рр.

Виклад основного матеріалу. Поразка у вересневій кампанії 1939 р. була для поляків потрясінням. Це потрясіння посилювалося тим, що до спалаху війни влада підтримувала міф про велич та могутність Польщі. Напередодні війни у Польщі повсюди можна було побачити плакати із зображенням маршала Е. Ридз-Смігли на фоні літаків та танків. Панувало переконання, що в разі початку війни польське військо за тиждень буде в Берліні. Реальність виявилася зовсім іншою. Польська армія під натиском агресора вже з перших днів війни почала відступати. Однак органи державної влади, посадовці почали тікати ще швидше, ніж відбувався наступ німецьких військ. Евакуація органів державної влади з Варшави розпочалася в ніч з 4 на 5 вересня, в ніч з 6 на 7 вересня командує польським військом Е. Ридз-Смігли залишив столицю [5,с.194]. Зневіра у військовій потузі Польської держави стала не лише першим ударом по сформованій до того часу національній свідомості поляків та їх найбільшим соціальним потрясінням, але й причиною зародження колективного протесту, що згодом стане більш цілеспрямованим та набере нових конкретніших форм свого виявлення.

Польський уряд на чолі з президентом І. Мосьціцьким, кинувши основні військові резерви на боротьбу з військами вермахту, був приголомшений загарбницькими діями СРСР. Він не мав упевненості, що на захоплених Червоною армією східних землях з'явиться сила, спроможна нести ідею відновлення Польщі. Та й у самій столиці держави – Варшаві – після поразки робота підпільного руху організувалася мляво [7]. Полякам ні на кого було розраховувати: ні на своїх гіпотетичних союзників у боротьбі проти німецьких військ, ані на допомогу вже неіснуючої власної держави у подоланні наслідків радянської окупації. Державницький націоналізм пересічного польського

«кресовяка» поступився місцем ідеї етнічного націоналізму.

На західноукраїнських землях восени 1939 р. запрацювала радянська каральна система. Зокрема, згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 9 грудня 1939 р. було розроблено цілу систему каральних заходів щодо осіб, які підпадали під певні категорії. Сюди потрапляли осадники, колишні легіонери Ю. Пілсудського, направлені на Західну Україну для прискорення їхньої полонізації. Ці та інші категорії польського населення разом з українцями стали об'єктом прискіпливої уваги радянських каральних органів [3,с.298]. Насаджування радянської ідеології на західноукраїнських землях потребувало знищення носіїв національних ідей, передусім поляків та українців.

Одразу після приходу на західноукраїнські землі більшовики розпочали масовий терор і переслідування місцевого населення. Припинилися нормальна робота, культурне й політичне життя. Кожен день приносив нові арешти, дух непевності та страху. Згідно з постановою ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У ухвалив власне рішення, відповідно до якого секретарі обкомів партії зобов'язувалися особисто займатися переселенням осадників. Упродовж 1940-1941 рр. із західних областей було відправлено колишніх поміщиків, власників підприємств, торговців, керівників і членів політичних партій, сім'ї поліцаїв, офіцерів польської армії. Згідно з постановою Політбюро ЦК КП(б) від 19 січня 1940 р., виселенню підлягали також сім'ї лісової охорони, які мали по 1,8 – 2,4 га землі і які користувалися пільгами Польської держави [3,с.298].

Т. М. Самсонюк зазначає, що одним із перших завдань комуністів було усунення польських державних органів управління. Відразу було ліквідовано магістрати і староства [8,с.59]. Полякам довелося призвичаюватися до життя за «московським часом» і не лише споглядати формування однопартійної радянської системи, а й повною мірою відчутти на собі її методи роботи. Свавілья й безчинства прибулих комуністів обурювали не лише пересічних громадян [8,с.61]. Носії великопольської державницько-націоналістичної ідеології в особах колишніх осадників, держслужбовців, представників інших категорій польського населення Галичини та Волині на власному досвіді засвоїли методи роботи представників тоталітарно-комуністичного режиму.

Особливу увагу нова більшовицька влада звертала на антирелігійну пропаганду [3,с.301]. Перший удар нової влади було спрямовано проти Римо-католицької церкви. Костьоли вважалися основними осередками антирадянської агітації. Ксьондзи потрапили вже до перших хвиль арештів і депортацій, введених НКВС [3,с.302]. Руйнування основ власної релігійності, поляки, і це очевидно, вважали небезпечною

для власної нації, а тому в наступі на польський костюл вбачали загрозу її існування.

У грудні 1939 р. у західних областях України радянські органи влади почали проводити паспортизацію населення (для суцільного обліку населення та контролю за ним) [3,с.302]. Ще одним негативним явищем радянської, що охопило здебільшого міське населення Західної України, стало масове безробіття. Воно породжувало таку ж масову спекуляцію [8,с.69]. Реформування національної свідомості пересічного поляка, що було доповнене економічними потрясіннями, призвело до появи соціальних груп, охочих відстоювати свою етнічну, релігійну, економічну, а відтак і політичну свободу.

Незважаючи на жахливі умови окупації, вже восени 1939 р. на теренах Польщі паралельно проходять два процеси: відродження політичних партій та їх структур і формування мережі підпільних військових організацій. Важливим моментом, що сприяв налагодженню діяльності польського руху Опору і фундації підпільних організацій та збройних формувань стало створення наприкінці вересня 1939 р. на території Франції еміграційного уряду Владислава Сікорського, який виступив координаційним центром вирішення організаційних проблем військового та цивільного підпілля [1]. З появою нового польського державного органу розбудова польського підпільного руху «проходила двома шляхами: з ініціативи мешканців окупованих земель та представників еміграції» [2]. Еміграційний уряд всіляко намагався контролювати діяльність окремих нелегальних організацій в Західній Україні, розуміючи, що розрізнені групи польських патріотів нездатні ефективно протидіяти ворогові. Лише спільні, об'єднані зусилля могли стати реальною силою, спроможною, за підтримки союзників, відновити Польську державу [7].

Уже в вересні 1939р., одразу ж після приходу «советів», стихійно почали формуватися десятки різних локальних підпільних організацій. Р. Внук вважає, що загальна кількість членів усіх підпільних організацій у східних воєводствах II Речі Посполитої в 1939-1941рр. коливалась від 25 до 30 тис. осіб. Він констатує, що на початок 1940 р. польське підпілля під радянською окупацією розпоряджалося такими ж силами, як підпілля на території Генерального губернаторства. Це відбувалося попри незрівнянно слабший на Кресах польський людський потенціал. «Це означає, що більший відсоток польського населення брав участь у русі Опору під радянською окупацією, ніж під німецькою. Причиною цього було не лише високе почуття патріотизму, притаманне полякам, які проживали на східних землях II Речі Посполитої, а й, насамперед, усвідомлення власної слабкості порівняно із національни-

ми меншинами, які на цих теренах становили більшість», – вважає польський історик Г. Мотика [4].

З'ясування обсягів почуття патріотизму, притаманного польським мешканцям «Всхідних Кресув», не входить в обсяги нашого наукового дослідження, проте цілком очевидно, що під патріотичними мотивами пан Мотика має на увазі потребу польського диктату, з метою створення мінімально можливого в даних умовах комфортного середовища, для проживання поляків у ворожому для них оточенні.

Великі надії еміграційний уряд покладав на генерала Міхала Токажевського-Карашевича (пс. «Міхал», «Столярський», «Доктор»). Залишившись в окупованій німецькими військами Варшаві, він отримав завдання налагодити роботу підпілля та підпорядкувати її наказам уряду. 27 вересня 1939 р. він створив військово-політичну організацію «Служба Перемоги Польщі» (пол. *Służba Zwycięstwa Polski*, далі - СЗП), що об'єднала польських військово-вслужбовців, які вціліли від полону й не встигли емігрувати до країн-союзників. Відповідно до статуту СЗП, розробленого М. Токажевським, головними напрямками в його діяльності були: боротьба з окупантами та відновлення польської держави в довоєнних кордонах; утворення конспіративних збройних сил; формування в Польщі тимчасових нелегальних центрів влади [7].

Ще восени 1939 р. керівництво СЗП запропонувало всім національно-визвольним силам консолідуватися і виступити єдиним фронтом проти окупантів. Ідея об'єднаного процесу забезпечувала організації лідерство в антифашистській боротьбі. Проте вона не була втілена в життя через позицію В. Сікорського, який вбачав у ній альтернативу еміграційному уряду. Розбудові СЗП перешкождали арешти та депортації польських громадян, що руйнувало її регіональну структуру. Все це призвело до того, що в польських еміграційних колах з'явилася ідея про створення нової військової організації, яка б репрезентувала інтереси уряду і об'єднувала всі політичні сили [1].

Намагаючись не допустити поширення впливу санаційного табору, еміграційний уряд 13 листопада 1939 р. утворив спеціальний Комітет міністрів у справах краю та військову організацію Союз збройної боротьби (пол. *Związek Walki Zbrojnej*, далі - СЗБ), який очолив генерал К. Соснковський. Незабаром почалася підготовка до об'єднання СЗП із СЗБ, яку очолив генерал Стефан Ровецький-Грот [2].

Перед СЗБ ставилися наступні завдання: через об'єднання розрізнених конспіративних груп і перевірку кадрів створити осередки діючого опору польської громадськості та сприяти відбудові державності шляхом ведення збройної боротьби [2]. Проте процес об'єднання

підпілля не завжди був легким. На перешкоді неодноразово ставали політичні розбіжності. Поділи міжнародниками та пілсудчиками (прихильниками Національної партії (Stronnictwo Narodowe) і правлячої до 1939 р. санації) призвели до того, що в Львівському окрузі СЗБ (до складу якого входила вся Східна Галичина) виникли дві незалежні підпільні організації, т.зв. СЗБ-1 і СЗБ-2. Перша підтримувала контакти безпосередньо з урядом у Парижі, друга – з підпільним центром, розташованим у межах німецької окупації. Обидві організації суперничали між собою, не визнавали одна одну [4].

На початку листопада 1939 р. УНКВС Львова ліквідувало одне з перших польських підпільних формувань, організоване генералом М. Янушайтісом під назвою «Польська організація боротьби за свободу» (ПОБС). Арештований її член А. Лейтнер під фізичним і моральним тиском на перших допитах назвав відомих йому учасників «контрреволюційної змови». За результатом допитів А. Лейтнера до казематів НКВС потрапили 24 учасники підпільного руху. Організація втратила основний запас зброї та боеприпасів. На її місці у Львові виникли три підпільні польські об'єднання, що конкурували між собою. Усі три організації підтримували зв'язок з еміграційним урядом через Румунію. Кожна з цих структур намагалася збільшити свою чисельність завдяки залученню поляків – мешканців Волині, роблячи для цього зондувальні поїздки до Рівного, Луцька, Кременця [7].

Слід зазначити, що наприкінці 1940 р. польське підпілля було суттєво ослаблене діями радянських репресивно-каральних органів. Квітень 1940 р. ознаменувався масовими арештами членів польського підпілля в усіх західних областях України. У цей період викрито окружний центр СЗБ у Львові. Рівненським УНКВС викриті осередки ЗВЗ в містах Рівне, Дубно, Костопіль [6]. Також на західноукраїнських землях створювалися дрібні молодіжні організації, які надзвичайно швидко розкривалися органами НКВС. Це пояснюється тим, що польські підпільні структури не мали досвіду конспіративної роботи, а радянські органи безпеки, навпаки, мали досвід боротьби з «во-

рогами народу» [2]. Загалом за період з жовтня 1939 р. по грудень 1940 р. УНКВС західних областей України ліквідувало 63 великих польських націоналістичних формувань і 256 (від двох осіб і більше) дрібних, арештовано 4435 осіб. У час ліквідації польського підпілля вилучено зброї: снарядів – 32, авіабомб – 16, кулеметів – 18, гвинтівок – 1204, револьверів – 395, ручних гранат – 139, патронів – 16470, холодної зброї – 144 одиниці [6].

В умовах тотального радянського терору польськими підпільними та збройними формуваннями була сконсолідована первинна ідея польського руху Опору та визначено відповідні до наявної ситуації жорсткі засоби її реалізації.

З розглянутого нами історичного матеріалу можемо зробити наступні висновки:

1. Радянська влада, в період з вересня 1939 р. до червня 1941 р., чинила жорстокий тиск на польське населення Західної України. Внаслідок цього стихійно почали формуватися десятки різних локальних підпільних організацій, які згодом сконсолідувалися навколо Служби Перемоги Польщі під керівництвом М. Токажевського-Карашевича, Союзу Збройної Боротьби, очолюваного генералом К. Соснковським, та окремих націонал-патріотичних лідерів.

2. Становленню польських підпільних організацій та збройних формувань на початку Другої світової війни на території Західної України перешкождали такі основні чинники:

- розбіжності, які виникали між польськими політичними партіями та пов'язана з цим нестабільність польського підпілля;
- брак чіткої, злагодженої системи підпільних адміністративних органів;
- арешти та депортації польських громадян органами НКВС, які призвели до цілковитого знищення польських підпільних структур.

3. Результатом діяльності польського руху Опору на першому етапі розвитку (1939-1941 рр.) стала організація підпільних, збройних формувань та стихійного, нецентралізованого, слабого у воєнному плані етнічного підпілля.

4. Основу польського руху Опору на окупованих територіях колишніх «Всходніх Кресув» становили носії ідеології польського націонал-реваншизму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Давиденко Ю.М. Польські військові організації нерегулярного характеру під час Другої світової війни [Електронний ресурс] / Ю.М. Давиденко // Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - 2008. Джерело доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/175428> - Назва з екрана.
2. Давидюк Р.П. Становище польської громади на Рівненщині у період «радянзації» (вересень 1939 – червень 1941 рр.) [Електронний ресурс] / Р.П. Давидюк // Джерело доступу: <http://vuzlib.com/content/view/166/0/52/> - Назва з екрана.
3. Куницький М. Національна політика СРСР на західноукраїнських землях напередодні Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) [Текст] / М. Куницький // Друга світова війна і доля народів України. матеріали 2-ої Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 2007.
4. Мотика Г. Польське підпілля «За перших советів». Rafał Wnuk «Za pierwszego Sowietu». Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939–czerwiec 1941) [Електронний ресурс] / Г. Мотика

- // Warszawa, 2007. Джерело доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/war/12/39.pdf> - Назва з екрана
5. Поліщук П.Я. Передумови виникнення «Польської підпільної держави» [Текст]/П.Я. Поліщук//Наукові записки РДГУ.-2008.-№13.
6. Самсонюк Т. Діяльність радянських органів держбезпеки щодо ліквідації польського підпілля на Рівненщині (1939-1941 рр.) [Текст] / Т. Самсонюк// Наукові записки. Серія «Історичні науки».-2013.-№ 20.
7. Самсонюк Т. Повернуті із забуття: польське антирадянське підпілля. [Електронний ресурс]/ Т. Самсонюк// Джерело доступу: <http://monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4099-15322.html>- Назва з екрана
8. Самсонюк Т.М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму(1939 1941рр.)[Електронний ресурс/Т.М. Самсонюк // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.-2015. Джерело доступу: http://www.oa.edu.ua/doc/dis/Samsonuk_T_M.pdf - Назва з екрана

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

REFERENCES:

1. Davydenko, Iu.M., 2008. Polski wiiskowi orhanizatsii nerekulianoho kharakteru pid chas Druhoi svitovoi viiny (Polish military organization erratic during the Second world war). Avtoreferat na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Regime to access: <http://referatu.net.ua/referats/7569/175428> (in Ukrainian).
2. Davydiuk, R.P. Stanovyshche polskoi hromady na Rivnenshchyni u period «radianizatsii» (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) (The situation of the Polish community in Rivne region during the period of «Sovietization» (September 1939 – June 1941). Regime to access: <http://vuzlib.com/content/view/166/0/52/> (in Ukrainian).
3. Kynytskyi, M., 2007. Natsionalna polityka SRSR na zakhidnoukrainskykh zemliakh naperedodni Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941-1945 rr.) (The national policy of the USSR in Western Ukraine on the eve of the Great Patriotic war (1941-1945)). Druha svitova viina i dolia narodiv Ukrainy. materialy 2-oi Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, Kyiv (in Ukrainian).
4. Motyka, H., 2007. Polske pidpillia «Za pershykh sovietiv» (The Polish underground «In the early councils»). Rafał Wnuk «Za pierwszego Sowietu». Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesie 1939–czerwiec 1941). Warszawa. Regime to access: <http://www.history.org.ua/JournALL/war/12/39.pdf> (in Ukrainian).
5. Polishchuk, P.Ia., 2008. Peredumovy vynyknennia «Polskoi pidpilnoi derzhavy» (Conditions for the emergence of the «Polish underground state»). Naukovi zapysky RDHU 13 (in Ukrainian).
6. Samsoniuk, T., 2013. Diialnist radianskykh orhaniv derzhbezpeky shchodo likvidatsii polskoho pidpillia na Rivnenshchyni (1939-1941 rr.) (The activities of Soviet security agencies to eliminate the Polish underground in the Rivne region (1939-1941). Naukovi zapysky. Serii «Istorychni nauky» 20 (in Ukrainian).
7. Samsoniuk, T. Povernuti iz zabuttia: polske antyradianske pidpillia. (Returned from oblivion: Polish anti-Soviet underground.). Regime to access: <http://monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4099-15322.html> (in Ukrainian).
8. Samsoniuk, T.M., 2015. Poliaky Rivnenshchyny v umovakh stanovlennia radianskohotalitarnoho rezhy-mu(1939 1941rr.) (The poles of the region in conditions of formation of the Soviet totalitarian regime(1939 1941pp.). Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Regime to access: http://www.oa.edu.ua/doc/dis/Samsonuk_T_M.pdf (in Ukrainian).

Дашко Вікторія Василівна – молодший науковий співробітник
Сарненський історико-етнографічний музей
Адреса: 34500, м. Сарни, вул. Просвіти, 20
E-mail: viktorija_dashko@meta.ua

Dashko Viktoriya Vasylivna – junior researcher
Sarny historical and ethnographic museum
Address: 20, Prosvity Str., Sarny, 34500, Ukraine
E-mail: viktorija_dashko@meta.ua

УДК 930.1.7.045(477)

**Гене́за та становлення атрибуту військової влади українського козацтва
XVI – XVIII ст.**

Н.В. БАБКОВА

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна,
E-mail: akakdemikxdak@gmail.com**Авторське резюме**

Розглянуто проблему становлення та розвитку бунчуків, як складової частини клейнодів кошових отаманів та гетьманів українського козацтва. Тюркомовна за походженням лексема «бунчук» з плином часу трансформувалася у сучасне значення, що є загальноприйнятим в українській культурі. Традиційно вважається, що перший зафіксований випадок використання військовими бунчуків пов'язаний із ім'ям арабського халіфа Абу-Бакра та його військовими баталіями на території сучасної Сирії в 7 ст. В ході активних міжкультурних контактів, на початку 13 ст. бунчуки стали відомими спочатку у монголів, а пізніше і у турків. Ранні Османи використовували їх не лише як військовий знак, але й як маркер рангу придворного чиновника, статусний подарунок, що підвищував соціальне положення певної людини. Від турків бунчуки перейняли представники Речі Посполитої та надали їм значення спочатку символу військової влади гетьманів кварцяного війська, а пізніше, з середини XVII ст. і польського короля.

Історична традиція пов'язала використання бунчуків українським козацтвом з військовими реформами польського монарха Стефана Баторія. Але сучасні вчені, вивчаючи військову історію козацтва першої чверті XVII ст. й користуючись матеріалами польських архівів заперечили цю тезу, та акцентували увагу на турецько-татарському векторі. Для запорожців бунчуки були одними з атрибутів легітимності влади або законності певного дійства. В зовнішньому оформленні переважали червоно-чорні кольорові гами.

Державна символіка ранньомодерної Української держави середини 17 – 18 ст., в основу якої лягли атрибути влади запорожців, зафіксувала бунчуки особистими штандартами гетьманів. Для розрізнення із запорожцями, гетьмани почали використовувати білі бунчуки. Історичні джерела зберегли відомості саме про такі знаки в арсеналі гетьмана Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи та Кирила Розумовського. До бунчуків наказних гетьманів додавалися дві срібні китиці. Саме під цим знаком керівники козацької держави приймали військові паради, зустрічали іноземних послів, вели зовнішньополітичні переговори. Під час виборів нового гетьмана, бунчуки на рівні з булавою виступали атрибутом правомірності обрання тієї чи іншої особи на роль голови Української держави. В разі смерті гетьмана, згідно з Московськими статтями 1665 р., бунчуки, запаковані у спеціальні ящики, відправлялися російському воєводі у Київ, який передавав їх до Збройної Палати Московського Кремля.

Ключові слова: бунчук, військові походи, кошовий отаман, гетьман, козацька держава.

**Genesis and formation attribute of military authorities of the Ukrainian cossacks
in the XVI – XVIII centuries**

N.V. BABKOVA

Kharkiv state academy of culture, Kharkiv, Ukraine, E-mail: akakdemikxdak@gmail.com

Abstract

Here are considered the historical roots of formation and genesis of bunchuks as a part of the whole kleinod complex of Kosh Otamans and Hetmans of the Ukrainian Cossacks. Turkic lexeme «bunchuk» over time has transformed into modern term that is common in Ukrainian culture. Traditionally, the first recorded case of bunchuks' use by military is associated with the name of the Arab Caliph Abu Bakr and his military battles on the territory of Syria in the 7th century. During the active cross-cultural contacts in the early 13th century, firstly bunchuks became known among the Mongols and later among the Turks. Early Ottomans used them not only as a military sign, but also as a ranking marker of the court official, status present, which raised the social status of a person. From Turks bunchuks were taken by the representatives of the Commonwealth of Poland and at the beginning gave them a meaning of the important symbol of Quarter Army Hetman military power and later, from the middle of the XVII century, of the Polish king.

Historical tradition linked the use of bunchuks by Ukrainian Cossacks with the military reforms of Polish monarch Stefan Batory. But modern scientists, studying military history of the Cossacks in the first quarter of the XVII century and using the materials of Polish archives denied this statement and stressed the attention of the Turkish-Tatar vector. For Zaporozhian Cossacks bunchuks were among the attributes of legitimacy or legality of certain actions. In the external design dominated red and black color schemes.

National Symbols of early modern Ukrainian state in the middle of the 17th – 18th c., which basis was formed of the attributes of power Zaporozhian Cossacks, recorded bunchuks as personal banners of Hetmans. In order to make the distinction from Zaporozhian Cossacks, Hetmans started using white bunchuks. Historical records kept information about these signs is in the arsenal of Hetman Bohdan Khmelnytsky, Petro Doroshenko, Ivan Mazepa and Kyrylo Rozumovsky. To the bunchuk of Acting Hetman there were added two silver racemes. It was this sign, under which the Cossack state leaders received military parades, met foreign

© Н.В. Бабкова, 2016

ambassadors, maintained foreign negotiations. During the election of a new Hetman, on the same level with the mace, bunchuks were attribute of legitimacy of the election of a person to the position of a leader of the Ukrainian state. In case of Hetman's death, in accordance with Moscow Articles of the year 1665, bunchuks packed in special boxes were sent to the Russian warlord in Kyiv, who passed them to the Armory in the Moscow Kremlin.

Keywords: bunchuk (horsetail), military campaigns, Kosh Otaman, Hetman, the Cossack state.

Постановка проблеми. Історія українського козацтва завжди викликала неабиякий інтерес серед науковців. Як результат, ще в XIX ст. з'явилися як загальні, так і спеціальні роботи з історії козацтва. Не обминув цей процес і козацької символіки, хоча більшість праць була присвячена становленню та розвитку прапорництва й сфрагістики. Така ж тенденція простежується і в сучасній українській науці. Хоча останнім часом відмічається посилення інтересу до артилерійського парку козацької держави середини XVII – XVIII ст., його перетворення на гетьмансько-старшинський клейнод. Висвітлення ж історії становлення й еволюції інших атрибутів козацької влади: булави, пірнача, литаврів та бунчука носить доволі енциклопедичний характер. Це пов'язано із невеликою кількістю збережених до нашого часу архівних та письмових матеріалів, які б дали змогу реконструювати зовнішній вигляд зазначених козацьких атрибутів.

Аналіз досліджень та публікацій. Козацький бунчук, як окремий клейнод українського козацтва, поки що в спеціальних історичних працях або наукових розвідках не знайшов свого висвітлення. В певній мірі, у XIX ст. цього питання торкалися М. М. Сементовський [23] та Д. І. Яворницький [29]. Розглядаючи побут українського козацтва, автори описали відомі їм бунчуки, що в позаминулому столітті зберігалися в Преображенському соборі Санкт-Петербурга. І. К. Свешніков [22] у своїй фундаментальній праці, присвяченій битві під Берестечком, подав реконструкцію наверх та спосіб кріплення волосся до козацьких бунчуків середини XVII ст. Сучасні вчені Ю. К. Савчук [20], Т. Р. Ковалець [15], проаналізувавши архівні матеріали, подали не лише перші задокументовані згадки про використання козаками бунчуків, але й детальний опис бунчука – особистого штандарту Кирила Розумовського. Наукова стаття Г. Халимоненка [27] присвячена етимологічному походженню терміна «бунчук» і його використанню в різноманітних мовних практиках, що сприяло доповненню інформації про місце бунчуків у культурі кочових народів.

Мета дослідження – на основі наявної у різних джерелах інформації простежити історію побутування бунчуків, як одного з клейнодів українського козацтва, виявити відмінності у їх оформленні в середовищі Війська Запорозького Низового та козацької держави середини XVII – XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Серед усього

комплексу козацьких клейнодів одне з головних місць займав бунчук. За визначенням Д. І. Яворницького, «бунчуком називалася проста, пофарбована чорною фарбою палиця, завдовжки чотири з половиною аршини, на верхівку якої набивали мідяну, іноді позолочену кулю, а під неї вкладали фарбоване біле або чорне волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся. Зважаючи на призначення бунчука, запозичили його козак у турків» [29, с. 229]. Сучасний дослідник Г. Халимоненко, проаналізувавши походження терміна «бунчук», дійшов висновку, що тюркське *bunçuq* утворилося в результаті композиту *bon* «шия» та *tuğ* «штандарт». І хоча проблема тюркської лексеми остаточно не розв'язана, автор стверджує, що слово «бунчук» запозичене з тюркської мови, в якій воно мало значення тожне українському терміну [27, с. 31].

За легендою, бунчук, як військовий символ, бере свій початок із часів халіфа Абу Бакра (573–634 рр.) – нащадка пророка Мухаммеда [25, с. 111]. У тюркських народів для означення бунчука більш відома лексема «туг», що розцінювався як атрибут верховної влади. Крім того, він виступав маркером рангу придворного чиновника, статусного подарунку, що підвищував соціальне положення людини. У ранніх османів султани виступали у бойові походи під своїм прапором і сімома або дев'ятьма тугами – кінськими хвостами, що висіли на шесті та увінчувалися золотою кулею. Правителі, підопічні султана мали меншу кількість бунчуків: санджак бей і мирлиवास – один туг, бейлер-бей – два; візир – три; а великий візир – п'ять [26, с. 121]. Від турків бунчук перейняли поляки, для яких він став одним із символів коронного та польного гетьманів кварцяного війська. З середини XVII ст., завдяки Яну III Собеському, бунчук став і королівською інсигнією [31, с. 62].

В середовищі українського козацтва появу бунчуків історична традиція пов'язує з ім'ям польського короля Стефана Баторія «... був пожалуван бунчук і Запорозькому Війську, але був він із білого волосся з червоними нитками» [14, с. 186]. Однак вчені, проаналізувавши наявні джерела, виявили, що 1578 р. козакам було надано лише прапор, а всі інші клейноди – літописна легенда. Початком сталої традиції використання бунчуків Т. Р. Ковалець визначає битву козаків із кримськими татарами восени 1626 р., де запорожці настільки зраділи своєму трофеєві, що негайно почали і «один стрижений знак із кін-

ських хвостів возить те товариство» [15, с. 81].

Як і в польській військовій традиції, в козацькому гурті цей клейнод був особистим знаком військових керманців. Під час козацько-польської війни 1638 р. над козацьким полковником несли бунчук. «Ішли три тисячі козаків, граючи на шоломийках, б'ючи в барабани, з корогвами та зі знаком над старшим полковником, тобто під бунчуком, під білим прапором з двома хвостами, прикріпленими під шефоліном і підвішеною чорною матеркою» [32, с. 69]. Аналізуючи цей уривок, П.М. Вас намагався реконструювати зовнішній вигляд цього клейнода. На його думку, до древка вгорі було прикріплене волосся у вигляді двох кінських хвостів, прикрашене чорною тканиною (магерка – особливого крою невисока чоловіча шапка) [21, с. 200]. Таким чином, бунчук Дмитра Гуни був подібний до бунчуків головнокомандувачів армії Речі Посполитої кінця XVI – першої половини XVII ст.

Достовірне уявлення про конструктивні особливості кріплення до держала козацьких бунчуків дають археологічні знахідки на полі Берестецької битви. Знайдене наверх бунчука має форму залізного наконечника списа з роздвоєною внизу втулкою, прикрашеною поперечними реберцями. У нижній частині вістря цього списа зроблено два отвори, в які вставлено дротяні кільця, до яких, судячи з усього, прикріплювали кінського хвоста [22, с. 219–220].

Окрім військових походів, бунчуки використовувалися запорожцями і під час проведення загальних рад та зустрічі послів. Легітимність тієї чи іншої ради прямо залежала від наявності на ній цього військового знака. В листопаді 1637 р. у розпал козацького виступу, очолюваного Павлом Бутом, повстанський полковник Карпо Скидан намагався зібрати та провести раду реєстровців у Корсуні, однак змушений був звідти тікати, бо «молодці шептатися про нього почали». Однак через кілька днів більшість із них усе ж таки приєдналася до війська Павлюка. Імовірно, що козаки не сприйняли корсунську раду всерйоз через відсутність там бунчука як офіційного клейнода [15, с. 81]. В джерелах часто застосовується і польська назва, синонім бунчука – «гетьманський знак» або «знак гетьмана» [32, с. 66; 1, с. 124; 13, с. 330].

Перед початком національно-визвольної війни у 1648 р., козаки, серед інших клейнодів, вручили Богдану Хмельницькому і «... дуже модний бунчук із позолоченою галкою й деревцем» [10, с. 92]. Після перших переможних битв гетьман, на знак вдячності, відправив на Запорожжя два бунчуки, які скоріш за все мали польське походження.

У запорожців бунчуки робилися із поєднання двох кінських хвостів, пофарбованих у червоний колір, зверху була плетена з чорно-

червоного волосся шапочка з-під якої йшли такого ж кольору сплетені коси, що в свою чергу переплітались нижче з волоссям хвоста. Зверху, на чверть ліктя вище, була прикріплена позолочена латунна «галка» [30, с. 35]. За іншою версією, козацькі бунчуки мали вигляд поєднаних між собою червоних кінських хвостів, до яких приєднували голівку із тонких волоссяних ниток, що для більшої окраси падали на хвости, змішуючи білий та червоний кольори, а над усім цим насаджувалася велика мідна золочена маківка. Саме такий вигляд мали бунчуки, що у XIX ст. зберігалися у Преображенському соборі Санкт-Петербурга [23, с. 28–29]. Взавши за основу ці описи, можна з усією впевненістю стверджувати, що в Національному музеї історії України та Херсонському обласному краєзнавчому музеї зберігаються два класичних козацьких бунчуки, що виконані у зазначеній вище кольоровій гамі та мають чотири-п'ять волоссяних ниток-косичок [7; 8].

Значно більше до нашого часу збереглося згадок про бунчук, як особистий штандарт українських гетьманів другої половини XVII – XVIII ст. В історичних джерелах неодноразово згадувався Богдан Хмельницький під бунчуком, а саме: 1649 р. – під час зустрічі польської делегації біля Переяслава. У 1650 р. бунчук везли перед гетьманом, що повертався до Чигирини; 1654 р. цей знак розвивався над гетьманом, коли той оголошував про укладання українсько-московського союзу [4, с. 318; 17, с. 496; 18, с. 217]. На початку XVIII ст. гетьман Іван Мазепа під бунчуком завітав до табору шведського короля Карла XII. Як згадував Даниель Крман це «...довга жердина, верх якої був оздоблений позолоченою кулею з великою кінською гривною» [16, с. 53].

Щодо кольорового рішення прийнято вважати, що саме Богдан Хмельницький, після його обрання запорожцями гетьманом, змінив на бунчуках чорні пасма волосся на білі. Тоді ж для побутового використання були засновані і малі бунчуки, що мали розмір до двох аршин. Саме вони вручалися гетьманом наказному гетьману під час виконання його обов'язків. Для розрізнення знаків гетьмана та виконуючого його обов'язки до бунчуків прив'язувалися дві срібні китиці [23, с. 29]. Таким чином, українські гетьмани прирівнювались до турецьких двобунчукових пашів – ферикив – дивізійних генералів.

З історичних джерел відомо, що під білими бунчуками Хмельницький виїжджав з-під Львова у 1655 р., а Мазепа – на аудієнцію до шведського короля у 1708 р. [11, с. 188; 24, с. 135]. Реконструювати вигляд гетьманського бунчука можна на основі опису цього клейнода, що належав Петру Дорошенку. Бунчук складався із «пофарбованого біло-чорного кінського волосся, обшитий волоссяним плетеним шнурком, яблуко на ньому мідне позолочене» [5, с.

767]. Дуже схожий за цим описом бунчук на даний момент зберігається у фондах Черкаського обласного краєзнавчого музею [9]. Серед документів останнього гетьмана України Кирила Розумовського зберігся опис його бунчука «...бунчукъ старой серебряной позолоченной з бахромою серебряною и золотою... в середине волоса конской, на голубой ленте при ономъ два кольца з гайкою серебряных» [20, с. 17].

Загалом же бунчук, у складі інших клейнодів, вручався усім гетьманам України та був символом найвищої державної влади. Під час ніжинської чорної ради 1663 р. щоб запобігти обранню Якова Сомка гетьманом, запорожці поламали його бунчук. У 1668 р. для визнання легітимності гетьманства Петра Дорошенка, запорожці запрошували його на чорну раду «...и кого військо оберет, и бунчук и булаву дадут, тот у нас будет и гетманом» [2, с. 103]. Під час військових походів та мирних переговорів бунчук ставився біля гетьманського намета [12, с. 325, 508]. Перед ним схилялися усі полкові знамена.

Під час обрання гетьмана, що відбувалося за стародавніми традиціями, бунчук ставили біля столу на якому лежала булава. Після виборів гетьмана його накривали бунчуком і прапорами [3, с. 945]. За свідченням Самовидця, під час виборів Івана Брюховецького на гетьманство, його посадили на стіл та дали бунчук [17, с. 93].

З середини XVIII ст., коли гетьманів призначав російський уряд, бунчук серед інших клейнодів несли на оксамитовій подушці. А під час молебню з приводу приїзду 13 липня 1751

р. до Глухова Кирила Розумовського генеральний бунчужний Оболонський стояв біля столу, де лежали гетьманські клейноди та царська грамота на гетьманство, з бунчуком у руках [19, с. 39; 28, арк. 56]. У разі смерті гетьмана, під час поховальної процесії бунчук несли похиленим до землі. За Московськими статтями 1665 р., після смерті гетьмана клейноди передавалися російському воєводі у Києві, а той у свою чергу відправляв їх до Москви. Перевозилися та зберігалися бунчуки у спеціальних ящиках, що створювалися окремо для держала, окремо для наверхя.

Висновок. Перші задокументовані згадки про використання бунчуків, як найвищих символів козацької влади, відносяться до першої чверті XVII ст., що стало результатом тісних військових контактів із кочовою культурою. Хоча ранні козацькі бунчуки за своєю конструкцією були більше схожі на польський знак гетьмана. Впродовж активного розвитку козацтва та становлення Української держави середини XVII ст., бунчуки поділилися на два типи – гетьманські та кошових отаманів низового козацтва. Розрізнялися вони за кольоровою гамою: запорозькі оформлювалися у червоно-чорних або червоно-білих тонах. Гетьманські були білі, хоча історичні джерела подають і поєднання біло-чорних барв. Як особистий символ керівника Української держави, бунчук неодноразово несли перед гетьманом під час зустрічі послів та офіційних прийомів. Після смерті гетьмана вони, як і решта клейнодів, відправлялися російському воєводі, який передавав їх до Москви.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акты Московского государства, изданные Императорской академией наук [Текст]. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1890. – Т. 1: Разрядный приказ. Московський стол (1571–1634). – XLIV, 766 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі АЮЗР) [Текст]. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1872. – Т. 7: 1657–1663; 1668–1669. – 398 с.
3. АЮЗР [Текст]. – СПб.: Типография Эттингера, 1878. – Т. 9: 1668–1672. – 1037 с.
4. АЮЗР [Текст]. – СПб.: Типография Пантелеевых, 1878. – Т. 10: Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653–1654. – 838 стб.
5. АЮЗР [Текст]. – СПб.: Типография Эттингера, 1882. – Т. 12: 1675–1676. – 437 с.
6. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов [Текст]. – К.: В университетской типографии, 1914. – Ч. 3. – Т. IV: Участие южнорусского населения в восстании Б. Хмельницкого. – 1100 с.
7. Бунчук. – Національний музей історії України. – Інв. № 3-1593.
8. Бунчук. – Херсонський обласний краєзнавчий музей. – Інв. № О-404.
9. Бунчук. – Черкаський обласний краєзнавчий музей. – Інв. № 2272
10. Величко С. Літопис подій у південно-західній Росії у XVII столітті [Текст] / С. Величко; [пер. із книжної укр. мови В. Шевчука]. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 720 с.
11. Грабовецький В.В. Західноукраїнські землі в період визвольної війни 1648–1654 рр. [Текст] / В.В. Грабовецький – К.: Наукова думка, 1972. – 172 с.
12. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. [Текст] / [упоряд. о. Юрій Мицик; редкол. В.А. Брехуненко та ін.]. – К.: [б. в.], 2013. – Т. 2: 1650–1651 рр. – 704 с.
13. Джерела до історії України-Руси [Текст]. – Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1913. – Т. VI. – Т. 3: Літописні пам'ятки з року 1648–1657. – 426 с.
14. Исторический очерк о регалиях и знаках отличия русской армии. [Текст] / [сост. Н.Г. Николаев]. – СПб.: Издание Главного Штаба, 1898. – Т. 1: Великокняжеские и царские периоды. – 340 с.
15. Ковалець Т.Р. Запорозьке військо у повстаннях 1625 та 1630 рр. в Україні: внутрішня організація і військове мистецтво: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 [Текст] / Чернівецький національний університет ім.

- Юрія Федьковича. – Чернівці, 2014. – 315 с.
16. Крман Д. Подорожній щоденник (intinerarium 1708 – 1709) [Текст] / Д. Крман; [пер. зі словац. О. та Г. Булахи]. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2010. – 260 с.: іл.
17. Летопись Самовидца о войнах Хмельницкого и междоусобиях бывших в Малой России по его смерти [Текст] / [авт. пред. О.М. Бодянский]. – М.: Университетская типография, 1846. – 152 с.
18. Памятники издаваемые временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторстве. [Текст]. – К.: В университетской типографии, 1859. – Т. 4. – XV, 460, 121 с.
19. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.) [Текст] / О.І. Путро. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2008. – Ч. 1. – 239с.
20. Савчук Ю.К. Клейноди Славного Війська Запорозького Низового [Текст] / Ю.К. Савчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – 96 с.
21. Сас П.М. Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути (1617–1618 рр.) [Текст] / П.М. Сас. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2010. – 510 с.: іл.
22. Свешніков І.К. Битва під Берестечком [Текст] / І.К. Свешніков. – Львів: Слово, 1993. – 304 с.
23. Сементовский М. Старина малороссийская, запорожская и донская [Текст] / М. Сементовский. – СПб.: Типография И. Фишона, 1846. – 64 с.
24. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть [Текст] / В.Ю. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 255 с.
25. Срезневский И.И. Запорожская старина. [Текст] / И.И. Срезневский. – Х.: Университетская типография, 1833. – Ч. 1. – 425 с.
26. Терлецкий Н.С. Некоторые древние атрибуты мусульманских мест паломничества и поклонения (к вопросу о функциях и символизме туга) [Текст] / Н.С. Терлецкий // Центральная Азия: традиция в условиях перемен. – СПб.: МАЭ РАН, 2009. – Вып. 2. – С. 112–149.
27. Халимоненко Г. Походження терміна «бунчук» [Текст] / Г. Халимоненко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Східні мови та література. – 2010. – № 16. – С. 30 – 31.
28. Центральний історичний архів України м. Київ, ф. 51, оп. 3, спр. 10434, 104 арк.
29. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. [Текст] / Д.І. Яворницький; [ред. кол.: П.С. Сохань (відп. ред.) та інш.]. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 592 с.
30. Czarnowski I. Ukraina i Zaporozze czyli Historia kozaków od pojawienia się ich, do czasu ostatecznego przyłączenia do Rosji. [Text] / I. Czarnowski. – Warszawa: Nakładem J. A. Breslavera, 1854. – Т. 1. – 282 s.
31. Łopatecki K. Znak hetmański: geneza, funkcje, symbolika [Text] / K. Łopatecki // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – Т. 42. – 2006. – S. 59–93.
32. Okolski S. Diariusz transakcji wojennej między wojskiem koronnym i Zaporoskiem w r. 1637 [Text] / S. Okolski. – Kraków: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Akty Moskovskogo gosudarstva, izdannye Imperatorskoj akademiej nauk (Acts of the Moscow State issued the Imperial Academy of Sciences). 1890. Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Vol. T.1: Razrjadnyj prikaz. Moskovs'kij stol (1571–1634). XLIV. SPb. (in Russian).
2. Akty, odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii (AJuZR) (Acts relating to the history of the Southern and Western Russia, collected and published by the Archeological Commission (ASWR)). 1872. Tipografija Jeduarda Praca, Vol. T.7: 1657–1663; 1668–1669. SPb. (in Russian).
3. AJuZR (ASWR). 1878, Tipografija Jettingera, Vol.9. SPb. (in Russian).
4. AJuZR (ASWR). 1878. Tipografija Panteleevyh, Vol. 10: Peregovory ob uslovijah soedinenija Malorossii s Velikoju Rossieju. SPb. (in Russian).
5. AJuZR (ASWR). 1882. Tipografija Jettingera, Vol. 12 : 1675–1676. SPb. (in Russian).
6. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoju komissiej dlja razbora drevnih aktov (Archives of Southwest Russia, published by the Interim Commission for the analysis of ancient instruments). 1914. V universitetskoj tipografii, P. 3. Vol. IV: Uchastie juzhnorusskogo naselenija v vosstanii B. Hmel'nickogo. Kyiv (in Russian).
7. Bunchuk. Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy (National Museum of the Ukraine). № Z-1593 (in Ukrainian).
8. Bunchuk. Khersonskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei (Kherson Regional Museum). № O-404 (in Ukrainian).
9. Bunchuk. Cherkaskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei (Cherkassy Regional Museum). № 2272 (in Ukrainian).
10. Velychko, S., 1991. Litopys podii u pviddenno-zakhidnii Rosii u XVII stolitti. (Chronicle of Events in Southwestern Russia in the 17th Century). Dnipro, Vol. 1. Kyiv (in Ukrainian).
11. Hrabovetskyi, 1972. V.V. Zakhidnoukrainski zemli v period vyzvolnoi viiny 1648–1654 rr. (West-Ukrainian lands during the national liberation war of 1648–1654). Naukova dumka, Kyiv (in Ukrainian).
12. Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukraïnskoho narodu 1648–1658 rr. (Sources from the history of the National liberation war of the Ukrainian people of 1648–1658). 2013. Vol. 2: 1650–1651. Kyiv (in Ukrainian).
13. Zherela do istorii Ukrainy-Rusy (Sources on the history of Ukraine-Rus). 1913. Drukarnia Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, Vol. VI. Vol. 3: Litopysni pamiatky z roku 1648–1657. Lviv (in Ukrainian).
14. Istoricheskij ocherk o regalijah i znakah otlichija russkoj armii. (Historical Sketch of regalia and insignia of the Russian army). 1898. Izdanie Glavnogo Shtaba, Vol. 1: Velikoknjazheskie i carskie periody. Spb. (in Russian).

15. Kovalets, T.R. Zaporozke viisko u povstanniakh 1625 ta 1630 rr. v Ukraini: vnutrishnia orhanizatsiia i viiskove mystetstvo: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 (Army for Zaporizhzhya on uprisings in 1625 and 1630 in Ukraine, internal organization and military art). 2014. Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yuriiia Fedkovycha. Chernivtsi (in Ukrainian).
16. Krman, D., 2010. Podorozhnyi shchodennyk (intinerarium 1708 – 1709) (Travel diary (Itinerarium 1708-1709). Vyd. tsentr «Prosvita», Kyiv (in Ukrainian).
17. Letopis' Samovidca o vojnah Hmel'nic'kogo i mezhdousobijah byvshih v Maloj Rossii po ego smerti (Samovydet's Annals of wars and civil strife Khmelnytskyi former Minor of Russia on his death) / [avt. pred. O.M. Bodjanskij]. 1846. Universitetskaja tipografija, Moscow (in Russian).
18. Pamjatniki izdavaennye vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchrezhdennoju pri Kievskom voennom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatorstve. (Monuments published by the Interim Commission for the analysis of ancient instruments, the highest institutions in the Kiev Military, Podolsk and Volyn General Government). 1859. V universitetskoj tipografii, Vol. 4. XV, Kyiv (in Russian).
19. Putro, O.I., 2008. Hetman Kyrylo Rozumovskij ta yoho doba (z istorii ukrainskoho derzhavotvorenna XVI-II st.). (Hetman Kyrylo Rozumovsky and his time (in the history of Ukrainian state 18 centuries.). Derzhavna akademiia kerivnykh kadrov kultury i mystetstv, P. 1. Kyiv (in Ukrainian).
20. Savchuk, Yu.K., 2007. Kleinody Slavnoho Viiska Zaporozkoho Nyzovoho (Zaporozian Cossack Host of the lower Dnipro's Symbols of Authority). Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv (in Ukrainian).
21. Sas, P.M., 2010. Zaporozhtsi u polsko-moskovskii viini naprykintsi Smuty (1617–1618 rr.) (Cossacks in the Polish-Muscovite War at the end of the Troubles (1617-1618). Vydavets Oleksandr Pshonkivskij, Bila Tserkva (in Ukrainian).
22. Svieshnikov, I.K., 1993. Bytva pid Berestechkom (Battle of Berestechko). Slovo, Lviv (in Ukrainian).
23. Sementovskij, M., 1846. Starina malorossijskaja, zaporozhskaja i donskaja (Olden of the Little Russian, Zaporozhye and Don). Tipografija I. Fishona, SPb. (in Russian).
24. Sichynskij, V.I., 1992. Chuzhyntsi pro Ukrainu. Vybir z opysiv podorozhei po Ukraini ta inshykh pysan chuzhyntsiiv pro Ukrainu za desiat stolit (Strangers in Ukraine. The choice of descriptions of trips from the Ukraine and other writings of foreigners about to the Ukraine for ten centuries). Dovira, Kyiv (in Ukrainian).
25. Sreznevskij, I.I., 1833. Zaporozhskaja starina (Zaporizhia old). 1833. Universitetskaja tipografija, P. I. Kharkov (in Russian).
26. Terleckij, N.S., 2009. Nekotorye drevnie atributy musul'manskih mest palomnichestva i poklonenija (k vo-prosu o funkcijah i simvolizme tuga) (Some ancient attributes of the Muslim places of worship and pilgrimage (to the question about the function and symbolism Tuga). Central'naja Azija: tradicija v uslovijah peremen. MAJe RAN 2, 112–149. SPb. (in Russian).
27. Khalymonenko, H., 2010. Pokhodzhennia termina «bunchuk» (Origin of the term «horsetail»). Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Skhidni movy ta literatura 16, 30 – 31 (in Ukrainian).
28. Tsentralnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy m. Kyiv (Central Historical Archives of Ukraine. Kyiv), f. 51, op. 3, spr. 10434, 104 ark. (in Ukrainian).
29. Yavornytskyi, D.I., 1990. Istoriiia zaporozkykh kozakiv. (History of the Zaporozhye Cossacks). Naukova dumka, Vol. 1. Kyiv (in Ukrainian).
30. Czarnowski I. Ukraina i Zaporozze czyli Historia kozaków od pojawienia się ich, do czasu ostatecznego przyłączenia do Rosji. / I. Czarnowski. – Warszawa: Nakładem J. A. Breslavera, 1854. – T. 1. – 282 s.
31. Łopatecki K. Znak hetmański: geneza, funkcje, symbolika / K. Łopatecki // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – T. 42. – 2006. – S. 59–93.
32. Okolski S. Dziennik transakcji wojennej między wojskiem koronnym i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. – Kraków: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.

Бабкова Надія В'ячеславівна – старший лаборант
Харківська державна академія культури
Адреса: 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
E-mail: akademikdak@gmail.com

Babkova Nadiya Vyacheslavivna – senior assistant
state academy of culture
Address: 4, Bursatskiy uzviz, Kharkiv, 61057, Ukraine
E-mail: akademikdak@gmail.com

УДК 94:355.23(477)

Особливості підготовки кадрів піхоти Галицької армії

Н.В. ШУМІНСЬКА

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна,
E-mail: natalya-k85@mail.ru**Авторське резюме**

Стаття присвячена дослідженню організації навчання та вишколу особового складу в піхотних частинах Галицької армії. На основі архівних документів, пресових видань того періоду та мемуарів розглядається діяльність Округних Військових Команд з доповнення війська, формування запасних кошів та вишкочів при них. Досліджено вишкіл однорічних добровольців у Самборі, вишкіл Українських Січових Стрільців, Армійський вишкіл та інші.

В публікації представлено, віднайдені серед архівних документів, військовий правильник для організації піхоти та курси для старшин і підстаршин.

Особливу увагу зосереджено на дослідженні організації навчання в піхотних частинах після переходу Галицької армії за р. Збруч. Вказано на зовнішні та внутрішні фактори, що негативно впливали на проведення вишколу новобранців та способи боротьби вищого командування Галицької армії з цими факторами.

В результаті дослідження встановлено, що незважаючи на несприятливі зовнішні та внутрішні чинники, які існували в період становлення та на всіх етапах існування Галицької армії, її військовий провід зумів створити систему вишколу та навчання кадрів для піхотних з'єднань. Проте, безперервні бойові дії не дали змогу багатьом вишкалам завершити повний курс навчання новобранців.

Ключові слова: піхота, Округна Військова Команда, запасний кіш, курінь, вишкіл, навчання, новобранець.

Galitska Army infantry units training features and specifics

N.V. SHUMINSKA

Lviv polytechnic national university, Lviv, Ukraine, E-mail: natalya-k85@mail.ru

Abstract

The article investigates Galitska Army infantry units training approach and features. Based on the archives documents, newspaper publications and memoir reviews, this article also discovers activities of District Military Teams including techniques to increase troop count, budget increases and military training. This research also comprises troop training approach for volunteers in Sambor, Ukrainian Sich Rifleman, and others.

The attachment to this article includes Guidelines for training organization and structure for infantry officers and assistance officers, as discovered in the archives in the city of Kiev and Lviv.

This article particularly focuses on the infantry troops training after Galitska Army across the river Zbruch, including factors that negatively influenced recruits training as well as tools used to overcome these factors.

As a result of this research it was recognized that despite the adverse external and internal factors that occurred during the Galitska Army existence, its military leadership managed to create and maintain a successful infantry troop military training system. However, continuous war activities has prevented numerous recruits to complete a full training course.

Key words: Infantry troops, District Military Team, spare troops, battalion, training, recruits

Постановка проблеми. Питання підготовки особового складу Збройних сил України в теперішній час постало особливо гостро, адже успіх проведення антитерористичної операції на Сході України на пряму залежить від рівня підготовки військових кадрів. Тому, досліджуючи та аналізуючи переваги та недоліки організації навчання особового складу піхоти в Галицькій армії (ГА), ми матимемо можливість уникати помилок при проведенні навчання та вишколу піхотинців української армії в теперішньому та майбутньому.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі питання, що стосуються навчання піхоти в ГА, висвітлені в працях Рутара В.Є. [13], Шанков-

ського Л. [21], Дєдика О.Г. [7]. Однак на даний час відсутнє комплексне дослідження організації навчання особового складу піхоти на всіх етапах існування ГА.

Метою дослідження є на основі архівних джерел, мемуарів, тогочасних часописів та опублікованого матеріалу розкрити особливості навчання особового складу в піхотних частинах ГА.

Виклад основного матеріалу. Піхота була найчисленнішим родом зброї в ГА. Вона становила 63,3 % від складу всієї армії. Організоване творення піхотних частин стало можливим після прийняття закону про військово-територіальний поділ ЗУНР, а саме: з формуванням

© Н.В. Шумінська, 2016

Окружних Військових Команд (ОВК) та прийняттям територіальної системи доповнення війська.

Вже у грудні 1918 р. ОВК розгорнули широкомасштабну діяльність з доповнення війська. Курені, що виникали в запіллі, формувалися в запасних кошах створених на базі колишніх запасних полків австро-угорської армії. Загалом було сформовано наступні запасні коші:

ОВК Самбір сформувала кіш на базі 77 піхотного полку (п.п.) і підготувала загалом 4 курені. ОВК Стрий сформувала кіш ім. Б. Хмельницького на базі колишнього 33 п.п під командуванням отамана Івана Ключа. Навчальний вишкіл тривав не менше ніж 4 тижні й здійснювався за широкою програмою. Крім обов'язкових занять, стрільці мали змогу відвідувати читальню, різноманітні концерти і вистави місцевого театру [9]. Загалом, кіш вислав на фронт два стрийські, по одному калуському та віденському куреню. Крім піхотного запасного полку, в Стрию діяли кінний та гарматний запасні полки.

ОВК Станіславів сформувала два коші на базі колишніх 58 і 20 п.п. які названо 1 – ім та 2 – ім пішими полками. Вони підготували 3 курені. Тут було розташовано також кінний запасний полк, гарматний запасний полк, звідомий полк (із старшинською й підстаршинською школами для вишколу зв'язківців), залізнодорожній курінь та старшинську школу артилерії. Крім того, у Станіславі розташовувався кіш Українських Січових Стрільців (УСС) [14].

ОВК Коломия організувала 24 п.п. ім. гетьмана П. Дорошенка та 36 п.п. ім. гетьмана І. Мазепи на базі колишніх 24 та 36 покутських піхотних полків австрійської армії. Саме ці полки, які склалися виключно з українців, відзначилися у всесвітній війні та згадані в австрійських звітах, як одні з найкращих [19]. В Коломії було організовано найбільше похідних куренів – три з 24 п.п. і два з 36 п.п. [13]. Курені першого пішли під Львів, другого – на Перемишль та Хирів. Також організовано «Побоевий Гуцульський курінь» четового Г. Голинського та Старшинську школу піхоти.

ОВК Тернопіль сформувала запасний кіш на базі колишнього 15 п.п., що отримав назву І Подільський полк ім. С. Петлюри. Він мав чотири курені й гарматну батарею – понад тисячу новобранців. Вишкіл новобранців на протязі кількох місяців очолював отаман Володимир Федорович, активний старшина кавалерії австрійської армії [20]. Звідси відсилали курені і сотні не лише під Львів, а й на Наддніпрянщину. Під час Чортківської офензиви в Тернополі було створено дві нові бригади – 18 – ту та 21 – шу [13].

ОВК Золочів сформувала запасний кіш на

базі колишніх 80 і 35 п.п. та організувала два курені. ОВК Бережани сформувала Кіш на базі колишнього 55 п.п.. ОВК Чортків сформувала запасний кіш на базі колишнього 95 п.п., а під час Чортківської наступальної операції – 14 – ту, 16 – ту, 17 – ту та 1 – шу кінну бригади [14].

11 лютого 1919 р. при ОВК в Самборі засновано вишкіл однорічних добровольців, метою якого було вишколення однорічників, а після закінчення терміну направлення їх на навчання до старшинської школи в Коломії. Вишкіл розташовувався в казармах, де знаходився колишній австрійський 77 п.п. До вишколу надсилали однорічників, які служили в австрійській армії – підстаршин і старших стрільців з усіх повітів, які охоплював 3-й Галицький корпус.

Вже 26 лютого 1919 р. 15 старших однорічних підстаршин відправлено до старшинської школи в Коломії, а на їх місце направлено нових. Загалом, станом на березень 1919 р. у вишколі перебувало 80 однорічних. В середині квітня курсанти були повністю вишколені, а вже в кінці місяця команда Запасного куреня іменувала декількох підстаршин до хорунжих, яких відразу після підвищення в званні відправили на фронт [11].

Вишкіл однорічних добровольців, як окремий відділ проіснував до 16 червня 1919 р. Від цієї дати однорічники були розділені по бригадах і відправлені на фронт. Зокрема, хорунжий Яцків з 25 однорічними відійшли до 8 бригади, а 24 однорічних – до 9 бригади 3-го корпусу [11, с. 21].

В Галицькій армії утворено також і кулеметні вишколи при бригаді УСС і 4-й Золочівській бригаді. У Калуші кулеметний вишкіл складався з 15 курсантів і мав 2 кулемети. Запасна сотня кулеметів діяла і в Стрию. У харчовому стані вона налічувала 90 вояків з 12 кулеметами [13, с. 93].

Розпорядженням Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС) від 27 квітня 1919 р. в Стрию утворено мінометний кіш, який збирав мінометників, гранатометників, піхотних пушкарів та вогнетметників. Він безпосередньо підпорядковувався у військових справах ОВК Стрий, а в справах вишколу, озброєння, відправлення старшин і доповнення частин на фронті підпорядковувався напряму ДСВС [12].

Для організації піхоти ГА, ДСВС видав військовий правильник під назвою «Прикази до впорядку піхоти Західно – Української Народньої Республіки» на 23 сторінках. Він був створений на основі правильника «Впоряд», що вийшов в 1914 р. і містив у собі найважливіші накази для впорядкування піхоти на німецькій мові з перекладом на українську. Правильник складався з наступних розділів та підрозділів:

І. Наука одинцем і в ряді:

1. Постава
2. Звороти голови і тіла. Положення тіла.
3. Хід:
 - а) загально;
 - б) чоловічий хід;
 - в) боковий хід;
 - г) хід скосом (Zichung);
 - в) Захід (Schwenkung).
4. Справленне (Richtung).
5. Хвати кріса і рухи рук (Gewehr – und Handgriffe)
6. Набиванне кріса і стріляння.
7. Почетний стріл (Generaldecharge)/
- II. Чета:
 1. Уставка чети (Rangierung des Zuges).
 2. Двійки і чвірки (Reihen – und Doppelreihen).
 3. Хвати кріса і рухи рук (Gewehr – und Handgriffe)
 4. Стріляння скупленої чети.
 5. Чета в бою.
- III. Сотня:
 1. Сотня в бою.
- IV. Курінь, полк і бригада.
- V. Почетний похід.
- Додаток:
 1. Складові частини кріса.
 2. Важніші військові вислови [6, арк. 38 – 49].

Вишколи разом із старшинськими й підстаршинськими школами підлягали ДСВС напряду або через ОВК, що було не досить зручно, адже фронтові частини підпорядковувалися Начальній Команді Галицької Армії (НКГА). У свій час командувач армії генерал Омелянович-Павленко намагався підпорядкувати ОВК з підлеглими їм запасними та вишкільними частинами безпосередньо комендантам бригад на фронті. Проте ДСВС не хотів передавати своєї влади над цими частинами. Тому корпусні команди організували свої власні вишколи, з яких доповнювали фронтові частини [21, с. 272]. Після ліквідації ДСВС його діяльність з мобілізації населення, збору і розподілу скерованих до війська старшин, вишколу новобранців, організації старшинських і підстаршинських шкіл та курсів покладалося на Команду Запілля.

Крім вишкільних, при корпусах існував також вишкіл УСС, який був окремою вишкільною формацією ГА. Навчання молодих хлопців-новобранців тривало від 3 до 4 місяців. У період українсько-польської війни при ньому було також організовано постійну школу підстаршин. Чисельний стан Вишколу коливався в межах від 300 до 3000 стрільців. Найбільший його стан налічувався під час Чортківської офензиви літом 1919 р. Крім того, за Збручем при Вишколі влаштовано окремих курс для старшин УСС і СС. Цей старшинський курс тривав від 10 – го серпня до 10-го жовтня 1919 р. [10]. Командантами Вишколу в Галичині був

сотник Краснопера, а на Великій Україні – сотник М. Мельник. В період тривалого постою проводилася вишкільна праця, а в період, коли Вишкіл змінював своє місце дислокації вишкільна праця припинялася [3]. Вишкіл існував до часу переформування більшовиками 1 – шої бригади УСС на перший полк червоних УСС, тобто до 10 березня 1920 р.

12 червня 1919 р. для навчання старшин та підстаршин було затверджено спеціальні курси. Заняття проходили з понеділка до суботи з 8.00 до 17.00 з перервою на обід.

Курс для старшин включав наступні розділи:

1. Тактика:
 - а) війна рухома – наступ сотні, куреня, полку, протинаступ, стрільбу, зустрічний бій;
 - б) війна позиційна – вибір позиції, зміни в провадженні війни, служба в окопах.
2. Новітні засоби війни – літаки, ручні гранати, міномети, броневики, танки та ін.
3. Польове укріплення – маскування, бічні (флангові) позиції, окопні в'їзди, землянки, зведення позицій для стріляння.
4. Розвідча служба – далека і близька розвідка, засідки, звідуни.
5. Артилерія в бою – легка і важка артилерія, умовні знаки, поділ артилерії, перешкоджаючий вогонь, вогневий вал, запорний і відпорний вогонь [17, арк. 37].

Навчальна програма для підстаршин включала в себе такі дисципліни, як розвідча служба, польова служба, будова окопів, стрілецька наука, картографія, наука про телефони, історія України, наука про артилерію, нові засоби війни, географія України, вишкіл одиниці і в чети, приписи службові, організація війська, виховання стрільця на службі і поза службою, наука про підтримання здоров'я [17, арк. 35].

19 червня 1919 р. був створений вишкіл у 18 бригаді під керівництвом сотника М. Алискевича. Набір становив 1300 вояків [13, с.95].

В період чортківської офензиви командувач армії О. Греків видав накази ч. 52 від 23.06.1919 р. та ч. 53 від 25.06.1919 р., згідно з якими команди корпусів зобов'язувалися організувати під власним керівництвом рухомі корпусні вишколи. До цих вишкільних належало відсилати для короткої, повторної підготовки мобілізованих річників до 40 років включно та добровольців. Також в цих наказах розраховувалася початкова чисельність корпусних вишкільних, яка мала становити 50% штатної кількості корпусу. З часом її планувалося зменшити. Чим ближче до штатної наближалася фактична чисельність корпусу, тим меншою ставала б чисельність вишколу. Остаточний показник мав становити 15% штатної чисельності корпусу [7, с. 88].

Одночасно в запіллі було організовано шляхом об'єднання всіх поодиноких вишкільних Арміський Вишкіл (А.В.) під команду отама-

на Кюна. Для проведення навчання, до А.В. направлявся персонал з інших вишколів, які існували на той час у Тереховлі, Ягольниці, Язлівці, Товстому. Планувалося, що А.В. мав становити 20 000, з яких 5 000 мали бути постійно готовими до походу, а 15 000 – новачки, які проходять бойову муштру протягом 6–ти тижнів. Штаб А. В. складався із вищезгаданого коменданта, з двох ад'ютантів четаря Микитки й четаря д – ра Івана Гижі, інтенданта сотника Пітусельника, рахункових старшин четаря Строчького й хорунжого Дубицького, команданта булавної сотні, поручника Бачинського, старшини зв'язку сотника Балицького, польового духівника та коменданта обозу [18, арк. 43].

Під час розбудови вишколу в ньому було створено три групи – I, II та III, що відповідали трьом галицьким корпусам. Команданти вишкільних груп одержали докладні вказівки щодо складу їх штабів та поділу на курені і сотні. Команді А.В. підпорядковано також школу старшин, яка існувала окремо під керівництвом сотника В. Драгана та створено школу підстаршин. Для новобранців складено 6-тижневу програму вишколу. Крім того, отаман Льобковіц, на основі французьких взірців, створив спеціальну програму вишколу для боротьби «зблизка», яка реалізовувалася при вишколі стрільців. Окрему увагу було звернуто на практичний вишкіл обслуги скорострілів.

На кінець червня 1919 р. стан А.В. налічував понад 8000 стрільців. Незважаючи на брак підстаршин – інструкторів, зброї, одягу та харчів, робота проводилася жвавим темпом. В цей період А.В. надіслав одну похідну сотню для 8 самбірської бригади та близько 2000 стрільців для кавалерійського коша та різних технічних частин [8]. Перший випуск А.В. мав відбутися у третій декаді липня. Проте у цей час ГА вже залишила територію Східної Галичини.

Після переходу за р. Збруч на А.В. очікував ряд проблем. Зокрема, недовіра та вороже ставлення населення Наддніпрянщини до галичан та небажання вступати на військову службу. Згодом, після проведення чималої пропагандистської роботи наддніпрянці почали симпатизувати та довіряти галицьким військовим командам, проте вступали на військову службу дуже неохоче. Про це свідчать результати першого набору, який передано до А.В. на Наддніпрянщині. Він налічував 800 людей. Але через великий відсоток втеч із вишколу на кінець лишилося заледве кілька десятків, які чесно і совісно сповняли свій народний обов'язок [2].

Тому, після переходу за Збруч, А.В. пере-кваліфікувався у «жнивні сотні», завданням яких було допомагати селянству в збиранні збіжжя. Вишкільну роботу продовжувала школа старшин в с. Гута Чугорська, школа під-

старшин та сотня скорострілів [8]. Листопадові події розпочали занепад, а згодом і розвал А.В. Відступаючи з-поміж поляків та денікінців А.В. втратив більше половини свого складу та припасів. Після злуки з більшовиками залишки А.В. в кількості 160 стрільців приділено до одного із стрілецьких піхотних полків [8].

Після переходу Галицької армії за р. Збруч створення корпусних, станційних команд, рекрутування та створення збірних станцій для добровольців і новобранців покладалося на «Етапну Команду УГА».

Зокрема, в Ямполі розпочалося творення вишколу Команди Етапу. Для цієї мети шеф Команди Етапу відібрав із збірної станції старшин у Жмеринці 20 старшин, 120 підстаршин та стрільців, обоз та 4 скоростріли. Вишкіл мав наповнюватися новобранцями з Ямпільського повіту. Прогнозована кількість новобранців становила 2200 чоловік. Проте фактично вишкіл налічував приблизно 1000 новобранців. Розпорядок дня у Вишколі був наступний: протягом дня проходили різні заняття, а вечором відбувалися читання з української історії. Вправи проходили без крісів, їх мали лише підстаршини та стрільці-інструктори. Крім того у Вишколі бракувало одягу, харчів та грошей [1].

На жаль, новобранцям не вдалося закінчити повний курс вишколу, адже за три тижні до його завершення почався наступ денікінських військ. Крім того, під час відступу вишколу з Ямполья його чисельність зменшилася до 200 осіб через масове дезертирство. Вишкіл також не обминув тиф, в результаті якого чисельність скоротилася до 70 осіб. Ці рештки вишколу Команди Етапу розподілила між ялтушківськими галицькими відділами [1].

Крім вишколу Команди Етапу, командування ГА створювало також інші вишкільні курси. Так, 19 серпня 1919 р. НКГА видала наказ про створення курсів військової школи, головною метою яких був відбір та навчання здібних старшин для служби в нижчих рангах генерального штабу (старшини генерального штабу бригади). Курс був розрахований на 8 тижнів.

У жовтні 1919 р. з метою зменшення нестачі старшин в Етапі та можливістю направлення більшої кількості старшин до фронтових формацій, при команді Етапу ГА створено «Школу етапних боєвонеспособних старшин». До цієї школи направляли непридатних до фронтової служби однорічних, які несли службу при різних канцеляріях у фронтових формаціях [15, арк. 229].

Також НКГА постійно намагалася регулювати діяльність вже існуючих вишколів. Зокрема, на конференції пропагандистів НКГА, яка відбулася 22 жовтня 1919 р. у м. Вінниці, було ухвалено рішення щодо армійських вишколів. Відповідно до цієї ухвали, велика увага мала

приділятися добору підстаршин та старшин для вишколу. Наголошувалося про необхідність людського ставлення старшин та підстаршин до новобранців з Наддніпрянщини [16, арк. 77].

Але всі ці заходи не були надто успішними, адже восени 1919 р. вся Галицька армія переживала скрутні часи. По-перше, стрільці та старшини відчували постійний брак в теплому одязі та взутті, а по-друге, через хвороби лави ГА невпинно зменшувалися. Як писалося в часопису «Стрілецька думка» від 13 вересня 1919 р.: «Стрілецьтво виживає доповнення і підмоги мов спасіння.... Багато стрільців воює цілими тижнями босо, місяцями ходить в одній сорочці, харчується тим, що випросить у селян, від чого хворіє і відходить до шпиталю» [4, с. 1].

Для вирішення другого питання командування ГА видавало мобілізаційні розпорядження та впровадило доповнення частин новобранцями з тилкових околиць. Проте користі з цього було небагато, адже новобранці – це були придніпрянці, які неохоче ставали до служби в ГА. Для прикладу, із 160 надісланих з тилу новобранців для 3 бригади до пункту призначення прибуло 68, а через кілька днів чисельність скоротилася до 20 чоловік. З іншого боку, навіть із новобранців, які прагнули служити в армії, користі було також небагато. Тільки деяких можна було відправити на фронт, а решта

мала пройти відповідний вишкіл, на який не було часу. Тому переважна більшість новобранців направлялася в нефронтові частини бригади, відряджалися для будови окопів та інших робіт [5].

Варто відзначити, що в піхотних частинах, як і в усій Галицькій армії загалом, на перешкоді належного функціонування вишкোলів стояв постійний брак військового приладдя: крісів, ременів, набійниць, одностроїв та ін. Часто траплялися випадки грубої несубординації, крадіжок та дезертирства, що деморалізувало стрільців.

Висновки. Незважаючи на несприятливі зовнішні та внутрішні чинники, військовий провід ГА зумів налагодити навчання та військовий вишкіл стрільців для піхоти. Вишкіл було організовано таким чином, що кожен військовий округ, а згодом і кожний корпус дбав про доповнення та навчання свіжого, боездатного матеріалу. Проте брак матеріального забезпечення та старшин-інструкторів, а головне – безперервні воєнні дії не давали можливості провести повноцінний вишкіл новобранців. Багатьох осіб, які перебували у вишколах, направляли на фронтову лінію без завершення повного курсу навчання. Негативно на проведенні вишколу піхоти також вплинуло стрімке поширення хвороб, зокрема плямистого тифу та великий відсоток дезертирства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аліськевич М. Вишкіл Команди Етапу УГА на Україні [Текст] / М. Аліськевич // Літопис Червоної калини. – 1932. – Ч. 3. – С. 14 – 17.
2. Бемко В. Команда Запілля та Команда Етапу [Текст] // В. Бемко // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег: Вид – во Д. Микитюка, 1958. – Т. 1. – С. 362 – 364.
3. Гнаткевич Б. Вишкіл Українських Січових Стрільців [Текст] / Б. Гнаткевич // Літопис Червоної калини. – 1934. – Ч. 10. – С. 5 – 9.
4. Голос з фронту [Текст] // Стрілецька думка. Часопис Січових Стрільців. – 1919. – Ч. 45. – С. 1.
5. Дальницький М. Над пропастью [Текст] / М. Дальницький // Український скиталець. – 1922. – Ч. 13. – С. 5 – 7.
6. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257, оп. 2, спр. 1384, арк. 150.
7. Дедик О.Г. Чортківська офензива. Частина I [Текст] / О.Г. Дедик. – Львів: В – во «Астролябія», 2013. – 232 с.
8. Ключ О. Арміський Вишкіл УГА [Текст] / О. Ключ // Українська Галицька Армія: у 40 – річчя її участі у визвольних змаганнях. – Вінніпег: В – во Д. Микитюка, 1958. – Т.1. – С. 365 – 367.
9. Мигович П. При запасній сотні скорострільів у Стрию [Текст] / П. Мигович // Календар Червоної Калини на 1938 р. – Львів: Червона Калина, 1937. – С. 138 – 140.
10. Микитюк Д. 1-ша Бригада Український Січових Стрільців [Текст] / Д. Микитюк // Українська Галицька Армія: у 40 – річчя її участі у визвольних змаганнях. – Вінніпег: Вид – во Д. Микитюка, 1960. – Т. 2. – С. 67 – 78.
11. Причинок до історії Самбірської школи однорічних добровольців: [Українська Галицька Армія: збірка спогадів [Текст] / укладач М. Баран, наук. ред. О. Дзобан]. – Львів, 2002. – 122 с.
12. Розпоряд з дня 27 цвітня 1919 [Текст] // Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч. 12. – С. 11.
13. Рутар В.Є. Організація тилового забезпечення Галицької армії у 1918 –1919 рр.: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 [Текст] / Володимир Євгенович Рутар; ЛНУ ім. І. Франка. – Львів. – 2012. – 294 с.
14. Українська Галицька армія у 40 – річчя її участі у визвольних змаганнях: матеріали до історії [Текст] / [під ред. Дм. Микитюка]. – Вінніпег, 1958. – 672 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (ЦДАВО України), ф. 2188, оп. 1, спр. 1, арк. 241.
16. ЦДАВО України, ф. 2188, оп. 1, спр. 117, арк.140.
17. ЦДАВО України, ф. 2188, оп. 1, спр. 176, арк.38.
18. ЦДАВО України, ф. 2192, оп. 1, спр. 2, арк.336.

19. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), колекція м/ф 9, м/ф 69010, 660 кадрів.
20. ЦДІАЛ України, колекція м/ф 9, м/ф 69012, 568 кадрів.
21. Шанковський Л. Українська Галицька армія: Воєнно – історична студія [Текст] / Л.Шанковський. – Львів: НТШ. – 1999. – 396 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Alyskevych, M., 1932. Vyshkil Komandy Etapu UHA na Ukraini (Military training of the Corral Circuit UGA on Ukraine). Litopys Chervonoi kalyny 3, 14 – 17 (in Ukrainian).
2. Bemko, V., 1958. Komanda Zapillia ta Komanda Etapu (Underground Corral and Corral Circuit). Ukrainska Halytska Armiia: materialy do istorii. Winnipeg, vol. 1, 362 – 364 (in Ukrainian).
3. Hnatkevych, B., 1934. Vyshkil Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv (Military training Ukrainian Sich Rifleman). Litopys Chervonoi kalyny 10, 5 – 9 (in Ukrainian).
4. Holos z frontu (A voice from the front). 1919. Striletska dumka. Chasopys Sichovykh Striltsiv 45, 1. (in Ukrainian).
5. Dalnytskyi, M., 1922. Nad propastiu (The Catcher). Ukrainskyi skytalets 13, 5 – 7 (in Ukrainian).
6. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (State Archive of Lviv region). No. of fund 257, no. of description 2, case no. 1384, amount of folias 150. Lviv (in Ukrainian).
7. Diedyk, O.H., 2013. Chortkivska ofenzyva. Chastyna I (The Chortkiv offensive. Part I). Lviv (in Ukrainian).
8. Kliun, O., 1958. Armiyski Vyshkil UHA (Army combat training UGA). Ukrainska Halytska Armiia: u 40 – richchia yii uchasty u vyzvolnykh zmahanniakh. Winnipeg, vol. 1, 365 – 367 (in Ukrainian).
9. Myhovych, P., 1937. Pry zapasni sotni skorostriiv u Stryiu (At spare hundreds quick-fire in Stryi). Kalendar Chervonoi Kalyny na 1938 r. 138 – 140 (in Ukrainian).
10. Mykytiuk, D., 1960. 1 – sha Bryhada Ukrainskyi Sichovykh Striltsiv (The first cohort of Ukrainian Sich Rifleman). Ukrainska Halytska Armiia: u 40 – richchia yii uchasty u vyzvolnykh zmahanniakh. Winnipeg, vol. 2, 67 – 78 (in Ukrainian).
11. Prychynok do istorii sambirskoi shkoly odnorichnykh dobrovoltsiv: [Ukrainska Halytska Armiia: zbirka spohadiv] (To history of troop training approach for volunteers in Sambor: [Ukrainian Galician Army digest of memories]). 2002, Lviv (in Ukrainian).
12. Rozporiad z dnia 27 tsvitnia 1919 (Rescript of April 27, 1919). 1919. Visnyk Derzhavnoho Sekretariatu Viskovykh Sprav 12, 11 (in Ukrainian).
13. Rutar, V.le., 2012. Orhanizatsiia tylovoho zabezpechennia Halytskoi armii u 1918 –1919 rr.: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.01 (Organization of logistics Galician Army in 1918-1919. Historical Science diss.) LNU im. I. Franka, Lviv (in Ukrainian).
14. Ukrainska Halytska armiia: materialy do istorii (Ukrainian Galician Army: materials to history). 1958. Winnipeg (in Ukrainian).
15. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (Central State Archive higher authorities and management of Ukraine). No. of fund 2188, no. of description 1, case no. 1, amount of folias 241. Kyiv (in Ukrainian).
16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (Central State Archive higher authorities and management of Ukraine). No. of fund 2188, no. of description 1, case no. 117, amount of folias 140. Kyiv (in Ukrainian).
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (Central State Archive higher authorities and management of Ukraine). No. of fund 2188, no. of description 1, case no. 176, amount of folias 38. Kyiv (in Ukrainian).
18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (Central State Archive higher authorities and management of Ukraine). No. of fund 2192, no. of description 1, case no. 2, amount of folias 336. Kyiv (in Ukrainian).
19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (Central State Historical Archive of Ukraine). Microfilm collection no. 9, microfilm no. 69010, 660 shots. Lviv (in Ukrainian).
20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (Central State Historical Archive of Ukraine). Microfilm collection no. 9, microfilm no. 69012, 568 shots. Lviv (in Ukrainian).
21. Shankovskyi, L., 1999. Ukrainska Halytska armiia: Voiенно – istorychna studiia (Ukrainian Galician Arm: military history studio). Lviv (in Ukrainian).

Шумінська Наталія Володимирівна – здобувач
Національний університет «Львівська політехніка»
Адреса: 79013, м. Львів, вул. С.Бандери, 12
E-mail: natalya-k85@mail.ru

Snuminska Nataliya Volodymyrivna c – applicant
Lviv polytechnic national university
Address: 12, S.Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine
E-mail: natalya-k85@mail.ru

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1(091)

Володимир Винниченко про духовну кризу суспільства як результат нівелювання людини

Л.Г. ПАВЛИШИН

Тернопільський національний педагогічний університет імені В.Гнатюка, м. Тернопіль,
E-mail: lyudpavl@gmail.com

Авторське резюме

У статті досліджено погляди В.Винниченка щодо стану тогочасного суспільства, проаналізовано причини духовного занепаду людини, з'ясовано шляхи подолання дисгармонійного стану особистості. Автор виявляє спільність поглядів представників неklasичної доби філософування, а саме Ф.Ніцше, В.Винниченка, М.Хайдеггера, С.К'єркегора. Ключові проблеми, пов'язані із відчуженням людини, її нівелюванням, розглядаються з позиції співвідношення загального та одиничного, зовнішнього та внутрішнього, раціонального та ірраціонального. У дослідженні проаналізовано ставлення людини до проблеми життя і смерті, вічного і кінцевого як її незмінних атрибутів, що змушують замислюватися над сенсом буття, щастям тощо, продемонстровано специфіку подолання мислителями людської дисгармонійності та внутрішньої спустошеності. У своїх творах В.Винниченко зазвичай відображає внутрішній світ героїв, прагне якомога повніше показати психологію людини, її ставлення до життя і смерті, добра і зла, її роздуми про суть людського буття. Зосереджуючи увагу на проблемі людини, її призначенні у світі, Винниченко доводить, що вона не йде сліпо за своєю долею, а має право на вибір, боротьбу і смерть. В основі його філософсько-етичного світогляду – непокірність людини, її стійкість до життєвих випробувань.

Ключові слова: людина, нівелювання, духовна криза, дисгармонія, сенс життя, мораль, цінність.

Volodymyr Vynnychenko about spiritual crisis of the society as a result of person's evening out

L.G. PAVLYSHYN

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National pedagogical university, Ternopil, Ukraine,
E-mail: lyudpavl@gmail.com

Abstract

In the article explored V.Vynnychenko's views on a state of the a society, analyzed the causes of the decline of the spiritual of a man, founded a ways of overcoming disharmony of the individual. The author discovers the common views of the representatives of nonclassical period of philosophy such as V.Vynnychenko, F.Nietzsche, M. Heidegger, S.Kirkegard. The key problems associated with human leveling, seen from the perspective of the ratio of general and individual, external and internal. The study analyzed the human attitude towards the problem of life and death, eternal and finite as immutable attributes that cause to ponder the meaning of life, happiness, etc., demonstrated the specific points of view of thinkers concerning the overcoming of human's disharmony. In his works V.Vynnychenko usually reflects the inner world of characters, as much as possible he tries to show the psychology of a man, her attitude toward a life and death, good and evil, reflections on the essence of the human being. Focusing on the problem of a human destination in the world Vynnychenko proves that a human does not go blindly for her fate, has the right to choose, struggle and death. At the heart of his philosophical and ethical worldview – disobedience of a human, her resistance to life's difficulties.

Keywords: human, leveling, spiritual crisis, disharmony, meaning of life, morality, value.

Постановка проблеми. Володимир Винниченко зосереджував увагу на проблемах людини як рушійної сили суспільного поступу, творця цінностей. Спостерігаючи за тогочасними суспільними реаліями, він вважав, що вся діяльність людини впродовж декількох століть передбачала досягнення універсальної ідеї щастя. Винниченко стверджував, що у сучасному йому світі живуть безнадійно хворі духовно люди. На шляху до досягнення щастя, внутрішньої гармонії стоять перешкоди у вигляді

ді застарілих соціально-моральних традицій, війн, революцій, а отже у суспільно-політичних і морально-етичних чинниках, у суспільній нерівності, людському егоїзмі.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження є праці М.Сріблянського, А.Крушельницького, А.Ніковського, І.Свенціцького, П.Христюка, Г.Сиваченко, Л.Левчук, Г.Костюка, В.Хархун, Л.Дем'янівської, М.Жулинського, Л.Мороз.

Метою дослідження є виявлення та аналіз

© Л.Г. Павлишин, 2016

філософського бачення В.Винниченком проблеми духовного стану суспільства та людини, з'ясування дисгармонійності у стосунках між «Я» і «Ми», конфлікту між обов'язком і необхідністю, сенсом та беззмістовністю.

Виклад основного матеріалу. В одному із своїх численних творів, а саме: у романі «Лепрозорій», Винниченко висловлював сподівання, що люди врешті-решт переглянуть свої життєві позиції, стануть на шлях докорінних змін власної недосконалої сутності. На думку Г.Сиваченко, у романі яскраво виявляється талант Винниченка-мораліста. Найперший обов'язок людини, вважав він, - жити вільно й щасливо, відкинути будь-яку фальш, конформізм, норми буржуазної моралі. У романі простежується думка стосовно того, що людина, вважаючи себе центром Всесвіту, є руйнівником природи і усіх живих організмів. Мислитель хотів, щоб людина не чекала, коли вона зможе потрапити на тому світі в рай, оскільки це можна зробити на Землі. Райське життя буде тоді, коли за його побудову візьмуться конкордисти. «І після мільйонів років блукання планетою в гарячці, болях, муках дискордизму, але виросле, загартоване величезними накопиченими багатствами досвіду – наукового, технічного, мистецького – людство повернеться нарешті додому, до себе, до свого раю... І тоді Земля стане планетарним райським садом, і то не в алегорії, а в реальній дійсності, бо продукти того саду будуть як і в колишньому раю, їхнім головним засобом годування» [1, с. 256]. Автор роману вважає, що людина може бути сильною, здоровою тілесно і духовно лише тоді, коли буде погоджена з іншими людьми, з природою, поважатиме її закони, приязно ставитиметься до інших людей, тварин, рослин, буде активною і діяльною. Винниченко вважав, що причинами дисгармонійного життя людини, її нівелювання можуть бути егоцентризм, міщанський добробут, підпорядкування ницим почуттям тощо. Він був переконаний, що для духовного становлення людині необхідні високі почуття, натхнення, бажання здійснювати величні подвиги. Так, наприклад, в оповіданні «Глум» відображено трагедію буття людини, спричинену страхом смерті, а також усвідомленням, що навіть наприкінці свого життя вона не знає для чого прийшла у цей світ, не з'ясувала причину свого народження.

Трагічне життя – невід'ємний атрибут існування для багатьох героїв Винниченка. Наприклад, у творах «Федько Халамидник», «Студент», «Чекання» тощо він наголошує на проблемі самотності людини, її відчуженні, а в творі «Дрібниця» Винниченко відображає психологічний стан людини, стомленої життям, яка прагне смерті, оскільки не бачить виходу із своєї життєвої драми. Здійснюючи самогубство, герой твору таким чином протестує проти злої долі, інших людей, які змушують його

виконувати їхні вказівки. Духовна, а потім і фізична смерть героя є свідченням його невдоволення життям, вказує на його внутрішні суперечності, відхилення від істинних людських норм існування.

Нівелювання людини і суспільства, духовна криза спонукали Винниченка до переоцінки цінностей, власних позицій. У цьому він схожий на Ф. Ніцше, якого також непокоїли тогочасні стосунки між людьми. Завдання Ніцше полягало «в створенні цілковитого перевороту в сфері етики, в зміні прищепленої християнської моральної оцінки людських справ, в переоцінці цінностей» [2, с. 50]. Ніцше, так само як і Винниченко, покладав великі сподівання на ідею «переоцінки цінностей», адже з тими, що вже існували, неможливо побудувати нове суспільство, у якому б могла з'явитися людина нового типу, надлюдина. Перш за все потрібно було переоцінити християнські і традиційні моральні цінності, адже традиційна, підігнана під рамки пересічної людини мораль, була для Ніцше неприйнятною через свою здатність ганьбити всіх, хто не шанує її, не кориться їй, не ставиться з особливою повагою до неї. Дана проблема постає в романі В.Винниченка «Сонячна машина». Сонячна машина знищила не лише духовність, перетворила людину на звіра в людській подобі, а й порушила баланс природи. Люди, перебуваючи під владою дивомашин, засліплені новітніми досягненнями, збудували таку собі невидиму стіну, що відгородила їх від усього натурального, природного. У новому суспільстві ніхто не цікавився життям інших. «Людство ж загубило всі зв'язки, розпорошилося на мільйони атомів, самотніх, незалежних, байдужих одне до одного» [3, с. 468].

Проблема самотності, над якою міркує Винниченко, співзвучна із твердженням Хайдеггера, що ніде не почуваш себе так самотньо як у натовпі людей. Цивілізація, індустріальне суспільство породжують людей-анонімів, які втратили власну ідентичність. У такому суспільстві людина може бути лише громадянином, а не особистістю. Таке анонімне існування несправжнє, причому причина цього полягає не в організації суспільства, а в самій людині, яка, бажаючи слави і чинів, перетворюється на їхнього раба, стає несправжньою, намагаючись стати іншою, отримати те, чого ще не має. З. Єфімова вказувала, що В. Винниченко, висловлюючись щодо необхідності соціальних змін у суспільстві, був категорично проти застосування насильницьких дій щодо їхньої реалізації. У його «Сонячній машині», вважала вона, незважаючи на її соціальне спрямування, центральною проблемою, що розглядається у ній, є не перетворення суспільства (на цю проблему потрібно було особливо звернути увагу), а любов, яка так завжди цікавила автора. Проте докори Єфімової безпідставні, оскільки

ки любов – це один із чинників, на якому повинні ґрунтуватися стосунки між людьми в оновленому суспільстві, оскільки вона здатна позитивно впливати на людину, наповнювати її життя смислом, гармонізувати як її внутрішній світ, так і світ навколо неї, виступати певною соціальною силою.

Відкидаючи старі суспільні норми моралі, наголошуючи на необхідності нових, Винниченко солідарний із Ф. Ніцше, у філософії якого містилися категоричні відкидання тогочасної моралі, що лише служила засобом послаблення людської волі, заклики до «переоцінки цінностей» та встановлення моралі нового зразка, що сприятиме формуванню сильної людини — лідера. Винниченко цікавився філософськими поглядами Ніцше, перекладаючи «Так казав Заратустра». Винниченко вбудував систему цінностей, що забезпечила йому внутрішню стійкість, той стержень, який не давав йому поступитися власними переконаннями, допомагав встановлювати власну позицію. У своїх поглядах Винниченко виходив з того, що загально визнаних моральних норм, вічної моралі немає, уявлення про це примарне. Людина у своїй індивідуальній поведінці обмежена загальними нормами, що сприяють їй долученню до соціуму. Про недосконалість та некоректність цих норм Винниченко вів мову у своїй праці «Про мораль пануючих і мораль гноблених». Причину цього він вбачав у тому, що джерелом моралі є суспільний розвиток, а у класовому суспільстві люди відчувають більшу приналежність до класу, ніж до суспільства. Абстрактні норми — це класовий обман, а християнська мораль — це прикриття для класової експлуатації. Не визнаючи ані абсолютних істин, ані абсолютних моральних цінностей, Винниченко зазначав, що як будь-яку правду можна зробити обманом, так і обман — правдою. Наголошуючи на відповідності таких понять, як «добро» і «зло», Винниченко має на увазі, що вони залежать від конкретних обставин. Те, що є корисним, цінним і добрим для однієї людини, для інших може таким не бути. Так, наприклад, одна і та сама дія може вважатись і як злочин, і як мужній вчинок. У Ніцше, наприклад, було своєрідне внутрішнє переконання стосовно доцільності поставленої ним мети. Якщо навіть і можуть виникати сумніви щодо коректності його позицій, щодо моральних цінностей, все-таки варто сказати, що бажання не тільки руйнувати, а й створювати змушувало його оперувати метафізичними, гносеологічними і моральними поглядами. «Суворі морфологія усіх моралей є завданням майбутнього. Ніцше і тут влучно зробив перший крок, що був вирішальним для нової перспективи» [4, с. 530].

Винниченко, вказуючи на дисгармонійне співіснування одиничного і загального, вів мову про домінування останнього над інди-

відом. Так, наприклад, у творі «Вічний імператив» мислитель наголошував на тому, що у суспільстві спостерігається трагічна картина поглинання колективом окремих індивідів, що живуть у ньому. У цьому твердженні він схожий на С. К'єркегора, який стверджував, що у суспільстві одна людина є перешкодою для іншої у досягненні власних цілей. Про це також говорив і З. Фрейд, який наголошував на репресивному характері культури щодо людини. Проблема «особистість – суспільство» постає також у таких творах Винниченка, як «Біля машини», «Контрасти», «Голота», «Великий Молох» та ін. Герої його творів – індивідуалісти-бунтівники, що намагаються відшукати нову мораль, заперечуючи традиційні, існуючі у суспільстві моральні норми, закони, обов'язки. Такими своїми намаганнями вони порушують звичний плин речей у світі, вносять неспокій у душі інших людей, змушуючи їх задумуватися як над власним існуванням, так і над життям суспільства в цілому.

Увага Винниченка до загальнолюдських проблем, пов'язаних із пошуком людиною власного місця у світі, співвідношенням особистості і суспільства знайшла свій відбиток у казці «Дим», де конфлікт між минулим і майбутнім відображений у суперечці між Назад і Вперед. Автор зобразив людей, які існують без будь-якої мети, на щось чекають, але не знають на що, вони інертні і мляві, для них сенс життя – це щось незрозуміле. Лише вночі якісь незрозумілі вогники туги обпікали їхнє серце. «Ох, ті ночі, безкраї, задимлені ночі! Ночами горіли їм більше пекучії вогники туги і суму; ночами їм падали найбільшії сльози у серце; вони ж їх любили, ці ніжні й пекучії вогники суму і туги. Та дим забивав їх, ці ніжні вогники, і тупо кишіли ті люди і ніччю» [5, с. 440]. Можна припустити, що ці люди, які безцільно жили, десь на підсвідомому рівні відчували, що варто змінювати своє існування, у них була надія на те, що ще не все втрачено, вони зможуть творити власну долю, а не пливти за течією життя.

Український мислитель, викриваючи вади тогочасного суспільства, неморальну поведінку у сім'ї, на прикладах життя героїв своїх творів яскраво зображав усі наслідки неправильного способу життя, нехтування моральними нормами, маніпулювання долями людей задля власних амбіцій і бажання самотвердитися за рахунок своїх ближніх. Одним із таких творів є драма «Брехня», в якій центральною проблемою є феномен брехні як невід'ємний атрибут існування дисгармонійної людини. Вона вважає, що, завдяки брехні, зможе зробити щасливими інших людей, страждає на відсутність «чесності з собою» та з іншими. Така людина не може узгоджувати свої почуття з розумом, змушена приховувати від усіх те, що почуває до інших, обманювати їх так довго, що, напев-

но, й сама вже починає вірити у те, що робить і говорить. Одягнувши маску брехні, що приховує її справжню сутність, вона втрачає власне обличчя. Ніхто, навіть сама така людина, не може розпізнати, ким же насправді вона є, що є справжнім – маска чи її внутрішній світ.

Мислитель вважав, що головним завданням людини є відвертість і щирість з собою, вона повинна докладати усі зусилля, щоб досягнути цього. Проте, за Винниченком, не кожен здатен на це, оскільки втілити в життя принцип «чесності з собою» зможуть лише сильні особистості, які можуть не лукавити з собою, узгоджувати свої думки, почуття, бажання із власними вчинками. Лише той, хто має сміливість бути чесним з собою, так само ставитиметься і до інших людей. Можна стверджувати, що принцип «чесності з собою» Винниченка сягає корінням у філософію Ніцше, де бути чесним з собою означає жити за принципом «я хочу», який виключає будь-які обмеження для людини, вона має право виявляти власні бажання та реалізовувати їх. Як стверджував П. Христюк, Ф. Ніцше є батьком філософії індивідуалізму, «яка без жалю руйнує всі авторитети, проповідує нове, суворе евангеліє сили, влади і міці» [6, с. 281].

Наголошуючи на тому, що рівність є ознакою занепаду, Ніцше вказував на природну нерівність людей. В зв'язку з такою думкою він виступав проти демократії, яка передбачає рівність усіх людей. Він був переконаний у тому, що людська нерівність передбачена природою, а той, хто наполягає на рівності, здійснює гріх перед нею. З цієї ж причини німецький філософ заперечував соціалізм, який, проповідуючи добробут маси, колективу, пригнічує одиничну особу, знищує її індивідуальність. Ніцше як руйнівник традиційної моралі і творець нових моральних цінностей схожий на Винниченка, який також відчував кризу тогочасних етичних норм, духовну деградацію людини, її нівелювання.

Досить часто людина відчуває на своїх плечах тягар моральних зобов'язань, норм, принципів, які стримують її творчий політ.

Особистість прагне свободи, але повсякденні турботи змушують її перебувати у стані природженого рабства, яке неможливо подолати. Ніцше вважав, що людина живе у похмурому світі і не здатна вільно дихати. У трагічному поєднанні Божого начала та людського немає місця для безхмарного існування, оскільки життя має свій початок та кінець. Людина міцно прикута до свого тіла, приречена на вічну боротьбу за кожную крихту свого щастя та насолоди, за кожную ілюзію свободи, адже справжня свобода може існувати лише у таємничому царстві божества.

На думку Ніцше, одне з головних завдань людини полягає у тому, щоб прагнути до повноцінного та гармонійного життя. Особистість повинна подолати власну обмеженість, переступити через ту межу, яка відділяє її від Бога. Оскільки в світі багато жорстокості, вважали як Винниченко, так і Ніцше, одна істота намагається подолати та знищити іншу, тому людині не варто чекати допомоги ззовні. Сильна особистість не потребує ніякої підтримки, адже міць духу здатна втримати її на поверхні життєвого потоку. Така людина не боїться труднощів та негараздів, вона вступає у боротьбу з ними та здобуває перемогу.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, варто наголосити, що людина повинна шукати дорогу до самої себе для того, щоб стати самою собою, винести назовні усе те, що є у душі та серці, не стримуючи почуття, емоції та інстинкти. Тому за даних обставин, вважав В. Винниченко, надзвичайно важливою була переоцінка цінностей, які були загальноприйнятими у тогочасному суспільстві. Людина повинна стати творцем самої себе, бути цілісною індивідуальністю, дати стиль своєму характеру, дати художній вияв своїй особистості – в пізнанні і любові, в спогляданні та діяльності. Людина невичерпна у своїх можливостях і ніхто не знає, що могло б вирости з неї, коли б вона згрупувала і напружила усі свої сили. Головною метою людської діяльності повинно бути творення благородної особистості, могутньої та висококультурної.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Винниченко В. Конкордизм [Текст] / В.Винниченко // Хроніка 2000. – 2010. – Вип. 82. – С. 26-257.
2. Струве Г. Е. Современная анархия духа и ее философ Ф. Ницше [Текст] / Г.Е.Струве. – Х.: Типография губернского правления, 1900. – 54 с.
3. Винниченко В. К. Сонячна машина [Текст] / В.К.Винниченко. – К.: Дніпро, 1989. – 619 с.
4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории [Текст] / О.Шпенглер. – М.: Мысль, 1998. Т1. Гештальт и действительность. – 663 с.
5. Винниченко В. Краса і сила [Текст] / В.Винниченко. – К.: Дніпро, 1989. – 752с.
6. Христюк П. В. Винниченко і Ф.Ніцше.[Текст] / П.Христюк // Українська хата. – 1913. – № 4-5. – С. 275-299.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

REFERENCES:

1. Vunnuchenko, V., 2010. Konkorduzm (Concordism). Hronika 2000, 82, 26-257 (in Ukrainian).
2. Stryve, G.E., 1900. Sovremennaya anarhiya dyha i eyo filosof F. Nietzsche (Modern anarchy of spirit and her philosopher F.Nietzsche). Tipografiya gybernskogo pravleniya, Kharkov (in Russian).
3. Vunnuchenko, V.K., 1989. Sonyachna mashuna: roman (Sunny machine). Dnipro, Kyiv (in Ukrainian).
4. Shpengler, O., 1998. Zakat Europu. Ocherki morfologii mirovoi istorii (The Decline of the West. Vol.1. Gestalt and a reality). Musl, Vol. Geshtalt i deistvitelnost. Moscow (in Russian).
5. Vunnuchenko, V., 1989. Krasa i sula (Beauty and a strength). Dnipro, Kyiv (in Ukrainian).
6. Hrustyuk, P., 1913. V.Vunnuchenko i F.Nietzsche (V.Vynnychenko and F.Nietzsche). Ukrainska hata, № 4-5, 275-299 (in Ukrainian).

Павлишин Людмила Григорівна – доктор філософських наук, професор
Тернопільський національний педагогічний університет імені В.Гнатюка
Адреса: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
E-mail: lyudpavl@gmail.com

Pavlyshyn Lyudmyla Grygorivna – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National pedagogical university
Address: 2, M.Kryvonosa Str., Ternopil, 46027, Ukraine
E-mail: lyudpavl@gmail.com

УДК 37:316.324.8:141.7(045)

Особливості функціонування соціального інституту освіти в інформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз

I.V. ЛИТОВЧЕНКО

Національний авіаційний університет, Київ, E-mail: litwa@bk.ru

Авторське резюме

Стаття присвячена вивченню особливостей соціального інституту освіти в інформаційному суспільстві. Показано, що становлення і розвиток інформаційного суспільства, яке базується на інформації, знаннях та інноваційних технологіях як основних соціально-культурних цінностях, потребує якісного підвищення людського інтелектуального потенціалу, і тим самим обумовлює її важливість у суспільному розвитку.

Автор статті відзначає, що трансформація освіти як соціального інституту в Україні відповідно до вимог інформаційного суспільства передбачає процеси інформатизації освіти, головним завданням якої є створення єдиного інформаційно-освітнього середовища. Процеси інформатизації освіти сприяють реалізації таких важливих її завдань, як формування й розвиток компетентності, світогляду, творчого мислення тощо.

Показано, що сучасні інформаційні технології є основою процесу інформатизації освіти, реалізація якого передбачає: підвищення ефективності навчального процесу на основі його індивідуалізації та інтенсифікації, покращення якості навчання за допомогою більш повного використання доступної інформації, досягнення необхідного рівня професіоналізму в оволодінні засобами інформаційно-комунікаційних технологій, інтеграцію різноманітних видів діяльності в межах єдиної методології, що ґрунтується на використанні інформаційних технологій, підготовку всіх учасників навчального процесу до умов життєдіяльності в інформаційному суспільстві тощо.

Ключові слова: освіта, соціальний інститут, трансформація, інформаційне суспільство, інформаційні технології, інформатизація освіти.

Features of social institute of education in the information society: socio-philosophical analysis

I.V. LYTOVCHENKO

National aviation university, Kiev, Ukraine, E-mail: litwa@bk.ru

Abstract

This article is devoted to the study of the features of a social institution of education in the information society. It is shown that the formation and development of the information society based on information, knowledge and innovative technologies as key socio-cultural values, needs qualitative improvement of human intellectual capacity, and thus determines its importance in social development.

© I.V. Литовченко, 2016

The author notes that the transformation of education as a social institution in Ukraine in accordance with the requirements of the information society provides education informatization process, whose main objective is creating a single information-educational environment. The process of informatization of education contribute to the implementation of such important tasks as the formation and development of competence, vision, creative thinking and so on.

It is shown that modern information technology is the foundation for the informatization of education, the implementation of which provides: improving the efficiency of educational process on the basis of its individualization and intensification, improvement of quality of learning through better use of available information, to achieve the required level of professionalism in mastering the means of information and communication technologies integration of various activities within a unified methodology based on the use of information technology, training all participants of the educational process to the conditions of life in the information society and so on.

Keywords: education, social institute, transformation, informative society, information technologies, informatization of education.

Постановка проблеми. Важливим соціальним інститутом інформаційного суспільства є система освіти. В сучасну епоху роль освіти як соціального інституту суттєво зростає: її зміст, функціонування, спрямованість і ефективність можуть визначати перспективи розвитку людства. Сучасне суспільство, яке характеризується швидкими темпами розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, дає нові можливості для розвитку особистості, а також її освіти. Інформатизація життя суспільства в принципі сприяє його гуманізації та реалізації людського потенціалу в суспільному розвитку. В добу інформаційного суспільства освіта впливає на статус особистості, сприяє соціальній мобільності та створенню рівних умов навчання; особистісні досягнення визначаються незалежно від класової, расової, релігійної, статевої приналежності. Відсутність будь-яких обмежень породжує зростання попиту на освітні послуги за рахунок збільшення кількості навчально-виховних закладів та розширення сфери їх діяльності.

Дослідження соціальних проблем освіти в інформаційному суспільстві є особливо важливими, адже дозволяють виявити основні проблеми й тенденції розвитку системи освіти в сучасному суспільстві. Актуальним у нових умовах стає визначення стратегічних цілей українського суспільства в сфері освіти та виховання, вивчення досягнень світового педагогічного досвіду, а також його застосування з урахуванням традицій вітчизняної системи освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти дослідження проблем освіти як соціального інституту в своїх роботах розглядали зарубіжні й вітчизняні вчені: Ж.Аллак, Р.Акофф, З.Бжезинський, Ю.Борцов, І.Гавриленко, Б.Гершунський, В.Димитренко, Е.Дюркгейм, Г.Зборовський, С.Колесніков, Ф.Кумбс, В.Лісовський, М.Лукашевич, Т.Парсонс, М.Руткевич, Б.Саймон, Н.Смелзер, Ж.Тощенко, В.Турченко, В.Шубкін, О.Хомерікі та ін.

Дослідження проблем функціонування соціальних інститутів, інституційних транс-

формацій, механізмів інституційних змін знаходяться на даний час у стані серйозних методологічних пошуків, що особливо відчувається у науковій думці пострадянських країн, де ці процеси протікають особливо гостро та неоднозначно. Важливо зауважити, що в Україні вивченню інституційних процесів присвячено низку серйозних наукових робіт вітчизняних соціологів Є.Головахи та Н.Паніної [3, с. 5-22].

Дослідженням процесів трансформації освіти як соціального інституту присвячені роботи Є.Астахової, Н.Крятової, І.Мочалова, В.Мяснікова, В.Онопрієнка, В.Серікова, В.Харчевої, Ф.Шерегі тощо. Проведений аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що проблема вивчення особливостей функціонування соціального інституту освіти в інформаційному суспільстві є порівняно новою темою в арсеналі соціально-філософського знання.

Мета дослідження – виявлення особливостей функціонування інституту освіти в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості функціонування соціального інституту освіти в сучасному суспільстві важливо зауважити, що соціальна філософія акцентує увагу переважно на загальних питаннях взаємодії суспільства та системи освіти, визначає її місце і роль у соціальній системі на основі вивчення: чинників становлення, розвитку і функціонування різних систем освіти; впливу науково-технічного прогресу; функцій освіти як соціального інституту; особливостей соціальної мобільності; сутності системи освіти у процесі соціального відтворення і трансформації соціальної структури; взаємозв'язків і взаємодії системи освіти з іншими соціальними інститутами суспільства тощо.

Освіта як соціальний інститут являє собою стійку форму організації суспільного життя і спільної діяльності індивідів, що включає в себе сукупність осіб і установ, наділених владою й матеріальними засобами (на основі діючих визначених норм, правил і принципів) з метою реалізації соціальних функцій та ролей, управління й соціального контролю в проце-

сі здійснення навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості з подальшим оволодінням нею професією, спеціальністю, кваліфікацією тощо. В епоху інформаційного суспільства система освіти стає головним соціальним інститутом, змінюються сутнісні взаємозв'язки освіти і суспільства в цілому. Але при цьому суттєво збільшується значення особистісної складової суспільного прогресу, що, в свою чергу, призводить до змін форми і змісту освітніх процесів, структури взаємодії суб'єктів і – першочергово – функціонального призначення системи [1, с. 7].

Основою функціонування освіти як соціального інституту є задоволення потреб у навчанні, вихованні, соціалізації, професійній підготовці, що носять як індивідуально-особистісний, так і суспільний характер та реалізуються певними особами й навчальними закладами в їх практичній освітній діяльності [5]. Ефективне функціонування інституту освіти може забезпечуватися завдяки знаходженню балансу між необхідністю підтримувати стабільність своєї структури і необхідністю змінюватись відповідно до вимог часу, що висуваються суспільством і певними соціальними групами. Поряд із зовнішніми вимогами існують ще й внутрішні, вимоги власне інституту, які можуть виступати як обмеження з боку структурних підсистем, щодо виконуваних функцій, обумовлених стійкими взаємозв'язками.

Інститут освіти у своїй діяльності орієнтується на задоволення, реалізацію таких соціально важливих потреб, як потреба економічної сфери в підготовці професійних кадрів працівників, потреба населення в здобутті освіти відповідно до запитів часу й суспільства, потреба держави в політичній соціалізації населення щодо політичного устрою країни тощо. Інформаційно-технологічний розвиток сучасного суспільства зумовлює потребу в постійному оновленні знань та підвищенні кваліфікації, що перетворює освіту в неперервний процес протягом усього життя індивіда.

Зміни, що відбуваються сьогодні в суспільстві, позначаються і на особливостях функціонування освіти як соціального інституту. Нові вимоги, що висуваються суспільством у системі освіти, приводять до її змін у структурі й характері функціонування. Такі зміни Н. Кротова поділяє на випадкові та стійкі, що мають характер тенденцій, які можуть визначати напрямки розвитку. Найбільш стійкими компонентами інституту освіти вчена визначає такі його структурні підсистеми: дошкільну, навчальну, середню спеціальну і вищу освіту, управління освітою, а також системоутворюючі зв'язки між ними. Найбільш динамічними компонентами інституту освіти є елементи і зв'язки всередині вищезазначених підсистем, оскільки вимоги соціального середовища, які

постійно змінюються, перш за все, впливають саме на окремі підсистеми і меншою мірою на всю систему освіти в цілому. Важливо зауважити, що максимальні соціальні вимоги та очікування пов'язані з діяльністю підсистеми вищої освіти, що знаходить своє вираження в якісних і кількісних змінах характеру її функціонування [5].

До кінця ХХ століття інститут освіти займав провідне місце в загальній стратегії розвитку сучасної цивілізації. Є. Астахова зазначає, що сьогодні освіта виступає в якості провідного механізму соціокультурної спадкоємності в розвитку суспільства; основи відтворення духовного потенціалу держави і розвитку індивіда; пересічної потреби, форми життя людини в суспільстві, що змінюється; бази збереження історичної і національно-етичної самоідентифікації народу; базису сучасної економіки – інтелектуально-, науково- та освітомісткою; основи національної безпеки; головного механізму відтворення і розвитку суспільного інтелекту [1, с. 11]. У сучасному суспільстві система освіти як соціальний інститут забезпечує систематичну багатоаспектну взаємодію індивіда та суспільства, сприяє успішній соціалізації, формуванню гуманістичної спрямованості соціальних процесів.

Успішна, ефективна діяльність вітчизняних навчально-виховних закладів та їх адаптація до міжнародних правил функціонування, на думку Е.Герасимової, неможлива без використання сучасних технологічних розробок в інформаційній галузі [2, с. 36]. Так, сьогодні інтенсивний розвиток мас-медіа, програмного забезпечення і комп'ютерних технологій розширює у сфері освіти їх можливість з організації навчально-виховного процесу молоді, пропагування морально-духовних цінностей людини й здорового способу життя.

Інформатизація навчального процесу є важливим критерієм успішності та ефективності сучасного навчально-виховного процесу. Цивілізація перейшла в епоху інформаційних технологій. Слушною є думка І.Мочалова й В.Онопрієнко стосовно того, що інформатизація пов'язана з народженням нового світу, з новими алгоритмами розвитку, з новими індивідуальними, соціальними, науковими технологіями, з різким зниженням часу деактуалізації знань. Віртуальна реальність, моделювання, імітація, комп'ютерні ігри, підручники, програми, засоби масової інформації вийшли на перший план. Основною метою інформатизації освіти є глобальна раціоналізація інтелектуальної діяльності, радикальне підвищення ефективності і якості підготовки спеціалістів тощо. Смісл інформатизації освіти – формування нової інформаційної культури мислення шляхом індивідуалізації освіти, тобто підготовка своїх кадрів до повноцінної участі в суспільній та професійній сферах жит-

тедіяльності в умовах інформаційного суспільства. Інформатизація навчального процесу – це процес реалізації комплексу матеріальних та соціально-педагогічних інновацій, пов'язаних з використанням у навчальному процесі інформаційних технологій, а саме: інформаційної продукції на аудіо-, відео- та цифрових носіях за допомогою відповідної техніки і необхідних педагогічних технологій. З інформатизацією слід пов'язувати зміни системних якостей сфери освіти, перш за все вищої школи з метою підвищення її чутливості до інновацій, надання можливостей активного цілеспрямованого використання світових інформаційних потоків, нових можливостей впливати на свою освітню, наукову, професійну траєкторію, а з ними й на історичну траєкторію країни [6, с. 16-17]. Важливою умовою успішності навчально-виховного процесу є інтеграція сучасних інформаційно-комунікативних технологій в методіку і методологію навчання. Суб'єкти навчально-виховного процесу повинні максимально залучати новітні технології як у формі методичних засобів, так і методологічних принципів освіти. Зміни, що відбуваються сьогодні в суспільстві, вимагають постійного зростання та вдосконалення рівня підготовленості науково-педагогічного складу, що передбачає участь у наукових симпозиумах, конференціях, круглих столах, відвідування лекцій видатних учених, знайомство з науковою літературою та інноваційними розробками. В свою чергу об'єкти навчально-виховного процесу повинні розуміти інноваційні технології як спосіб забезпечення повноцінних і рівних можливостей щодо здобуття якісної освіти, який надає їм автономності, свободи, дозволяє сформувати індивідуальний графік, темп і обсяг вивчення кожної дисципліни. Тільки так, на думку С.Ягодзінського, вдасться реалізувати основне завдання сучасної освіти – перейти від трансляції наукових знань до цілеспрямованого вільного оперування ними, до пошуку шляхів трансформації його на інноваційну інформацію, яка може бути ефективно використана в певних сферах суспільного життя: економіці, політиці, мистецтві, освіті, науці тощо [7, с. 86].

Л.Дротянко справедливо відзначає, що відповідній теоретичній підготовці фахівців у різних соціальних практиках на основі застосування інформаційно-комп'ютерних технологій може сприяти: гармонійне поєднання фундаментальних і прикладних наукових дисциплін у навчальному процесі університетів; справжнє поєднання академічної й університетської науки через виконання спільних наукових програм, запрошення для викладання провідних учених з Академії наук; змістовна, а не формальна, адаптація системи вищої освіти України до передового досвіду діяльності університетів, перш за все Європи; більш сміливе впровадження новітніх інформаційних технологій у навчальний процес [4, с. 8]. Отже, впровадження новітніх технологій в навчально-виховних закладах дає можливість молоді адаптуватися до складних і суперечливих процесів, що відбуваються в сучасному інформаційному суспільстві. Система освіти сучасного суспільства не лише наповнює своїх підопічних якісною інформацією, але й робить їх співучасниками повноцінної, професійної взаємодії з різноманітними проявами інформаційного простору.

Висновки. Освіта є важливою сферою життєдіяльності людей, що нерозривно взаємопов'язана з іншими важливими підсистемами суспільства (економічною, політичною тощо); від неї залежать рівень життя суспільства, культурні надбання та цінності, розвиток і досягнення держави. Розглядаючи особливості функціонування інституту освіти, доречно зауважити, що визначальним фактором суспільного життя в інформаційному суспільстві є наукове знання. Воно витісняє фізичну та механізовану працю в її ролі фактора вартості товарів та послуг. Економічні й соціальні функції капіталу поступово переходять до інформації, результатом чого ядром соціальної організації, провідним соціальним інститутом стає університет як центр виробництва, переробки та накопичення знань. Промислові корпорації втрачають свою значимість в інформаційному суспільстві. Сьогодні саме рівень знань, а не власність стає визначальним фактором соціальної диференціації в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Астахова Е.В. Трансформация социальных функций высшего образования в современных условиях / Е.В. Астахова. – Х. : ХГИ «НУА», 1999. – 74 с.
2. Герасимова Е.М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз / Е.М. Герасимова. – Чернівці: ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
3. Головаха Е. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Е. Головаха, Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 16.
4. Дротянко Л.Г. Інформаційне суспільство і сучасний університет / Л.Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету: Зб. наук. праць. – № 2 (6). – К.: Вид-во «НАУ-друк», 2007. – С. 5-9.
5. Крятова Н.В. Модернизация института образования в современном российском обществе: автореф. дисс. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.04 «Соц. структура, соц. ин-ты и процессы» [Электронный ресурс] / Н.В. Крятова – Волгоград, 2005. – 28 с. – Режим доступа до ресурса: <http://www.dissercat.com/content/modernizatsiya-instituta-obrazovaniya-v-sovremennom-rossiiskom-obshchestve>.

6. Мочалов І.І. Проблеми вищої школи в інтерпретації В.І.Вернадського і сучасність / І.І. Мочалов, В.І. Онопрієнко // Вісник Національного авіаційного університету. – № 2 (6). – К.: «НАУ-друк», 2007. – С. 13-18.
7. Ягодзінський С.М. Сумнівний гуманізм інформаційного суспільства / С.М. Ягодзінський // Гуманістичний вимір інформаційного суспільства: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції [Філософські семінари]. – Полтава: ПолтНТУ, 2008. – Вип. 7. – С. 82-89.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Astahova, E.V., 1999. Transformazija socialnyh funkcij vyshego obrazovania v sovremenyh usloviah (The transformation of the social functions of higher education in modern conditions). HGI «NUA», Kharkov (in Russian).
2. Gerasimova, E.M., 2008. Ekonomichne snanja u dyskursi stanovlenja globalisovanogo svitu : socialno-filosofskij analiz (Economic knowledge in the discourse of becoming globalized world: social and philosophical analysis). CHDIEU , Chernigiv (in Ukrainian).
3. Golovaha, E., Panina, N., 2001. Postsovetskaya deinstytucionalizacija i stanovlenie novih socialnyh institutov v ukrainskom obschestve (The post-Soviet de-institutionalization and the emergence of new social institutions in the Ukrainian society). *Soziologia : teoria, metody, marketing* 4, 16 (in Russian).
4. Drotjanko, L.G., 2007. Informacijne suspilstvo i suchasnyj universitet (Information society and contemporary university). *Visnyk Nazionalnogo aviazionogo universitetu: Zbirnyk naukovykh praz' 2 (b). Vyd-vo Nazionalnogo aviazionogo universitetu «NAU-druk»*, 5-9. Kiev (in Ukrainian).
5. Krjatova, N. V., 2005. Modernisazija institute obrazovania v sovremenom rosijskom obschestve : avtoref. dis. na sdobutja nauk. Stupenja kand. soz. nauk: spec. 22.00.04 «Sozialnaja struktura, socialnye instituty i prozesy» (Modernization of the Institute of Education in the modern Russian society: the Author. diss. ... Cand. Sociology. Sciences: spec. 22.00.04 «Socialist. structure, social. in-you and processes»). Volgograd. Access : <http://www.dissercat.com/content/modernizatsiya-instituta-obrazovaniya-v-sovremennom-rossiiskom-obshchestve>. (in Russian).
6. Mochalov, I.I., Onoprienko, V.I., 2007. Problemy vyschoji shkoly v interpretacii V.I.Vernadskogo i suchasnist' (Problems of high school in the interpretation of Vernadsky and modernity). *Visnyk Nazionalnogo aviazionogo universitetu №2(b). Vyd-vo Nazionalnogo aviazionogo universitetu «NAU-druk»*, 13-18. Kiev (in Ukrainian).
7. Jagodzinskij, S.M., 2008. Sumnivnyj gumanizm informacijnogo suspilstva (Doubtful humanism Information Society). *Gumanistychnyj vymir informacijnogo suspilstva: Materialy Vseukrains'koji naukovopraktichnoji Internet-konferenczii [Filosofs'ki seminary]*. PoltNTU, 7, 82-89. Poltava (in Ukrainian).

Литовченко Ірина Василівна - кандидат філософських наук, доцент
Національний авіаційний університет
Адреса: 03680, Київ, пр. Космонавта Комарова, 1,
E-mail: litwa@bk.ru

Lytovchenko Iryna Vasylivna – PhD in philosophy, associate professor
National aviation university
Address: 1, Komarova Av., Kiev, 03680, Ukraine
E-mail: litwa@bk.ru

УДК: 37.013

Соціальне розшарування як виклик освітнього інституту

В.В. САГУЙЧЕНКО

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, м. Харків, Україна
E-mail: valentina.sag@ukr.net**Авторське резюме**

У статті розглянуто тенденції посилення прояву соціального розшарування учнівської молоді на ранніх етапах здобуття освіти і виховання: починаючи від дитячих дошкільних закладів до вищих навчальних закладів. Досліджується механізм впливу соціальних інституцій на наступне соціальне розшарування.

Запропоновано розглядати цю складну проблему починаючи з особистості вчителя, що впливає, у першу чергу, на якість освіти та наступне за ним соціальне розшарування. Досліджено один з головних, на думку автора, механізмів соціального розшарування, який пов'язаний з поділом учнів за рейтингами успішності та здібностей. Акцентовано увагу на важливість економічного та культурного багажу батьків учнів, які обирають навчальні заклади для своєї дитини.

Вирішення проблеми соціального розшарування запропоновано розглядати через філософію освіти як методологію педагогічного проектування освітніх реформ, де центральне місце належить створенню діалогу різнопланових фахівців: педагогів, психологів, фахівців з сучасної філософії комунікацій, управлінців, економістів, залучення батьківських та громадських організацій, фондів, органів місцевого самоврядування до розуміння і підтримки реформованої освітньої політики.

Ключові слова: філософія освіти, школа, учитель, освітній інститут, соціальне розшарування.

Social disunion as a challenge to the educational institution

V.V. SAHUYCHENKO

Kharkiv national pedagogical university G.S. Skovoroda, Kharkiv, Ukraine
E-mail: valentina.sag@ukr.net**Abstract**

The article examines trends in strengthening the manifestation of social disunion of students in the early stages of receive education and training, ranging from kindergartens to universities. Investigated the mechanism of influence of social institutions on subsequent the social disunion.

Invited to consider problem since the teacher's personality, which affects primarily the quality of education and the subsequent social disunion. One of the main investigated by the author, mechanisms of social disunion, which is associated with the division of students by the ratings performance and abilities. The attention to the importance of economic and cultural baggage parents of students who choose education for their child.

Addressing social stratification asked to consider because of the philosophy of education as a methodology for teaching the design of educational reforms, which the central place belongs to the establishment of a dialogue of diverse professionals: teachers, psychologists, specialists in modern philosophy communications managers, economists, involving parent and community organizations, foundations, local governments to the understanding and support of the reformed educational policy.

Key words: philosophy of education, school, teacher, educational institutions, social disunion.

Постановка проблеми. Людство зникає до поділу країн на багаті та бідні, промислові та аграрні, поділу людей на освічених, малоосвічених, неосвічених. Між тим, дослідники починають говорити про соціальне розшарування як складну суспільну проблему, що викликана саме освітніми інститутами. Можна погодитися з тим, що цей соціальний поділ стає більш загрозливим, ніж подільність капіталістичного суспільства на буржуа і пролетарів. Якщо погодитися, що центральний конфлікт індустріального суспільства зумовлено навколо розподілу матеріального багатства, то і протистояння, засноване на володінні власністю і відстороненістю від неї, мало як потенційні можливості вирішення через перерозподіл власності, так і механізм пом'якшення, заснований на підвищенні добробуту знедолених груп населення.

У сучасному суспільстві, яке ми називаємо «суспільством знання», знання і здібності – це основний ресурс добробуту. Його неможливо фізично відчужити та перерозподілити. Дослідники підкреслюють, що «економічна підтримка незахищених верств населення не може бути довгий час ефективною». Далі підкреслюється: «Тому поява соціального розшарування та супроводжуючий його конфлікт стає більш тяжким і його важче подолати, ніж соціальні проблеми капіталістичного суспільства» [2, с.8; 3]. Окрім цього, при переході від індустріального суспільства до інноваційного, яке ще називають інформаційним суспільством, що вимагає висококваліфікованих фахівців з новими компетенціями, особливо серйозні та швидкі зміни проходять у сфері вищої освіти [5, с.6]. Таким чином, є доцільність з'ясування зв'язку між

рівнями освіти та спричиненим ними соціальним розшаруванням сучасного суспільства, дослідження впливу всіх освітніх інституцій (дошкільної, початкової, середньої, вищої, післядипломної освіти) на рівень цього розшарування.

Аналіз досліджень і публікацій. Країни, яким вдалося здійснити державну політику з 100-відсотковим охопленням дошкільною освітою всіх дітей, вважають це головним у досягненні подальшої системної якісної освіти учнівської молоді [4]. Позитивним є закріплення цієї стратегії на державному рівні у нашій країні також, як і у Фінляндії – країні лідера з освітніх реформ, що проходять у цій країні понад 40 років, де не перекреслюють попередні реформи наступними діями, зберігаючи системний підхід до реформування. У тій же Фінляндії різниця між високими та низкими показниками рейтингів учнів у системах міжнародного моніторингу складає всього близько п'яти відсотків. Цей високий показник свідчить про якісну освіту для всіх учнів країни, де відсутнє соціальне розшарування за рівнями освіти. Не випадково відсоток між можливими та неможливими громадянами цієї країни складає все ті ж п'ять відсотків, що характеризує Фінляндію як країну з високим рівнем соціальної політики, здатної забезпечити певну соціальну справедливість.

Рівний доступ до якісної освіти більшість країн намагаються сьогодні надати і дітям з особливими потребами, поширюючи розвиток інклюзивної освіти. Про важливість цього актуального компонента освітньої політики йдеться у роботі української дослідниці [1]. Крім того, сьогодні є тенденція до системного зниження кількості дітей, про що йдеться у доповіді Центру досліджень і інновацій в галузі освіти ОЕСР, що підіймає питання: «...Як діяти в умовах скорочення чисельності учнів, закриття шкіл і можливого обмеження вибору школи» [13, с.10]. Ця світова тенденція сьогодні актуальна і для України, яка намагається реструктурувати і оптимізувати шкільну мережу через закриття неефективних навчальних закладів, об'єднання малочисленних та створення опорних закладів в окремих населених пунктах. Тому є доцільність скористатися світовим досвідом, що узагальнено експертами світового рівня [15; 16].

Мета дослідження. З'ясувати, як сьогодні освітній інститут впливає та реагує на соціальне розшарування, викликане різними рівнями освіти. Чи здатні до мирного існування високоосвічена еліта та малоосвічений клас? Як філософія освіти намагається обґрунтувати міждисциплінарний діалог щодо вирішення складної сучасної проблеми нашого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Німецький філософ Гегель, що мав безпосереднє відношен-

ня і до шкільної освіти (факт з його біографії: він близько 10 років працював директором гімназії), попереджати соціальну нерівність намагався за допомогою правил рівності, у першу чергу, перед Богом, перед законом. Працівники освіти сьогодні сконцентровані на освіті як навчальному процесі і не замислюються над тим чим є освіта для подальшого життя випускника, чи не закладає вона перші виклики для майбутнього соціального розшарування. Це і спонукає простежити у нашому дослідженні прояви рівності чи нерівності на різних етапах отримання освіти: від дошкільної, початкової, середньої, вищої.

У нагоді буде і щорічна статистика міжнародних організацій, що займаються дослідженням освітніх процесів. Так, щорічне європейське дослідження свідчить про розвиток економіки країн ОЕСР у залежності від достатньої кількості висококваліфікованих робітників, що підтверджує взаємозв'язок освіти і майбутнього благополуччя, причому підкреслюється тенденція зниження рівня зайнятості людей, появи безробіття [8, с.20]. За цих умов неважко передбачити: у якій категорії людей є шанс за наявності цих ризиків зберегти своє робоче місце або пристосуватися до нових ситуацій ринкової конкуренції.

Інше дослідження порушує питання людського фактора, психологічного і соціального характеру у прийнятті відповідних рішень в політиці розвитку, йдеться про соціальні ризики, що пов'язані з бідністю та відповідальністю за ці процеси людини і держави [14, с.79].

Далі, є цікаве щорічне системне дослідження, що проводить ООН у межах Програми розвитку (ПРООН), починаючи з 1990 року в якості незалежного аналітичного дослідження, яке підтверджується емпіричним обґрунтуванням питань, пов'язаних з розвитком людського капіталу, в тому числі відстеженням рівня освіти населення та його доступу до освіти [9, с. 242].

Ці дослідження свідчать: є багато причин для прояву нерівності – певна політика оплати праці на ринку, інші сучасні джерела фінансування, що доступні не всім громадянам країн, стан здоров'я, податки, навіть гендерна та міграційна політика, доступ до якісної освіти та спроможність підвищувати свою професійну кваліфікацію протягом усього життя.

Для нашого дослідження цікавим є питання доступу до якісної освіти та впливу освітніх інституцій на прояви соціального розшарування населення. Сучасні інформаційні технології дають можливість стежити за рейтингом навчальних закладів, починаючи від дошкільних закладів до вищих. Є і системи міжнародного моніторингу, які відстежують ефективність національних систем освіти, ефективність національних освітніх політик. Спробуємо почати наше дослідження з питання: як батьки відслідковують найкращі навчальні заклади

для навчання своїх дітей, що для них є головним у майбутній освіті? Як вони вивчають та враховують сучасні тенденції розвитку національної, європейської, світової систем освіти? До чого зводиться їхнє бачення успішного навчального закладу? Сьогодні вони мають можливість на сайтах дошкільних, шкільних, сайтах вищих навчальних закладів різного рівня акредитації відстежити реальний стан справ у даному навчальному закладі, ознайомитися через ресурс зворотного зв'язку, через соціальні мережі, батьківські, громадські організації з реальною картиною навчання і виховання, успіхами випускників, рейтингом викладачів та вихователів, актуальними питаннями освіти, що тільки дискутуються, та порівняти їх з новими вимогами й стандартами. І головним при цьому виборі є фігура вихователя, викладача, його спроможність чи її відсутність працювати на результат – отримання дитиною якісної освіти. Важливо з'ясувати, які вимоги для вчителів, вихователів у вибраному навчальному закладі і як вони відповідають Протоколу правил прийому на роботу вчителів у країнах ЄС. Це дослідження свідчить: «В країні повинна бути ефективна стратегія покращення привабливості до навчання професії учителя, гарантії прийому та утримання кращих компетентних вчителів» [7, с.26]. Європейський документ свідчить про стратегічне значення висококваліфікованих учителів для освітньої політики країн, що підтверджується і іншими дослідженнями експертів [15; 16].

Ці тенденції збігаються з основними вимогами до професії учителя, що узагальнені в Аналітичній доповіді міжнародного саміту, присвяченого професії вчителя. Серед них питання відбору майбутніх учителів, навчання у кращих навчальних закладах, проблеми професійного розвитку, досягнення стратегічного партнерства між державою і професійними учительськими спілками [6]. Європейські дослідження свідчать про певний соціальний статус учительства у суспільстві, відповідну заробітну плату, яка дає можливість учителю не тільки працювати, а і розвиватися, займатися різними формами самоосвіти, підвищувати свою кваліфікацію протягом життя, відпочивати, подорожувати.

Простежимо, які випускники середніх навчальних закладів обирають своєю майбутньою професією учительство, яка не є престижною в Україні. Можна зайти на сайти вищих навчальних закладів, ознайомитися під час вступної компанії з умовами вступу, проаналізувати документи абітурієнтів, - картина не дуже втішна. До педагогічних інститутів вступають не найбільш успішні випускники середніх навчальних закладів. Рейтинг успішності студентів педвузів теж примушує замислитися. Не випадково скорочення вищих навчальних закладів, що передбачено українськими

реформами освіти, у першу чергу, торкається і педагогічних спеціальностей. І навряд чи випускники кращих університетів, як у інших країнах світу, мають наміри заповнювати майбутні учительські вакансії. Отже, у ланцюжку, що ми вибудували у нашому дослідженні (школа – учитель – дошкільник – учень – студент – знову школа), з'являється перше слабке джерело: не найкращий випускник у якості майбутнього студента педагогічного університету. Його можна навчити певних методик, технологій, але виростити з нього педагогічну еліту, інтелігента, - важко. Після закінчення навчання отримав призначення до школи, ми бачимо: кращі випускники обирають кращі дошкільні і середні навчальні заклади місцем свого першого трудового призначення. Рейтинг вчителів, шкільні сайти, соціальні мережі все більше стають доступними для батьків, що обирають місце навчання для своїх дітей. Інвестиції для покращення матеріально-технічної бази (найчастіше через батьківські фонди, комітети) теж йдуть у кращі навчальні заклади. Проектами реформування середньої освіти також передбачено створення опорних кращих шкіл з відповідним матеріально-технічним забезпеченням в окремих районах за рішеннями органів місцевого самоврядування, які теж мають реальну картину, свій моніторинг якісної освіти, який впливає на освітню політику регіонів. Окремий конкурс існує для вступу учнів у престижні ліцеї і гімназії.

Висновки. Ранній поділ шкіл умовно на сильні та слабкі приводить до великого розподілу учнів за успішністю, що підтверджується дослідженнями фахівців [12]. Тому є доцільність подальших напрацювань у площині підвищення ролі діалогу фахівців різних спеціальностей для визначення провідної ролі учителя в питанні зниження майбутнього соціального розшарування учнів під впливом освітніх інституцій. Так, свій внесок необхідно оцінювати з позиції мотиваційного фактора. Все більше досліджень свідчать про актуальність підвищення ролі активізації уваги, інтересу, симпатії та стосунків між учасниками навчально-виховного процесу. Як свідчить наш особистий, і найпереконливіший досвід, найсильніша мотивація для людини – це наша зустріч з іншою цікавою та авторитетною для нас людиною.

І такою іншою цікавою та авторитетною людиною є чи тільки має стати вчитель. Невипадково існує у світі міжнародна програма Teach For All для розвитку всієї шкільної освіти через залучення до роботи у всіх школах кращих учителів та кращих випускників вищих навчальних закладів.

Таким чином, ми переходимо у площину філософії комунікацій. Працювати над реформуванням освітньої галузі мають не тільки чиновники від освіти, педагоги, психологи, але в першу чергу – фахівці з філософії освіти, які

спроможні організувати міжпредметний діалог усіх фахівців, причетних до освіти, в тому числі економістів, соціологів, управлінців, медиків, фахівців з державного управління, органів місцевого самоврядування, громадських та батьківських організацій, від яких залежать сприйняття та підтримка реформування освітньої галузі. Тому можна приєднатися до ствердження німецького дослідження, де головним є констатація успіху там, де вчителі однієї школи разом з керівництвом не конкурують, а є справжньою командою, члени якої досягають взаєморозуміння, де учні і батьки залучаються до оцінки своєї діяльності, обговорення та прийняття відповідальних рішень. За цих умов школи стають відкритими для соціального і культурного оточення. Вони розвиваються й далі і завдяки своїм зусиллям стають гарними школами, чий рейтинг визнають і вони самі, і зовнішнє оточення. Однак це не означає зупинки процесу їх подальшого розвитку [11].

Але сьогодні необхідно враховувати й інші дослідження, які порушують питання уродженої нерівності, яке не скорочується завдяки освітнім інституціям, а навіть підкреслюється освітою. Так, інше німецьке дослідження припускає, що ми стоїмо ближче, ніж намагаємо-

ся це визнати, до недосяжної верхньої межі потенціалу освіти. Покращення ще можливі - насамперед у дітей соціально дискримінованих верств, але чи навряд у дітей середнього і верхнього верств. Вчений робить висновок, що потенціал освіти суспільства задано зарані. І він не піддається довільному множенню, а піддається лише оптимальному використанню. На його погляд, за таких умов припускається вичерпання свого потенціалу у західноєвропейського суспільства порівняно з країнами, що тільки розвиваються [10]. Не випадково, навіть у розвинутих країнах світу різко зростає кількість представників нижчого класу, які не можуть знайти адекватного застосування з причини низького рівня освіти в умовах експансії високих сучасних технологій. Отже, подальші наші дослідження необхідно провести з використанням наукових джерел вивчення впливу освіти країн, що розвиваються, на прояви та подолання соціального розшарування. Окремих досліджень потребує вивчення механізму впливу економічного та культурного підґрунтя батьків учнів, що обирають певні навчальні заклади для своєї дитини. Окремого вирішення потребує питання: чи відповідає освітній інститут за наступне соціальне розшарування і як цьому протидіяти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Колупаєва, А.А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Науково-метод. Посібник / А.А.Колупаєва, Л.О.Савчук., К.: Видавничка група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
2. Новиков А. Образование и новое классовое расслоение в постиндустриальном обществе /А. Новиков // Вестник ФГОУ ВПО МГАУ № 3. 2010. – С 7-10
3. Осипов, А.М. Социология образования: Очерки теории [Текст] / А.М. Осипов. – Ростов н/Д., 2006.– 320 с.
4. Сагуйченко В.В. Дошкільна освіта як відповідь на культуру пізнього модерну / В.В. Сагуйченко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». м. Дніпропетровськ. 2013. – № 9. – С.80-84
5. Ткач Г.Ф. Тенденции развития и реформы образования в мире: Учеб. Пособие / Ткач Г.Ф., Филиппов В.М., Чистохвалов В.Н. – М.: РУДН, 2008. – 303 с.
6. Building a high-quality teaching profession: lessons from around the world. Background Report for the International Summit on the Teaching Profession. OECD PUBLISHING, 2 rue Andre-Pascal,75775 Paris CEDEX 16. – 145 p.
7. Commonwealth Teacher recruitment Protocol. Adopted by ministers of education at stoke Rochford hall conference Centre Lincolnshire, United Kingdom September 1st, 2004. Designed and published by The Membership and Communications Department of The National Union of Teachers. 2004. – 32p.
8. Education at a Glance 2015. OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2015.
9. Human development report 2015. The United Nations Development Programme (UNDP). N.Y.: OXFORD University Press, 2015.
10. Largo R.H., Bedinge M. Schulerjahre. / Largo R.H. – Munchen, 2006. – 336 p.
11. Michael Rutter et al. Fifteen thousand hours : secondary schools and their effects on children. / Rutter Michael. – London : P. Chapman Pub., 1994. – 279 p.
12. Stern E. Raus aus den Schubladen. Kinder sind unterschiedlich begabt. Das ist kein Grund, sie auf verschiedene Schulformen zu verteilen // Die Zeit vom 15. Dezember, 2005. – P. 87.
13. Trends Shaping Education 2010. Centre for Educational Research and Innovation. Washington : Organization for Economic Cooperation & Development London : Stationery Office, The [distributor] Nov. 2010. – 89 p.
14. World development report 2015. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. N.Y.: OXFORD University Press, 2015.
15. Schleicher, A. Preparing Teachers and Developing School Leaders for the 21st Century: Lessons from around the World, OECD Publishing. [Electronic resource]. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264174559-en>
16. Schleicher, A. Schools for 21st-Century Learners: Strong Leaders, Confident Teachers, Innovative Approaches, international Summit on the teaching profession, OECD Publishing. [Electronic resource]. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264231191-en>.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Kolupayeva, A.A., 2011. Dity z osoblyvymy potrebamy ta orhanizatsiya yikh navchannya. Naukovo-metod. Posibnyk (Children with special needs and organization of training. Scientific-method. Manual). Vydavnycha hrupa «ATOPOЛ», Kiyv (Seriya «Inklyuzyvna osvita»). (in Ukrainian).
2. Novykov, A., 2010. Obrazovanye y novoe klassovoe rassloenye v postyndustrial'nom obshchestve (Education and a new class disunion in the post-industrial society). Vestnyk FHOУ VPO MHAU 3, 7-10 (in Russian).
3. Osypov, A.M., 2006. Sotsyolohyya obrazovanyya: Ocherky teory [Tekst] (Sociology of Education: Essays on the theory). Rostov n/D. (in Russian).
4. Sahuichenko, V.V., 2013. Doshkil'na osvita yak vidpovid' na kul'turu pizn'oho modernu (Pre-school education as a response to the culture of late modernism). Naukovo-teoretychnyy i hromads'ko-politychnyy al'manakh «Hrani». m. Dnipropetrovs'k 9, 80-84 (in Ukrainian).
5. Tkach, H.F., 2008. Tendentsyy rozvytyya y reformy obrazovanyya v myre: Ucheb. Posobyе (Trends in the development and education reform in the world: Tutorial). RUDN, Moscow (in Russian).
6. Building a high-quality teaching profession: lessons from around the world. Background Report for the International Summit on the Teaching Profession. OECD PUBLISHING, 2 rue Andre-Pascal, 75775 Paris CEDEX 16. – 145 p.
7. Commonwealth Teacher recruitment Protocol. Adopted by ministers of education at stoke Rochford hall conference Centre Lincolnshire, United Kingdom September 1st, 2004. Designed and published by The Membership and Communications Department of The National Union of Teachers. 2004. – 32p.
8. Education at a Glance 2015. OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2015.
9. Human development report 2015. The United Nations Development Programme (UNDP). N.Y.: OXFORD University Press, 2015.
10. Largo R.H., Bedinge M. Schulerjahre. / Largo R.H. – Munchen, 2006. – 336 p.
11. Michael Rutter et al. Fifteen thousand hours : secondary schools and their effects on children. / Rutter Michael. – London : P. Chapman Pub., 1994. – 279 p.
12. Stern E. Raus aus den Schubladen. Kinder sind unterschiedlich begabt. Das ist kein Grund, sie auf verschiedene Schulformen zu verteilen // Die Zeit vom 15. Dezember, 2005. – P. 87.
13. Trends Shaping Education 2010. Centre for Educational Research and Innovation. Washington : Organization for Economic Cooperation & Development London : Stationery Office, The [distributor] Nov. 2010. – 89 p.
14. World development report 2015. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. N.Y.: OXFORD University Press, 2015.
15. Schleicher, A. Preparing Teachers and Developing School Leaders for the 21st Century: Lessons from around the World, OECD Publishing. [Electronic resource]. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264174559-en>
16. Schleicher, A. Schools for 21st-Century Learners: Strong Leaders, Confident Teachers, Innovative Approaches, international Summit on the teaching profession, OECD Publishing. [Electronic resource]. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264231191-en>.

Сагуйченко Валентина Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Адреса: 61002, м. Харків, вул. Артема, 29
E-mail: valentina.sag@ukr.net

Saguychenko Valentina Volodimirivna – PhD in philosophy, associate professor
Kharkiv national pedagogical university G.S. Skovoroda
Address: 29, Artema Str., Kharkiv, 61002, Ukraine
E-mail: valentina.sag@ukr.net

УДК 141.144 (73) (09)

At the threshold of american personalism: providing the personal access to God's Word in Elizabethan Bible translations

V.O. PATSAN (BISHOP EULOGIUS OF NOVOMOSKOVSK)

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine

E-mail: ave_logos@mail.ru

Abstract

The article is aimed at defining the ways to the exposure of theistic basis of personhood which were paved by the personalist philosophy founded in the USA in the late nineteenth – early twentieth centuries.

Having become an initiator of historical-philosophical reconstructing the genesis of American personalism in Ukraine, the author actualizes the problem of perceiving the Scripture text by the personalistic trend sprung from the Protestant soil in North America. The article substantiates the approach to reflecting this process based upon the meta-ontology of personality expounded by patristic trinitology at the turn of Antiquity and the Middle Ages and disclosed for rational consciousness of the modern era by the personalistic mode of thinking appealed to Orthodox theology. Prepared by the previous results of the author's elaboration of the actualized problematics (represented in his publications in Ukrainian and foreign periodical scientific editions) the article focuses on the theological foundations of the personalist philosophy of the USA connecting its unsteadiness with the departure of Protestantism from Christian dogmata affirming personal principle of being, Absolute Personality of God and godlikeness of the human person uncovered by the Revelation. Correlating horizons of personalistic perception of God Breathed Book with reconstructions of the Bible topology of personhood which were performed in the Scripture translations providing the personal access to God's Word, the author analyzes the transmission of Biblical concepts of personal being in English Scripture versions appeared during the reign of Elizabeth I (the Geneva Bible, the Bishops' Bible), initially accepted by the Protestant denominations of North America and formed the Biblical background of personalistic thinking in the New World. The study reveals the premises of reducing the spiritual source of personality to personalized ratio in the doctrine of the classical American personalism clarifying the perspective of its further investigation.

Key words: Absolute Personality of God, Bible, personal principle of being, godlikeness of the human person, transmission of God's Word into human languages, Biblical background of American personalism.

Біля витоків американського персоналізму: особистісне долучення до Слова Божого в єлизаветинських перекладах Біблії

В.О. ПАЦАН (ЄВЛОГІЙ, ЄПІСКОП НОВОМОСКОВСЬКИЙ)

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,

Україна, E-mail: ave_logos@mail.ru

Авторське резюме

Стаття націлена на визначення шляхів наближення до розуміння теїстичного базису особистісності, які були прокладені персоналістською філософією, заснованою у США наприкінці XIX — початку XX століть.

Ставши ініціатором історико-філософської реконструкції генези американського персоналізму в Україні, автор актуалізує проблему сприйняття тексту Священного писання персоналістичною течією, що сформувалась у Північній Америці на ґрунті протестантизму. У статті реалізується підхід до осмислення цього процесу, заснований на метаонтології особистості, викладеній святоотецькою триадологією на переході від античності до середніх віків і відкритій для раціональної свідомості сучасної доби модальністю персоналістичного мислення, зверненою до православного богослов'я. Спираючись на попередні результати власної розробки актуалізованої проблематики (представлені в публікаціях в українських та зарубіжних періодичних наукових виданнях), автор зосереджується на теологічних підвалинах персоналістської філософії США, пов'язуючи їх хиткість із відходом протестантизму від християнської догматики, якою стверджуються особистісний принцип буття, Абсолютна Особистісність Бога і богоподібність людської особистості, відкрита Одкровенням. На основі співвіднесення горизонтів персоналістичного сприйняття Богодуховенної Книги із реконструкціями Біблійної топології особистісності, що були здійснені у перекладах Священного Писання, покликаних забезпечити персональний доступ до Слова Божого, аналізується трансмісія Біблійних концептів особистісного в англійських версіях Священного писання, які з'явилися у добу Єлизавети I (Женевська Біблія та Єпископська Біблія), були первинно сприйняті протестантськими деномінаціями Північної Америки і заклали Біблійне підґрунтя персоналістичного мислення в Новому Світі. Виявляються передумови зведення в доктрині класичного американського персоналізму духовного начала особистості до персоналізованого ratio, що уточнює перспективи подальшого вивчення персоналістської філософії США.

Ключові слова: Абсолютна Особистісність Бога, Біблія, особистісний принцип буття, богоподібність людської особистості, передача Слова Божого людськими мовами, Біблійне підґрунтя американського персоналізму.

© В.О. Пацан, 2016

In the philosophical-humanitarian space of contemporaneity the personalist philosophy of the USA which was formed in the late nineteenth – early twentieth centuries and laid the foundations of North American philosophical consciousness manifests itself as a developing branch of thought marked with the dialogue openness to the interaction with emerging tendencies of philosophizing and involved in the search for the ontological basis of personhood problematized by both metaphysics and phenomenology and reduced to the problematic mode by deconstructing their principles.

The self-reflection of American personalism connects its position in the historical-philosophical process with its inner logic revealed by forming the doctrine of personality as the ultimate of being. Emphasizing the priority of the personalistic trend founded in the USA by Borden Parker Bowne (1847–1910), George Holmes Howison (1834–1916) and Josiah Royce (1855–1916) for disseminating the philosophical discourse in the New World, Th. O. Buford, a prominent contemporary adept of personalist concepts on North American continent shares the definition of this national-historical branch of thought given in the mid-20th century by his compatriot W. H. Werkmeister, an authoritative expert in the history of ideas confirming that it was «the first complete and comprehensive system of philosophy developed in America which has had lasting influence and which still counts some of our outstanding thinkers among its adherents.»[39, p. 159]. According to this statement personalism determines the dominant orientations of philosophizing in North America of nowadays as the most consistent reflective form of establishing and expressing American mentality. Moreover, revealing the origins of the personalist philosophy in the tradition of philosophizing both founders and followers of personalistic thinking in the USA consider that this mode of thought has become the main result of the previous historical-philosophical process. Such vision was conceptualized by the Boston school giving the start to the rise of personalism in the New World under the auspices of B. P. Bowne. The teleological model of forming the personalist philosophy was introduced by Albert Cornelius Knudson (1873–1953), outstanding representative of this philosophical community and pioneer of research for the historical roots of the personalistic trend. He believed that the comprehension of the personality as an ultimate reality was «the ripe fruit of more than two millenniums of intellectual toil, the apex of a pyramid whose base was laid by Plato and Aristotle.» [25, p. 34]. Based upon defining the reflection of person's primacy as «one of the oldest and broadest currents in the history of human thought... organically and structurally related to the spiritual philosophy of all the ages» [25, p.34], this conception of generating the personalistic world-

view reveals its national-historical application in the context of manifesting American initiative for the formation of personalism as a modern branch of philosophizing. The superiority of America in the field of philosophical exposure of the personhood as the principle of being was declared by B. P. Bowne in the letter to his wife dated by May 31, 1909. In this message the Methodist minister, recognized as the father of American personalism [13; 21], presented himself: «I am a Personalist, the first of the clan in any thorough-going sense» [14, p. 28].

In such a way the idea of personalizing the ontology appeared in the USA at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries was affirmed as a key moment of developing the tendencies of personalistic thinking revealed by the classical philosophy appealing to spirituality into the non-classical philosophical trend disclosing the theistic basis of the human person. Formed in the sphere of «inner vision» of American personalism this understanding of its historical mission is supported by two significant factors defining the genesis of the personalist thought in North America.

Firstly, in contradistinction to the radical departure from the tradition of philosophizing declared by the initiators of the European personalistic rejection of its impersonalist modes - Emmanuel Mounier (1905–1950), and Jean Lacroix (1900 – 1986) – the apology of the sovereign personality in the USA was inspired by the reception of philosophia prima performed by the originator of the Bostonian hub of personalistic movement, his disciples Edgar Sheffield Brightman (1884–1953), Francis J. McConnell (1871–1953), George Albert Coe (1861–1951), Ralph Tyler Flewelling (1871–1960) and the Harvard philosophers William James (1842–1910), William Ernest Hocking (1873–1966) and Charles Hartshorne (1897–2000) manifesting themselves as personalists.

Moreover in the course of perceiving and interpreting the philosophical classics the thinkers involved in forming American personalism reduced the spiritual source of the personhood to the personalized ratio breaking the soil for growing up the genealogical tree of the personalist philosophy embracing all the branches of the rationalist thought accenting or implying cognitive attributes of the Self. Such intention of increasing the proper philosophical genealogy of the personalistic mode of philosophizing was realized in the most consistent way by R. T. Flewelling. Defining the start of personalism in the history of ideas, he stated:»It is, in basic principle, as surely expressed in the affirmation of Heraclitus (536 - 470 B.C.) that the fundamental reality is mind because it alone, of all creation, has the power to differentiate itself from the objective world and even from its own experiences, asserting that this Logos is the permanent principle in

a world of change. Anaxagoras (500 - 430 B.C.) showed the same personalistic trend in affirming mind to be the foundation of existence, the force that arranges and guides. Protagoras (480 - 410 B.C.) named this differentiating capacity of the person as the basis of all knowledge and science, expressing it in the famous phrase: «Man is the measure of all things, of things that are, that they are; of things that are not, that they are not.» [20, p.21]

Secondly, the appeal of the personalist branch of philosophy risen in the USA to the ratiocentric mainstream of its tradition determined the semantic transformation of metaphysical and phenomenological (in Kantian actualization) concepts directed at the categorial systematization of the doctrine prioritizing «the personality as the ultimate explanatory, epistemological, ontological, and axiological principle of all reality» [40] in the New World. «The textual activity» (R. Barthes) marking the development of American personalism involved it as an acting force into the intertextual dimension of philosophical discourse formed by the interaction of different modes of thought and revealing the limits of rationality departed from spirituality at the contemporary stage of philosophizing defined as the formation of post-secular philosophy by its self-reflection [26; 34].

Indicating the important features of rising the personalistic trend in North America the accented genealogical characteristics of this national-historical type of philosophizing don't exhaust its viability ensured by the capacity of modifying its constructs and interacting with other forms of thinking. It should be taken into consideration that «dialogue openness and liberality of American personalist philosophy are determined by its Protestant basis devoid of dogmatic stability» (here and hereinafter the translation is mine – V. P.) [10, p. 379]. Thus, «the unsteadiness of theological foundations» [10, p. 379] of this national version of personalism motivates its »persistent search for new ways of identifying the personal providing succession, dynamics and progressiveness of developing the personalistic doctrine in the USA» [10, p. 379] and involving it «into the epicentre of problematizing the criteria of personality» [10, p. 379] substantiated by rationalism and exposing their unreliability in the context of the crisis of person's identity provoked by worldview and value eclecticism of postmodern.

To clarify the influence of theology of Protestantism on the process of forming the personalist thought on North American continent the study should start with the explication of the horizons of perceiving the Scripture text which were established by English Bible translations performed in the period of Reformation to realize the idea of providing the personal access of the English-speaking people to God Breathed Book.

This starting-point of exploring the theological ground of American personalism is predetermined by the meta-ontological character of the problem of personality. Inspired by realizing the impossibility of objectivizing the person's existence in the abstractions of ontology the personalistic movement paved the complicated trajectory of approaching the Revelation on which the scope of comprehending the meta-ontology of the personhood revealed in Biblical topoi of personal being was determined by confessional affiliation and spiritual experience of philosophers-personalists. The meta-ontological dimension of the personality expounded by patristic trinitology at the turn of Antiquity and the Middle Ages was disclosed for rational consciousness of modernity by the current of personalism based upon Orthodox theology. The terminological neologisms intended to reunite spirituality and rationality in the personal self-reflection were introduced by V. N. Lossky, one of the greatest apologists of the personhood in the twentieth century fixing in such a way the ascent of thought from ontological depersonalization of being to trinitarian meta-logic explaining absolute personality of God and godlikeness of human person. He confirmed: «And if it is certain meta-ontology, only God can know it, that God, Which Genesis show us during the pause in His creativity made to say at the Pre-Eternal Council of Trinity Hypostases: «Let us make man in our image, after our likeness» [8, p. 400].

Based upon perceiving the Bible topology of the personhood in the space of interlingual communication formed in the modern era the personalistic explications of meta-ontological dimension of the personality depend on those ways of transmitting God's Word into human languages that were actualized in the late-traditional period to ensure the communion of the created person with Creator by rendering the Scripture into his/her native tongue. Thus, focusing on the theological foundations of personalism developed in the USA, the philosophical-historical reconstruction of forming it as a type of reflection implies the definition of its Biblical background that is the aim of investigation in this article. The way of realizing the indicated purpose is determined by the methodological approach verifying the transmission of the Scripture topoi of personal being performed in the translations of «God Breathed Book» (2 Timothy 3:16; 2 Peter 1:21) by the meta-ontology of the personhood disclosed in the course of substantiating the doctrine of the Trinity by the Holy Fathers and Teachers of the Church in the golden era of theology.

The rise of the personalist philosophy in North America was directed by the perception of English Bible versions accepted by the Protestant denominations of the New World. Attached to the main strains of the Reformation taken place in England these religious movements manifest-

ed themselves through the primary appeal to the Scripture translations which were made at the Elizabethan stage of the Church Reform and realized the Renaissance intentions of forming the personal horizons of comprehension of universal Truth uncovered by the Revelation.

Anticipated by the first attempts of transmitting God's Word into English embodied in John Wycliffe's Bible (1384) and W. Tindale's Bible (1536) and systematized in the Great Bible (1539 – 1541) the Scripture renderings performed during the reign of Elizabeth I (1558 – 1603) and known as the Geneva Bible (1560) and the Bishops' Bible (1568) marked by their correlation the diapason of the Reformers' views revealed in England contributing in such a way into the search for the balance achieved in the King James' Bible (1611) recognized as the most influential version of the most influential book in the world both by the Anglican Communion and non-Anglican branches of Protestantism.

Elizabethan translations of God Breathed Book were brought to North America in the seventeenth century and subdivided the areas of communicating the created persons with Creator. Gary De Mar, President of American Vision and Honorary Member of the 1599 Geneva Bible Advisory Board, underlines: «In 1620 the Pilgrims arrived at Plymouth with their Bibles and a conviction derived from those Bibles of establishing a new nation. The Bible was not the King James Version. When James I became king of England in 1603, there were two translations of the Bible in use; the Geneva Bible was the most popular, and the Bishops' Bible was used for reading in churches...In the end, the Geneva Bible was replaced by the King James Version, but not before it helped to settle America.» [18]

Thus, having spread on North American continent the Scripture version appeared in Geneva in 1560 became the corner-stone of the self-definition of the human personality based upon his/her communion with God in the Protestant understanding of their relationship. W. H. Noah and D. L. Brown state: »In fact, the Geneva Bible was the principal English Bible initially brought to American soil, making it the Bible that shaped early American life and impacted Colonial culture more than any other... it is certain the Geneva Bible became the spiritual foundation for the future United States of America...The Geneva Bible helped to form the Christian culture in the English-speaking colonies of the New World that would later become America.» [31]

M. Simms emphasizes the initial preference of the Geneva Bible in the region of locating Boston university founded two hundred years later and becoming the cradle of American personalism: «Being a Puritan Bible, the Geneva would be used throughout the early colonies wherever English-speaking Puritans were found. New England used it extensively...» [36, p. 39]

The Bishops' translation of God Breathed Book is supposed to be used in the first English church service held on the soil of America. According to the explanation given by W. H. Noah and D. L. Brown it was probably conducted «by a chaplain to Sir Francis Drake when he put ashore briefly in California in 1579» [31]. But being in official use on North American continent until its supersession by the King James' Bible the Scripture renderings produced under the authority of the established Church of England in 1568 could not compete with the Geneva version in expanding all over the New World.

Even due to so brief overview of scientific retrospectives of the contribution to evangelizing America made by the Bible translations of the age of Elizabeth it should be recognized that the research for the way of American personalist thought to the theistic basis of the personality presupposes reflecting the forms of ultimate communication realized in these versions of God Breathed Book.

Thus to advance in explicating the Biblical background of the personalistic doctrine formed in the USA in the late nineteenth – early twentieth centuries the study should return to English Bible translations made by Elizabethan men of letters.

The era of Elizabeth stands out in the history of England as «the golden age» marked with the blossom of the national culture leading the Renaissance in that country to the apogee and followed by the core transformation of English mentality.

Depicting the cultural situation form in England in the last third of the sixteenth century A. N. Wilson, an English master-historian of nowadays, known by his formula of painting «a portrait of the age», in his book «The Elizabethans» (2011) characterizes the reign of the Virgin Queen as «a time of exceptional creativity, wealth creation and political expansion... There was a Renaissance during this period in the world of words, which included the all-round hero and literary genius, Sir Philip Sidney, playwright-spy Christopher Marlowe and that myriad-minded man, William Shakespeare... this was the age when modern Britain was born, and established independence from mainland Europe... English was destined to become the language of the great globe itself...» [41, p. 7]

Designating the boarder between traditionalism and historicism in the national-cultural consciousness of Englishmen, the fascinating epoch became a period of establishing the dialogic structure of personal self-definition [3;7;5;23;4;2;11;12;33]. It was inspired by the humanistic comprehension of the Christian anthropology and confirmed the priority of inter-personal communication in the self-fulfillment of the subject transformed by the post-Renaissance types of rationality into the problematic

epicenter of the modern humanitarian reflection.

Against the social-cultural background of Elizabethan England the assertion of the human dignity as a unity of «virtus atque doctrina» performed by the studia humanitatis in the European continent was extended beyond the secular dimension of the person's creativity set by the Roman Renaissance. In this field of view the creative activity of the human personality was emphasized as a way to imitate Creator by completing the individual manner, formed in the movement from the imitation of the canonical examples of «liberal arts» to the competition with them. And it should be taken into consideration that the Renaissance humanism as Pan-European intellectual movement asserted the human mind as a basis of personal creativity. The «ratio» was defined by the humanists as a gift of God that aimed at the fulfillment of the free self-definition of the created person at achieving the likeness of Creator predetermined by Him to form a core of the human personality. Perhaps, the most precise formulation of this idea belongs to Leone Battista Alberti: «...talent, ability to study, mind are divine attributes by which he [a man] can explore, distinguish and comprehend what should be avoided and what should be accepted to protect himself» [6, p. 235-236].

Following the way paved by the humanists of the continental Europe, the initiators of the late flowering of the English Renaissance perceived their insight of the dialogue, realized in its horizontal and vertical, empirical and transcendent orientations, as an authentic form of person's self-manifestation. But in clarifying the personal communicative positions distinguished as «the self» and «the other» appealing to God the Elizabethans actualized the creative intentions that exceeded the ethical-aesthetic criteria of the human personality established by the founders of the Roman Renaissance in the process of secularization of anthropological concepts of the Catholic doctrine.

Confirming the literary dominant of the Renaissance ideal of «uomo completo» English men of letters of the late sixteenth century did not restrict themselves in «moral improvement» of readers, approved by traditionalism as the aim of poesy, to the original figurative expression of the universal truth opening by the natural Revelation given in the created world. In the age of Elizabeth I this creative initiative was reflected in its concordance with the kernel strain of the Reformation in England revealed as the new apprehension of the old need in the straight personal access of the Englishmen to the supernatural Revelation that might be ensured only by rendering the Scripture into their native tongue.

At such a turn of the thought the Renaissance aspiration for individual revealing the humanity so productive for the Elizabethans rose to «the transmission of God's Word in human

languages» (E. A. Nida). By overcoming the restrictions of secularism in this way their unprecedented creativity was directed towards the space of person's self-realization where the human personality could implement the image and likeness of God providing the neighbor's communication with Him. Using the literary skills formed in improving the vernacular languages according to the verbal models of classical poetics and rhetoric Elizabethan translators supporting the Reformation created two English versions of God Breathed Book, included in the history of rendering It into English as the Geneva Bible and the Bishops' Bible.

In spite of contradictory estimations proclaimed in the reign of Elizabeth I and expressing the diverse tendencies of the formation of Anglicanism these literary works should be recognized both important milestones in the evangelization of England and significant achievements of the Renaissance literature of that country. But in the modern scientific picture of the history of English Scripture translations the Geneva Bible and the Bishops' Bible are represented as the reductions of W. Tindale's Bible which marked the beginning of a new era in England as the first rendering of God's Breathed Book from the original languages (Hebrew for the Old Testament and Greek for the New Testament) into English. Accordingly the historical mission of Elizabethans in providing the access of Englishmen to the Biblical text was reduced to paving the way for the King James authorized version that was generally recognized «the clearest, most fluent translation, with poetic rhythm and dignity based on the watershed of ... previous translations of Scripture» [28, p. 146].

Springing forth from the soil broken by W. F. Moulton in his famous work «The History of The English Bible» (1878) [30] and consolidated by the authoritative authors of «The Cambridge History of The Bible» (1975 - 1980), such vision of renderings of the Scripture made during the reign of Elizabeth I was formed in the studies of F. F. Bruce («History of the Bible in English», 1978) [16], J. Brawn («A Short History of Our English Bible», 2003) [15], Ph. W. Comfort («Essential Guide to Bible Versions», 2000) [17], D. Ewert («From Ancient Tablets to Modern Translations: A General Introduction to The Bible», 1983) [19], J. C. Greider («The English Bible Translations and History», 2007) [22], B. M. Metzger («The Bible in Translation: Ancient and English Versions», 2012) [29], I. M. Price [35], D. V. Wallace («The History of the English Bible», 2009) [38], P. D. Wegner («The Journey from Texts to Translations: The Origin and Development of The Bible», 2000) [37] and others.

Predetermined by excluding from the field of view the Renaissance inspirations of Elizabethan translators of the Scripture the statement of the transitional character of their works factually

denies their original impact in the communion of English-speaking people with the living Word of God. Thus to reveal the significance of these translations for realizing interpersonal relationship of man and Creator the study should focus on defining the ways of providing the personal access to the Revelation in the versions of God's Breathed Book, appeared during the reign of Queen Elizabeth I.

The actuality of this direction of investigating Elizabethan Bible translations is determined by the following factors:

- the elimination of rendering the Biblical topoi of personhood from the scope of attentions of scholars concentrated on Scripture versions appeared in England in the heyday of the Renaissance;

- the importance of ascertaining modes and tools of transmission and reconstruction of these concepts for the comprehension of humanistic premises of Elizabethans' literary activity aimed at providing the communication of the created person with Creator;

- the need to clarify the impact of the English Bible translators of «the golden age» into forming the spiritual dimension of the Renaissance personality and personalistic mode of thinking;

- the development of the topological approach as a basis of current interaction of theological and humanitarian discourses intended to overcome the rationalistic restrictions of personal self-defining.

Moreover the reception of the ultimate communicative experience acquired by translating the Scripture in the era of Elizabeth I will encourage the aspiration for reuniting spirituality and rationality in the social-humanitarian space of contemporaneity self-reflected as «the post-secular age» [26, p. 21 - 31]. Actualizing at the turn of the twentieth – twenty-first centuries, this intention «testifies to the awareness ... of the inseparability of intellectual source from its spiritual origins, opened by Christianity, but lost in the course of the secularization of knowledge» [9, p.237]. The designation of such a prospect of post-secular humanitarian studies does not demonstrate the exhaustion of resources of rational consciousness: «The voluntary communion of the person to God, the involvement of his mind into the conciliar mind of the Church negates neither human mind nor manifestations of personal life, but on the contrary, it is their triumph. It is through the incarnation of Christ, «Thy birth, O Christ our God, shined upon the world the light of wisdom» [1, p. 5]. Thus to reveal those ways of transmission of God's Word in human languages that were realized in Elizabethan versions of God Breathed Book the analysis of the topology of personhood reconstructed in these renderings of the Bible should be performed on the base of realizing the impossibility of recognition of sense and origins of the personality with-

out the synergy of divine and human sources.

The earlier Elizabethan Scripture translation was made by the Reformers who had to flee from England to Geneva after Mary Tudor's Accession to the English throne taken place in 1553 and giving the start of Catholic reaction in the country. One of these Genevan refugees, William Whittingham, completed his rendering of the New Testament in 1557 which was printed by Conrad Badius [32] in the same year. Two years later the group of Marian exiles including such Protestant scholars as Christopher Goodman, John Pullain, Thomas Sampson, Miles Coverdale and William Whittingham himself finished their version of the Old Testament.

Thus the early years of Elizabeth's reign were marked by the publication of the English Scripture translation performed in Geneva in 1560 and accepted as «the Bible for Puritans» in Elizabethan England. Produced originally in continental Europe and only in quarto size this rendering of the Scripture was shipped in the whole issue to the British Isles where it became known as the Geneva Bible.

In 1561 this version was printed in England; a patent of monopoly was given to James Bodleigh and in 1576 it was transferred to Christopher Barker, in whose family the right of printing this Scripture translation remained for upwards of a century [32]. According to the figures given by D. V. Wallace and E. H. Plumpre, the experts on the history of rendering the Bible into English, during the almost semi-centennial reign of Queen Elizabeth I nearly 100 [38] (not less than 80 [32]) editions of Genevan translators' work were published. Even such approximate rating data of Elizabethan publications of the Geneva version proves that it was the most popular rendering of the Scripture in England in the late sixteenth – early seventeenth centuries. This popularity is affirmed by the facts of common knowledge that (1) the Geneva Bible was the first English translation of God Breathed Book to be brought to America and (2) it was used by William Shakespeare.

The prevalence of this rendering of the Scripture in the age of Elizabeth I might be defined by the following factors:

- the size of its volume (a small quarto) was appropriate for every-day home usage;

- it was the first English version of the Bible «which laid aside the obsolescent black letter, and appeared in Roman type» in the majority of its editions; [32]

- this translation of the Scripture introduced the standard (generally accepted nowadays) division into verses following both the tradition of ancient origin revealed in Masoretic versions of the Old Testament and the innovation performed by the famous French printer and classical scholar of the sixteenth century Robert Estienne (known as Robertus Stephanus) in his fourth edi-

tion of the New Testament (in the Latin translation of Erasmus) made in 1551.

But the acceptance of the Geneva Bible in the Elizabethan era had the limits determined by the confessional divergences between the translators involved in the work over it and their contemporaries concerned with the Reformation in England. As E. H. Plumptre underlines, this rendering of the Scripture «was accordingly the version specially adopted by the great Puritan party through the whole reign of Elizabeth, and far into that of James» [32]. The Puritan's character of the Bible translation made by the exiled English Reformers was revealed in the extensive margin notes which added about one third the length of the Scripture text itself (approximately 300 000 words). Inspired by John Calvin, the leader of the Swiss Reformation (and by coincidence William Whittingham's brother-in-law) these commentaries reflected the process of the authors' adoption of the Calvinistic ideas which reinforced the foundations of Puritanism. But the radical requirement for purifying the Church of England was not shared by all the Reformed Protestants of the Elizabethan age. Accordingly the metatext of the Geneva Bible formed by the translators became the main obstacle for its general recognition by the Englishmen in the late sixteenth – early seventeenth centuries. Moreover, as F. G. Kenyon points out in his analytical review of rendering the Scripture into English, this version «could hardly be expected to find favor, namely, among the leaders of the Church of England. Elizabeth herself was not too well disposed towards the Puritans, and the bishops in general belonged to the less extreme party in the church» [24, p. 441].

Thus, the archbishop of Canterbury, Matthew Parker, took on the task of coming up with an alternative to the Geneva Bible. He proposed to revive «the old project of a translation to be produced by the bishops» [24, p. 441]. E. H. Plumptre describes the process of its realization in such a way: «Great preparations were made... The bishops..., eight in number, together with some deans and professors, brought out the fruit of their labors in a magnificent folio» [32]. It appeared in 1568 and was called the Bishops' Bible. The second edition of this Scripture version was published in 1569 and included a considerable number of alterations which «were made, partly, it appears, as the result of the criticisms of Giles Laurence, professor of Greek at Oxford» [24, p. 442]. In 1572 the third (and the last) edition of the Bishops' Bible appeared, «of importance chiefly in the New Testament, and in some cases reverting to the first edition of 1568» [24, p. 442].

The later Elizabethan Scripture version was introduced in official use; according to the characteristic given by F. F. Bruce, one of the most

respected Biblical scholars of the twentieth century, during the reign of the Virgin Queen «the Bible of the liturgy would be the Bishops' Bible which was utilized in the Common Book of Prayer» [16, p. 92]. But this rendering of the Scripture could not attain the popularity and influence of the Geneva Bible. E. H. Plumptre has a reason to state: «Of all the English versions, the Bishops' Bible had probably the least success. It did not command the respect of scholars, and its size and cost were far from meeting the wants of the people. Its circulation appears to have been practically limited to the churches which were ordered to be supplied with it» [32].

Thus the intention «to have diversity of translations and readings» (Matthew Parker, the archbishop of Canterbury) did not express the motives of creative activity realized in renderings of the Scripture performed at the climax of the Renaissance in England. The coexistence of The Geneva Bible and the Bishops' Bible in «the golden age» of the national history denoted the tension between the groups of the English Protestants formed in that period. Characterizing the historical context of these versions Jr. Brown reasonably sums up: «The low church Separatists championed the Geneva Bible. Conversely, the high church Anglicans promoted the Bishop's Bible» [14, p. 17].

Both versions of God Breathed Book appeared in the era of Elizabeth realized «word-by-word» model of translation in the course of rendering into English the *topoi* defining the personal being in the Greek original of the New Testament (See Table 1).

Simultaneously The Geneva Bible and the Bishops' Bible differed in transforming the Scripture textual organization. The former of these versions didn't exhaust its innovation by introducing the first modern verse divisions, but included «the bracketed» commentaries forming the deliberate perception of the Biblical testimonies. The latter of Elizabethan translations of God Breathed Book was intended to unite two opposite principles of structuring the text: priority of edification presupposing the tendentiousness of interpreting the Scripture evidences and «diversity of translations and readings» demonstrated by combining the different versions of Psalms and attaching the initials of translators to the parts of the Bible rendering produced by them.

Reinforcing the rational aspect of perceiving the Biblical text all these means of providing the personal access to the living God's Word predicted the rationalistic restrictions of the scope of comprehending the supernatural Revelation and formed the premises of reducing the spiritual source of personality to personalized ratio in the classical conceptions of American personalism revealing its contradictions and clarifying the perspective of its further investigation.

Table 1

Υπόστασις							
References	Greek Bible by Erasmus of Rotterdam (1516)	Tyndale's Bible (1525) 1535	The Great Bible (1539) 1540	Geneva Bible (1560) 1562	Bishop's Bible (1568) 1602	The Russian Bible (1876)	
1 (2 Κορ. 9:4)	μή πως ἐὰν ἐλθῶσιν σὺν ἔμοι Μακεδόνες καὶ εὐρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους κατασχυνθῶμεν ἡμεῖς ἵνα μὴ λέγω ὑμεῖς ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ	lest paraventure yf they of Macedonia come with me, and fynde you unprepared, the boost that I made in this matter , shuld be a shame to us. I saye not unto you.	lest paraventure yf they of Macedonia come with me, and finde you unprepared, we (I wyll not saye ye) shoulde be ashamed in thys matter of boastyng.	Lest if they of Macedonia come with me, and find you unprepared, we (that we may not say, you) shoulde be ashamed in this my constant boasting.	Lest yf they of Macedonia come with me, and fynde you vnpprepared, we (I wyll not say you) shoulde be ashamed in this matter of boastyng.	и чтобы, когда придут со мною Македоняне и найдут вас неготовыми, не остались в стыде мы, — не говорю «вы», — похвалившись с такою уверенностью.	
2 (Евр. 3:14)	μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεγονόμεν ἐάντερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν	We are partetakers of Christ yf we kepe sure unto the ende the first substance ,	We are made partetakers of Christ, yf we kepe sure (unto the ende) the begynnyng of the substance,	For we are made partakers of Christ, if we keep sure unto the end the beginning, wherewith we are upholden,	For we are made partakers of Christe, yf we kepe sure vnto the ende the begynnyng of the substaunce,	Ибо мы сделались причастниками Христу, если только начатую жизнь твердо сохраним до конца,	
3 (Евр. 11:1)	ἐστὶν δὲ πίστις ἐλπίζομένων ὑπόστασις προαγμάτων ἐλεγγος οὐ βλεπομένων	Fayth is a sure confidence of things which are hoped for, and a certayntie of thinges which are not sene.	Fayth is a sure confidence of thynges, whych are hoped for, and a certayntie of thynges whych are not sene.	Now fayth is the ground of things which are hoped for, and the evidence of things which are not seen.	Fayth is the grounde of thynges hoped for, the euidence of thynges not sene.	Вера же есть осуществление ожидаемого и уверенность в невидимом.	

4	(2 Κορ. 11:17)	ὁ λαλῶ οὐ κατὰ κύριον λαλῶ ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνη ἐν ταύτη τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως	That I speake, I speake it not after the wayes of the Lorde: but as <i>it were</i> folissshly, whill we are now come to bostinge .	That I speake, I speake not after the Lorde: but as <i>it were</i> foolishly, in this <i>my</i> great boasting.	That I speak, I speak it not after the Lord, but as <i>it were</i> foolishly, in this <i>my</i> great boasting.	That I speake, I speake it not after the Lorde: but as it were foolishly, in this manner of boasting.	Что скажу, то скажу не в Господе, но как бы в неразумии при такой отважности на похвалу.
5	(Евр. 1:3)	ὁς ὂν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρκτηρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ φέρων τε τὰ πάντα τῶ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καθαρισμὸν τῶν ἀμαρτιῶν ποιησάμενος ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοφάνης ἐν ὑψηλοῖς	Which sonne beyng the brightnes of his glory, and very ymage of his substance , bearyng up all thinges with the worde of his power, hath in his awne person purged oure synnes, and is sitten on the ryght honde of the majestie an hye,	Which (sonne) beinge the bryghtnes of his glory, and the very ymage of his substance rulyng all thynges with the worde of hys power, hath by hys awne person purged oure synnes, and syteth on the ryght hande of the majesty on hye:	Who being the brightness of the glory, and the engraved form of his person, and bearing up all things by his mighty word, hath by himself purged our sins, and sitteth at the right hand of the Majesty in the highest places,	Who beyng the bryghtnesse of the glorie, and the very image of his substaunce, vpholdyng all thynges with the worde of his power, hauing by him selfe poured our synnes, hath syt on the ryght hande of the maiestie on hye:	Сей, будучи сияние славы и образ ипостаси Его и держа все словом силы Своей, совершив Собою очищение грехов наших, воссел одесную престола величия на высоте,

Πρόσωπον						
Reference s	Greek Bible by Erasmus of Rotterdam (1516)	Tyndale's Bible (1525) 1535	The Great Bible (1539) 1540	Geneva Bible (1560) 1562	Bishop's Bible (1568) 1602	The Russian Bible (1876)
1 (Μφ. 17:2)	καὶ μετεμορφώθη ἐμπροσθεν αὐτῶν καὶ ἐλαμψεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς	And was transfigured before them; and his face dyd shine as the sunne, and his clothes were as whyte as the lyght.	And was transfigured before them; and hys face dyd shine as the sonne, and hys clothes were as whyte as the lyght.	And was transfigured before them; and his face did shine as the sun, and his clothes were as white as the light.	And was transfigured before them, and his face did shyne as the sunne, and his clothes were as whyte as the lyght.	и преобразился пред ними: и просияло лице Его, как солнце, одежды же Его сделались белыми, как свет.
2 (Μφ. 26:67)	τότε ἐπέπυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐκολάφισαν αὐτὸν οἱ δὲ ἐράπισσαν	Then spat they in his face , and boffeted him with fistes. And other smote him with the palmes of their hondes on the face ,	Then dyd they spytt in his face, and buffeted him with fistes. And other smote him on hys face with the palmes of their handes,	Then spat they in his face, and buffeted him, and others smote him with rods,	Then dyd they spyt in his face, and buffeted hym with fistes. And other smote hym on his face with the paulme of their handes,	Тогда плевали Ему в лице и заупали Его; другие же ударяли Его по ланитам
3 (Μκ. 14:65)	καὶ ᾤξαντό πινες ἐμπύειν αὐτῷ καὶ περικαλύπτειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ κολαφίζειν αὐτὸν καὶ λέγειν αὐτῷ προφήτευσαν καὶ οἱ ὑπηρέται ραπίσμασιν αὐτῶν ἐλαβον	And some beganne to spit at him, and to cover his face , and to bete him with fistes, and to saye unto him, arede unto us? And the seruauntes boffeted him on the face .	And some beganne to spit at him, and to cover his face, and to beat him with fistes, and to saye unto him, Areade: And the seruauntes boffeted him on the face.	And some began to spit at him, and to cover his face, and to beat him with fists, and to say unto him, Prophesey. And the sergeants smote him with <i>their</i> rods.	And some began to spyt at hym, and to couer his face, and to beate hym with fistes, and to say vnto hym, prophecie. And the seruauntes dyd beate hym with rodde.	И некоторые начали плевать на Него и, закрывая Ему лице, ударять Его и говорить Ему: прореки. И слуги били Его по ланитам.

4	(Λκ. 9:29)	καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχασθαι αὐτὸν τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον καὶ ὀψιματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστραπτῶν	And as he prayed, the fassyon of his countenance was changed, and his garment was whyte and shoone.	And as he prayed, the fassyon of hys countenance was changed, and his garment was whyte and shone.	And as he prayed, the fashion of his countenance was changed, and his garment was white and glistered.	And as he prayed, the fashion of his countenance was changed, & his garment was whyte, and shone.	И когда молился, вид лица Его изменился, и одежда Его сделалась белою, блистающею.
5	(1 Κορ. 13:12)	βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ὀπίπτου ἐν ἀνίγηματι τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους τότε δὲ ἐπληρώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθη	Now we se in a glasse, even in a darke speakyng: but then shall we se face to face. Now I knowe unparfectly: but then shall I knowe even as I am knownen.	Nowe we se in a glasse even in a darke speaking: but then <i>shall we se</i> face to face. Nowe I knowe in unperfectly: but then shall I knowe even as I am knownen.	For now we see through a glass darkly; but then <i>shall we see</i> face to face. Now I know in part; but then shall I know even as I am known.	Nowe we see in a glasse, even in a darke speaking: but then [shall we see] face to face. Nowe I knowe unperfectly: but then shall I knowe euen as I am knownen.	Теперь мы видим как бы сквозь тусклое стекло, гадательно, тогда же лицом к лицу; теперь знаю я отчасти, а тогда познаю, подобно как я познан.
6	(2 Κορ. 3:18)	ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένοι προσώπω τὴν δόξαν κυρίου κατοπιρίζομενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος	But we all beholde the glorie of the Lorde with his face open, and are changed unto the same similitude, from glory to glory, even of the sprite of the Lorde.	But we all beholde in a myrroure the glorie of the Lorde with his face open, and are changed unto the same similitude, from glory to glory, even as of the sprete of the Lorde.	But we all behold as in a mirror the glory of the Lord with open face, and are changed into the same image, from glory to glory, as by the Spirit of the Lord.	But we all behold [as] in a mirror, the glorie of the Lorde, with his face open, and are changed vnto the same similitude, from glorie to glorie, euen as of the spirite of the Lorde.	Мы же все открытым лицом, как в зеркале, взирая на славу Господню, преобразуемся в тот же образ от славы в славу, как от Господня Духа.

7	(2 Κορ. 4:6)	ὅτι ὁ θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψει ὡς ἐλάμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ	For it is God that commanded the lyght to shyne out of darknes, which hath shyned in oure hertes, for to geve the lyght of the knowledge of the glory of God in the face of Jesus Christ.	For God that commanded the lyght to shine out of darkness, <i>is he</i> which hath shined in our hearts, to give the light of the knowledge of the glory of God in the face of Jesus Christ.	For it is God that commandeth the lyght to shine out of darknesse, whiche hath shined in our heartes, for to geue the lyght of the knowledge of the glorie of God, in the face of Iesus Christe.	потому что Бог, повелевший из тьмы воссиять свету, озарил наши сердца, дабы просветить нас познанием славы Божией в лице Иисуса Христа.
8	(Откр. 22:4)	καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν	And they shall se his face, and his name shalbe in theyr forheddes.	And they shall see his face, and his Name shall be in their foreheades.	And they shall see his face, & his name shalbe in their foreheades.	И узрят лице Его, и имя Его будет на челах их. (Откр. 22:4)
9	(Откр. 1:16)	καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ αὐτοῦ ἀστέρων ἑπτὰ καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ρόμφαία δίστομος ὄξεια ἐκτορευομένη καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ	And he had in his right honde. vii. starres. And out of his mouth went a sharpe two edged swearde. And his face <i>shone</i> even as the sonne in his strength.	And he had in his right hand seven stars, and out of his mouth went a sharpe two edged sword; and his face <i>shone</i> as the sun shineth in his strength.	And he had in his ryght hande, seuen starres: And out of his mouth went a sharpe two edged sworde: And his face shone, euen as the sunne in his strength.	Он держал в деснице Своей семь звезд, и из уст Его выходил острый с обеих сторон меч; и лице Его, как солнце, сияющее в силе Своей.

10	(Лк.22:64)	καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν λέγοντες προφήτευσον τίς ἐστὶν ὁ παῖσας σε	and blyndfolded him, and smooted his face. And axed him, saying: arede who it is that smooted the?	and when they had blyndfolded him, they stroke hym on the face, and asked hym, saying, arede, who it is that smoted the?	And when they had blindfolded him, they smoted him on the face, and asked him, saying, Prophesy who it is that smoted thee.	And when they had blindfolded him, they stroke hym on the face, and asked him, saying: Arede, who is it that smoted thee?	и, закрыв Его, ударяли Его по лицу и спрашивали Его: прореки, кто ударил Тебя?
----	------------	--	--	--	---	---	--

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Архимандрит Евлогий (Пацан В. А.). Православное учение о роли разума на пути богопознания: диссертация на соискание ученой степени кандидата богословия/ Архимандрит Евлогий (В. А. Пацан). – Киев: КДА, 2008. – 159 с.
2. Баткин Л.М. Итальянское возрождение: Проблемы и люди/ Л.М. Баткин. – М.: РГГУ, 1995. – 448 с.
3. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса/ М. М. Бахтин. – М.:Эксмо, 2015. – 640 с.
4. Биbihин В. В. Новый ренессанс/ В. В. Биbihин. – М.: МАИК «Наука»; Прогресс-Традиция, 1998.- 496 с.
5. Библер В. С. Мышление как творчество (Введение в логику мыслительного диалога)/ В. С. Библер. – М.: Политиздат, 1975. – 399 с.
6. Корелин М. С. Очерки итальянского Возрождения/М. С. Корелин. – М., 1896. – 372 с.
7. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения/ А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1978. – 626 с.
8. Лосский В. Н. Богословское понятие человеческой личности/ В.Н. Лосский//Боговидение. – Мн.:Белоруссий Экзархат - «Харвест», 2007. С.400 — 411.
9. Пацан В. О. (Євлогій, єпископ Новомосковський). «За образом і подобою Божою»: біблійні витоки ідеї особистості// В. О. Пацан (Євлогій, єпископ Новомосковський)// Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць/ [ред. колегія: В. М. Вашкевич (гол. редактор) та ін.]. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 99. – С. 233 — 244.
10. Пацан В. О. (Євлогій, єпископ Новомосковський) Американський персоналізм у сучасному історико-філософському дискурсі: актуальні аспекти вивчення/ В. О. Пацан (Євлогій, єпископ Новомосковський)// Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць/ [ред. колегія: В. М. Вашкевич (гол. редактор) та ін.]. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 96. – С. 378 — 385.
11. Родный О. В. Ренессансная философия человека и смеховая культура Возрождения: грани диалога/ О. В. Родный. – Днепропетровск: Новая идеология, 2012. – 332 с.
12. Тарасова А. А. Специфика диалога эпохи Возрождения/ А. А. Тарасова// Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 10. – Ч. 2. С. 181-185.
13. Bertocci P. A. Borden Parker Bowne and His Personalistic Theistic Idealism/P. A. Bertocci// The Boston Personalist Tradition in Philosophy, Social Ethics, and Theology/Ed. By P. Deats, C. Robb. – Macon, Ge.: Mercer University Press ,1986.
14. Bowne K. M.: An Intimate Portrait of Bowne/ K. M. Bowne//The Personalist. – 1921. – № 2.
15. Brown Jr. A Short History of Our English Bible/ J. Brown//WRS Journal. – 2003. – №10(2). – P. 17 – 26.
16. Bruce F. F. History of the Bible in English/ F. F. Bruce. – Oxford University Press, 1978. – 288 p.
17. Comfort Ph. W. Essential Guide to Bible Versions/ Ph. W. Comfort. – Wheaton, Illinois: Tyndale House Publishers, 2000. – 320 p.
18. De Mar G. The Forgotten Translation [The Electronic Resource]/ G. De Mar. – The Regime of Access to the Source: <http://genevabible.com/history.php>
19. Ewert D. From Ancient Tablets to Modern Translations: A General Introduction to The Bible / D. Ewert. – Grand Rapids: Zondervan, 1983. – 284 p.
20. Flewelling R. T. Studies in American Personalism/ R. T. Flewelling// Personalism. Science. Philosophy. Theology: Biannual. – 2004. – №6. – P. 23 – 42
21. Gacka B. Z. A Presentation of Personalism [The Electronic Resource]/ B. Z. Gacka - The Regime of Access to the Source: <http://www.personalism.pl/biannual/number-1/a-presentation-of-personalism/>
22. Greider J. C. The English Bible Translations and History/ J. C. Greider. – Xlibris Corporation, 2007.
23. Holquist M. Dialogism. Bakhtin and His World/ M. Holquist. – London and New York: Routledge, 2002. – 238 p.
24. Kenyon F. G. English Versions/ F. G. Kenyon// A Dictionary of the Bible, dealing with the Language, Literature and Contents, including the Biblical Theology [ed. by J. Hastings]. – New York: Charles Scribner's Sons of New York, 1909. – 992 p.
25. Knudson A. C. The Philosophy of Personalism/ A. C. Knudson. – New York: Abington, 1927. – 434 p. – P.34
26. Kyrlezhev A. The Post-secular Age: Religion and Culture Today/ A. Kyrlezhev// Religion, State and Society. – 2008. –№ 1(36). – P. 21-31
27. Lampe G. W. H. The West from the Fathers to the Reformation/ G. W. H. Lampe//The Cambridge History of The Bible [ed. G. W. H. Lampe]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1975, repr. 1980. – P. 365-387.
28. Lewis J. P. The English Bible from KJV to NIV: A History and Evaluation./ J. P. Lewis. – Grand Rapids: Baker, 1981. – 451 p.

29. Metzger B. M. The Bible in Translation: Ancient and English Versions/ B. M. Metzger. - Baker Academic, 2012. - 208 p.
30. Moulton W. F. The History of The English Bible/ W. F. Moulton. - London: Charles H. Kelly, new and revised edition, 1911. - 232 p.
31. Noah W. H., Brown D. L. Introduction to the Geneva Bible [The Electronic Resource]/W. H. Noah, D. L. Brown. - The Regime of Access to the Source:http://www.jesus-is-savior.com/Bible/geneva_bible.htm
32. Plumptre E. H. English Translations of the Bible [The Electronic Resource]/ E. H. Plumptre – The Regime on Access to the Source: <http://www.bible-researcher.com/plumptre1.html>
33. Poetry and Dialogism. Hearing Over/ ed.: Scanlon, M., Engbers, C. Palgrave. - Macmillan UK, 2014. - 216 p.
34. Post-secular Philosophy: between Philisophy and Theology/ ed.: Ph. Blond. – London: Routledge, 1998. – 392 p.
35. Price I. M. The Ancestry of Our English Bible/ I. M. Price. - New York: Harper and Brothers, Publishers, 2nd rev. ed., 1934. - 456 p.
36. Simms P. M. The Bible in America/P. M. Simms. - Wilson – Erickson, New York, 1936. - 394 p.
37. Wegner P. D. The Journey from Texts to Translations: The Origin and Development of The Bible/ P. D. Wegner. - Grand Rapids: Baker Academic, corrected printing, 2000. - 464 p.
38. Wellace D. V. The History of the English Bible [The Electronic Resource]/ D. V. Wellace – The Regime on Access to the Source: <https://bible.org/seriespage/1>
39. Werkmeister, W. H. A History of Philosophical Ideas in America/ W. H. Werkmeister. - New York, NY: Ronald, 1949. - 559 p.
40. Williams Th. D. Bengtsson J. O. Personalism [Elektronniy resurs] / Th. D. Williams, J. O. Bengtsson. - Rezshim dostupu do dzsherela: <http://plato.stanford.edu/entries/personalism/>
41. Wilson A. N. The Elizabethans/ A. N. Wilson. - Hutchinson Paperback, 2011. - 448 p.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Arhimandrit Evlogiy (Patsan), 2008.. Pravoslavnoye ucheniye o roli razuma na puti bogopoznaniya: dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata bogosloviya (Orthodox Teaching about the Role of the Mind in the Way of Cognition of God). KDA, Kiyev (in Russian).
2. Batkin, L. M., 1995. Ital'anskoye Vozrozshdeniye: Problemi i lyudi (The Italian Renaissance: Challenges and People). RGGU, Moscow (in Russian).
3. Bahtin, M. M., 2015. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura srednevekovyia i Renesansa (The Creativity of Francois Rabelais and Popular Culture of the Middle Ages and the Renaissance). Eksmo, Moscow (in Russian).
4. Bibihin, V. V., 1998. Noviy renesans (New Renaissance). MAIK «Nauka»; Progress-Traditsiya, Moscow (in Russian).
5. Bibler, V. S., 1975. Mishleniye kak tvorchestvo (Vvedeniye v logiku mislitel'nogo dialoga) (Thinking as Creativity (Introduction to the Logic of Mental Dialogue). Politizdat, Moscow (in Russian).
6. Korelin, M.S., 1896. Ocherki ital'anskogo Vozrozshdeniya (The Essays on the Italian Renaissance). Moscow (in Russian).
7. Losev, A. F., 1978. Estetika Vozrozshdeniya (The Renaissance Aesthetics). Misl', Moscow (in Russian).
8. Losskiy, V. N., 2007. Bogoslovskoe ponyatie chelovecheskoy lichnosti (The Theological Concept of the Human Person). Bogovideniye. Belorusskiy Egzarhat – «Harvest», 400 — 411. Minsk (in Russian).
9. Patsan, V. O., 2015. (Evlogiy, episkop Novomoskovskiy) «Za obrazom i podoboyu Bozshoyu»: bibliyni vitoli ideyi osobistosti» («In the Image and Likeness of God»: the Biblical Origins of the Concept of Personality»). Gileya: naukoviy visnik: zb. nauk. praz' [red. kolegiya: V. M. Vashkevich (gol. redactor) ta in.]. «Vidavnistvo «Gileya» 99, 233 – 244. Kiyev (in Ukrainian).
10. Patsan, V. O., 2015. (Evlogiy, episkop Novomoskovskiy) Amerikans'kiy personalizm u suchasnomu istoriko-filosofs'komu diskursi: aktual'ni aspekti vivchenya (American Personalism in Modern Historical-Philosophical Discourse: the Actual Aspects of Study). Gileya: naukoviy visnik: zb. nauk. praz' [red. kolegiya: V. M. Vashkevich (gol. redactor) ta in.]. «Vidavnistvo «Gileya», 96, 378 – 385. Kiyev (in Ukrainian).
11. Rodniy, O. V., 2012. Renesansnaya filosofiya cheloveka i smehovaya kyl'tura Vozrozshdeniya: grani dialoga (The Renaissance Philosophy of Man and Revival Culture of Laughter: the Margins of Dialogue). Novaya ideologiya, Dnepropetrovsk (in Russian).
12. Tarasova, A. A., 2014. Spetsifika dialoga epohi Vozrozshdeniya (The Specifics of the Renaissance Dialogue). Istoricheskie, filosofskiye, politicheskiye i yuridichskiye nauki, kul'turologiya i iskusstvovedeniye. Voprosi teorii i praktiki 10, Part 2, 181-185 (in Russian).
13. Bertocci P. A. Borden Parker Bowne and His Personalistic Theistic Idealism/P. A. Bertocci// The Boston Personalist Tradition in Philosophy, Social Ethics, and Theology/Ed. By P. Deats, C. Robb. - Macon, Ge.: Mercer University Press, 1986.
14. Bowne K. M.: An Intimate Portrait of Bowne/ K. M. Bowne//The Personalist. - 1921. - № 2.
15. Brown Jr. A Short History of Our English Bible/ J. Brown//WRS Journal. - 2003. - №10(2). - P. 17 – 26.
16. Bruce F. F. History of the Bible in English/ F. F. Bruce. - Oxford University Press, 1978. - 288 p.
17. Comfort Ph. W. Essential Guide to Bible Versions/ Ph. W. Comfort. - Wheaton, Illinois: Tyndale House Publishers, 2000. – 320 p.

18. De Mar G. The Forgotten Translation [The Electronic Resource]/ G. De Mar. - The Regime of Access to the Source: <http://genevabible.com/history.php>
19. Ewert D. From Ancient Tablets to Modern Translations: A General Introduction to The Bible / D. Ewert. - Grand Rapids: Zondervan, 1983. - 284 p.
20. Flewelling R. T. Studies in American Personalism/ R. T. Flewelling// Personalism. Science. Philosophy. Theology: Biannual. - 2004. - №6. - P. 23 – 42
21. Gacka B. Z. A Presentation of Personalism [The Electronic Resource]/ B. Z. Gacka - The Regime of Access to the Source: <http://www.personalism.pl/biannual/number-1/a-presentation-of-personalism/>
22. Greider J. C. The English Bible Translations and History/ J. C. Greider. - Xlibris Corporation, 2007.
23. Holquist M. Dialogism. Bakhtin and His World/ M. Holquist. - London and New York: Routledge, 2002. - 238 p.
24. Kenyon F. G. English Versions/ F. G. Kenyon// A Dictionary of the Bible, dealing with the Language, Literature and Contents, including the Biblical Theology [ed. by J. Hastings]. - New York: Charles Scribner's Sons of New York, 1909. - 992 p.
25. Knudson A. C. The Philosophy of Personalism/ A. C. Knudson. - New York: Abington, 1927. - 434 p. - P.34
26. Kyrlezhev A. The Post-secular Age: Religion and Culture Today/ A. Kyrlezhev// Religion, State and Society. - 2008. - № 1(36). - P. 21-31
27. Lampe G. W. H. The West from the Fathers to the Reformation/ G. W. H. Lampe//The Cambridge History of The Bible [ed. G. W. H. Lampe]. - Cambridge: Cambridge University Press, 1975, repr. 1980. - P. 365-387.
28. Lewis J. P. The English Bible from KJV to NIV: A History and Evaluation./ J. P. Lewis. - Grand Rapids: Baker, 1981. - 451 p.
29. Metzger B. M. The Bible in Translation: Ancient and English Versions/ B. M. Metzger. - Baker Academic, 2012. - 208 p.
30. Moulton W. F. The History of The English Bible/ W. F. Moulton. - London: Charles H. Kelly, new and revised edition, 1911. - 232 p.
31. Noah W. H., Brown D. L. Introduction to the Geneva Bible [The Electronic Resource]/W. H. Noah, D. L. Brown. - The Regime of Access to the Source:http://www.jesus-is-savior.com/Bible/geneva_bible.htm
32. Plumptre E. H. English Translations of the Bible [The Electronic Resource]/ E. H. Plumptre – The Regime on Access to the Source: <http://www.bible-researcher.com/plumptre1.html>
33. Poetry and Dialogism. Hearing Over/ ed.: Scanlon, M., Engbers, C. Palgrave. - Macmillan UK, 2014. - 216 p.
34. Post-secular Philosophy: between Philisophy and Theology/ ed.: Ph. Blond. – London: Routledge, 1998. – 392 p.
35. Price I. M. The Ancestry of Our English Bible/ I. M. Price. - New York: Harper and Brothers, Publishers, 2nd rev. ed., 1934. - 456 p.
36. Simms P. M. The Bible in America/P. M. Simms. - Wilson – Erickson, New York, 1936. - 394 p.
37. Wegner P. D. The Journey from Texts to Translations: The Origin and Development of The Bible/ P. D. Wegner. - Grand Rapids: Baker Academic, corrected printing, 2000. - 464 p.
38. Wellace D. V. The History of the English Bible [The Electronic Resource]/ D. V. Wellace – The Regime on Access to the Source: <https://bible.org/seriespage/1>
39. Werkmeister, W. H. A History of Philosophical Ideas in America/ W. H. Werkmeister. - New York, NY: Ronald, 1949. - 559 p.
40. Williams Th. D. Bengtsson J. O. Personalism [Elektronniy resurs] / Th. D Williams, J. O. Bengtsson. - Rezshim dostupu do dzsherela: /<http://plato.stanford.edu/entries/personalism/>
41. Wilson A. N. The Elizabethans/ A. N. Wilson. - Hutchinson Paperback, 2011. - 448 p.

Пацан Василь Олексійович (Євлогій, єпископ Новомосковський) – кандидат богослов'я, старший викладач
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72
E-mail: ave_logos@mail.ru

Patsan Vasyi Olexiiiovych (bishop Eulogius of Novomoskovsk) – candidate of theology, senior lecturer
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Av., Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
E-mail: ave_logos@mail.ru

УДК 340.12+171+174.4

Етичні стандарти та нормативні принципи професійної поведінки в сфері медіації

Ю.І. МЕЛЬНИЧУК

Науково-навчальний інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна, E-mail: melnichukJ@ukr.net

Авторське резюме

Виникнення конфліктів упродовж життя людини є неминучим явищем. Привід до конфлікту призводить до виникнення конфліктної ситуації, котра містить негативне забарвлення, проявом якого може бути правопорушення. Альтернативним способом вирішення конфлікту постає медіація, котра спрямована на залагодження та вирішення конфліктів шляхом безпосереднього спілкування з правопорушником і потерпілим. Базисом процесу медіації постає співробітництво, у результаті реалізації якого з'ясовуються причини розбіжностей та прагнення конфронтуючих сторін пошуку взаємоприйнятних шляхів вирішення ситуації. У цьому процесі третім учасником є медіатор, метою діяльності якого є налагодження та керування комунікативним процесом.

Інституалізація норм поведінки, які приписуються певним типам моральних взаємовідносин між людьми є оптимальним для здійснення професійної діяльності. В етичних стандартах медіації фіксується соціально-філософське тлумачення культурних, гуманістичних засад відновного процесу. Етичні норми є ключовими у досягненні справжньої досконалості, тому існує чітка потреба в етичній оцінці практики медіатора для збереження моральних, юридичних норм і підвищення якості функціонування. Професійна практика медіатора базується на усвідомленні ним етичних аспектів і соціального внеску у запобігання рецидивізму, дотриманні етичних правил і стандартів, відповідного європейського законодавства, національних традицій.

Ключові слова: конфлікт, медіація, медіатор, відновне правосуддя, комунікація, етичні принципи медіації, етичні стандарти, девіантна поведінка, конфліктна ситуація.

Ethical standards and regulations principles of professional conduct in the field of mediation

YU.I. MELNYCHUK

Kharkiv national pedagogical university G.S. Skovoroda, Kharkiv, Ukraine
E-mail: melnichukJ@ukr.net

Abstract

An origin of conflicts, during life of man, is the inevitable phenomenon. A subject for a conflict results in the origin of conflict situation, which contains the negative colouring the display of which can be offence. Mediaciya appears the alternative method of permission of conflict, which is directed on zalagodzhennya and decision of conflicts by the direct socializing with an offender and suffering. A collaboration as a result of realization of which reasons of divergences and aspiration of resisting sides of search of vzaemopriyatnikh ways of decision of situation turn out appears the base of process of mediacii. In this process the third participant is a neurohumor, the purpose of activity of which is adjusting and communicative process control.

Institualizaciya of codes of conduct, which are added the certain types of moral mutual relations between people is optimum for realization of professional activity. Socialphilosophical interpretation of cultural, humanism principles of restoration process is fixed in the ethics standards of mediacii. Ethics norms are key in achievement of the real perfection, that is why there is a clear requirement in the ethics estimation of practice of neurohumor for the maintainance of moral, legal norms upgrading functioning. Professional practice of neurohumor is based on an awareness them of ethics aspects and social payment in prevention of recidivism, observance of ethics rules and standards, proper European legislation, national traditions.

Keywords: conflict, moral norm, mediation, mediator, restoration justice, communication, ethics principles of mediacii, ethics standards, deviantna conduct, conflict situation.

Постановка проблеми. Впродовж усього життя людина перебуває в діалектичному процесі виникнення та вирішення проблем, котрі становлять суть взаємостосунків людей. В основі виникнення конфліктних ситуацій лежать протилежні та несумісні думки, цілі, інтереси. Розвиток деструктивних конфліктів спричиняє конфронтацію сторін, у результаті якої може бути вчинене правопорушення. При цьому акцентується увага на особистісних переживаннях, а не на причинах конфлікту, таким

чином конфліктну ситуацію важко вирішити. Переведення ж ситуації із ракурсу не конфронтації сторін, а співробітництва спричинятиме конструктивне вирішення конфлікту. Сучасні тенденції в соціально-гуманітарній сфері фіксують увагу науковців до відновного правосуддя, як до сукупності програм, які сприяють вирішенню конфлікту та нормалізації стосунків потерпілого та правопорушника. Актуальності набуває професія медіатора як фахівця з управління конфліктами, спроможного організува-

ти ефективний комунікативний процес між конфронтуючими сторонами. У цьому зв'язку, виникає потреба у дефініції й обґрунтуванні моральних якостей і характеристик зазначеної професійної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Організаційним, філософським, правовим, психологічним та іншим аспектам вирішення конфліктів медіації присвятили свої роботи: Л. Козер, Р. Дарендорф, Г. Похмелкіна, В. Бринцева, Л. Карнозова, Д. Філін та ін. Експертами з питань медіації є Н. Гайдук, А. Гірник, Н. Гришина, В. Замніус, В. Землянська та інші.

Метою дослідження є виокремлення найбільш суттєвих принципів медіації, дефініція морально-етичних норм діяльності, опис етичних стандартів медіатора як посередника у вирішенні конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Мораль виступає надзвичайно важливим елементом людської життєдіяльності. Будь-яка професійна діяльність містить моральні вимоги до осіб, котрі виступають представниками певної професії, а сама фахова спроможність спеціаліста багато в чому залежить від його моральних якостей. Спираючись на загальні принципи моралі створюються кодекси честі, професійної поведінки у яких формуються конкретні норми та практичні правила, котрі є актуальними для певного виду людської діяльності. Виникнення й засвоєння моральних норм у професійній сфері не визначаються безпосередньо якимись інституційними умовами, а оволодіння ними забезпечується головним чином культурою особистості, її вихованістю, моральним потенціалом.

Конфлікти й суперечності, які виникають у суспільстві, знаходять відображення у світоглядному протистоянні. Так, наприклад, філософські концепції конфлікту обґрунтувалися Л. Козером (концепція позитивно-функціонального конфлікту), Р. Дарендорфом (конфліктна модель суспільства). Причину конфлікту Л. Козер вбачав у різниці між очікуваннями індивідів і реальністю, яка не співпадає з їх уявленнями про справедливість. Проте він акцентує увагу на позитивному аспекті конфлікту як стабілізуючого чинника у соціальній системі, що динамізує її розвиток і сприяє досягненню внутрішньої стабільності [8, с.166]. Інший погляд обґрунтувався Р. Дарендорфом [2], котрий називав причиною конфлікту нерівність у політичній, а не економічній сфері життя суспільства.

Альтернативним, позасудовим способом врегулювання конфлікту є медіація, в якій нейтральна третя сторона, тобто медіатор, допомагає суб'єктам у знаходженні взаємоприйняттого варіанта вирішення їхнього конфлікту. Фактично медіатор лише допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації та проаналізувати ситуацію таким чином,

щоб суб'єкти медіаційного процесу змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси та потреби всіх учасників конфліктної ситуації. Особливостями ж медіації є: захист інтересів кожного учасника, орієнтація на згоду, врахування динаміки людських взаємовідносин. Як зазначає Г. Похмелкіна [11, с.4-6] саме медіація надає цивілізовані та гуманні засоби для відновлення порушеної здатності громадян до співіснування. Варто зазначити, що коли до конфлікту залучається третя сторона, то це допомагає зберегти позитивний досвід, котрий існував до конфліктної ситуації.

Кожному суспільству властиві певні соціальні відхилення, які випливають із конкретно-історичних умов його існування: моральних, соціальних, економічних та ін. Аналіз соціальних відхилень дозволяє з'ясувати моральні особливості розвитку суспільства та рівень законності у ньому. Низький моральний рівень суспільства, бездуховність втілюються в морально-етичний фактор девіантної поведінки. Як зазначає І. Кон [9], девіантну поведінку особистості можна розуміти як порушення соціальних, культурних, правових норм. Соціальні фактори, які породжують девіантну поведінку, тобто спричиняють конфлікт, в цілому, а також в окремо взятому випадку можна визначити наступним чином: по-перше, несприятливі умови для формування особистості в сім'ї, колективі; по-друге, зовнішні впливи, які сприяють такій поведінці. Перебуваючи у певній ситуації (яка може мати характер конфлікту) людина реагує відповідно до раніше сформульованих, засвоєних норм та стандартів поведінки. Інколи поява нових аспектів життєдіяльності людини спричиняє коригування в уявленні особистості, тому на нову ситуацію реакція може бути нетиповою. Перебуваючи ж у медіаційному процесі, особа з девіантною поведінкою здатна віднести до іншої сторони з розумінням, співчуттям і милосердям, розкаванням.

Практика розв'язання конфліктів черпає свої витоки ще з стародавніх часів та ґрунтується на морально-релігійних цінностях і традиціях, на сучасному етапі розвитку суспільства втілюється у концепції медіації, відновного правосуддя.

У ракурсі етичних засад медіації варто розглядати базові принципи відновного правосуддя, якими на думку В. Землянської, можуть бути наступні положення: по-перше, пріоритетність надання підтримки; по-друге, відповідальність, що реалізується в усвідомленні наслідків поведінки; по-третє, реінтеграція (відновлення), сприяє попередженню вчинення аморальної дії; по-четверте, розв'язання конфліктної ситуації, тобто оцінки наслідків та впливу аморального вчинку на життя людини. Також науковці виділяють і такі принципи медіації, як: запобігання повторного вчинення

злочину та добровільність участі у процесі відновного правосуддя усіх сторін [1, с.19]. Саме конструктивне обговорення конфліктної ситуації (за участю медіатора як нейтральної особи) створює умови для повернення людини до суспільства. За наслідки своєї діяльності конфліктуючі сторони несуть спільну відповідальність, такий факт сприяє досягненню взаєморозуміння в оцінюванні ціннісних орієнтацій та нормативних стандартів. Серед чинників, котрі варто враховувати при вирішенні конфлікту, важливе місце посідає обізнаність з обставинами конфліктної ситуації, їх адекватне усвідомлення, внутрішній стан суб'єктів медіації та їх здатність до альтернативних варіантів вирішення спору. У результаті позитивного проведення медіаційного процесу угода, що укладається, допомагає зберегти ділові відносини між сторонами та зміцнити довіру між ними у майбутньому, на відміну від судової процедури, в якій одна зі сторін програє. Медіацію часто порівнюють з процесом «зцілення», оскільки медіатор/фасилітатор уможлиблює відверте та безпосереднє спілкування сторін про те, що їх турбує, і сприяє узгодженню подальшої взаємодії.

Етичні стандарти піддаються критичному осмисленню, обґрунтовуються та утверджують і забезпечують нормативно-ціннісні критерії й орієнтири, котрі є актуальними у сьогоденному бутті людини. Щодо етичних норм медіації, то варто сфокусувати увагу на міжнародних нормативних приписах. Так, в ухваленому документі Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. «Керівні принципи № 14 для кращого виконання наявних Рекомендацій щодо медіації в сімейних справах і щодо медіації в цивільних справах» [7], зазначаються наступні Рекомендації, що сприятимуть поліпшенню імплементації викладених у них принципів медіації: Рекомендація Rec (98) 1 щодо медіації в сімейних справах, Рекомендація Rec (2002) 10 щодо медіації в цивільних справах, Рекомендація Rec (99) 19 щодо медіації в кримінальних справах, Рекомендація Rec (2001) 9 щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами. У зазначених документах зафіксовані загальні етичні норми, яким підпорядковується медіатор, зокрема: «Державам-членам належить вживати заходів для забезпечення однаковості концепцій, сфер застосування і гарантій додержання основних принципів медіації (таких, як конфіденційність та інші) на територіях цих держав шляхом прийняття дотичних нормативних актів і/або розроблення кодексів професійної поведінки медіаторів» [7]. Етична відповідальна діяльність сприяє створенню нової компетенції, основним елементом якої є норма, що відображає практичну доцільність форм взаємовідносин. У сучасному суспільстві осо-

бисті якості індивіда виявляються в рівні професійної придатності. Справжній професіоналізм спирається на такі морально-етичні норми як: доброзичливість, паритетність, гуманізм, справедливість, обов'язок, чесність, вимогливість до себе й оточуючих, відповідальність за результати праці та ін.

Відповідно до Європейського кодексу поведінки для медіаторів, який був розроблений ініціативною групою практикуючих посередників, при підтримці Європейської Комісії, та прийнятій на конференції в Брюсселі 02 червня 2004 року: «Медіатор повинен бути компетентним та мати необхідні знання в сфері медіації. Важливими факторами є належне навчання та постійне вдосконалення їх теоретичних та практичних навиків у сфері медіації з обліком усіх стандартів та вимог пов'язаних з їх акредитацією» [4]. У документі зафіксовано наступні принципи медіатора: компетентність, незалежність, справедливість.

На українському ґрунті реалізація етичних принципів медіації втілюється у запропонованому Українським центром медіації Кодексі етики медіатора, в якому висловлюється наступна точка зору: «Кодекс медіатора-слугувати фундаментальним етичним путівником для осіб, які займаються медіацією у будь-якій сфері» [4]. Етика медіатора, як зазначено у розділі I, вибудовується на етичних нормах життя суспільства та при дотриманні гідності людини. Фундаментальними ж принципами посередництва постають – гуманізм, законність, чесність, порядність та ін., а зафіксовані норми, якими фахівець-медіатор повинен користуватись, сприяють програмуванню його дій та гарантують впевненість щодо виконання ним професійного обов'язку при вирішенні конфліктної ситуації на високому рівні.

Спираючись на вищезазначений документ варто звернути увагу на прописані у ньому засади професійної етики медіаторів. А саме, по-перше, процес медіації розпочинається тоді, коли всі сторони добровільно висловили згоду на участь в ньому; по-друге, конфіденційність; по-третє, неупередженість, тобто медіатор має проводити медіацію тільки у тих конфліктних ситуаціях, де він може бути нейтральним та об'єктивним стосовно сторін медіаційного процесу. По-четверте, медіатор не повинен мати особистої зацікавленості в певному варіанті вирішення конфлікту. Ще однією важливою нормою – високопрофесійність посередника – достатня кваліфікованість у вирішенні конфліктної ситуації [3]. Щодо останнього положення доцільним є звернення до Рекомендації № R (99) 19, у якій акцентується увага на тому, що: «Медіатори відбираються з різних прошарків суспільства, мають хороші знання щодо тієї чи іншої спільноти та її культурних особливостей» [10, с. 13-15]. Медіатори повинні мати професійну кваліфікацію у сфері соціальної ро-

боти, права або психології. Усі вони також мають пройти підготовку з ведення програми медіації. Моральна поведінка в сфері здійснення професійної діяльності визначається не лише в моральними нормами, але й культурними традиціями, різними соціальними нормами та інституційно підтримується правом.

Підсумовуючи вищенаведене, доцільно сформулювати наступну дефініцію принципів медіації: це вихідні та визначальні морально-правові ідеї, засади, котрі становлять організаційне підґрунтя здійснення процедури медіації й спрямовані на ефективне, взаємоприйнятне розв'язання конфліктної ситуації. Фундаментальними засадами медіаційного процесу є: відповідальність, конфіденційність, незалежність, добровільність, гуманізм, ввічливість, взаємоповага сторін тощо.

Висновки. Етичні стандарти та принципи медіаторів, що фіксуються у відповідних професійних кодексах і рекомендаціях, сприяють орієнтуванню фахівців у складних ситуаціях, а також дають змогу приймати нестандартні рішення, які не суперечать інтересам сторін медіації. Осмислення конфлікту, сенсу медіації допомогло в усвідомленні етичних засад, котрі можна узагальнити у наступних положеннях: по – перше, взаємоповага до учасників медіа-

ційного процесу, дотримання загальних норм і принципів моралі; по-друге, високопрофесійність медіатора (кваліфікованість посередника); по-третє, відвертість, у розкритті власних потреб, інтересів (готовність сторін конфлікту до співпраці); по-четверте, взаємна відповідальність у вирішенні конфліктної ситуації; по-п'яте, справедливість, що забезпечує послідовність та гуманістичну спрямованість у процесі розв'язання конфлікту, а також дотримання гідності людини. Поглиблення професійної диференції спричинене соціальними потребами в регулюванні відносин між людьми. Важливою якісною характеристикою моральних якостей людини постають професіоналізм і відповідальність.

Зазначені базові етичні принципи медіації відновного правосуддя, постають універсальними критеріями, всезагальними стандартами та нормами при вирішенні конфлікту. У сучасних умовах вимоги суспільства до фахової діяльності є доволі високими, а формування кодексів професійної етики є додатковим інструментом забезпечення належного рівня виконання спеціалістами своєї соціальної ролі. Реалізація цінностей професійної моралі залежать від морального вибору кожного фахівця, його особистої моральної відповідальності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бринцева, Л. В. Адміністративно-правовий спір: сутність, поняття, ознаки: монографія / Л. В. Бринцева. – Х.: ФІНН, 2010. — 112 с.
2. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф //Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–147 – [Електронний ресурс] / Режим доступу:http://ecsocman.hse.ru/data/968/645/1216/019_darendorf.pdf
3. Етичний кодекс медіатора «Українського центру порозуміння» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/dld/2006_20_04_RJConf/22-ethical_codex.pdf
4. Європейський кодекс поведінки для медіаторів [Електронний ресурс] / Режим доступу:http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf
5. Землянська В. В., Ільковець Л.Б., Сегедін В.Б. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України [Посібник] / В.В. Землянська, Л.Б. Ільковець, В.Б. Сегедін.- К.: Видавець Захаренко В.О., 2008.- 189с.
6. Карнозова Л. М. «Введение в восстановительное правосудие (медиация в ответ на преступление)». – Москва: Проспект, 2014. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://books.google.com.ua>
7. Керівні принципи № 14 для кращого виконання наявних Рекомендацій щодо медіації в сімейних справах і щодо медіації в цивільних справах [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/cli-ents/vsu/vsu.nsf>
8. Козер, Л. Функции социального конфликта. / Л. Козер. - Москва: Идея пресс, 2000. - 205 с.
9. Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
10. Маерс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия / Д.Маерс. – К.: Университетское издание «Пульсары», 2004 г. – 101 с.
11. Мета Г., Похмелкина Г. Знакомство с теорией, методом и профессиональными технологиями / Составители Г. Мета, Г. Похмелкина. - Москва: изд-во «VERTE», 2004. - 320 с.
12. Сайт Українського центру медіації [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrmediation.com.ua/>

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

REFERENCES:

1. Bryntseva, L. V., 2010. Administrativno-pravoviy spir: sutnist, poniattia, oznaky: monografiia (Administrativno-pravoviy dispute: essence, concept, signs: monograph). Kharkov (in Ukrainian).
2. Darendorf, R., 1994. Elementy teorii sotsialnogo konflikta (Elementy theories of social conflict). Sotsiologicheskie issledovaniya 5, 142–147. Access: http://ecsocman.hse.ru/data/968/645/1216/019_darendorf.pdf (in Russian).

3. Etychnyi kodeks mediatora «Ukrainskoho tsentru porozuminnia» (Ethics code of neurohumor of the). Access: http://www.commonground.org.ua/dld/2006_20_04_RJConf/22-ethical_codex.pdf (in Ukrainian).
4. Ievropeiskoho kodeksu povedinky dlia mediatoriv (European code of conduct for neurohumors). Access: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf (in Ukrainian).
5. Zemlianska, V. V., Ilkovets, L.B., Sehedin, V.B., 2008. Vprovadzhennia vidnovnoho pravosuddia u kryminalne sudochynstvo Ukrainy (Introduction of restoration justice in the criminal legal proceeding of Ukrain). Vydavets Zakharenko V.O., Kyiv (in Ukrainian).
6. Karnozova, L. M., 2014. «Vvedenie v vosstanovitelnoe pravosudie (mediatsiya v otvet na prestuplenie)» («Introduction to restoration justice (mediaciya in reply to a crime)»). Prospekt, Moscow. Access: <https://books.google.com.ua> (in Russian).
7. Kerivni pryntsypy № 14 dlia krashchoho vykonannia naiavnykh Rekomendatsii shchodo mediatsii v simeinykh spravakh i shchodo mediatsii v tsyvilnykh spravakh (Leading principles no14 for the best implementation of present Recommendations in relation to mediacy in domestic businesses and in relation to mediacy in civil cases). Access: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf> (in Ukrainian).
8. Kozler, L., 2000. Funktsyy sotsyalnoho konflykta (Funkcii social'noho konflikta.). Ydeia press, Moscow (in Russian).
9. Kon, I. S., 1989. Psihologiya ranney yunosti: Kn. dlya uchitelya (Psikhologiya ranney yunosti). Prosveshchenie, Moscow (in Russian).
10. Maers, D., 2004. Mezhdunarodnyiy obzor programm vosstanovitel'nogo pravosudiya (Mezhdunarodnyy review of the programs of restoration justice). Universitetskoe izdanie «Pulsaryi», Kyiv (in Russian).
11. Meta, G., Pohmelkina, G., 2004. Znakomstvo s teoriey, metodom i professionalnyimi tehnologiyami (Znakomstvo with a theory, method and professional technologies). Izd-vo «VERTE», Moscow (in Russian).
12. Sait Ukrainskoho tsentru mediatsii (Site of the Ukrainian center of mediacy). Access: <http://www.ukrmediation.com.ua/> (in Ukrainian).

Мельничук Юлія Іванівна - кандидат філософських наук, доцент
Науково-навчальний інститут права Національного університету водного господарства та природокористування
Адреса: 33000, м. Рівне, вул. Приходька, 75
E-mail: melnichukJ@ukr.net

Melnichuk Yulia Ivanovna – PhD in philosophy, associate professor
Scientifically educational institute of right National University of Water and environmental engineering
Address: 75, Prykhod'ka Str., Rivne, 33000, Ukraine
E-mail: melnichukJ@ukr.net

УДК 140.8

Духовні практики даосизму

Ю.Л. БУТКО

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна,
E-mail: hm_Yulia92@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглянуто духовні практики даосизму. Встановлено, що духовний шлях в даосизмі має основну кінцеву мету – досягнення вічної, незнищенної особистості через медитативне преображення і зведення нижчих психічних сил до їх вищих станів. Для досягнення цього, даос практикує спеціальні практики, які включають в себе поряд з заняттями технікою медитативного споглядання і різні гімнастичні, дихальні і тому подібні вправи, а також (на значному відрізку своєї історії) – лабораторну («зовнішню») алхімію. Серед духовних практик даосизму головною є медитація, яка має мало спільного з тими чи іншими зовнішніми прийомами. Даоська медитація приводить людину до єдності, з'єднує цю єдину людину з космосом і суспільством.

Автор зробила висновок, що на шляху самовдосконалення даос, під керівництвом вчителя, проходить ряд чітко визначених етапів, отримуючи суто індивідуальні настанови. Духовні практики, подібні до даоських, були широковідомі і в інших релігійно-філософських системах. Однак семантика даоських практик є суттєво іншою, так само як їх функції в структурі релігійної практики в цілому.

Ключові слова: даосизм, даоська медитація, даоська алхімія, духовні практики даосизму, духовний розвиток у даосизмі, релігійна практика, самовдосконалення.

Spiritual practices of taoism

YU.L. BUTKO

Donbass state pedagogical university, Slavyansk, Ukraine, E-mail: hm_Yulia92@mail.ru

Abstract

In the article the spiritual practices of Taoism. Established that the spiritual path in Taoism is the main ultimate goal - achieving eternal, indestructible personality transformation through meditation and the reduction of lower mental strength to their upper classes. To achieve this, the Taoist practices, special practices that include, along with the meditative contemplation technique classes and various gymnastics, breathing exercises and the like, and (for a significant period of its history) - Laboratory ("foreign") alchemy. Among the spiritual practices of Taoism is the main meditation that has little to do with certain external techniques. Taoist meditation leads people to unity, the only person that connects with the cosmos and society.

The author concluded that the path of self-improvement Taoist, under the guidance of a teacher, is a series of distinct stages, gaining purely individual instruction. Spiritual practices like Taoist, were widely known in other religious and philosophical systems. However, the semantics of Taoist practices are significantly different, as well as their function in the structure of religious practices in general.

Keywords: Taoism, Taoist meditation, Taoist Alchemy, Spiritual, Taoism, spiritual development in Taoism, religious practice improvement.

Постановка проблеми. Духовні практики даосизму наразі викликають інтерес не тільки на Далекому Сході. Навіть в нашій країні з'явилася в величезна безліч клубів, спеціальних шкіл вивчення східної філософії, цигуну, бойових мистецтв, що є одними з напрямків даоської практики.

Пильну увагу до даосизму приділяють філософи та інші представники вченого світу: психологи, медики, фізики. Тому актуальним уявляється дослідження духовних практик даосизму.

Аналіз досліджень і публікацій. Тематику філософії даосизму досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В.С. Скрытцкая, Л.І. Юрченко, А.А. Костенко, Б.С. Галімов, С.П. Капіца, А.Ф. Кудряшев, М.С. Кунафін, Н.О. Лоський, А.В. Лук'янов, Д.А.Нурієв, Р.Ю. Рахматуллін, А.І.Селіванов, С.Н. Семенов, А.У. Уотс, В.Н. Фіногентов, В.С. Хазієв, К.Г. Юнг та ін.

Однак слід відзначити брак ґрунтовних вітчизняних спеціалізованих досліджень філософії даосизму.

Метою дослідження є аналіз духовних практик даосизму.

Виклад основного матеріалу. Духовний шлях у даосизмі має основну кінцеву мету – досягнення безсмертя. Зазначена мета досягається за допомогою двох основних компонентів: «вправи для тіла» і «вправи для духу», які трансформувалися до XI ст. у вчення про одночасне вдосконалення природної сутності (син) і життєвості (мин).

Отже, духовні практики даосизму включають в себе поряд з заняттями технікою медитативного споглядання і різні гімнастичні, дихальні і тому подібні вправи, а також (на значному відрізку своєї історії) – лабораторну («зовнішню») алхімію.

Даос зберігає в цілості свою початкову природу (син). Дао наповнює життям весь космос і є як би його центром, осередком. Вмістилищем психічної сили і віри є «серце». Шлях до розвитку початкової природи і життєвої сили є «вдосконалення себе» (сю шень). Останнє здійснюється головним чином через духовну медитацію і має мало спільного з тими чи іншими зовнішніми

© Ю.Л. Бутко, 2016

прийомами (наприклад, дихальними вправами). Мета вдосконалення - досягнення вічної, незнищенної особистості, а його засоби - медитативне преображення і зведення нижчих психічних сил до їх вищих станів. Таким чином долається ізоляція індивіда і встановлюється його міцний зв'язок з космосом і суспільством.

Існують три відправні точки для медитації. Ними виступають три кіноварні поля - енергетичні центри тіла: у нижній частині живота, в області сонячного сплетіння і в голові. Найбільш древні тексти говорять тільки про одне, нижнє «кіноварне поле», та й пізніше, якщо мова йде про «кіноварне поле» без конкретизації, то мається на увазі саме воно. Тільки з початку IV ст. н.е. з'являються згадки про три «кіноварних поля». У даосизмі існували різні інтерпретації «кіноварних полів». Згідно з однією з них, поля є тільки у живої людини і негайно зникають після смерті, чому їх і не видно при розтині. За другою, «кіноварні поля» та інші енергетичні структури не існують в тілі спочатку, але створюються самим адептом у ході практики. Тому марно з'ясовувати, де знаходяться «кіноварні поля»: кожна людина повинна відчувати їх сама в процесі практики. Цілком очевидно, що «кіноварні поля» є даоським аналогом чакр (санскр. чакра - «колесо») індійської йоги, причому теорія «кіноварних полів» цілком автентична, що вказує на досить широку поширеність відчуття присутності «тонких» центрів і їх психотехнічного використання. Так, С. Гроф відзначає наявність відчуття чакр на психоделічних сеансах. Він вважає, що система чакр забезпечує психолога корисною картою свідомості, що допомагає розумінню і позначенню, переведенню на понятійну мову багатьох екстраординарних переживань на психоделічних сеансах [1, с. 199-200].

Медитація приводить людину до єдності. І з'єднує цю єдину людину з космосом і суспільством. Але медитація - це мистецтво, якому необхідно вчитися. Тільки засвоївши його практичну дію, можна судити про духовне вдосконалення, притаманне даосизму. Читання і знання чуток не дають об'єктивної основи для таких суджень. Протягом багатьох століть могутня традиція, яка спиралася на різноманітні китайські (та індійські) джерела, виробила напрочуд ефективний метод медитації. Кожен учень повинен під керівництвом вчителя отримати власний досвід; наставлення в даосизмі є строго індивідуальними. Учня ведуть крок за кроком, згідно з його досвідом. Щотижня він доповідає про свої успіхи і утруднення, але мета кожного наступного етапу медитації йому не повідомляється доти, поки він не втілить у своїй практиці результати попереднього етапу. Всього ж розрізняється 108 етапів і 360 уроків. Навчання за даоським вченням розділяється на чотири щаблі, відповідні шляхи порятунку. Сам цей шлях є не що інше, як внутрішнє дозрівання людини, яке відбувається паралельно з природними етапами її життя. Ці ступені суть наступні:

- 1) вмирання молоді, прив'язаної до світу людини, досягнення ясності духу;
- 2) нове народження в душі;

3) досягнення єдності з первозданим джерелом всіх істот і собі подібними;

4) досягнення вищої мети: «бездіяльної діяльності», або «зовнішньої бездіяльності і внутрішньої дії», обумовленого принципом «у-вей». Принцип «у-вей» буквально означає «не робити» або «недіяння». Тобто повернення до початкової природи досягається не через засвоєння якихось моральних принципів, виконання моральних обов'язків, приборкання природного початку у людині, а навпаки через звільнення від зайвих, надмірних, а тому і неприродних бажань і пристрастей (від жадоби слави, багатства, влади, від злоби та заздрості тощо).

Це, однак, не повинно означати, що можна досягти нового народження і досконалості лише за допомогою тієї чи іншої системи психотехніки. Ні, тут як не можна більш доречно сувора істина християнства: «Тому, хто має, буде ще дано, і він буде мати всього в надлишку. У того, хто не має, буде відібрано і те, що є у нього». Кожна людина приносить із собою свої звички і погляди, тому настанови носять індивідуальний характер.

Секрет цієї духовної системи полягає в наступному: ми не повинні пригнічувати різноманітності і протиріччя нашого несвідомого, але нам слід приймати їх в нашу свідомість: несвідоме має бути нами визнане та використане для творення нової людини. Такий шлях до відкриття воріт нашої спадкової, колективної пам'яті; пустившись у подорож до нашої Матері, ми виводимо первозданні містерії душі й життя на світ духу. У тих з нас, хто відчуває в собі це покликання, з'являється та глибина і ясність духовного досвіду, які гідні називатися «просвітленням» (мін). Глибина і ясність з'єднуються, як «сонце і місяць».

Способом розкриття глибини в собі є споглядання, або медитація. Техніка медитації викладається учневі вже на першому занятті. Весь сенс її полягає в тому, щоб виключити будь-яку можливість впливу ззовні як на тіло, так і на розум, і розвинути в собі здатність слухати.

Нерідко перед медитацією рекомендують зробити фізичні вправи, інакше кінцівки під час сеансу можуть оніміти. Медитацією слід займатися два-три рази на день не менше півгодини («час горіння курильної палички»); крім того, щодня слід читати книжку настанов Вчителя. На перших порах рекомендується входити в медитативний стан всякий раз, коли є вільний час. Щотижня слід повідомляти Вчителю про свої відчуття. Якщо учень медитує правильно, він дасть йому наступне завдання для медитації, якщо ні - все залишиться як і раніше. Якщо в якийсь день учень надто стомлений або схвильований, займатися медитацією не слід - це все одно не принесе користі. Засобом самозаспокоєння служать зосереджені роздуми про божеств і Вчителя [2, с. 151-153].

Духовне вдосконалення під керівництвом «поважного Вчителя» (даі цзуна) доповнюється настановами більш загального, філософського сенсу, в яких наставник новачків (Сюе чжан) роз'яснює принципи духовного вдосконалення.

Слід відзначити, що на всіх етапах навчання найбільше значення має внутрішній стан учня, і

його найголовнішою рисою повинна бути шанобливість. Згадана шанобливість породжує священну внутрішню «порожнечу», без якої жодна людина не може вступати в спілкування з собі подібними або з'єднатися з небесним Дао.

Прагни до межі порожнечі.

Намагайся утримувати стан спокою.

Міради сутностей діють у єдиному моменті.

Моя сутність - для того, щоб споглядати повернення.

Адже сутностей безладно багато, але кожна повертається, приходячи до свого коріння.

Прихід до кореня виражається спокоєм.

Спокій виражається поверненням долі.

Повернення долі виражається постійністю.

Знання постійності виражається просвітленням ... [3].

Згідно з даоським уявленням, людина може досягти просвітлення тільки в тому випадку, якщо в неї пробудяться її найглибші сили, і вся людина, тілом і душею, зазнає перетворення. Це процес одночасно фізичний і духовний. Бо тіло повинно володіти життєвою силою, завдяки якій народжується духовна, безсмертна людина.

Три потоки, що течуть по людському тілу, суть наступні: дух, дихання і сперма. Деяко спрощено їх можна називати духовною силою, життєвою силою і силою відтворення або силою безсмертя.

Всі три - спочатку потік дихання, потім потік сперми і нарешті потік духу - необхідно регулювати за допомогою медитації, яка направляє і з'єднує ці потоки. З цього водійства і єдності, створених медитацією, виростає безсмертна людина, «діамантове тіло».

Перша фаза «внутрішньої» алхімії, якій передують вправи з дихальної гімнастики і зосередження, полягає в сублімації і очищенні сперматичної есенції - першого інгредієнта еліксиру. Для цього адепт бере під контроль потоки сексуальної енергії і направляє її вгору, в нижнє «кіноварне поле».

Акумуляція енергії призводить до відчуття тепла і світла, які починають разом з диханням циркулювати по енергетичних каналах (цзин) тіла адепта за допомогою зосередження і медитативного подання (візуалізації). Ця циркуляція відкриває замкнені проходи тіла і видаляє з нього всі шлаки і нечистоти.

Потім життєва енергія, очистившись, перетворюється на найчистішу есенцію, яка спрямовується в «Жовтий дворик» (хуан тин) - друге «кіноварне поле» (в області сонячного сплетіння), звідки виходить світло життєвості.

Циркуляція енергії по тілу продовжується до тих пір, поки їй не вдасться пройти через прохід, що веде до верхнього «кіноварного поля» (головний мозок). Слідом за цим відбувається прояснення духу - відкриття проходу «потаємної застави» (сюань гуань), що відчувається адептом як поява світла в просторі між бровами.

Таким чином, з'явилися два світла - світло життєвості (трансмутована сперматична енергія) і світло духу (трансмутована свідомість), але лише в спотвореній післянебесній формі. В алхімічній

термінології ці два світла називаються свинцем і ртуттю або тигром і драконом і є двома основними інгредієнтами еліксиру, нужденними, однак, ще в очищенні.

Поступово адепт взмозі опустити світло духу в середнє «кіноварне поле», де вже знаходиться і світло життєвості. Далі адепт змушує світло циркулювати по малому колу небесному (сяо чжоу тянь) між серцем і нирками (інший варіант: від точки в основі хребта по хребту вгору до верхівки голови і потім вниз по передній частині тіла до промежини).

Циркуляція задається зосередженням і дихальними вправами і служить для направлення світла всередину нижнього «кіноварного поля», в печеру пневми (ци Сюе), що служить як би утробою для зачаття «безсмертного зародка». Тут спотворені (післянебесні) світло життєвості і світло природної сутності (духу) очищаються і знаходять свою споконвічну переднебесну форму. У цей час адепт ніби повертає свою свідомість, у вселенський розум Дао-Шляху, першооснови і першопринципу світу.

Тоді відбувається злиття двох світил, пневми і ян у тілі адепта і зачаття «безсмертного зародка» (єднання води і вогню), причому всі енергетичні потенції організму збалансовані в центрі тіла. Припиняються і дихальні вправи (ко хоу - «розпалювання вогню»), щоб зародок міг дозрівати в тілі адепта. Тут рекомендується знамените «зародкове дихання» (тай сі), що не вимагає ніяких зусиль і протікає абсолютно природно, подібно диханню плоду в утробі матері.

Ось як описує цей вид дихальної практики Ге Хун: «Людина, що опанувала зародкове дихання може дихати, не використовуючи носа і рота, подібно зародку в утробі матері. Коли вона навчиться робити так, тоді й опанує цим способом. Спочатку навчання регуляції пневми слід вдихнути носом пневму і затримати дихання.

Потім слід рахувати удари серця і, дорахувавши до ста двадцяти, видихнути через рот. При цьому дихати треба так, щоб навіть самому не чути звуку вдихуваного і видихуваного повітря. Вдихати треба багато повітря, а видихати мало, причому воно не повинно при видихуванні навіть ворухнутися. Поступово можна збільшити затримку до часу тисячі ударів серця. Коли досягнуто час тисячі ударів, то навіть старець почне кожним днем молодіти» [4, с. 149].

Коли зародок дозріває і виявляється готовим до народження, адепт бачить золотий круг світла з білим колом меншого діаметру в центрі. Адепт видаляється у відокремлене місце, де приступає до плавного підйому зародка по каналу в хребті до верхівки голови, через отвір в якій (аналог отвору Брахми в індо-буддійській традиції) зародок (нове тіло і нове «я» адепта) народжується.

Адепт як би поки наділений двома тілами: колишнім, грубим і новим, витонченим, яке, як вважається, може мандрувати, за бажанням адепта, поза його колишнім тілом.

Тут перед «новонародженим» з'являється «демон» (об'єктивізація залишків афективних забруднень психіки адепта), готовий пожерти

«немовля». Але «немовля» перемагає «демона» і зміцнює своє тіло. Після цього воно повертається в грубе тіло для його повної трансформації. Нарешті відбувається повне його перетворення, і обидва тіла зливаються і стають одним безсмертним і непорушним тілом, в якому немає нічого затьмареного, післянебесного, тлінного і на яке перенесені всі атрибути божественного дао-універсуму. Шлях до безсмертя завершений.

Правда, можливий і інший варіант, коли адепт покидає назавжди своє грубе тіло і переносить самосвідомість виключно в тіло «безсмертного немовляти», яке мужніє, зміцнюється і стає новим, безсмертним і непорушним його тілом. У ньому адепт, стверджують даоські тексти, може робитися невидимим, проходити крізь стіни і бувати одночасно в нескінченній кількості місць у створених думкою «перетворених тілах» (хуашень), аналогу буддійських нірманакая [5].

Просвітлена людина діє в тій точці космосу, яка була відведена йому; «Він впливає без свідомого наміру», він «порожній» від всіх якостей, єдиний зі світом, його процесом і життям і з його загальною основою, бо тепер перебуває поза власне фізичним космосом. Його стан добре описав Лю

Хуаянь в своєму трактаті:

Без початку і без кінця,

Без минулого і без справжнього.

Сяючий німб оточує царство Закону.

У взаємному забутті - чудеса порожнечі і спокою. Світ пронизаний

ссявом Небесного серця.

Води моря певні, в них пливе відображення місяця. Хмари пропадають

в небесній блакиті, гори мерехтять. Свідомість занурюється в споглядання; місячний диск один світиться в небі [6].

Висновки. Таким чином, даос, під керівництвом вчителя, проходить ряд чітко визначених етапів, отримуючи суто індивідуальні настанови. Учня ведуть крок за кроком, згідно з його досвідом. При цьому духовні практики даосизму включають в себе як техніку медитативного споглядання, так і різні гімнастичні, дихальні і тому подібні вправи. Прийоми такого роду були широкі і в індійській йозі. Медитативна техніка даосизму має схожість також з буддійською медитацією шаматха (тіб. - шине). Однак семантика даоських практик є суттєво іншою, так само як їх функції в структурі релігійної практики в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гэ Хун. Баопу-цзы нэй нянь цзяоши (Эзотерические главы «Баопу-цзы» с комментариями). Пекин, 1985. – 284 с.
2. Дао-Дэ-Цзин / Под ред. В.В.Антонова; Худ. М.Штиль. — Одесса: «New Atlanteans», 2008. – 60 с.
3. Лю Хуаян Трактат о Взращивании Жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://longtang.ru/uploads/2015/08/Lyu-KHuayan-Traktat-o-Vzrashhivanii-ZHizni-RUS.pdf>
4. Торчинов Е.А. Религии мира: Опыт запредельного (психотехника и трансперсональные состояния). – Санкт-Петербург: Центр «Петербургское Востоковедение», 1998. – 384 с.
5. Филонов С.В. Золотые книги и нефритовые письма. Даосские письменные памятники III - VI вв.(Orientalia) - 2011. – 660 с.
6. Чэнь Кайго, Чжэнь Шуньчао. Восхождение к Дао. Жизнь даосского учителя Ван Липина - Библиотека РГИУ. — 183 с.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Ge Hun, 1985. Baopu-tszyi ney nyan tszyaoshi (Ezotericheskie glavyy «Baopu-tszyi» s kommentariyami). Pe-kin (in Russian).
2. Dao-De-Tszin (Tao Te Ching). 2008. «New Atlanteans», Odessa (in Russian).
3. Lyu, Huayan. Traktat o Vzraschivanii Zhizni (Treatise on Cultivating Life). Access: <http://longtang.ru/uploads/2015/08/Lyu-KHuayan-Traktat-o-Vzrashhivanii-ZHizni-RUS.pdf> (in Russian).
4. Torchinov, E.A., 1998. Religii mira: Opyit zappedelnogo (psihotekhnika i transpepsonalnye sostoyaniya) (Religions of the World: Experience zappedelnogo (psycho and transpepsonalnye state)). Tsentp «Petepbypgskoe Vostokovedenie», Sankt-Peterburg. (in Russian).
5. Filonov, S.V., 2011. Zolotyie knigi i nefritovyie pismena. Daosskie pismennyie pamyatniki III - VI vv.(Orientalia) (Golden jade books and writings. Taoist written monuments III - VI centuries (Orientalia)) (in Russian).
6. Chen, Kaygo, Chzhen, Shunchao. Voshozhdenie k Dao. Zhizn daossskogo uchitelya Van Lipina (Climbing to the Tao. Life is a Taoist teacher Wang Liping). Biblioteka RGIU (in Russian).

Бутко Юлія Леонідівна – аспірант
Донбаський державний педагогічний університет
Адреса: 84100, м. Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19
E-mail: hm_Yulia92@mail.ru

Butko Yulia Leonidivna – postgraduate
Donbass state pedagogical university
Address: 19, G. Batiouka Str., Slavyansk, 84100, Ukraine
E-mail: hm_Yulia92@mail.ru

УМОВИ ПРИЙМАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ДРУКУ

1. Технічні вимоги. Статті приймаються на електронному носії або електронною поштою: almagrani@i.ua. Обсяг – від 9 до 18 сторінок комп'ютерного набору. Статті, більші за обсягом, можуть бути прийняті до розгляду на підставі рішення редколегії. Вимоги до параметрів тексту: формат аркуша – A4 (210x297 мм), верхнє поле – 2,5 см, нижнє – 2,5 см, лівє – 2 см, правє – 2 см, розмір символу (кегель) – 14, інтервал – 1,5. Сторінки нумерувати непотрібно. До статті наводиться УДК (у лівому верхньому куті). Вставлені до тексту графіки, схеми і малюнки просимо подавати в чорно-білому варіанті в окремих файлах (для малюнків формат tif, для схем графіків та таблиць MS Excel 97). Імпортовані в Word ілюстрації не можуть бути використані для подальшої роботи.

2. Довідка про автора включає в себе: прізвище, ім'я, по батькові, посаду, наукове звання та ступінь, контактний телефон, електронну та поштову адреси, повну офіційну назву наукового закладу та його адресу. Ця інформація надається окремо українською, російською, англійською мовами. Звертаємо увагу на необхідність вказати не довільний переклад, а загальноприйнятну або офіційну назву наукового закладу англійською мовою.

3. Вимоги до структури статті. Статті приймаються однією з трьох мов – українською, російською, англійською. Назва статті подається українською, російською, англійською мовами. Редколегія альманаху рекомендує наступні розділи статті: постановка проблеми; аналіз досліджень і публікацій; мета дослідження; виклад основного матеріалу; висновки.

Назви цих розділів просимо виділяти напівжирним шрифтом.

4. Авторське резюме є обов'язковою частиною публікації і додається до неї українською, російською, англійською мовами («Авторское резюме», «Abstract»). Обсяг резюме - 150 - 300 слів. У ньому стисло наводяться зміст основного матеріалу статті та 7 - 8 ключових слів («ключевые слова», «keywords»).

5. Список літератури подається в кінці статті (розмір символу (кегель) – 12, інтервал – 1) за алфавітом (спочатку українською та російською, потім зарубіжною). Список літератури повинен включати не менше 7 посилань, бажано, щоб частина їх була видана не раніше як 5 років тому.

Список літератури оформляється у двох варіантах.

5.1. Відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади складання списку літератури наведено на сайті Книжкової палати України (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

5.2. Відповідно до вимог міжнародних науково-метричних реферативних баз даних «References», а саме:

5.2.1. Видання українською та російською мовами надаються наступним чином:

- прізвища та ініціали всіх авторів публікації пишуться латиницею (транслітерація) та виділяються курсивним шрифтом;

- назва публікації пишеться латиницею (транслітерація);

- у дужках наводиться назва публікації в перекладі англійською мовою;

- назва видання (журналу, збірки статей, наукових праць, матеріалів конференцій) пишеться латиницею (транслітерація) та виділяється курсивним шрифтом;

- вихідні дані (місто - для книжкових видань, том (vol.), рік, номер (no.), сторінки (pp., p.) - в англійському варіанті.

5.2.2. Видання іноземними мовами вказуються мовою оригіналу без змін (як вони визначені у виданні).

Список літератури повинен включати не менше 7 посилань, частина яких була видана не раніше як 5 років тому. «Там само» – не допускається.

6. Посилання на список літератури.

Посилання в тексті позначається цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад [5] чи [8; 10]. Якщо в тексті вжито цитату, необхідно, окрім посилання на джерело, зазначити сторінку, наприклад [1, с. 54], де 1 – порядковий номер у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк.67], де 7 – порядковий номер у списку літератури, 67 – номер аркуша архівної справи.

7. Публікації статей здійснюються за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Автори, які не мають наукового ступеня, супроводжують свої наукові статті рецензією наукового керівника – кандидата/доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку. Для науковців, які мають вчений ступінь, такої умови не висувається. Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редакційна колегія наукового видання залишає за собою право відхилити статті, які не відповідають вимогам та тематиці журналу.

8. Публікації здійснюються на платній основі після затвердження статті членами редакційної колегії.

9. Детальна інформація щодо умов публікації та приклади оформлення статей на сайті Видавництва www.grani.org.ua.

РЕДАКЦІЯ ПРИЙМАЄ ДО ДРУКУ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ ТА НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ
З ГАЛУЗЕЙ НАУК:
ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ

Адреса: вул. Чкалова, 25, м. Дніпропетровськ, Україна, 49000 (з 9.00 до 18.00)
Тел.: +38(056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

REQUIREMENTS FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PRINT

1. Technical requirements. Articles are accepted in electronic form or by electronic mail almagrani@i.ua. Wordage is from 9 to 18 pages of computer typing. The requirements for the text format - A4 (210x297 mm), top edge - 2,5 cm, bottom edge - 2,5 cm, left edge - 2 cm, right edge - 2 cm, the size of the symbol (body size) - 14, the interval - 1.5. Page numbering is not necessary. The article should have UDC (in the upper left corner). Please give graphs, diagrams and drawings (inserted into the text) in black white version in separate files (format tif is for the pictures, MS Excel 97 is for diagrams, graphs and tables). Illustrations, imported into Word, cannot be used for further work.

2. Information about the author includes: full name, job position, academic rank and degree, telephone number, email, postal address, full official title of scientific institution and its address. This information is provided separately in language of the article and in English. We draw your attention to the need of specifying not a free translation but officially accepted scientific title of the institution in English language.

3. Requirements to the article structure. The articles are accepted in one of three languages - ukrainian, Russian and English. Title of the article should be given in original language and in English. Editorial staff of the almanac recommends the next structure of the article (problem definition, analysis of the research and publications, the purpose of the research, the main material, conclusions).

Please highlight the titles of these sections in semi-bold type.

4. The abstract is a mandatory part of the publication and added to it in Ukrainian, Russian and English («Avtorskoe summary», «Abstract»). The size of the abstract is 150 - 300 words. The basic content of the article and 7-8 keywords are presented in this part.

5. Bibliography is given at the end of the article (symbol size (body size) – 12, the interval - 1) in alphabetical order (first ukrainian and Russian, then foreign). Bibliography must include at least 7 references; it is desirable that some of them were issued not earlier than 5 years ago.

Bibliography is made in two versions.

5.1. According to DSTU GOST 7.1:2006 «The System of Standards on Information, Librarianship and Publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules.» Examples of making a list of references are given on the website of the Book Chamber of Ukraine (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

5.2. According to the rules of the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References», namely:

5.2.1 Publication of Ukrainian and Russian are available as follows:

- surnames and initials of all the authors of publications are written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;

- the title of the publication is written in Latin (transliteration);

- the title of the publication is written in brackets in English;

- the title of the publication (magazine, collection of articles, research papers, conference proceedings) is written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;

- basic data (city of the publisher, volume (vol.), year, number (no.), pages (pp., p.) is written in English.

5.2.2. Publication foreign languages specified in the original language intact (as defined in the publication).

References should include at least 7 references, some of which was published not earlier than 5 years ago. «Ibid» - is not allowed.

6. References.

References in the text are denoted the number in the square brackets according to the number in bibliography, for example [5] or [8; 10]. If the text uses a quote, you need except for the reference to the source, to point out the page, such as [1, p. 54], where 1 is a serial number in the bibliography, 54 is a page number; [7, sheet 67], where 7 is a serial number in the bibliography, 67 is a sheet number in the archives.

7. The publication of articles is made after internal and external reviews. Authors who have no academic degree, research papers accompanying the scientific supervisor - PhD / Doctor of science degree for publication or extract of the minutes of the recommendation of the Department of the article for publication. For researchers who have an advanced degree such conditions are not required.

The authors are responsible for the content, the accuracy of the facts, quotes, numbers and names. The editors reserve the right for a little change and reduction, as well as literary fix articles (with preservation of the main conclusions and style of the author).

8. They are published for a fee after the approval of the members of the editorial board article.

9. Detailed information about the conditions of publication and examples of articles submission is on the site of Publishing Office www.grani.org.ua

EDITORIAL BODY TAKES FOR PRINTING ARTICLES, REVIEWS AND SCIENTIFIC REPORTS IN
SUCH FIELDS OF SCIENCE AS:
PHILOSOPHY, HISTORY, SOCIOLOGY, POLITOLOGY

Address: 25, Chkalova Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000 (from 9.00 till 18.00)

Tel. : +38 (056)744-42-39, 744-38-35

almagrani@i.ua, www.grani.org.ua